תנ״ך · ראשונים · אברבנאל · נביאים

אברבנאל על ירמיהו

רבנו יצחק אברבנאל

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אברבנאל על ירמיהו

רבנו יצחק אברבנאל

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אברבנאל-על-ירמיהו/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
פרק א 17
פרק ב 25
פרק ג 37
פרק ד 46
פרק ה 53
פרק ו 59
פרק ז 63
פרק ח 71
פרק ט 75
פרק י 79
פרק יא 85
פרק יב 92
פרק יג 96
פרק יד 100
פרק טו 108
פרק טז 113
פרק יז 117
פרק יח 121
פרק יט 128
פרק כ 131
פרק כא 133
פרק כב 137
פרק כג 142
פרק כד 150
פרק כה 151
פרק כו 160
פרק כז 166
פרק כח 168
פרק כט 170
פרק ל 174
פרק לא 180
פרק לב 190
פרק לג 200
פרק לד 205
פרק לה 208
פרק לו 214
פרק לז 220
פרק לח 224
פרק לט 226
פרק מ 229
פרק מא 233
פרק מב 235
פרק מג 237
פרק מד 239
פרק מה 242
פרק מו 244
פרק מז 252
פרק מח 253
פרק מט 258
פרק נ 268
פרק נא 276

הקדמה

אמר יצחק אברבניאל שלשה חקויים נמצאים בבני האדם, החקוי הראשון הוא בנפשותם שיתרשמו ויתחקו בה בדעתה וחכמתה צורות הדברים הנמצאים כפי אמתתם, וכפי מה שיהיה החקוי הזה בנפש האדם תהיה מעלת החכמה והשלימות בחכם או בנביא, כי כל עוד שיתחקו בנפשו צורות הדברים הנמצאים כפי אמתתם, תהיה מעלת החכמים המשיגים בחקירה ועיון ובנביאים שרוח השם דבר בם, הנה אם כן החקוי הראשון הזה הוא מהדברים הנמצאים אל הנפש החכמה והנבואיית. והחקוי הב' הוא שיחוקה בלשון והשפה מה שהוא מצוייר בנפש, כי כמו שהנפש ציירה מה שבמציאות כן הלשון והשפה יציירו מה שהוא בנפש, ויש בחקוי הזה גם כן הבדל גדול בין בני אדם, כפי מה שיש לכל אחד מהם לשון מדברת גדולות, והוא הנקרא לשון למודים שימלל וידבר בשפה ברורה ובמליצה נעימה, כל מה שציירה הנפש מבלי עיכוב, ובזה היה יתרון המליצים והמשוררים זה על זה, ובכלל כל חכם לב ונביא השם היה יתרונו על חבירו, גם בחקוי השני הזה רוצה לומר בצחות הלשון ויפוי המליצה, והיות דבריו יותר מתוקנים ונחשבים וכמ"ש גדול החכמים (קהלת י, יא) ויש (ואין) יתרון לבעל הלשון. והחקוי הג' הוא בכתיבה, כאשר החכם או הנביא יכתוב על ספר מה שדבר או שהיה רצונו לדבר בפיו, כי כמו שציור הנפש שהוא החקוי הראשון, נתרשם בלשון שהוא החקוי הב', כן ספורי הלשון וטענותיו יורשמו בכתיבה, והוא החקוי הג' הזה, וגם בו יש הבדל גדול בין בני אדם לא בתמונת הכתיבה ויפוי תבניתה לבד, אלא בדקדוק הכתיבה וישרה שלא יהיה בה טעות ושגיאה, לא בהיות הזכר בלשון נקבה או ההפך, ולא בהיות היחיד בלשון רבים או ההפך, ולא בהיות העבר בלשון עתיד או ההפך, וכדומה מהדברים אשר הם טעות בכתיבה המדוקדקת כראוי, ובזה גם כן ימצא הבדל גדול בין מחברי הספרים חכם היה או נביא, הנה אם כן בשלשת החקויים האלה יוכללו מעלות ויתרונות החכמים או הנביאים מחברי הספרים, רוצה לומר מעלת ההשגה בציור הנפש וצחות הלשון ודקדוק הכתיבה וישרה על ספר, וכבר ביאר כל זה שלמה המלך ע"ה בסוף ספר קהלת, כמו שאמר ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד דעת את העם אזן וחקר תקן משלים הרבה בקש קהלת למצא דברי חפץ וכתוב יושר דברי אמת דברי חכמים כדרבונות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות נתנו מרועה אחד (שם יב, יא), כי הנה באמרו, ויותר שהיה קהלת חכם ביאר שנמצא בו השלימות הגדול מהחקוי הא', אשר הוא ציור נפשו וגודל השגתו בחכמה, ובאמרו עוד למד דעת את העם, ביאר שנמצא בו השלמות מהחקוי הב', שהוא לשון למודים תמהר לדבר צחות,

ולפי שהלימוד אל הזולת ראוי שיהיה כפי המקבלים, שלתלמיד ההגון ילמד בחקירה ואזון רב, ולתלמיד הגס אם מתחיל בעיון ילמד במשלים כפי העיון הגס, לכן אמר בענין הלימוד אזן וחקר, והוא לתלמידים ההגונים, ואמר תקן משלים הרבה כנגד המתחילים בחכמה, ואמנם כנגד השלמות מהחקוי הג' אשר בכתיבה וחבור הספרים, אמר בקש קהלת למצוא דברי חפץ שהוא הלשון היפה המסודרת הנכלל בחקוי הב', ועל הכתיבה וחבור הספרים אמר וכתוב יושר דברי אמת, רוצה לומר שהיתה כתיבתו כחבוריו מיושרת מבלי טעות ושגיאה, דברי אמת מבלי כזב וטעות כלל, וביאר צורך שלמה המלך אל שלימות הלשון, ללמד את העם ובכתיבה וחבור הספרים, לפי שיראה בתחלת הדעת ששני אלה לא היו צריכים אליו, באשר הוא מלך ישראל והיה די לו בהשגת החכמה וציור הנפש, שמפני זה אמר ראשונה ויותר שהיה קהלת חכם עוד וגומר, ר"ל שלא נסתפק לשלימות נפשו לבד אלא ג"כ להשלים אנשי דורו בלמוד, והבאים אחריו בלמוד ספריו, ולזה אמר כאן גם כן דברי חכמים כדרבונות רוצה לומר, שדברי החכמים יעוררו האדם אל הידיעה והשלמות, כמו הדרבונות שמעוררים את הפרה, וזהו תועלת החקוי הב' מהלשון, ואמנם הכתיבה שהוא החקוי הג' הוא ג"כ מבואר, לפי שהלשון והדברים הם בהבל פיו של אדם, ולא יתקיימו אבל הדברים הנכתבים הם כמסמרות נטועים שלא יזוזו ממקומם, ואמר שאע"פ שמחברי הספרים ילמדו ויקחו מדברי הקודמים כאלו הם מגנבי דברים, אין בזה מהגנאי להיותם בעלי אסופות שאספו וקבלו מדברי זולתם, לפי שהחכמות כולם נתנו מרועה אחד, והוא האל יתברך שמפיו דעת ותבונה וכל החכמים למדו ממנו. והיוצא מדבריו אלה כולם למוד נאה באומרו, ויותר מהמה בני הזהר עשות ספרים הרבה וגומר, ואין הכוונה שיזהר מעשות אותם אלא שיזהר וישתדל לעשותם, ושלא יאמר הרבה חברו הראשונים ולמה זה עוד איגע בחברי חבורים אחרים, כי הנה מקום הניחו לנו אבותינו להתגדר בו.

וראוי עתה להתבונן בענין ירמיהו הנביא עליו השלום, אם היה שלם בשלשת החקויים הנזכרים או בקצתם, וכפי הנראה בספוריו ונבואותיו יתבאר באמת, שהיה הנביא הזה שלם בחקוי והשלימות הראשון, רצ' לומר בשלימות נפשו והשגתו וקרבתו אל האלקים, עד שבמעלת נבואתו נתקרב ונתדמה לאדון הנביאים ע"ה בהרבה מעניניו, וההדמות הזה במשיגים ובמקרים, מורה על היות מעלתו בנבואה יותר קרובה ומתדמה למעלת אדוננו משה משאר הנביאים, והנה הדברים אשר ראיתי שבהם נתדמה ירמיהו לאדון הנביאים, הם אלה שאזכור לך אחד לאחד. האחד, שכמו שהיה משה משבט לוי כך היה ירמיהו משבט לוי מן הכהנים אשר בענתות. הב', כמו שמשה רבנו ע"ה סרב בשליחותו

כמ"ש מי אנכי וגומר כך ירמיהו סרב בשליחותו שנאמר הנה לא ידעתי דבר. הג', מרע"ה ניבא לישראל מ' שנה וירמיהו ניבא מ' שנה כמו שיתבאר. הד', מרע"ה עמדו בני שבטו כנגדו קרח ועדתו וירמיהו גם כן עמדו בני שבטו אנשי ענתות כנגדו. הה', מרע"ה הושלך ליאור בידי קרוביו וירמיהו הושלך לבור בידי קרוביו. הו', מרע"ה ניצול ויצא מהיאור על ידי שפחה אחת של בת פרעה וירמיהו נצול מהבור על ידי עבד מלך הכושי. הז', מרע"ה הוכיח לישראל פעמים רבות על עונותיהן וירמיהו גם כן. הח', מרע"ה ייעד לישראל בגלותם וגאולתם מהגלות וירמיהו ג"כ ייעדם בגלות' וגאולתם מהגלות. הט', מרע"ה הוכיח לישרא' על חלול שבת וירמיהו גם כן. הי', מרע"ה בקש מהקב"ה קושית צדיק ורע לו רשע וטוב לו במאמר הודיעני נא את דרכיך (שמות לג, יג עיין ברכות ז, א) וירמיהו בקש זה באמרו צדיק אתה השם וגו' מדוע דרך רשעים צלחה. הי"א, מרע"ה הזהיר לישראל שלא ישובו עוד למצרים וירמיהו גם כן. הי"ב, מרע"ה אמר מעצמו אם כמות כל האדם ימותון אלה וגו' ופצתה הארץ (במדבר טז, ל - לא) וגו' וירמיהו גם כן אמר מעצמו, לחנניה בן עזור לפי שהכחיש נבואתו השנה אתה מת וגומר. הי"ג, מרע"ה שבר את הלוחות, וירמיהו כמו שקבלו חז"ל גנז הארון והלוחות. הי"ד, מרע"ה לא זכה למות ולהקבר בארץ ונקבר חוצה לארץ, וירמיהו גם כן מת ונקבר חוצה לארץ. הרי לך י"ד דברים, שנתדמה בהם ירמיהו למשה רבינו ע"ה ולא היה זה אלא מפני היות מדרגת נבואת ירמיהו יותר קרובה ומתדמה למדרגת אדון הנביאים משאר נביאי ישרא'. וכבר התעוררו ז"ל בפסיקתא רבתי (פסיקתא דרב כהנא פי"ג, ו) על זה ההדמות אמרו שם, רבי יהודה ב"ר סימון פתח נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך (דברים יח, יח), וכתיב ולא קם נביא עוד בישראל כמשה (שם לד, י), ואתה אמרת כמוך אלא זה ירמיהו שהיה כמוהו בתוכחות, אתה מוצא כל מה שכתוב בזה כתוב בזה, זה נתנבא מ' שנה וזה נתנבא מ' שנה, זה נתנבא על יהודה וישראל וזה נתנבא על יהודה וישראל, זה עמדו בני שבטו כנגדו וזה עמדו בני שבטו כנגדו, זה הושלך ליאור וזה הושלך לבור, זה ניצל על ידי אמה וזה ניצל על ידי עבד, זה בא בדברי תוכחות וזה בא בדברי תוכחות. ע"כ. הנה העירו על קצת מהדמוים אשר זכרתי אני פה לקיים שעל ירמיהו נאמר למשה רבינו נבא אקים להם מקרב אחיהם כמוך, והוא המורה שהיתה מדרגת ירמיהו בנבואה עליונה מאד, ויותר קרובה למדרגת משה אדוננו ממדרגת שאר הנביאים, וזה מענין השלימות והחקוי הראשון:

ואמנם בשלמות והחקוי השני, שהוא בצחות המליצה ושפת יתר, אחשוב אני שלא היה ירמיהו שלם מאד בסדור הדברים ויפוי המליצה, כמו ישעיהו הנביא וגם נביאים אחרים,

ומפני זה תמצא בדברי ירמיהו פסוקים רבים שלפי דעת המפרשים כולם יחסרו להם מלה או מלות, עם היות שאני אשתדל לישבם כאשר הם, ותמצא בדבריו פעמים רבות מאד מאד מלת על תשמש במקום אל, והזכר בלשון נקבה והנקבה בלשון זכר, והרבים בלשון יחיד והיחיד בלשון רבים, ועבר במקום עתיד ועתיד במקום עבר, ודבור אחד בעצמו פעם לנכח ופעם לנסתר, ותמצא בדבריו גם כן המוקדם מאוחר והמאוחר קודם. כי הנה אחרי שזכר חרבן הבית ותשלום מלכות צדקיהו חזר לספר מעניני המלך יהויקים שקדם אליו, עם היות שכבר באו כיוצא מהזריות האלה בשאר הנביאים, הפרש גדול יש ביניהם בין רב למעט, והוא שבשאר הנביאים תמצא זה על המעט ובדברי ירמיהו הוא על הרוב כפלי כפלים ממה שנמצא בשאר הנביאים, ואני אחשוב שהיתה הסבה בזה היות ירמיהו נער בשנים כשהתחיל בנבואה, ולכן לא היה עדיין שלם בדרכי הלשון ובסדריו וביופי המליצה, ועל זה באמת אמר הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי, כי הנה ישעיהו להיותו מזרע המלוכה ונתגדל בחצר בית המלך, ולכן היה דברו ערב ולשונו נאוה ושאר הנביאים נבאו אחרי שהושלמו בעניני העולם ובעסקיו, ונשאו ונתנו עם בני אדם ולכן ידעו לסדר דבריהם, אמנם ירמיהו היה מן הכהנים אשר בענתות, ובקטנותו קודם שירגיל הדבור וידע מוצאיו ומובאיו באתהו הנבואה, והוכרח לדבר מה שצוהו השם בלשונו הרגיל בו:

ואמנם בחקוי והשלמות הג', שהוא ביושר הכתב ודקדוקו אחשוב גם כן שירמיהו לא נשלם בו מהסב' אשר זכרתי, רצוני לומר להיותו נער כשהתחיל לנבא ולזה לא למד בדקדוק הלשון ובסדר הכתיבה כראוי, והנה יורה על זה הקרי וכתיב וכתיב ולא קרי. וקרי ולא כתיב, שתמצא בספרו יותר מבשאר הנביאים, כי הנה תמצא שספר ירמיהו בכמותו בכתיבה הוא דומה בכמות הכתיבה לספר התורה מבראשית עד תחילת בא אל פרעה, עוד תשוב תראה שספר ירמיהו זה הוא כמו ספרי יהושע ושופטים בקרוב בכמות הכתיבה, דוק ותשכח שבאותו חלק מהתורה אשר זכרתי נמצאו כ"א קרי וכתיב, ואמנם בספר ירמיהו שהוא בכמותו דומה לזה נמצאו פ"א קרי וכתיב, וכן בספר יהושע ושופטים תמצא מ"א קרי וכתיב, ובאו א"כ בספר ירמיהו הכפל מהם, וכדי להעמידך על אמתת הטענה הזאת וחזקה, ראיתי לבאר פה ענין הקרי וכתיב ומה הסבה שבספרי התורה והנביאים והכתובים, נמצאו בספרים מלות באופן אחד ומבחוץ בגליון הוא באופן אחר, ואין ספק שהנביא או המדבר ברוח הקדש, באופן אחד דבר דבריו לא בשנים, והנה הרד"ק כתב בטעם זה, וז"ל ונראה כי המלות האלה נמצאו כן לפי שבגלות הראשונה אבדו הספרים ונטלטלו טלטול, והחכמים יודעי המקרא מתו, ואנשי הכנסת

הגדולה שהחזירו התורה ליושנה מצאו מחלוקת בספרים, והלכו בהם אחר הרוב לפי דעתם על הבירור, כתבו האחד ולא קראוהו או כתבו מבחוץ ולא כתבו מבפנים, וכן כתבו בדרך א' מבחוץ ובדרך אחר מבפנים ע"כ. וכמו שזכרו בהקדמת פירושו לנביאים ראשונים, ומסכים לזה כתב האפוד בפ"ז מספרו בדקדוק, וז"ל השלם ראש הסופרים עזרא הכהן הסופר נער חצנו ושם כל מאמצי כחו לתקן המעוות, וכן עשו כל הסופרים הבאים אחריו, ותקנו הספרים ההם בתכלית מה שאפשר עד שהיה זה סבה להשארם שלמים במנות הפרשיות והפסוקים, והתיבות והאותיות והמלא והחסר והזר והנוהג מנהג הלשון וזולת זה, ולזה נקראו סופרים ועשו בזה חבורים, והם ספרי המסורה ובמקומות אשר השיגם ההפסד והבלבול עשה הקרי וכתיב להיותו מסופק במה שמצא עכ"ל. והדעת הזה אשר הסכימו בו החכמים האלה ועצתם רחקה מני, כי איך אוכל בנפשי להאמין ואיך אעלה על שפתי שמצא עזרא הסופר ספר תורת האלקים וספרי נביאיו ושאר המדברים ברוח הקדש מסופקים בהפסד ובלבול, והלא ספר תורה שחסר ממנו אות אחת הוא פסול כ"ש בקרי וכתיב שבאו בתורה שכפי הקרי יחסרו בתורה כמה וכמה מהאותיות, והנה זאת נחמתנו בעניינו, שתורת השם אתנו בגלותנו ואם נחשוב שעבר על ספר התורה ההפסד והבלבול כדברי האנשים האלה, לא ישאר לנו דבר קיים לשנסמוך עליו, והנה הנביא ישעיהו אמר (ישעיה נט, כ) ובא לציון גואל ונומר ואני זאת בריתי אותם רוחי אשר עליך וגומר לא ימושו וגומר, שהנה ייעד בזה שתהיה תורת השם ודברי הנבואה ורוח הקודש תמיד שגורים וקיימים בנו בלי שום ספק ופקפוק כלל, וזהו כח העיקר הח' מעיקרי הדת שהניח הרב הגדול בפירוש המשנה, שיחוייב כל בעל דת להאמין והוא שהתורה שבידינו היום היא הנתונה למשה בהר סיני מבלי חילוף ושנוי כלל, ומלבד זה אשר הוא בחק האמונה, הנה עוד אשאל מאתם כפי הסברה הגוברת, אם היה הקרי וכתיב כפי מה שמצאו בספרים המחולפים ולא איפשיטא לעזרא הסופר אי זה הדרך משם ישכן אור, ושם שתי הנוסחאות אחד מבחוץ ואחד מבפנים, אם כן איפה למה בפירוש הכתובים נסמוך תמיד על הקרא ולא על הכתב, ולמה עזרא בהיות הדבר אצלו מסופק עשה הניקוד תמיד מסכים עם הקרי ולא עם הכתיב, מורה שהיה דעתו שהקרי הוא האמת ולכן שם בו הנקודות לא כפי הכתוב, ואם היה כן דעתו היה לו לשום נוסחת הקרי מבפנים כי היא האמת והמסכמת עם הנקודה, והכתיב ישים מבחוץ כיון שלא הסכים בה דעתו סוף דבר שאם היו הקרי והכתיב שתי נוסחאות שמצא עזרא בספרים מפני ההפסד והבלבול, אין לנו דרך לדעת למה תהיה קריאתנו כולה והנקודות שעשה עזרא תמיד כפי הנסחא אשר בחוץ ולא אחד בהם שתהיה הקריה והנקודה כפי

הכתב, ועוד שנית, אם היתה סבת זה הפסד ובלבול שנפל בספרים מצד הגלות, היה ראוי שיבא ע"ד מקרה כפי המקום שנשטשטש או נמצא, ואתה תמצא בספר תורת האלקים בפרשת לך לך (בראשית יד, ב) שכתוב מלך צביים, והקרי הוא מלך צבאים וכתוב פעם אחרת צביים וקרי ג"כ צבאים, האם נפל במקרה הטשטוש והבלבול במלת צביים תמיד, וכן ילדה את יעוש לעשו (שם לו, ה), את יעוש (שם יד), ושניהם כתיב יעיש, עוד תשוב תראה, שכל נערה שבאה בתורה שהם כ"ב פעמים כולם כתוב נער בלתי אחד שהוא ונתנו לאבי הנערה (דברים כב, יט) שכתוב מלא נערה, וכל כ"א הנשארים כתוב נער, מי האיש החכם שיאמר שנפסדה הנערה ההיא תמיד בכל ספר התורה בכ"פ, וכן תמצא שבכל הפעמים שנזכר בתורה מצותיו, כתוב מצותו והם ד' פעמים האם זה ההפסד נפל במקרה תמיד במלת מצותיו, ועוד הנה ההפסד והבלבול אפשר שיהיה בסבת חסרון אות א' או אותיות כענין מצותיו שיאמרו שנפסד היו"ד ונשאר מצותו, אבל במה שאמרה תורה ובעפולים (שם כח, כז) וקרי בטחורים וכן כתיב (שם ל) ישגלנה וקרי ישכבנה איך יתכן שיהיה זה בסבת הפסד וטשטוש, וכאלה רבים לאין מספר בספרי הנביאים, אלא שאין הדבר כאשר חשבו החכמים האלה ושרי להו מריהו בדעת הזה.

אבל אמתת הענין אצלי הוא, שעזרא ואנשי כנסת הגדולה מצאו ספרי התורה בשלמותם ותמותם כמו שנכתבו, וקודם שהתעורר עזרא לעשות הנקוד והטעמים וסופי הפסוקים עיין במקרא, והדברים אשר נראו אליו זרים כפי טבע הלשון וכוונת הספור חשב בעצמו שהיה זה לאחד מב' סבות, אם שכיוון הכותב בדברים הזרים ההם סוד מן הסודות מסתרי התורה כפי מעלת נבואתו ועומק חכמתו, ולכן לא מלאו ידו לגשת ידיו למחוק דבר מספרי האלקי', כי הבין בדעתו שבחכמה יתירה נכתבו כן ושלסבה מן הסבות נכתבו האותיות החסרות והמיותרות והלשונות הזרים ההם, ולכן הניחם בכתב מבפנים כמו שנכתב האמנם שם מבחוץ הקרי שהוא פירוש הכתוב הזר ההוא כפי טבע הלשון ופשיטות הענין, ומזה המין תמצא כל הקרי וכתיב שבתורה שמשה כתב תמיד מלך צביים, לפי שבזמן הקדום כך היה שמו ואולי שמפני שהיתה ארצו צבי היא לכל הארצות, ועזרא פירש בקרי שהוא מלך צבאים כי כן נקרא' הארץ ההיא בזמן בית שני, גם בכל מקום כתב משה רבינו ע"ה שם הנערה חסר ה"א בלשון נער, והסבה בזה בעלי המסרה יעירו עליה שהיא מפני שהנערה בת ישראל ראוי שאיש לא ידעה כאלו היא נער, אבל בטענת הבתולים אחר שנתפרסם ענינה כתב נערה מלא, וככה במלת מצותיו כתב משה מצותו לפי שהמצות כולם מתאחדות כאלו הם כולם מצוה אחת, כמ"ש את לוחות האבן והתורה והמצוה (שמות כד, יב), וככה כשמצא עזרא שכתוב בתורה ובעפולים

שהוא לשון גובה ולא ידענו מה הגבוהים ההם הוצרך לפרש בקרי שהם הטחורים, וכן ישגלנה לפי ששם שגל נאמר על המלכה, הוצרך לפרש בקרי ישכבנה, וכן כל השאר קרי וכתיב שבתורה ענינם באמת שכתוב בכוונה לסבה מן הסבות, והקרי ששם עזרא מבחוץ הוא פירושו כפשוטו ולכן כאשר אחר כך עשה הנקודות שענינם גם כן לפרש הכתוב הסכימם עם הקרי, שהוא אמתת הענין ההוא, גם אפשר שחשב עזרא שהיו בספרי הקודש תיבות ומלות שלא נכתבו כן בזרותם לסבה מן הסבות, כי אם להיות האומר אותם בלתי מדקדק כראוי אם בקצור ידיעת הלשון עברית ואם בקצור ידיעת דקדוק הכתיבה בסדרה וישרה, והיה זה מהנביא או המדבר ברוח הקודש כשגגה יוצאת מלפני השליט, ולכן הוצרך לפרש אמתת המלה ההיא כפי הספור והוא ענין הקרי אשר שם מבחוץ, כי ירא הסופר הקדוש לשלוח ידו בדברי המדברים ברוח הקודש וכתיבתם ועשה זה בעצמו, רצ' לומר לפרש התיבה והמלה ההיא ושמו מבחוץ להיותו פירוש שפירש הוא מעצמו, ואין ספק שכך קבלו מהנביאים וחכמי הדור שקדמוהו. והנה רוב הקרי והכתיב שבא בספר ירמיהו זה, כשתעיין בם ובענינם תמצא כולם שהם מזה המין שכתבם ירמיהו כן בטעות ובשגגה, ובא עזרא ופירש כשכתב אותו מבחוץ כפי הלשון והכתיבה, כי הנה אמר עריו נצתה ובא עזרא וראה שמלת נצתה לא תפול על הערים הרבים וכתב נצתו, אמר ותאמרי לא אעבוד וראה עזרא שכפי סגנון הדברים והתוכחה לא היה ראוי לומר אעבוד בדלי"ת ולכן שם מבחוץ אעבור ברי"ש, כתב ירמיהו באות נפשו שאפה רוח תאנתה מי ישיבנה וראה עזרא שהיה הפסוק הזה כולו בלשון נקבה, ואין ראוי לומר בו נפשו שהוא לשון זכר ולכן כתב מבחוץ נפשה, ירמיהו כתב מנעי רגלך מיחף וגורנך מצמאה, ועזרא ראה שהיה טעות לומ' גורנך לפי הפשט לפי שאין לגורן ענין עם הצמא, ולכן פירש מבחוץ גרונך שהיתה הוי"ו אחר הרי"ש לא קודם אליה, ירמיהו אמר מעי מעי אחולה, ועזרא ראה שאין הלשון והכתיבה מתוקנת בהיות הוי"ו אחר החי"ת, וכתב מבחוץ אוחילה, ירמיהו כתב אי לזאת אסלוח ועזרא ראה שהיתה הוי"ו שם מיותרת וכתב מבחוץ אסלח, ירמיהו אמר סוסים מוזנים ועזרא ראה שלא היה הלשון ההוא מתוקן כראוי וכתב מבחוץ מזוינים, ירמיהו אמר כלו שב במרצותם ועזרא ראה שהיה טעות לכתוב הו"ו אחר הצד"י ולכן בקרי הקדימ' ואמר במרוצתם, ירמיהו אמר שאי עיניכם וראי, ועזרא ראה שהפסוק כלו בלשון רבים לכן פירש שאו וראו, ירמיהו אמר שלחו צעוריהם למים וראה עזרא שאותה הוי"ו שבצעוריהם היה ראוי להיות יו"ד וכתב בקרי צעיריהם, ובזה הדרך תראה כשתחפש כל הקרי וכתיב שנמצא בספר ירמיהו שענינו פירוש והיה בסבת שלא דוקדק הלשון והכתיבה כפי זה שזכרתי.

ואמנם הקרי ולא כתיב שבאו שמה, ענינו גם כן הפירוש שנראה לעזרא שטבע הלשון ופשט הדברים ההם יחוייב שם המל' ההיא, עם היות שהנבי' על דרך העברה לא כתבה, כי הנה ירמיהו אמר הנה ימים נאם ה' ונבנתה העיר, ראה עזרא שהיה חסר שם מלת באים והניח הכתב כמו שכתבו הנביא מבלי הפסד ובלבול, ושם מבחוץ על דרך הפירוש הנה ימים באים, ירמיהו אמר אל יהי פליטה ראה עזר' שחסר שם מלה לה ולכן עשה קרי ולא כתיב אל יהיה לה פליטה, הנה התבאר שהקרי וכתיב והקרי ולא כתיב כולו ענין הפירוש, וכן הוא הכתיב ולא קרי שראה עזרא מלות כתובות שאין להם ענין כפי פשט הדברי' ולכן לא עשה בהם נקודה כלל ולא יקרא, ומזה תדע שהספרים אשר נפל בהם הרבה מזה הוא לחסרון המדבר בחקוי הב' מידיעת דרכי הלשון, או הג' בידיעת דקדוק הכתיבה, ולכן היו בספר ירמיהו פ"א פעמים מקרי וכתיב, ובספר שמואל שכתבו ירמיהו כפי מה שביארתי והוכחתי בהקדמתי לספר יהושע שהוא בכמות הכתיבה, ספר ירמיהו רבו בו הקרי וכתיב בכמו קל"ג וכן בספר מלכים שכתב ירמיהו גם כן באו ע"ד, ולפי שיחזקאל היה דומה לירמיהו בקצור ידיעת כתיבת הלשון וסדרה, באו בו בהיותו בכמות הכתיבה פחות מספר ירמיהו ומהקרי וכתיב פ' בספר ירמיהו, אבל בתורה האלקית להיות כולה מפי הגבורה בהיות כמות כתיבתה קרוב לד' פעמים, ספר ירמיהו לא נמצאו בה מהקרי וכתיב אלא מעט מזעיר ס"ה, וכולם כפי מה שיראה מענינם נכתבו כן בכוונה וחכמה רבה, לא בטעות ושגיאה כלל חלילה, וכן ספר יהושע ושופטים לשלמות מחבריהם שמואל הנביא ע"ה תמצא בהם מעט מזעיר מזה והם מ"א, ובספר יהושע ג"כ לשלמותו והיות לו לשון מדברת גדולות בעט סופר מובהק, לא תמצא בו מהקרי וכתיב כי אם כ"ז, וכן בתרי עשר נביאים לא תמצא כי אם י"ח, אמנם בספר תהילים עם שהוא גדול מפני שלמות דוד כי רוח ה' דבר ומלתו על לשונו לא נפלו בו כ"א כ"ה קרי וכתיב, ובספר איוב שכתבו מרע"ה לא נמצאו בו כי אם י"ט קרי וכתיב, אבל ספר משלי למה שנמצאו בו דברים אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה וזולתם נמצאו יותר מהקרי וכתיב במספר ל"ה, וכ"ז יורה הראות מבואר אמתת מה שזכרתי. ואפשר עוד לומר שלא נכתב בספרי הקודש תורה ונביאים וכתובים דבר בטעות ושגיאה אבל שכל המלות והתיבות הזרות בלשונם ובכתיבתם כתבום הנביאים כן בכוונה וחכמה ולסבה מהסבות, ואנחנו לא נדע כי הם מסתרי התורה והנבואה וידיעתנו קצרות מהשיגם, האמנם הסופר עזרא במופלא ממנו לא דרש, והניח הדברים כמו שנכתבו כדי שירמזו לענינים שכוונו בהם הנביאים והמדברים ברוח הקודש, אבל הוא רצה לפרש המלות ההם כפי הפשט והוא מה שעשה בקרי הנה נתתי לך ב' דרכים בדבר הזה

כולם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. ואחרי שביארתי כל זה לדעת ענין הספר הזה ומוצאיו נתחיל בפירושו כפי הדרך אשר הלכתי בביאור שאר ספרי הנביאים:

והנה ראיתי לחלק הספר הזה לחלקים לא כפי הפרשיות, כי יש בכל חלק וחלק ממנו כמה פרשיות ולא ג"כ כפי הנבואות כי כבר יתאחדו בחלק א' נבואות סמוכות רצופות זו לזו אבל תהיה חלוקתו כפי הענינים, ולכן כבר יבא על ענין אחד או נבואה אחת או שתים או יותר מזה כפי קשור הענין וסדרו, האמנם בעבור שהיה התחלת כל אחד מהענינים ההם כנבואה מגעת לנביא לכן קראתי לחלקים ההם נבואות כי הם ספורי ענינים נבואיים נפרשים ונבדלים זה מזה וזה לך זכרון מספרם וכוונתם והתחלה וסוף כל אחד מהם בכתובים:

הנבואה הא' במצות ה' לירמיהו ולזרזו על שליחותו בנבואה ולהסיר מלבו הספקות שהיה אפשר שיעלו בלבו עליו תחילת הנבואה דברי ירמיהו עד שמעו דבר ה' בית יעקב, ויש בנבואה הזאת ה' פרשיות. הראשונה, דברי ירמיהו. הב', בטרם אצרך בבטן. השלישית, מראת מקל שוקד. הרביעית, מראת סיר נפוח. החמישית, הלוך וקראת:

הנבואה הב' בתוכחת הנביא לישראל על הע"ז שהיו עובדים המה ואבותיהם ושהיו עוזבים את ה' בעת צרותיהם ומבקשים עזר ממצרים ומאשור ואת ה' אלקיהם לא דרשו ושעל זה מצאום רעות רבות וצרות, תחלתה שמעו דבר ה' בית יעקב עד ויאמר ה' אלי בימי יאשיהו ויש בנבואה הזאת. הראשונ', שמעו דבר ה'. והשנייה, למה תריבו:

הנבואה השלישית בתוכחת הנביא את בני יהודא על העבירות שהיו ביניהם ע"ז ג"ע ש"ד ועשה להם טענה מהחרבן והגלות שבאו על מלכות ישראל, תחילתה ויאמר ה' אלי וגומר עד הדבר אשר היה אל ירמיהו כו' עמוד כו', ויש בנבואה הזאת י"ח פרשיות. האחד, ויאמר ה' אלי. הב', ויאמר ה' אלי צדקה נפשה. הג', בימים ההם ילכו בית יהודה. הד', אם תשוב ישראל. הה', כי כה אמר ה' ליהודה ולירושלם נירו לכם ניר. הו', והיה ביום ההוא וגומר יאבד לב המלך. הז', מעי מעי אוחילה. הח', כי כה אמר ה' שממה תהיה. הט', שטטו בחוצות. הי', עלו בשרותיה. הי"א, לכן כה אמר ה' אלקי צבאות יען דברכם. הי"ב, הגידו בית יעקב. הי"ג, שמה ושעוריה.

הי"ד, כי כה אמר ה' כרתו עצה. הט"ו, כה אמר ה' צבאות עולל יעוללו. הי"ו, כה אמר ה' עמדו על דרכים. הי"ז, לכן שמעו הגוים. הי"ח, כה אמר ה' הנה עם בא מצפון:

הנבואה הרביעית בהתראת הנביא לבני יהודה שישובו בתשובה כדי שינחם ה' על הרעה, ושלא יבטחו בהיכל ה' ובמקדשו, תחלת הנבואה הדבר אשר דבר אל ירמיהו מאת ה' וגומר עד הדבר אשר היה אל ירמיהו שמעו את דברי הברית הזאת, ויש בה כ"ה

פרשיות. הא', הדבר אשר היה. הב', ואתה אל תתפלל. הג', כה אמר ה' צבאות. הד', כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל עולותיהם. הה', גזי גזרך והשליכי. הו', לכן הנה ימים באים וגומר ולא יאמר עוד התופת. הז', ואמרת אליהם היפלו. הח', אסוף אסיפם. הט', כי הנני משלח בכם נחשים. הי', מי יתן ראשי מים. הי"א, איש מרעהו השמרו. הי"ב, לכן כה אמר ה' צבאות הנני צרפם. הי"ג, על ההרים. הי"ד, מי האיש החכם. הט"ו, ויאמר ה' על עזבם. הי"ו, לכן כה אמר ה' צבאות הנני מאכיל'. הי"ז, כה אמר ה' צבאות התבוננו. הי"ח, כי שמענה נשים. הי"ט, כה אמר ה' אל יתהלל חכם. הכ', הנה ימים באים וגומר ופקדתי על כל מול בערלה. הכ"א, שמעו את הדבר אשר דבר ה'. הכ"ב, מאין כמוך ה'. הכ"ג, עושה ארץ בכחו. הכ"ד, אספי מארץ. הכ"ה, אוי לי על שברי:

הנבואה החמישית מה שצוה ה' לנביא שיקרא בשערי ירושלם את דברי הברית שבתורת משה, וצוה לנביא שלא יתפלל עליהם וגילה לו שאנשי ענתות היו שונאים אותו ותלונת הנביא מדוע דרך רשעים צלחה, ותשובת הש"י אליו, תחילתה הדבר כו' שמעו את וגומר עד אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות, ויש בה י"ט פרשיות. האחד, הדבר אשר היה וגומר שמעו את דברי הברית. הב', ויאמר ה' אלי קרא את כל הדברים וגומר. הג', ויאמר ה' אלי נמצא קשר. הד', לכן כה אמר ה' הנני. הה', ואתה אל תתפלל. הו', מה לידידי בביתי. הז', וה' הודיעני ואדעה. הח', לכן כה אמר ה' על אנשי ענתות. הט', לכן אמר ה' צבאות הנני פוקד. הי', צדיק אתה ה'. הי"א, עד מתי תאבל הארץ. הי"ב, עזבתי את ביתי. הי"ג, כה אמר ה' על כל שכני. הי"ד, כה אמר ה' הלוך וקנית. הט"ו, ויהיה דבר ה' אלי שנית קח את האזור. הי"ו, כה אמר ה' ככה אשחית. הי"ז, שמעו והאזינו. הי"ח, אמור למלך ולגבירה. הי"ט, שאו עיניכם וראו:

הנבואה השישית בספור שנת בצורת ורעב גדול שבא בארץ יהודה, ושהנביא התפלל עליהם וה' לא קבלו, וצוהו שלא יקח אשה ולא יוליד בנים ולא יספוד למת ולא יאכל במשתה של שמחה, תחלתה אשר היה דבר ה' עד דברי הבצרות והיא עד הדבר אשר היה אל ירמיהו וגומר קום וירדת אל בית היוצר, ויש בה י"ט פרשיות. הא', אשר היה דבר ה'. הב', כה אמר ה' לעם הזה. הג', ויאמר ה' אלי ואתה אל תתפלל. הד', ויאמר ה' אלי שקר הנביאים. הה', לכן כה אמר ה' על הנביאים. הו', ויאמר ה' אלי אם יעמד. הז', אוי לי אמי. הח', אתה ידעת ה' זכרני. הט', לכן כה אמר ה' אם תשוב. הי', ויאמר ה' לאמר לא תקח לך אשה. הי"א, כי כה אמר ה' אל תבא בית מרזח. הי"ב, כה אמר ה' הנני משבית. הי"ג, לכן הנה ימים באים וגו' ולא יאמר עוד. הי"ד, ה' עוזי ומעוזי. הט"ו,

חטאת יהודה כתובה. הי"ו, כה אמר ה' ארור האיש. הי"ז, קורא דגר. הי"ח, רפאני ה'. הי"ט, כה אמר ה' הלוך ועמדת בשערי וגומר:

הנבואה הזו בצוואת ה' לנביא שירד אל בית היוצר, והודיעו שכן היה בידו בית ישראל, ואע"פ שנגזרה גזרה להחריבם אם ישובו בתשובה תשתנה הגזרה, תחילתה הדבר אשר היה אל ירמיהו קום וירדת עד הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בשלוח אליו. ויש בה ט"ו פרשיות. הא', הדבר אשר היה. הב', ויהי דבר ה' הכיוצר הזה, הג', רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש. הד', רגע אדבר וגומר לבנות. הה', ועתה אמור לאיש יהודה. הו', כה אמר ה' גואלו. הז', ויאמרו לכו ונחשב'. הח', כה אמר ה' לך וקנית. הט', לכן הנה ימים באים וגומר. הי', ויבא ירמיהו מהתופת. הי"א, כה אמר ה' צבאות. הי"ב, כי כה אמר ה' הנני נותנך למגור. הי"ג, פתיתני ה'. הי"ד, שירו לה'. הט"ו, ארור היום אשר וגומר:

הנבואה הח' תספר ששלח צדקיה לומר אל ירמיהו שיתפלל בעדם אל ה' שיעלה מעליהם נבוכדנצר, ומה שהשיבו הש"י עליו, תחילתה הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בשלוח אליו צדקיהו וגומר עד הדבר אשר היה אל ירמיהו וגומר על כל ערי יהודה. ויש בה כ"א פרשיות. הא', הדבר אשר היה. הב', ויאמר ירמיהו אליהם. הג', ולבית מלך יהודה. הד', כה אמר וגומר רד בית המלך. הה', כי כה אמר ה' על בית מלך יהודה. הו', אל תבכו למת. הז', הוי בונה ביתו בלא צדק. הח', לכן כה אמר ה' אל יהויקים. הט', עלי הלבנון וצעקי. הי', העצב נבזה. הי"א, הוי רועים וגומר. הי"ב, הנה ימים באים נאם ה' והקימותי. הי"ג, לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד חי ה'. הי"ד, לנביאים נשבר לבי בקרבי. הט"ו, כה אמר ה' צבאות אל תשמעו אל דברי הנביאים. הי"ו, הנה סערת ה' חמה יצאה. הי"ז, לכן הנני על הנביאים. הי"ח, הראני ה' והנה שני דודאי תאנים. הי"ט, ויאמר ה' אלי מה אתה רואה. הכ', ויהיה דבר ה' אלי לאמר כה אמר ה'. הכ"א, וכתאנים הרעות:

הנבואה הט' בספור הגוים והממלכות אשר החריב נבוכד נצר תחילתה דבר אשר היה על ירמיהו על כל עם יהודה. ויש בה ד' פרשיות. הא', הדבר אשר היה אל ירמיהו. הב', לכן כה אמר ה' צבאות יען. הג', כי כה אמר ה' אלקי ישראל קח את. הד', כה אמר ה' צבאות הנה רעה:

הנבואה הי' בספור שצוה ה' לירמיהו שינבא בחצר בית ה' שהיה בשילה ושתפסו בו הכהנים והעם להמיתו ושבאו השרים להצילו ושצוהו ה' שיעשה מוטות ומוסרות ושישלחם אל המלכים, תחילתה בראשית ממלכת יהויקים עד הדבר אשר היה אל ירמיהו כתב לך את הדברים האלה. ויש בה ט"ו פרשיות. הא', בראשית ממלכות

יהויקים. הב', וישמעו הכהנים. הג', ויאמרו הכהנים והנביאים. הד', ויאמרו השרים. הה', בראשית ממלכות יהויקים. הו', כי כה אמר ה' צבאות אל העמודים. הז', כי כה אמר ה' וכו' אל הכלים. הח', ויהי בשנה ההיא. הט', ויהי דבר ה' אל ירמיהו אחרי שבור. הי', ואלה דברי הספר. הי"א, כי כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל אל ישיאו וגומר. הי"ב, כי כה אמר ה' כי לפי מלאת לבבל. הי"ג, כה אמר ה' צבאות אל אחאב. הי"ד, ואל שמעיהו הנחלמי. הט"ו, ויהיה דבר ה' אל ירמיהו שלח אל כל הגולה:

הנבואה הי"א תיעד על קבוץ גליות והגאולה העתידה וחרבן האומות תחת אשר הרעו לישראל, תחילתה הדבר אשר היה אל ירמיהו וגו' כתב לך את כל הדברים וגומר עד הדבר אשר היה אל ירמיהו בשנה העשירית. ויש בה י"ח פרשיות. האחד, הדבר אשר היה. הב', ואלה הדברים. הג', ואתה אל תירא עבדי יעקב. הד', כי כה אמר ה' אנוש לשברך. הה', כה אמר ה' הנני שב. הו', הנה סערת ה' חמה יצאה. הז', כה אמר ה' מצא חן במדבר. הח', כי כה אמר ה' רנו ליעקב שמחה. הט', שמעו דבר ה' גוים. הי', כה אמר ה' קול ברמה נשמע. הי"א, כה אמר ה' מנעי. הי"ב, הציבי לך. הי"ג, כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל. הי"ד, הנה ימים באים. הט"ו, כי זאת הברית אשר אכרות. הי"ו, כה אמר ה' נותן שמש. הי"ז, כה אמר ה' אם. הי"ח, הנה ימים באים ונבנתה העיר:

הנבואה הי"ב בספור השדה אשר קנה ירמיהו מאת חנמאל, והתפלה אשר התפלל עליו ותשובת ה' אליו, תחלתה הדבר אשר היה אל ירמיה מאת ה' בשנה העשירית עד הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בימי יהויקים. ויש בה כ' פרשיות. האחד, הדבר אשר היה וגומר. הב', ויאמר ירמיהו היה דבר ה' אלי. הג', ואתפלל אל ה' אחרי תתי. הד', ויהיה דבר ה' אל ירמיהו. הה', ועתה לכן כה אמר ה'. הו', כי כה אמר ה' כאשר הבאתי. הז', ויהי דבר ה' אל ירמיהו שנית. הח', כי כה אמר ה' על בתי העיר הזאת. הט', כה אמר ה' עוד ישמע. הי', כה אמר ה' צבאות עוד יהיה. הי"א, הנה ימים באים נאם ה' והקמותי. הי"ב, כי כה אמר ה' לא יכרת לבית. הי"ג, ויהיה דבר ה' אל ירמיהו. הי"ד, ויהי דבר ה' הלא ראית. הט"ו, כה אמר ה' אם לא בריתי. הי"ו, הדבר אשר היה. הי"ז, וידבר ירמיהו הנביא אל צדקיהו. הי"ח, הדבר אשר היה אל ירמיהו אחרי. הי"ט, ויהיה דבר ה' אלי. הכ', לכן כה אמר ה' אתם:

הנבואה הי"ג בתוכחת הנביא לישראל למה לא ישמעו בקול ה' אלקיהם, והביא להם משל מבני רכב, תחילתה הדבר אשר היה וגומר הלוך אל בית הרכבים עד ויהי בשנה הד' ליהויקים. ויש בה שלש פרשיות בלבד. הראשונה, הדבר אשר היה. השנייה, ויהיה דבר ה' אל ירמיהו. השלישית, כה אמר השם צבאות אלקי ישראל:

הנבואה הי"ד תספר ממגלת קינות שעשה ירמיהו על חרבן ירושלם, ושיצא ירמיהו ללכת אל ארץ בנימן ויתפשוהו בשער העיר, תחלתה ויהי בשנה הד' ליהויקים עד הדבר אשר היה אל ירמיהו אחרי שלח אותו. ויש בה כ' פרשיות. האחד, ויהי בשנה הד'. הב', ויקרא ירמיהו אל ברוך. הג', ויהי בשנה החמישית. הד', ויהי כשמעם כל הדברים. הה', ויאמרו השרים אל ברוך. הו', וישלח המלך את יהודי. הז', ויהי דבר ה' אל ירמיהו. הח', לכן כה אמר ה' על יהויקים. הט', וימלוך המלך צדקיהו. הי', ויהי דבר ה' אל ירמיהו. הי"א, ויצא ירמיהו מירושלם. הי"ב, כה אמר ה' הנתן תנתן. הי"ג, וישלח המלך צדקיהו. הי"ד, ויאמר ירמיהו לצדקיהו. הט"ו, ויאמר המלך צדקיהו. הי"ו, ויאמר ירמיהו לא יתנו. הי"ז, ויאמר צדקיהו לירמיהו. הי"ח, ויאמרו כל השרים לירמיהו. הי"ט, והיה כאשר נלכדה ירושלים. הכ', ואל ירמיהו היה דבר השם:

הנבואה הט"ו במה שעשה נבוזראדן רב טבחים בירושלם, ודבריו אל ירמיהו והריגת גדליהו בן אחיקם והליכת בני יהודה למצרים, תחילת הנבואה הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' אחרי שלוח אותו נבוזר אדן וגומר עד הדבר אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על הגוים. ויש בה י"ז פרשיות. האחד, הדבר אשר היה אל ירמיהו. הב', וישמעו כל שרי החיילים. הג', ויוחנן בן קרח. הד', ויהיה בחדש הח'. הה', וישמע יוחנן בן קרח. הו', ויגשו כל שרי. הז', ויהי מקץ עשרת ימים. הח', ויהיה ככלות ירמיהו. הט', ויאמר עזריה. הי', ויהי דבר ה' אל ירמיהו. הי"א, הדבר אשר היה אל ירמיהו אל כל הנביאים. הי"ב, לכן כה אמר ה' צבאות. הי"ג, ויענו. הי"ד, ויאמר ירמיהו אל כל העם. הט"ו, ויאמר ירמיהו אל כל העם ואל כל הנשים. הי"ו, כי כה אמר ה' הנני נותן אל פרעה. הי"ז, הדבר אשר דבר ירמיהו אל ברוך בן נריה:

הנבואה הט"ז מהנבואות והייעודים שבא וייעד ירמיהו על כל הגוים, תחלתה אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא על כל הגוים וגומר עד הדבר אשר דבר ה' אל בבל. ובה ט"ו פרשיות. האחת, אשר היה דבר ה'. השנית, הדבר אשר דיבר ה' אל ירמיהו. הג', עגלה יפיפיה מצרים. הד', ואתה אל תירא עבדי יעקב. הה', אשר היה דבר ה' אל ירמיהו אל פלשתים. הו', למואב כה אמר ה'. הז', הנה ימים באים. הח', כי כה אמר ה' הנה כנשר ידאה. הט', לבני עמון. הי', לאדום כה אמר ה' צבאות. הי"א, כי כה אמר ה' הנה אשר אין משפטם. הי"ב, לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ. הי"ג, לדמשק בשה חמת. הי"ד, לקדר ולממלכות חצור. הט"ו, אשר היה דבר השם אל ירמיהו על עילם:

הנבואה הי"ז האחרונה מיעד בחרבן בבל על ידי מדי ופרס ושמתוך כך יצאו בית ישראל וישובו לירושלם, תחילתה הדבר אשר דבר ה' אל בבל וגו' עד סוף הספר. ויש בה ט"ו

פרשיו'. האחד, הדב' אשר דב' ה' אל בבל. הב', שה פזורה ישראל. הג', על הארץ מרתים. הד', השמיעו אל בבל. הה', הנני אליך זדון. הו', כה אמר ה' צבאות עשוקים. הז', הנה עם בא מצפון. הח', כה אמר ה' הנני מעיר על בבל. הט', עשה ארץ בכחו. הי', מפץ אתה לי. הי"א, כי כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל בת בבל כגורן. הי"ב, לכן כה אמר ה' הנני רב את ריבך. הי"ג, לכן הנה ימים באים. הי"ד, כה אמר ה' צבאות חומת בבל. הט"ו, הדבר אשר דיבר ירמיהו הנביא אל שריה:

פרק א

פסוק א

הנבואה הראשונה תחילתה מראש הספר דברי ירמיהו בן חלקיהו וגומר עד שמעו דבר ה' בית יעקב, ויש בנבואה הזאת ה' פרשיות. הראשונ', דברי ירמיהו. השנייה, בטרם אצרך בבטן. השלישית, מה אתה רואה ירמיהו. הרביעית, סיר נפוח. החמישית, הלוך וקראת. והנה שאלתי בפסוקי הנבואה הכוללת הזאת ששת השאלות כדרכי בפירוש דברי הנביאים:

השאלה הראשונה אם בא הכתוב להודיע באיזה זמן מהמלכים ניבא ירמיהו למה זה לא נסתפק באומרו שניבא בימי יאשיהו ויהויקי' וצדקיהו מלכי יהודה כמו שביאר בישעיהו ובהושע ובנביאים אחרים ומה צורך לפרט שנבואתו התחילה בי"ג ליאשיהו ועד עשתי עשה שנה לצדקיהו כי הנה בשאר נביאים פירש הכתוב זמן המלכים שנבאו בו אבל לא פורט לכמה שנים ממלכותם ניבא, ועוד שאם התחיל לנבא בימי יאשיהו והתמידה נבואתו עד סוף צדקיהו ולכן זכר יהויקים שמלך אמצעי ביניהם למה לא זכר גם כן יהואחז שמלך קודם יהויקים ויהויכין שמלך קודם צדקיהו:

השאלה השנית למה אמר הש"י לירמיהו בתחל' נבואתו בטרם אצרך בבטן ידעת' וגומר ולא נאמר כזה לנביא אחר מהנביאים ואם היה זה ענין כל נביא ומשפט שוה לכולם כדברי הרב המורה בפרק ל"ב חלק שני יקשה למה נאמר זה בייחוד לירמיהו ולא לזולתו, ואם בא הכתוב בזה לתת בנין אב לכל הנביאים יותר היה ראוי לתתו באברהם או במשה אדוננו שהתחילו בנבואה ובמעלתה לא בירמיהו מאחרוני הנביאים, ותשובת הרד"ק אינה מספקת שכתב שבעבור שידע האל שירמיהו יסרב בשליחותו הודיעו שמהבטן היה מוכן לנבואה ואין טעם בדבריו כי הנה משה רבינו סרב בשליחותו ולא נאמר לו כן ומראת הסנה לא היתה מונעת דבר מזה:

השאלה השלישית במאמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך וגו', כי אם היה ענין ידעתיך מלשון גדולה כמו ידעתיך בשם כפירוש ה"ר דוד קמחי איך יתכן שקודם שנוצר גדלו, ואם עניינו החכמה והידיעה שכאשר ברא היסודות ידע הש"י שהיה עתיד להתרכב ולהתהוות מהם גופו של ירמיהו יהיה באמת זה מאמר תפל מבלי מלח כי הנה כל הצדיקים וכל הרשעים ידע הש"י קודם היותם ולמה זה הודיעו בענין ירמיהו בייחוד, גם יקשה אומרו ובטרם תצא מרחם הקדשתיך כי הקדושה אינה כי אם הפרישות מהטומאה והמותרות אם היה עדיין בבטן איך נתקדש, וגם אומרו נביא לגוים נתתיך לא יתכן שינבא בהיותו בבטן אם לא שהיה מגיד העתיד להיות:

השאלה הרביעית מה היתה טענת הנביא על מאמר השם הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי כי הנה ישיבהו השם אם נער אתה תגדל ותהיה לאיש ויתקיים דברי ולא ישוב ריקם כי אע"פ שנולד משה רבינו מוכן למעלת הנבואה ושלמה המלך למדרגת החכמה אין ספק שהיו צריכין לזמן כי בהיותם נערים עדיין לא הגיעו ימי הפקודה לא לנבואה ולא לחכמה כי לכל זמן:

השאלה החמישית במה ששאל הש"י לירמיהו על המקל שקד וסיר נפוח שהראהו בשתי המראות אלה מה אתה רואה והיה ראוי שישיבהו הנביא אני רואה מה שאתה הראיתני כי אתה אל רואי, והנה עמוס אמר על מראותיו כה הראני הש"י (עמוס ז, א, ד. ח, א) וגם ירמיהו אמר הראני השם והנה שני דודאי תאנים, כי הנה היו מיחסים המראות ההם לאל יתברך לא שהאל יהיה מיחס אותם לנביאים ושואלם מה אתה רואה, גם יקשה ואמרו בסיר נפוח מלת ב' כי היא נבואה ג' לא ב':

השאלה השישית למה זה באו פה ארבע נבואות כל אחת מהן בדבור קצר ובכל אחת מהן נאמר ויהי דבר השם אלי לאמר ולמה לא נכללו כולם בדבור אחד. והם: הראשון, בטרם אצרך בבטן וגומר. השני, מה אתה רואה ירמיהו ואומר מקל שוקד. הג', מה אתה רואה ואומ' סיר נפוח. הד', הלוך וקראת באזני ירושלם. והיה ראוי שעל כולם יאמר ויהי דבר השם אלי לאמר פעם א' ולא ישנה לו, ויקשה ג"כ למה כמ"ש במראת הסיר נפוח שהיתה שנית לא זכר באחרות שלישית והד' כמספרם: והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת ובכל חמשת חלקיה ודבוריה היא לצוות אל ירמיהו ולזרזו על שליחותו בנבואה ולהסיר מלבו הספקות שהיה אפשר שיפלו עליו בה אם מפאת נערותו ואם מפאת מהירות השליחות ותכיפות הענין ושאר המונעים שירא לו בו ולחזקו שילך מיד ויקיים מצות אלקיו וכמו שיתבאר בפסוקים:

דברי ירמיהו בן חלקיהו וגומר עד ויהי דבר השם אלי לאמר בטרם כבר כתבתי בהקדמ' פירושי לנבואות תרי עשר למה התחילה נבואת ירמיהו בלשון דברי שהוא מפני שבאו בספרו ספורי ענייניו ממה שקרא לו ועשו כנגדו ולהיותו פעמים רבות מדבר בעדו בלשון עצמו התחיל ספרו בלשון דברי ירמיהו וכן הוא גם כן דברי עמוס, והנה הודיע הכתוב בתחילת הספר הזה והקדמתו ארבעה הודעות בירמיהו. ראשונה, שהיה בן חלקיהו והוא חלקיהו בן שפן הכהן הגדול שמצא בבית השם ספר התורה שכתב מרע"ה והכהן הגדול ההוא התחיל להודיע החרבן העתיד להיות בישראל ממה שמצא ספר התורה נגלל בפסוק יוליך ה' אותך ואת מלכך כדברי חכמים ז"ל ולכן יצא מחלציו ירמיהו שהשלים ליעד ע"ז. ושנית, שהיה עירו ענתות בארץ בנימן, ונכתב זה להיות הקדמת ידיעה למה שיספר אחרי זה שקרהו עם אנשי ענתות.

פסוק ב

ושלישית, שהיה דבר השם אליו בימי יאשיהו בן אמון מלך יהודה, כי הנה בזכותו וצדקתו חלה בימיו הנבואה על ירמיהו ועל צפניה ועל חולדה הנביאה שכולם נבאו באותו דור והתמידה נבואת ירמיהו כל הימים שהתמיד מלכות יאשיהו ובניו בקרב ישראל ונסתלקה נבואתו כשנסתלק מלכותו וזה טעם (ג) עד תום עשתי עשרה שנה לצדקיהו בן יאשיהו מלך יהודה עד גלות ירושלם בחדש החמשי כי הנה אחרי שאמר עד תום עשתי עשרה שנה לצדקיהו לא היה צריך לומר עד גלת ירושלם כי בידוע שאז גלה, אלא שבא הכתוב הזה לתת סבות בדבר זכות יאשיהו וצדקתו סבב חול הנבואה והתמדתה בירמיהו והסתלקות המלכו' מבית יאשיהו, וגלות ירושלם סבבו הסתלקותה, והנה זכר הכתוב ההתחלה שהוא יאשיהו והסוף שהוא צדקיהו ומהאמצעיים שמלכו ביניהם זכר בלבד יהויקים כמו שאמר ויהי בימי יהויקים שפירושו ויהי גם כן דבר ה' אליו בימי יהויקים, אמנם יהואחז לא זכרו לפי שלא מלך כי אם שלשה חדשים ונכללו בשנות יהויקים וכן לא זכר יהויכין לפי שלא מלך אלא שלשה חדשים גם כן ונכללו בשנות צדקיהו, וההודעה הרביעית היא, שביאר הכתוב מספר השנים מהמלכים האלה שניבא בהם ירמיהו והיה זה כדי להוכיח כמה מהשנים התמיד נבואתו כי הוא התחיל לנבאות בי"ג שנה ליאשיהו ויאשיהו מלך שלשים ואחד שנה ויצא מזה שניבא בימי מלכותו י"ז שנים שלמים, ויהויקים עם יהואחז ויהויכין מלכו קרוב לי"ב שנה וצדקיהו עד החרבן י"א שנה הרי לך מבואר שנבא ירמיהו ארבעים שנה כמשה רבנו וזה ראיה גדולה שהיה נער קטן בשנים כשהתחילה נבואתו וכמו שהוכיח אחר זה, ולזה הצורך

באה ההודעה הזאת ממספר השנים שנב' בימי המלכי' האלה, והותרה בזה השאלה הראשונ':

פסוק ד

ויהי דבר ה' אלי לאמר בטרם אצרך וגומר עד ויהי דבר ה' אלי מה אתה רואה. ראה השם יתברך שיקשה מאד בעיני ירמיהו ללכת בשליחות נבואתו להיותו אז נער קטון בשנים והוא יתברך היה מצווה אותו שילך מיד ולא יאחר והיה הקושי עליו לפי שהנער הקטן הוא נעדר מידיעה וכל שכן האלקית הצריכה לרבוי הצעות ולמוד זמן ארוך ויהיה גם כן בהכרח חסר משלמות המדות ודרכי המוסר והפרישות שהם שני התנאי' ההכרחיים מאד בנביא ר"ל מהמדות ומהדעות, ולהסר ממנו הספק הזה אמר לו (ה) בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך ומלת ידעתיך ענינו אצלי הודעתיך כי כן פירש הרב המורה עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה עתה הודעתי וגם חכמים ז"ל במדרש תהלים כן דרשו כי יודע ה' דרך צדיקים (תהלים א, ו) כי הודיע לכל בני עולם דרך הצדיקים כדי שילמדו מהם, יאמר הכתוב לירמיהו אל תמנע מהשליחו' מפני העדר הידיעה שימצא בנערים כי הנה בטרם שיצרתי אותך בבטן אמך השפעתי בנפשך הידיעה, והתבונן כמה מהאמתיות התבארו בפסוק הזה כי באומרו אצרך בבטן ביאר שהיה הדעת האמתי ביוצר הולד שהוא כח הנבדל כי הוא המצייר את העובר בבטן לא הכח הנשוא בזרע ולא החום השמימיי כמו שחשבו מהפלוסופים כי הוא יתברך היוצר והמצייר את העובר במעי אמו ולכן אמר כאן בטרם אצרך בבטן, וגילה בזה שנית שנשמת האדם השכלית אינה כח והכנה ולא תתהוה בהתהוות הגוף ולא תפסד בהפסדו כי גוף האדם יוצר בבטן המלאה אבל נפשו היא ברואה מששת ימי בראשית והיא רוח נבדל יחול בגוף ההוא בגזרת בוראו ולכן אמר השם לירמיהו שקודם שנוצר גופו בבטן אמו כבר היתה מושפעת בנפשו ידיעה רבה וכן דרשו חכמים ז"ל (סדר עולם רבה פ"ל, פ"א) בטרם אצרך בבטן מימי אדם הראשון הראהו הקדוש ברוך הוא לאדם דור דור וכולי, והנה אם כן ירמיהו קודם שנוצר היתה הידיעה והחכמה מושפעת על נפשו, ואמנם לענין שלמות המדות השיבו ובטרם תצא מרחם הקדשתיך כי הנה לא אמר בזה בטרם אצרך כאשר אמר על הידיעה לפי שהיא תלויה בנפש והנפש קדמה בזמן להיות הגוף כפי הדעת האמתי אמנם שלמות המדות שייחס בלשון קדושה להיותו תלוי בגוף אמר עליו בטרם תצא מרחם הקדשתיך כלומר עשיתי מזגך והרכבת גופך נוטה אל הקדושה והפרישות ואינך אם כן צריך לא ללמוד הידיעה ולא לחנוך המדות כי כבר אתה שלם בכל זה, ולכן נביא לגוים נתתיך רוצה לומר עתה עם היותך נער נתתיך

נביא לא לבד לישראל אבל גם לכל הגוים כי על כולם תנבא. ורבינו שלמה פירש נביא לגוים לישראל שנעשו כגוים, ויונתן תרגם ידעתיך אתקנתך והקדשתיך זמינתיך פירוש הכל ענין גופני לא מדעי נפשיי. ומה שפירשתי אני הוא היותר נכון והותרו בזה שתי השאלות השנייה והשלישי'.

פסוק 1

וסיפר הכתוב שירמיהו השיב על דברי השם אהה השם אלקים הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי, והרב המורה נמשך לדעתו שהנבואה לא תחול כי אם על המוכנים אליה בחכמה ובמדות ובטבע היצירה חשב שא"א שתמצא בנערים וכתב שהנער האמור בכאן אינו מעט השנים אבל שהוא כמו הנער הנאמר בבנימן שלחה הנער אתי (בראשית מג, ח) והנער יעל עם אחיו (שם מד, לג), וכמו הנער הנאמר ביוסף ושם אתנו נער עברי (שם מא, יב) והיו כל אחד מהם מבן שלושים שנה, והנער הנאמר ביהושע ומשרתו יהושע בן נון נער (שמות לג, יא) והוא היה בן מ' שנה כמו שהביאו בפרק ל"ב ח"ב, וחוץ מכבוד חכמתו אין הדבר כן ואין הנדון דומה לראיה כי הנער הנאמר בבנימין היה מיחסו אל אביו ואל אחיו להיותו הקטן שבהם והנער הנזכר ביוסף ויהושע ענינו משרת וכמו שכתב הר"ר רבי אברהם אבן עזרא, ולא נכריח אנחנו שהיה ירמיהו נער קטן בשנים מכח שם נער בלבד כמו שחשב הרב אלא מכח אומרו הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי ואם הוא היה בן שלשים או ארבעים שנה איך לא ידע לדבר אלא שזה מורה שהיה בעצם ואמת מעט השנים ולא תמצא בלשון הזה בבנימן ולא ביוסף ולא ביהושע, וכדי להרחיק מחשבות הרב ותואניו הקדים הכתוב לבאר שירמיהו התחיל לנבאות בימי יאשיהו שלשה עשר שנה למלכו ופסוק מלא הוא שנבא ארבעים שנה כמו שזכרתי ואחר החרבן הלך למצרים ועמד שם שנים רבות מבלי נבואה עד יום מותו כדברי הרב, וחכמי היוונים מעידים שדבר עמו אפלטון במצרים, ולפי זה מהתחלת נבואתו עד מותו עברו יותר מחמשים שנה והוא המוכיח שכאשר התחיל בנבואה לא היה אלא בכמות י"ב שנה או ט"ו שנה, וכבר ייעד עוד על אמתת זה מה שמצאנו ששני' רבות אחרי היותו נביא אמר לו השם לא תקח לך אשה ולא תוליד בנים במקום הזה יורה שעדיין לא היה נשוי אשה וכל זה מוכיח שהיה נער מעט שנים כמו שאמר ואיך יכחיש הרב מציאות הנבואה בנערות והלא שמואל הרואה נער היה ורך בשנים בהנבאו וספורו יורה עליו אלא שדעת הרב המורה בהכנות הנבואה אינו מוכרח לא בכללו ולא בחלקיו.

ונשוב אל פירוש הפסוק הנה ירמיהו הקשה כנגד הדבור האלקי באומרו איך אמרת שהשפעת בי הידיעה והמוסר ואני איני יודע לדבר ולסד' מאמרי כחכם וזה יורה שאין

בי לא ידיעה ולא דרך ארץ והוא סותר אם כן למה שאתה אומר אלי והותרה בזה השאלה הרביעית.

פסוק ז

ועל זה השיבו השם אל תאמר נער אנכי וגומר רוצה לומר אין איש בארץ שיכיר בך שאתה נער לא כפי מעשיך ולא כפי דבוריך ולכן אל תאמר לשום אדם נער אנכי ואל תפרסם כמה ימי שני חייך כי הנה האדם יכירו בו שהוא נער אם במעשיו שלא יעשה מה שיעשה האדם הגדול ואתה לא תהיה כן כי על כל אשר אשלחך תלך, או יראה נערותו בדבריו אם לא ידע לדבר כראוי ואתה לא תהיה כן כי את כל אשר אצוך תדבר גם יראה פעמים הנערות בחולשת הלב שהנערים לרוב לחותם הם פחדנים מאד ועל זה זרזו (ח) אל תירא מפניהם כי אתך אני להצילך נאם ה', ורבינו שלמה פירש על כל אשר אשלחך תלך כנגד האומות ואת כל אשר אצוך תדבר כנגד ישראל, (ט) ולפי שירמיהו עשה טענתו בלבד בענין הדבור לכן נראה לו בנבואתו כאלו השם היה שולח ידו ונוגע אל פיו להגיד שהוא יורנו את אשר ידבר והוא אומרו ויאמר ה' אלי הנה נתתי דברי בפיך (י) ולכן אע"פ שאתה נער ראה והסתכל שאני הפקדתיך היום הזה על הגוים ועל הממלכות לנתוש ולנתוץ, רוצה לומר שינבא על אומות רבות השחתות ורעות עצומות שיבואו עליהם, ורמז בזה אל נבואת כוס החמה שנבא שישתו כל הגוים ע"י נבוכד נצר מלך בבל, ולפי שאחר כך תהיה פקידת בית שני אמר אחריו לבנות ולנטוע, וכן תרגם יונתן לנתוש ולנתוץ האומות לבנות ולנטוע לישראל, ואפשר שהיה המאמר החלטי לנתוש ולנתוץ לישראל ולשאר האומות שנבא על חרבנם לבנות ולנטוע ג"כ לכולם כי הנה נבא גם על שאר האומות הצלחות וטובות, הנה התבאר שבאה הנבואה הזאת לירמיהו להסיר מלבו ספק הנערות שהיה חושב למונע עצמו בשליחות נבואתו:

פסוק יא

ויהי דבר ה' אלי לאמר מה אתה רואה ירמיהו וגומר עד ויהי דבר ה' אלי שנית, ראיתי להעירך בכאן על עיקר אחד גדול בעניני הנבואה כפי עיוני בה, והוא שהצרות הנראות בנבואה אינם כולם בדרך אחד כי הנה בהיות השפע האלקי על שכל הנביא פעמים כחו המדמה בהיותו מושפע משכל יגשים הדבר המושג אליו ויעשה בו משל וצורה, והצורות האלה שהם מפעל כח הנביא ודמיונו יוחסו אליו ועליהם אמר ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרבתי וביד הנביאים אדמה (הושע יב, יא) שהשפע אשר כינה בשם חזון הוא מאת האלקים אמנם יקרה שביד הנביאים יעשו עליו דמיונות, וזהו ענין צורות המראות ששיער בו הרב המורה, ופעמים היה הקדוש ברוך הוא מרשים ומראה בנפש הנביא

ודמיונו צורות ידועות בציור מוגבל כפי מה שיאות לרמוז על דבר מהדברים והצורות אשר כאלה לא יוחסו לנביא כי אינם מהרכבות דמיונו אבל יוחסו להש"י שהוא סבת התרשמותם שמה, ועל כיוצא בזה אמר ישעיהו עליו השלו' (ישעיה כא, י) מדושתי ובן גרני אשר שמעתי מאת ה' צבאות הגדתי לכם, ועמוס ושאר נביאים אמרו (עמוס ז, א) כה הראני ה', להגיד שברצונו ובמאמרו יגיעו אליו הצורות ההם ומפני שהש"י השפיע על ירמיהו בנבואתו זאת שפע שכליי וירמיהו בכח דמיונו הגשימו והמשילו לכן שאלו יתברך מה אתה רואה ירמיהו רוצה לומר מה הדמיון וההמשל אשר עשית בדמיונך במה שהשפעת על שכלך, והוא השיבו מקל שוקד אני רואה לא אמר עץ אלא מקל והוא המיוחס להעניש את הרשעים וכמו שאמרו חכמים ז"ל (סנהדרין ז, ב) מקל ורצועה ייאמר מה שראיתי אני ודמיתי בכוחי המדמה הוא שיבא מקל להכות את הרשעים ויהיה שוקד ומהיר במעשהו, (יב) ואז אמר לו היטבת לראות רוצה לומר דמוי הגון ונאה כפי השפע עשית כי שוקד אני על דברי אשר דברתי על העם הזה לעשותו, ומדרש אגדה השקד הזה משעת הנצתו עד גמר פירותיו כ"א יום כמנין הימים שמן י"ז בתמוז שבו הובקעה העיר לט' באב שבו נשרף הבית. והמפרשים פירשו מה אתה רואה ירמיהו שהראהו הש"י המקל עץ יבש בלי עלים ובלי פרחים, וששאל אותו מה אתה רואה כלומר האם אתה מכיר העץ הזה והוא הכיר בו שהיה עץ שקדים וזהו מקל שקד אני רואה, ועליו אמר לו הש"י היטבת לראות שמבלי עלים ופרחים הכרת שהיה המקל משקדים ותדע לך למה הראתי לך זה לפי ששוקד אני על דברי ויעודי שדברתי להחריב ירושלם לעשותו כי כמו שעץ השקד ממהר להוציא פרח מכל העצים כן דברי יבא מהרה עליהם, וכפי כל אחד מהפירושים הותרה השאלה החמישית, והנה באה הנבואה הזאת לירמיהו לפי שתמיד היה ספק אצלו למה ישלחהו עתה השם בשליחות הזה בנערותו והיה יותר טוב שימתין מעט עד שיגדל ויהיה לאיש ואז יעשה שליחות מפני זה הוצרך להראות לו מהירות הענין ותכיפותו ושלא יסבול העכוב וההמתנה כלל אבל שילך מיד:

פסוק יג

ויהי דבר ה' אלי שנית לאמר מה אתה רואה ואומר סיר נפוח ונומר עד ויהי דבר ה' אלי הלוך וקראת. הנה ירמיהו כששמע ייעוד הרע הזה וראה מהירות בואו והגעתו נכספה וגם כלתה נפשו לדעת מי הוא זה ואי זה הוא הצר הצורר אשר יבא להשחית ירושלם, ולכן באה לו הנבואה הזאת להודיעו שמצפון תפתח הרעה והנה קראה הכתוב שנית עם היותה שלישית מהנבואות האלה לפי שהראשונה מהמה היה לו בענין נערותו כמו שפירשתי. והאחרונה תהיה בנחמת העם כמו שיתבאר, אמנם שתי הנבואות האמצעיות

מהמקל שקד וסיר נפוח היו בחרבן ירושלם ולכן קרא הנבואה הזאת שנית כי היא היתה שנית בייעוד הרע ההוא כי לא נקרא שנית במספר הנבואות כי אם בהודעת החרבן, ולפי שהצורה הזאת היתה גם כן מדומת מכח דמיון הנביא לכן שאלו הש"י עליה ג"כ מה אתה רואה כמו שפי' למעל', והנביא השיבו סיר נפוח אני רואה ופניו מפני צפונה וראוי לדקדק בפסוק הזה ד' דברים. הראשונה, למה אמר סיר נפוח והיה ראוי שיאמר נופח על דרך נופח באש פחם. והשני, באומרו ופניו כי הנה אין לסיר פנים, והרב ר' דוד קמחי כתב שענין נפוח כמו רותח כדברי רבינו שלמה ושפני הסיר הם פני השפתים או הכירה ששופתין עליה הקדרה ואין לדבריו הכרח כלל. והג', אומרו ופניו מפני צפונ' והי' ראוי שיאמר אל פני צפונ' לא מפני. והד', בתשובת השם מצפון תפתח הרעה והיה ראוי שיאמר תבוא לא תפתח כאלו הפתיחה תבוא משם והתשלום מדרום או מצד אחר, והרד"ק כתב שתפתח הוא מענין התרה כמו ויפתח הגמלים כאלו היתה הרעה קשורה עד הנה ועתה תהיה מותרת לבוא על ישראל ואינו נכון.

והנ"ל בכל זה הוא שאין הנפיחה רתיחה כי אנחנו נאמר נאד נפוח ולא יהיה רותח אבל הנפיחה היא ההתנשבות ברוח והנה כאשר יושם הסיר על האש כדי שתתבשל מהרה הקודחי אש מאזרי זיקות ינפחו שמה בכלים המביאים האויר כדי שיכנס האויר באש ויתרב' האש ויבער במהרה ותתבשל הסיר מיד ותהי' לאכלה, והנה הסיר שראה ירמיהו היה משל לירושלם כי כמו שהסיר בעבור המאכל שבה יאספו עליה האוכלים ככה יאספו האויבים על ירושלם לאכול את יעקב, וכן המשיל יחזקאל את ירושלם בסיר ואמר (יחזקאל כד, ג) שפות הסיר שפות, וראה ירמיהו אותו סיר נפוח רוצה לומר שהיו אנשים מנפחים אותו להבעיר את הבערה ולהדליק את האש ולכן היתה סיר נפוח בחזקה, ואמר בסיר לשון פנים ופניו מפני צפונה לאחת מב' סבות אם לפי שלשון פנים יאמר גם בדבר שאין בו רוח חיים לצד הקודם והיות' נגלה ממנו כמו שנאמר במגלה והיא כתובה פנים ואחור ונאמר על פני האדמה על פני רקיע השמים אל מול פני המלחמה, והיו א"כ פני הסיר החלקים הקודמים והיותר נגלים ונראים ממנו שהם נפוחים מפני צפון כי משם היו קודחי אש מאזרי זיקו' כדי לנפוח את הסיר לאסוף עליה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק, ואם לפי שפנים יאמר פעמים רבות על הקודם בזמן וממנו לפנים הארץ יסדת (תהלים קב, כו), לפנים בישראל (שמואל א' ט, ט), יאמר הכתוב הזה ששתי פעמים תחרב ירושלם, ופניו רוצה לומר הפנים הראשונים והחרבן הקודם יהיה מפני צפון כלומר שיעברו עליה הבבלים ויחריבום, ובזה רמז שפעם אחרת תחרב לא מפני צפון כ"א מצד רומי שהיא מערבית לא"י, והנה לא אמר לו יתברך לירמיהו בזה היטבת לראות

כאשר אמר על המקל שקד לפי שכבר נאמר לו בתחלת הנבואה הזאת שהיתה שנית רצה לומר דומה למה שלפניה בענין ההודעה ולכן בהיותו כבר יודע ענינה לא היה צריך לומר לו היטבת לראות, (יד) אבל א"ל מצפון תפתח הרעה רומז לבבל שהיא צפונית לא"י ומאשר אמר תפתח הודיע ששתי חרבנות יבואו על ירושלם א' ע"י הבבליים והוא הראשון והתחלה לכל רעה ואחת על ידי הרומיים שהיה תשלומה, ולפי שבבל פתחה ברעה לכן אמר יתברך מצפון תפתח הרעה, ואומרו על כל יושבי הארץ אפשר לפרשו על ירושלם וכל ערי יהודה ואפשר ג"כ לפרשו על כל האומות שהחריב נבוכד נצר כמו שיתבאר. וביאר איך תפתח הרעה מצפון באומרו (טו) כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה רוצה לומר אשים בלב המלכים ההם ושריהם למשפחותם שיבאו על ירושלם לשחתה כי כולם באו בעזרת נבוכדנצר, ועל המלכים ההם אמר ונתנו איש כסאו פתח שערי ירושלם רוצה לומר שיצורו עליה ועל כל ערי יהודה, (טז) ועל בני יהודה אמר ודברתי משפטי אותם רוצה לומר אוכיחם על עונותיהם והדבור והתוכחה הוא שיחרימם ויגלם מארצם לפי שכל זה ראוי כפי גודל רשעתם אשר עזבוני ויקטרו לאלקים אחרים רוצה לומר שעזבו עבודת בית המקדש והלכו לעבוד אלקים אחרים, והוציא הקב"ה כלל ותולדה מכל הדברים האלה באומרו (יז) ואתה תאזור מתניך כלומר ואחרי שידעת הרעה העתידה לבוא ושלא תאחר ושהיא מצפון ראוי שבזריזות רב אע"פ שאתה נער תאזור מתניך וקמת ודברת אליהם את אשר אנכי אצוך ושאל תירא ואל תחת מפניהם כי אם לא תעשה כן אחתך ואפילך לפניהם, (יח) אמנם אם תאמין בדברי אני הנה נתתיך היום רוצה לומר היום הזה שאתה נער קטון נתתיך לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחומות נחשת לכל הארץ וזה להלחם בם כפי מדרגותיהם שהם למלכי יהודה ולשריה שהם אחרי המלכים לכהניה שהם אחרי השרים ולעם הארץ שהם היותר שפלים במדרגה, (יט) והנה זכרתי כולם לפי שכולם ילחמו אליך ועם כל זה לא יוכלו לך לפי שאתך אני נאם ה' להצילך מידם תחת אשר בטחת בי:

פרק ב

פסוק א

ויהי דבר ה' אלי לאמר הלוך וקראת וגומר עד סוף הנבואה. אחרי שצוה השם יתברך את ירמיהו בדבור הראשון מהנבואה הזאת שילך בשליחותו ולא ימנע מפני נערותו, והודיעו בדבור השני שאין ראוי לו שיתמהמה ויתעכב בשליחו' אבל שילך במהירות כי עת רעה היא, והודיעו בדבור השלישי מאין תבוא הרעה הזאת כל כך במהירות, ראה

יתברך שהנה ישאר בלב הנביא ספק אחר והוא איך ילך להנבא ותהיה תחלת נבואתו ברעה אשר ימצא את עמו ושהיה יותר טוב שינבא ראשונה נבואה טובה איזו שתהיה ואחר כך יגיד הרעות כרצון השם באופן שלא תהיה תחלת דברי פיו ייעודים רעים, (ב) ולכן כדי להפיק רצונו בא לו הדבור האחרון על זה שילך ויקרא באזני ירושלם רוצה לומר בשווקים וברחובות בפרסום באזני כל העם הדברים הטובים והנחומים האלה שהם כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך וגומר, ועניין זה המאמר שהשם יתברך היה זוכר להם שלשה זמני זכות וצדקה. האחד, הוא ימי האבות הקדושים והשבועה שנשבע להם על זרעם וזהו חסד נעוריך כלומר החסד והשבועה אשר עשיתי עמך בימי הנעורי' והם ימי האבות והוא על דרך תתן אמת ליעקב חסד לאברהם (מיכה ז, כ). והזמן השני, הוא במעמד הר סיני שקבלו את התורה ונתקדשו לגבוה ככלה שתתקדש לחתן וע"ז אמר אהבת כלולותיך כלומר האהב' שאהבתי אותך שמה ככלה. והזמן ג', הוא לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה סובלת ייסורין רבים ומשגחת בנסים ונפלאו', והיה אם כן זמנה הא' דומה לנערות האשה קודם שתנשא והזמן השני דומה לבחרות הכלה בחופתה והזמן השלישי דומה לימות האשה בהיותה בעולת בעל וגם עד זקנה ושיבה, וי"ת דכירנא לכון טבוות יומי קדם רחמת אבהתכון דקיימינן במימרי דאזלו בתר תרין שלוחי בתר משה ואהרן במדבר ארבעין שנין בארעא דלא מזדרעא, ועניין הזכירה הזאת הוא שאם ישובו בתשובה יקבל אותם ויכפר בעד חטאתם, (ג) ואמנ' אומרו עוד קדש ישראל לה' הוא כדמות תולדה כאומרו ומפני חסד נעוריך ואהבת כלולותיך ולכתך אחרי במדבר היה ישראל קדש לה' דבר קדוש ונבדל לו שכל זר לא יאכל בו כ"ש שישראל הוא ראשית תבואתה כי הוא העם שחל בתוכם שכינתו לא עשה כן לכל גוי, ומפני זה כל אוכליו יאשמו כי אף על פי שהם חטאים לפני לא ינקה כל הנוגע בם ועכ"פ רעה תבא אליהם נאם ה'. וי"ת קדש ישראל על התרומה וראשית תבואתה על הקציר קודם העומר שהאוכל ממנו מתחייב. הנה התבאר למה באו הדבורים הארבעה אלה זה אחר זה ולמה נאמר בכל אחד מהם ויהי דבר ה' אלי לאמר שהוא מפני היותם מאמרים כל אחד מפני עצמו ושהיה הדבור האחרון הזה מקום התחלה וראשית לנבואותיו, והותרה בזה השאלה הששית:

פסוק ד

הנבואה השנית תחלתה שמעו דבר השם בית יעקב וגומר עד ויאמר השם אלי בימי יאשיהו. ויש בנבואה הזאת שתי פרשיות. האחת, שמעו דבר השם בית יעקב. והשנית, למה תריבו אלי כולכם ושאלתי בה ששת השאלות:

השאלה הראשונה באומרו ולא אמרו איה השם וכן הכהנים לא אמרו איה השם, כי הנה מלת איה תורה על המקום ולכן לא תפול אלא על הגשם כשנשאל אנה הוא אבל הקדוש ברוך הוא שאינו גשם ואינו נכלל במקום לא יאות לומר עליו איה השם והיה ראוי לומר ולא אמרו נעבוד את השם או נלכה נרדפה לדעת את השם וכדומה לזה מהלשונות:

השאלה השניה באומרו ההמיר גוי אלקים וגומר, כי איך תמה על זה כאלו לא נעשה ככה מעולם כי הנה פעמים רבות מצאנו ראינו שהמיר גוי אלקיו שהיה עובד מימי קדם זמן רב וימירהו באלוה אחר שלא שערו אבותיו, וסופרי רומי יוכיחו כמה מהשנים עבדו לכוכב שבתאי ואחר כך המירוהו ועבדו לצדק ואחר כך המירוהו לכוכב נוגה וכן הישמעאלים היו זמן רב בארצות מזרח עובדים לשמש ואחר כך בימי קוסטנטינ"ו קיסר רומי המירו אלהיהם וקבלו כולם דת יש"ו הנוצרי ואחר כך כשש מאות שנה כשבא מחמאד נביא הישמעאלים המירו הדת הנצרית ולקחו להם דת מחמאד:

השאלה השלישית באמרו העבד ישראל אם יליד בית הוא מדוע היה לבז, כאלו העבדים וילידי בית מותר לבזות אותם ולגוזלם ואין הדבר כן כי התורה צותה שלא להונותם והמשפט שוה הוא לכל אדם ויושר הדין שוה הוא כעבד כאדון כפי חקו:

השאלה הרביעית באומרו כי אם תכבסי בנתר וגומר נכתם עונך לפני, כי זה מורה מניעת התשובה מהם והפך זה אמר הנביא כסי מרעה לבך ירושלים למען תושעי מורה שאם היו עושים תשובה היו נושעים, וחכמים ז"ל הקשו מאלה הפסוקים זה על זה ותרצו כי זה וזה אחר גזר דין אלא כאן בגזר דין שאין עמו שבועה וכאן בגזר דין שיש עמו שבועה שאינו נקרע אבל התנאי הזה לא נמצא בפסוקים וראוי לישבם על פי דרכם ומלותיהם:

השאלה החמישית באומרו ראי דרכך בגיא דעי מה עשית, כי הנה ישראל על הגבעות היו עובדים לא בגיא ורד"ק פירש ראי דרכך בגיא שאתה עובר בגיא כדי לעבור ממנה לגבעה, ואין בפי' הזה טעם ולא ריח כי למה יזכור הגיא שלא עבדו שם ע"ז ולא יזכור הגבעות שעבדו בהם:

השאלה השישית באומרו למה תריבו אלי כולכם פשעתם בי, כי הנה האל יתברך הוא היה מריב עם ישראל כמו שאמר לכן עוד אריב אתכם נאם השם ואת בני בניכם אריב וישראל לא היו מריבים עם השם יתברך ואיך הוכיחם אם כן על המריבה באומרו למה תריבו אלי וגומר, והנני מפרש הכתובים באופן יותרו השאלות האלה כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת הוא להוכיח את ישראל על הע"ז שהיו עובדים המה ואבותיהם ושהיו עוזבים את השם בעת צרותיהם ומבקשים עזר ממצרים ומאשור ואת אלהיהם לא דרשו ושעל זה מצאום צרות רבות ורעות וכמו שיתבאר בפסוקים:

שמעו דבר השם בית יעקב וכל משפחות בית ישראל וגומר עד לכן עוד אריב אתכם בעבור שאמר למעלה שהיה קדש ישראל להשם מימי נעוריהם וממעמד הר סיני ומהליכתם במדבר הגדול והנורא ברוב המופתים לזה סמך אליו בתוכחה (ה) מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי רוצה לומר הדורות הראשונים מאבותיכם שראו כל זה ומעת שנכנסו לארץ רחוק מעלי וילכו אחרי ההבל מהאלקים שעבדו האם מצאו בי עון שעשיתי להם שלא כהוגן אם בימי הנעורים ואם בימי כלולותם או בהליכתם במדבר יענו בי מה עול שמצאו בי שעל כן עזבוני ופרקו מעליהם חסד הנעורים ואהבת הכלולות והשגחת הליכתם במדבר, וענין ויהבלו פירוש כמו שהלכו אחרי ההבל כן נעשו הם עצמם הבלים לפי שרובם הלכו וילכו שבי לפני צר ומלכותם וממשלתם נעשה הבל והיה ראוי להם לחשוב שהש"י נתרחק מהם והסתיר פניו והשגחתו מעליהם, והיה ראוי שעל זה יחקרו וידרשו לאמר (ו) איה השם כלומר אין השם בקרבנו עזב השם את הארץ כי על זה תפול שאלת איה השם והוא ע"ד מה שאמר ישעיהו (ישעיה סג, יב) ויזכר ימי עולם משה עמו איה המעלם מים את רועי צאנו איה השם בקרבו את רוח קדשו מוליך לימין משה וכו' שהוא כולו לשון קינה על הרחקת השגחת השם ושמירתו מהם כי בעבור שהוא יתברך נודע מפעולותיו כשהם רואים שלא יעשה עמהם ככל נפלאותיו היה ראוי שיאמרו איה השם ויזכרו פלאיו כימי קדם וזהו המעלה אותנו מארץ מצרים המוליך אותנו במדבר מ' שנה עם היות המדבר ארץ ערבה ושוחה וכו', וחכמים ז"ל דרשו (ברכות לא, א) ולא ישב אדם שם על אדם הראשון אמרו מאחד שלא עבר היכן ישב אלא כל ארץ שגזר עליה אדם הראשון לישב נתישבה ושלא גזר עליה לישב לא נתישבה, (ז) והנה אחר ההליכה במדבר הבאתי אתכם אל ארץ הכרמל ואמר זה על ארץ ישראל שהיתה ארץ מעודנת ככרמל, וכן ת"י לארעא דישראל דהוה מנצבא ככרמלא לאכול פריה וטובה שהוא הפך המדבר, ובמקום שהיה לכם לתת שבח והודאה לשמי על כל הטובה הזאת עשיתם בהפך שבאתם ותטמאו את ארצי ונחלתי שמתם לתועבה ואל יקשה בעיניך אומרו ותטמאו את ארצי בהיות הארץ ביד הכנעניים טמאה קודם בוא ישראל אליה כי הנה הארץ ההיא היתה מסוגל' להשגח' השם ית' והנהגתו הפרטית ולא היתה נמסרת להנהגת שרי מעלה כשאר הארצות והכנעניים להיום טמאים במעשיהם קאה אותם הארץ וינערו רשעים ממנה, ובצאתם ממנה נכנסה בה ההנהגה האלקית ובא שמה ארון האלקים ותורתו ועמו המיוחדים לקבל שכינתו ובזה היתה ארץ מטוהרת ונכנסת בהנהגת הסבה הראשונה יתברך, ולכן כאשר ישראל עבדו אלהים אחרים הנה טמאו את ארץ השם יתברך שהיתה כבר בהשגחתו והנהגתו וזהו ותטמאו את ארצי

ונחלתי שמתם לתועבה שעבדתם בה אלהים אחרים שהוא תועבה לפני בארץ הקדושה ההיא, (ח) וביאר מפשעיהם שהכהנים לא אמרו איה השם רוצה לומר לא השגיחו בנסים שהיו נעשים בבית המקדש ולא ראוי שנעדרו מהם להוכיח את העם עליו ולומר איה השם כי אין עמנו נפלאותיו אשר היו מימי קדם, ותופשי התורה הם החכמים לא היו לומדים לשמה אלא מצות אנשים מלומדה או להשתמש בתנא כאלו לא ידעוני, והרועים והם המלכים והשרים פשעו בי כי גם היו במעל העבודה זרה, והנביאים שלהם הם נביאי שקר שנבאו בבעל באופן שבכל מעשיהם אחרי לא יועילו הלכו, וכן תרגם יונתן ומאלפי אוריתא לא אליפו למידע דחלתי ומלכיא מרדו במימרי, והותרה במה שפירשתי בזה השאלה הראשונה:

פסוק ט

לכן עוד אריב אתכם נאם השם וגו' עד העבד ישראל אם יליד בית וגומר. בעבור שהתחיל תוכחתו מהאבות במה שאמר מה מצאו אבותיכם בי עול וגומר אמר עתה כיון שהפשע הוא דבר להם מירושת אבות לכן מלבד מה שהוכחתי האבות על רשעם הנה עוד אריב אתכם נאם השם וידעתי שגם את בני בניכם אריב כי תלך האשמה הזאת מהאב לבנים דור אחר דור באופן שכמו שהיו האבות ראוים לתוכחה כן יהיו הבנים והבני בנים, ועשה על רשעתם טענה חזקה מאד והיא אומרו (י) כי עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו והנה איי כתיים הם ארצות המערב כולם כי כתיים הם רומיים וכמו שתרגם אנקלוס וצים מיד כתים (במדבר כד, כד), וקדר הם בני ערב אשר הם בצד המזרח וכאלו כלל בזה היישוב כולו ממזרח ומערב והוא המושב היום המזרח לישמעאלים והמערב לנוצרים, ולכן אמר שיעברו איי הכתיים ויראו ענינם וכן ישלחו לקדר ויתבוננו מאד במנהגם ויראו הן היתה כזאת, (יא) ההמיר גוי אלקים ואין פירוש אצלי שלא המיר גוי אלקים מעולם כי זהו נגד המוחש אבל ענינו שאם המיר גוי אלקים הוא לפי שהמה לא אלקים והגוי והממלכה כבר יעבדו אלוה ואחר כך ירגישו בענינו ויבינו שאין בו צד אלהות וימרוהו ויקחו להם אלוה אחר יחשבו שהוא האלקים האמתי, אבל עמי לא הי' כן שהמיר כבודו בלא הועיל כלום' בדעתם שאלהיהם הוא אלקים חיים ומלך עולם הנה המירו אותו באלוה אחר שאין בו תועלת ולא שום אלהות אמתי, ועל זה אמר ההמיר גוי אלהי"ם וה"א של ההמיר היא ה"א השאלה יאמר אם המיר גוי אלהי"ם הנה לא ימיר אותו אלא לפי שהוא אינו אלקים בעינו ויעזוב אלוה הכזב ויבחר באלוה האמת, אמנם עמי לא עשה כן כי הוא המיר כבודו שהוא אלוה אמת ומלך הכבוד בלא יועיל והם הפסילים שהיו עובדים. והותרה בזה השאלה השנית.

פסוק יב

ועליו אמר שומו שמים על זאת ושערו חרבו מאד רוצה לומר שממה וסערה וחרבן ראוי שיבא בעולם על דבר רע כזה, (יג) והוא ששתים רעות עשה עמי אותי עזבו מקור מים חיים וגומר, וכבר כתב הרב המורה בפכ"ט ח"ב ששוממות השמים והדומים ללשונות האלה נאמרו בדברי הנביאים עד"מ לחרבן האומות והשפלתם כי הגרמים השמימיים בטבע' לא יקבלו ההפסד והשממון, וקרוב לזה ת"י אתחבלו שמיא על כדין על ארעא דישראל העתידא להחרב ועל בית מקדשא דעתיד לאצטדאה ועל דעובדין בישין עבדין עמי לחדא אמר ה', והנה דמה האל יתברך למקור מים חיים לפי שהוא המשפיע הראשון והוא ישפיע על הכל ולא יקבל דבר מסבה אחרת כמו מקור המים חיים שמשם יבאו מים לכל המעינות והמקור לא יקבל המים ממקום אחר, אמנם כוחות הכוכבים והמשרתים דמה אותם בבארות נשברים כי הם בארות עשויים במלאכה ואין להם יכולת מעצמם להשפיע גם מאותם המים הבאים להם מהמקור ולזה קראם נשברים שלא יכילו ולא יחזיקו המים, הנה א"כ הדבר כולו תלוי במקור ולא בבארות ההם:

פסוק יד

העבד ישראל אם יליד בית הוא וגומר עד כי אם תכבסי בנתר וכו' לפי שרשעי אותו הדור היו מכחישים כל זה עשה להם הנביא טענה מהמאוחר אל הקודם רוצה לומר ממה שנראה בענשים ורעותיהם כי הוא המורה שגדול חטאם מנשוא ועל זה אמר העבד ישראל אם יליד בית הוא מדוע היה לבז רוצה לומר האם ישראל היה כעבד מקנת כספו של אדם או יליד ביתו בן שפחתו שמפני פחיתות מדרגתו יהיה נעזב למקרים ולא ישגיח בו האדון וימצא' צרות רבות ורעות להעדר ההשגחה ממנו האם היה ישראל בזה הערך ומדוע אם כן היה לבז, (טו) כי הנך רואה שעליו ישאגו כפירים ואמר זה על מלכות אפרים וגלות השבטים שבאו עליהם מלכי אשור והם הכפירים שזכר וישיתו ארצו לשמה עד שעריו נצתו מבלי יושב, (טז) גם בני נוף ותחפנחס רוצה לומר גם אלה שהם מצריים ואתה בוטח בהם ומבקש עזר מאתם גם הם ירעוך קדקד רוצה לומר יעשו רעה בקדקד שהיא מכת מחצת הראש באמצע, ות"י ירעוך קדקד יקטלון גברך ויבזון נכסך כתיב תחפנס וקרי תחפנחס והיא עיר בארץ מצרים, הנה אם כן א"א ליחס זה אל המקרה וההזדמן והוא המוכיח שבא הכל ע"צ העונש והוא אמרו (יז) הלא זאת תעשה לך עזבך את ה' אלקיך רוצה לומר לא היתה הסבה בכל זה אלא עזיבתך שעזבת את ה' אלקיך מלעבדו ולשמוע בקולו, ואמר בעת מולכיך בדרך שהיה הקב"ה הולך לפניהם להורותם

את הדרך הישרה ילכו בה והם נעו ממנה, ולכן אמר בדרך רוצה לומר הידועה והוא ע"ד כי הם ידעו דרך ה' (לקמן ה, ה). והותרה בזה השאלה הג'.

פסוק יח

ואמר ועתה מה לך לדרך מצרי' כאומר נעזוב עתה הראשונו' ונעסוק בהווה מה לך לדרך מצרים רוצה לומר שאתה הולך לבקש עזר ממצרים ואשור ולשתות מים מנהרותיהם בהליכת' שמה הנה ה' יעזרך במקומך ולא תצטרך ללכת אנה ואנה אם תרצו ללכת בדרכיו ולא תטרח ללכת דרכים אחרי כאלו התאוית ללכת למצרים לשתות מי שיחור או לאשור לשתות מי נהרי ארץ אשור, ואפשר שאמר שתיית המים ד"מ על העזר שהיו מבקשים מהם, (יט) ואמר תיסרך רעתך כאלו אמר אם לא תביט אל מוסר החכמים והנביאים הביטה האל אל מוסר העונש תיסריך רעתך ומשובותיך שעשית עד כה המה יוכיחוך ותדע מהנסיון שראית שבא על השבטים כי רע ומר הוא עזבך את ה' אלקיך כי מאחר שראית שכל עושה רע בעיני ה' מקבל גמולו מהרה ואותם אשר עבדו אלקים אחרים ועזבו את ה' הלכו שבי לפני צר זה הנסיון ראוי שיוכיחך, ואומרו ולא פחדתי אליך אחשוב שהוא נאמר בתמיה ייאמר ואחר שאתה רואה כל זה בעיניך איך לא תהיה פחדתי אליך ולא תירא ממני, ואפשר לפרשו בניחותא יאמ' תיסרך רעתך ודעי וראי כי רע ומר עזבך את ה' אלקיך לפי שהוא מקור מים חיים ועזיבתו מפאת עצמה היא רע ומר לא מיראת העונש כי אם לשלמות מעלתו וזהו ולא פחדתי אליך כלומר איני אומר שרע ומר עזבך את ה' מפני פחד עונשו אבל להיותו ה' אלקינו היה רע ומר עזיבתו, (כ) והיה לך לזכור כי מעולם שברתי עולך אם בהיותך בבית עבדים במצרים ואם בימי השופטים כשהיית משועבד ונכנע לעמון ומואב ומדין וליתר האומות, נתקתי מוסרותיך רוצה לומר מוסרות הגוים מעליך ותאמרי לא אעבוד וכשהייתי מציל אותך היית מתודה חטאתיך ואומרת לא אעבור עוד על מצותיך וכפי הכתוב שהוא אעבוד בדל"ת יהיה פירוש לא אעבוד ע"ז, ונראה שהוידוי והתשובה ההיא היה בתנאי ושהיתה כוונתך לא אעבוד כי אם על כל גבעה גבוהה ותחת כל עץ רענן ושם נדרת להיות צועה זונה, וצועה אפשר לפרשו מלשון תנועה והליכה כמו מהר צועה להפתח (ישעיה נא, יד) יאמר אתה כמו הזונה שחושקת באיש אחד ואחר כך תעתק ממנו ותלך לאחר וכן אתה הולכ' היום לגבעה פלונית ותחת עץ פלוני ומחר בגבעה אחרת ותחת עץ אחר, ואפשר לפרש צועה מלשון צעקה כמו צועה ברב כחו (ישעיה סג, ב) ייאמר אתה זונה במעשיך וצועה וצועקת כאילו אין בך מום האם תאמר שזה החולי היה ירושיי ולא תוכל להפרד ממנו כי בעון חוללת אין הדבר כן, (כא) כי אנכי נטעתיך שורק הוא הגפן המשובח, ורמז בזה

שהיו זרע אברהם יצחק ויעקב כולו זרע אמת והיה ראוי שמגפן משובח כזה יצא פרי טוב ונבחר ואיך א"כ נהפכת לי סורי הגפן נכריה רוצה לומר הבדים הרעים שכורתים מהגפן שמזיקין בה ולא יועילו:

פסוק כב

כי אם תכבסי בנתר ותרבי לך ברית וגומר עד פרא למוד מדבר. אם אמרנו כדברי חז"ל (ר"ה יח, א) שאמרו נכתם עונך לפני לפי שהיה גזר דין עם שבועה שא"א שישוב אחור ולא שיקובל בתשובה הנה יקשה עלינו מאד שליחות הנביאים ותוכחותיהם השכם ושלוח ויהיו כל דבריהם שוא ודבר בטל כ"א הגזרה אמת חריצות הנביאים יהיה שקר, ומלבד זה הנה נחליש מאד בזה הדעת מעלת התשובה שקבלנו שאין דבר עומד לפניה ודברי יחזקאל מקיימים מעלתה האמנם כפי חלוקי הכפרה שהיה דורש רבי ישמעאל (יומא פו, א) ראוי ומתקבל הוא דעת הרד"ק שאם עשו ישראל שבאותו הדור תשובה היו נושעים מהאויב ולא היו הולכים בגלות, אבל היו מקבלים עונש עונותיהם אם בדבר או ברעב או ביתר הצרות בהיותם על ארצם כי יש עונו' שלא די בתשובה לבדה לכפר עליהם אלא עם ייסורין הממרקין או עם המות, ושעל אפשרות הצלת העם מהגלות באמצעות התשובה אמר כבסי מרעה לבך למען תושעי (לקמן ד, יד), ועל שאר העונשים ממרקים העונות נאמר כאן כי אם תכבסי וגומר, אבל לדעתי אין לשאלה מקום בפסוק הזה כי הנה לא נאמר כאן כי אם תכבסי מרעה לבך שהוא רמז לתשובה האמתית כמו שאמר בפסוק האחר כבסי מרעה לבך לא נאמר כזה בפסוק הזה לפי שלא כיון הנביא לומר בו שאע"פ שיעשו תשובה לא יועיל להם אבל היתה כונתו לומר שאנשי דורו היו רשעים בסתר ומראים עצמם חסידים בגלוי, ועל זה אמר כנגדם שאף על פי שיעשו בגלוי מעשה חסידו' שהקדוש ברוך הוא היה יודע מעשי סתריהם הרעים וזהו כי אם תכבסי בנתר ותרבי לך בורית שהם הדברים שיכבסו בהם הבגדים כדי ללבן אותם הנה עם כל המעשים הנגלים שאתה עושה במרמה והונאה נכתם עונך לפני רוצה לומר עונך הנסתר הלא הוא נכתם ורשום לפני, (כג) ולזה סמך איך תאמרי לא נטמאתי ואחרי הבעלים לא הלכתי כי זה היה באמת עיקר התוכחה שהיו מראים עצמן נקיים וטהורים ותחתיהם תעמוד הבהרת, ועל זה עצמו קראה צועה זונה כמו שפירשתי למעלה רוצה לומר זונה במעשיה וצועקת בפיה לא פעלתי און הנה אם כן לא דבר הכתוב כאן מהתשובה. והותרה בזה השאלה הרביעית.

ואמנם אומרו ראי דרכך בגיא ראוי באמת לפרשו על דרך יונתן שתרגמו זקפא עיניך על ארחתך וחזית כדו הוית יתבא בחילתא לקבל בית פעור, אבל לא כיון השלם יונתן

לפרש הכתוב על זה כמו שחשב ממנו הרב רבי דוד קמחי שיהיה ענינו ראי דרכך שהוא עתה דומה למה שהיה בגיא כשהלכת אחרי בעל פעור כי אין בכתוב ולא בתרגומו ענין מהדמוי ההוא, אבל פירושו איך תאמרי לא נטמאתי רוצה לומר עתה, ושמעולם אחרי הבעלים לא הלכת ראי דרכך בגיא מול בית פעור ששם עבדתם הבעל דעי מה עשית היום הזה, ותדע ותשכיל שאותו עון אשר התחלת' שם הוא עמכם עד היום הזה ושאתה כמו הבכרה קלה שמשרכת דרכיה ובכרה קלה והיא גמלה קטנה שהיא קלה מאד יותר מהזכר ומשרכת הוא מלשון שרוך נעל והוא הדבר הקשור היטב עם הרגל, יאמר שהגמלה קטנה היא מנערותה הולכת לרצונה לכאן ולכאן ונתקשרה עמה דרכה ומנהגה עד שכל ימיה תתמיד במנהג ההוא, כן היו ישראל התחילו לעבוד הבעלים ונדבקו במנהג ההוא תמיד כמו הבכרה הקלה שבקלות דעתה תעשה תמיד אותו דרך המוטעה שהתחילה בו. הנה התבאר למה זכר כאן הגיא והותרה בזה השאלה החמישית:

פסוק כד

פרא למוד מדבר וגומר עד למה תריבו אלי. לא ישרו בעיני דברי המפרשים בפירוש הפסוק הזה וייישובו ומה שנראה לי בו הוא שדמה ישראל בפרא למוד מדבר לפי שכתוב בו מי שלח פרא חפשי (איוב לט, ה) והקדוש ברוך הוא הוציא את ישרא' חפשי מבית עבדים ממצרים, ולפי שהלכו במדבר ארבעים שנה ושם קבלו תורה ומצו' לכן קראו פרא למוד מדבר, ואמ' באות נפשה שאפה רוח רומז לרוח נבואיי שקבלו בסיני יאמר באות נפשה כשנפשה היתה מתאוה וחושקת הדברים האלהיים הפרא היה שואף רוח עליון שומע אמרי אל ומחזה שדי יחזה, כי לתואר שלימותו ומעלתו קראו פרא למוד מדבר שבאות נפשו שאפה רוח נבואיי, והנה בא הפסוק הזה פעם בלשון זכר ופעם בלשון נקבה לפי שפרא שם כולל לזכר ולנקבה כמו שור וחמור, ואומרו תאנתה מי ישיבנה אינו לדעתי מלשון והאלקים אנה לידו כמו שפירש הרד"ק אבל הוא מלשון תאניה ואניה (ישעיה כט, ב), ואנו ואבלו פתחיה (שם ג, כו) ואנו הדייגים (שם יט, ח), יאמר תאנתה ואבלה וחרבנה מי ישיבנה כי היא עתידה לבוא עליו מהרה, וכל מבקשיה רוצה לומר האויבים המבקשים את נפשה לא ייעפו כי במעט מהעמל ישיגוה והזמן המוכן לצרותיו הוא החודש הקבוע לרעתו חודש אב ועליו אמר בחדשה ימצאונה, הלא תראה שבאותו החודש נגזרה גזירה על דור המדבר ששם ימותו וליל ט' באב היה בו ביום נחרב בית ראשון בו ביום נחרב בית שני בו ביום נחרב אלכסנדריא קהל גדול מהיהודים שהיה שמה בו ביום נעשה גרוש אי קצה הארץ הנקר' אינגלה טיר"א ובו ביום נעשה גרוש צרפת בשנת כל"ה גרש יגרש אתכם מזה, וכמה עוד מהשמדות והגרושים היו בחודש

ההוא לישראל ומה אוסיף עוד לדבר, והנה כשגזר מלך ספרד גרוש על כל היהודים אשר בכל מדינות מלכתו שיצאו כמשלש חדשים נשלם והיה יום היציאה ט' באב והוא לא ידע מזה הזמן דבר כאלו מן השמים הדריכוהו להגבלת הזמן הזה לקיים דבר הנביא שאמר בחדשה ימצאונה, לפי שהאומה פעמים תכונה בשם זכר להיות עם אחד ופעמים בלשון נקבה להיותה אומה נבדלת בעצמה, לכן בפסוק הזה כינה את ישראל בלשון זכר ובלשון נקבה וזהו פירוש הפסוק הזה על בוריו ועל אמתתו. ואפשר גם כן לפרש באות נפשה שאפה רוח לגנאי כלומר שישראל היה משולח לתאוותיו ולכן נתפתה ללכת אחרי אלקים אחרים שהם הבל ורוח ואין בהם ממש, ומפני זה תאנתה בחרבנ' מי ישיבנה כמו שפירשתי ולפי שאמר תאנתה מי ישיבנה בחדשה ימצאונה, לכן (כה) אמר אחריו מנעי רגלך מיחף וגרונך מצמאה רוצה לומר הנה ההולכים בגולה ילכו יחפים מבלי נעלים והם צמאים שלא יתנו להם מים לשתות ועתה הלא תפחדי מכל הרעה הזאת שובי אל אלקיך ובזה תנצלי מהגלות ותמנעי רגלך מהיות יחף וגרונך מהצמא. וי"ת מנעי רגלך מלאתחברא לעממיא ובתר פולחן טעוותהון איהך ואמר שהיה מרשעתם ג"כ שהיו משיבים על דבריו נואש רוצה לומר כבר התיאשתי מהתשובה לא כי אהבתי זרים ואחריהם אלך והם האלוהות שהיו עובדים, אבל כאשר יראו עצמם בגלות ושלא יצילום אלהיהם הנה יבשו ממעשיהם (כו) כבשת גנב כי ימצא וענינו כמו שת"י כמו שיבוש האיש המוחזק באדם נאמן כשימצא גנב כן הובישו בית ישראל מלכיהם שריהם כהניהם ונביאיהם המשקרי' שהיו מוחזקים בעם ה' לעיני האומות בני האבות הקדושים ונמצאו עובדי עבודה זרה ופונים אל האלילים, (כז) עד שהיו אומרים לפסל שהוא עץ אבי אתה ולאבן הצלם את ילדתנו כאילו הפסילים היו בוראי העולם כי פנו אלי עורף ולא פנים ביחסם האלהות והבריאה לפסילי' ולא לי, ובעת רעתם יאמרו ויתפללו לפני קומה והושיענו והיה לכם להתבייש מזה, (כח) ואיה אלקיך אשר עשית לך עץ ואבן כסף וזהב יקומו נא ותראה אם יושיעוך בעת צרתך ורעתך ואין לך להכחיש דבר מזה כי הנה כמספר עריך היו אלקיך יהודה לפי שבכל עיר ועיר מערי יהודה היה ביניהם ע"ז מחולפת זו מזו:

פסוק כט

למה תריבו אלי כלכם פשעתם בי וגומר עד גם בכנפיך לפי שהיו ישראל מריבים על הש"י ומתרעמים נגדו מדוע לא היה מושיעם בעת רעתם והתרעומת יקרא ריב שנאמר על ריב בני ישראל ועל נסותם את ה' (שמות יז, ז), לכן הוכיחם למה תריבו אלי רוצה לומר למה תתרעמו ממני על אשר אינני מציל אתכם מרעתכם הלא ידעתם שכלכם פשעתם

בי רוצה לומר המלכים והשרים והכהנים והנביאים ואיך אציל אתכם בהיותכם פושעים בי. והותרה בזה השאלה הו'. ולפי שכבר קדמו להם עונשים אחרים ממיתת הבנים בעונות אבותיהם (ל) אמר לשוא הכיתי את בינכם כיון שמוסר לא לקחו רוצה לומר האבות, ואמר אכלה חרבכם נביאיכם כאריה משחית להוכיחם על מיתת זכריהו הנביא בן יהוידע הכהן, וישעיהו ג"כ שהרגו מנשה הרשע כאלו אמר ואם הרגתי את בניכם אתה הרגתם את נביאיי שהיו מנבאים לכם בשמי. והרד"ק פירש בשם אביו נביאיכם נביאי שקר כאילו אמר אתם הרגתם אותם בשמעכם דברי נבואותיהם וגרמתם איבוד נשמתם כאריה משחית שמשחית הבשר כן אתם השחתם אותם, ואינו נכון כי אם הם היו הגורמים עונש נפשותם איך ייחס המיתה הזאת לחרבם באומרו אכלה חרבכם נביאיכם כי חרבם לא הרגום ואם גרמו רעתם בשמוע דבריהם היה לו לומר אכלה אזניכם לא חרבכם, ולפי שברבוי האנשים ימצא השגת האמת יותר מבאיש אחד כמו שנאמר בא' ממה שאחר הטבע (לא) לכן אמר הנבי' כאן הדור אתם ראו דבר ה' כיון שאתם דור אנשים רבים הביטו וראו המצות האלהיות שהם דבר ה' אם יש בהם עמל וטורח ומעמס וזהו המדבר הייתי לישראל כלומר האם הייתי אני לישראל כמו המדבר ארץ מאפליה שלא ימצא האדם שם כל צרכו הלא כל צרכם וספוקם מצאו בהליכתם אחרי במדבר, וכיון שהדבר כן מדוע אמרו עמי רדנו כלומר יש לנו ממשלה מלכים ושרים ולכן לא נבוא עוד אליך ואין אנו צריכים להשגחתך. וי"ת רדנו אטלטלנא כלומר באנו בירידה ושפלות ולכן לא נבוא עוד אליך לבקש ממך עזרה בצרות ומלת מאפליה ענינו ארץ אפל מופלג כי להפלגתו בחשך יוחס לאל מאפליה כמו שלהבת יה הררי אל נפתולי אלקים ודומיהם, וחכמים ז"ל דרשו (במדבר רבה א, ב) ראו דבר ה' שהיתה להם צנצנת המן לפיכך אמר ראו ולא אמר שמעו, וכפי מה שפירשתי יאמר ראו דבר ה' הביטו מצותיו ותורות' אם יש בהם מעמס וטורח לבעלי התורה ואיך תאמרו שיש לכם ממשלה ושלא תבאו עוד אלי רוצה לומר שאינכם צריכים להשגחתי ושמירתי, (לב) התשכח בתולה עדיה כלה קשוריה כן ישראל עם כל ממשלתם הם כבתולה הכלה ביום חתונתה ואיך תשכח עדיה וקשוריה שהם המתנות וההשגחות האלהיות כמו שעמי שכחוני ימים אין מספר מבלתי פנות אל עבודתי והלכו אחרי אלהים אחרים, ואם את שכחת אותי האם תחשוב שתצליחי במעשיך ודרכיך וזהו (לג) מה תטיבי דרכך לבקש אהבה רוצה לומר איך תחשוב להטיב דרכך לבקש אהבת האומות שיעזרוך כי הנה הנערה הצריכה ללכת אחר מאהביה תצטרך לעדיה ולקשוריה ואם את שכחת עדיך וקשוריך שהם ההשגחו' האלהיות מה תטיבי דרכיך לבקש אהבה, לכן גם את הרעות למדתי את דרכיך רוצה

לומר גם אני למדתי את דרכיך את הרעות שעשית הרעות מצרניות וקשורות בדרכיך שלא יפרדו מהן:

פסוק לד

גם בכנפיך נמצאו וגומר עד סוף הנבואה. יאמר ומלבד מה שנמצא בך מפשעי הע"ז שהלכת אחרי אלהים אחרים עוד נמצא בך שפיכות דמים, ולפי שרשעי אותו הדור היו מתהללי' בשפכם דם אחיהם ומביאים דמם על מלבושיהם ע"ד מה שנאמר ביואב (מלכים א' ב, ה) ויתן דמי מלחמה בחגורתו אשר במתניו ובנעלו אשר ברגליו לכן אמר גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים שהיה הדם מהם על כנפי בגדיהם לכבוד ולתפארת, ולכן אמר לא במחתרת מצאתים רוצה לומר לא בסתר כמו המחתרת מצאתים כי אם בפרסום וגלוי, ואמר כי על כל אלה פירשו בו המפרשים כי על כל אלה אני מוכיחך על ע"ז ועל שפיכות דמים, והנה כפי פירושם העיקר חסר מן הספר והוא אנכי מוכיחך ולכן אחשוב שאמר כי על כל אלה רומז לכנפים שזכר בכתוב יאמר גם בכנפיך נמצאו נפשות אביונים נקיים ולא נמצא זה בסתר כי לא במחתרת מצאתים אלה על כל אלה רוצה לומר על כל אלה הכנפים מצאתי הדמים ההם שאתה מביא אותם לעד כאיש מתהלל במתת שקר. וי"ת גם בכנפיך אף בסתרא יפרש כנפיך מלשון ולא יגלה כנף אביו (דברים כג, א) שהו' סתר אביו, ואמר דם נפשות אביונים כאלו אמר דמי נפשות אביונים נקיים, והנה לא במחתרת מצאתים שאמרה תורה אם במחתרת ימצא הגנב והוכה ומת אין לו דמים (שמות כב, א) וכיון שלא במחתרת מצאתים א"כ למה הרגת אותם כי על כל אלה אני מוכיחך, והיותר זר שבכל זה הוא שבהיותך נכשל בע"ז וש"ד (לה) תאמרי כי נקיתי ר"ל שאתה נקי מכל פשע אך שהשי"ת מעצמו נתכעס עליך כמ"ש ישעיהו (ישעיה סד, ד) הן אתה קצפת ונחטא ולכן שב אפו ממך אבל אתה לא עוית ולא פשעת ומפני זה הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי.

ולפי שהיו מלכי יהודה שואלים עזרה ממצרים להנצל מכף מלך בבל הוכיחם על זה באומרו (לו) מה תזלי מאד לשנות את דרכך רוצה לומר ללכת אנה ואנה ולבקש עזר ותשני דרכך פעם לאשור פעם למצרים תדע לך כי גם ממצרים תבושי שלא יעזרוך כאשר בושת מאשור ששלח לו אחז שוחד ויצר לו ולא חזקו, (לז) גם מאת זה תצאי רוצה לומר גם מאת זה שהוא מצרים תצאי וידיך על ראשך כאשה הצועקת על רעתה ואין מציל אותה, ובזה הגיד ירמיהו שיואחז נתן שוחד לפרעה נכה והעריך את הארץ לתת השחד כדי שיעזרהו ממלך בבל ולא הועיל לו כי באו גדודי כשדים ולא הוסיף עוד מלך מצרים לצאת כי לקח מלך בבל מנחל מצרים, ובכלל אמר כי מאס ה' במבטחיך והם אשור

ומצרים שהובטח בהם ולכן לא תצליחי להם. והרד"ק פירש גם מאת זה תצאי שרמז בלשון זה על ירושלם כלומר כמו שיצא מלכות ישראל משמרון כן גם מזה העיר ירושלם תצאי אתה יהודה וידיך על ראשך כאשה הצועק' על אידה וגם נכון הוא וראוי שימאס השם במבטחיך ולא תצליחי להם:

פרק ג

פסוק א

כי הנה אם ישלח איש את אשתו והיתה לאיש אחר עם היות שהוא שלח אותה כיון שהלכה והיתה לאיש אחר האם ראוי שישוב אליה בעלה הראשון עוד לא כי באמת חנוף תחנף הארץ בפועל המגונה הזה וכ"ש בנדון שלנו שאתה ישראל זנית רוצה לומר מעצמך ולא שלחך השם וגם לא זנית עם איש אחד כי אם עם רעים רבים הם אלהי הנכר אשר עבדת ואיך תשוב אלי נאם ה' ואצילך אנכי הלא חנפות גדולה בארץ, ואין הכוונה בזה המאמר שנעל מהם דרכי התשובה אלא שלא יחשבו שבהיותם זונים אחרי אלהי הנכר יהיו שבים אל ה' ויחזיקו בעבודתו ובעבודה הזרה והוא אומרו ואת זנית רעים רבים ושוב אלי רוצה לומר התוכל לעשות שני הדברים האלה יחד זנות רעים רבים ושוב אלי, (ב) ולזה אמר עוד שאי עיניך על שפיים וראי איפה לא שגלת רוצה לומר הביט' וראה על המקומות הגבוהים כמו ההרים והגבעות באי זה מקום לא שגלת כלומר באי זה מקום לא עשית זנותיך לע"ז, ומלבד ההרים הרמים הנה על דרכים ישבת להם כערבי במדבר שיושבים באהלים ותחניף את הארץ בזנותיך ורעתך. וכבר בא העונש על זה במניעת המטר וזהו (ג) וימנעו רביבים ומלקוש לא היה כי הרביבים הוא המטר הרב היורד במרחשון ונקראו רביבים בעבור שהם מים רבים ולכן נקרא חודש בול מענין מבול ומלקוש הוא המטר היורד בניסן, וכן בדברי חז"ל (תענית ו, א) יורה במרחשון ומלקוש בניסן כי אלה השני זמנים הם הצריכים רבוי המטר לצורך התבואה, והנה נמנעו מהם בחטא הע"ז כמ"ש ועצר את השמים ולא יהיה מטר (דברים יא, יז), ואף על פי שראית העונש הזה עליך מצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם ואומרו הלא מעתה קראת לי אבי וכו' הנה דברת ותעשי וגו', והכתב קראתי ודברתי והקר"י קראת דברת ויש לדרוש שניהם אם הקריאה שהוא העיקר יאמר ואחרי שראית מניעת המטר שבת אלי בדברי כזב וחנפות (ד) כי מעתה אחר שראית העונש קראת לי אבי אלוף נעורי אתה שכן היה ישראל אומר שהיה הקדוש ברוך הוא אביו ואלוף נעוריו כי מנעוריהם עבדו אותו, (ה) והיו מתפללים ואומרים הינטור לעולם אם ישמור לנצח רוצה לומר האם ראוי שאבי

ואלופי ינטור עברתו וישמור כעסו עלי לנצח, ועל כל זה אמר השם הנה הדברים האלה היו טובים אילו היית עוזב החטא כי אז תהיה תשובה השלימה אבל אין הדבר כן כי הנה דברת ותעשי הרעות ותוכל רוצה לומר כל זה שאמרת היו דברים מהפה ולחוץ. ועכ"ז היית עושה הרעות כל מה שתוכל ואיך יועילו הדברים בהיות המעשה בהפך כמ"ש ואת זנית רעים רבים ושוב אלי שהיו דברים הפכיים, והנה אמר ותעשי הרעות בלשון נקבה ותוכל בלשון זכר כי כן הוא דרך המקרא במקומות רבים כמו שזכרתי כי כשידבר נגד כנסת ישראל ידבר בלשון נקבה וכשידבר כנגד העם יתארהו בלשון זכר, וכפי הכתוב שהוא קראתי דברתי יפורש כן שהיו ישראל אומרים הלא מעתה כדי שימטיר השם מטר על הארץ קראת לי אבי אלוף נעורי אתה האם יהיה נוקם ונוטר לעולם כיון שהנה דברתי בזה רוצה לומר שקראתיו אבי ואלוף נעורי, והנביא אומר להם ומה תועילו בדבור הזה והנה את תעשי הרעות ותוכל וברוב דברים לא יחדל פשע. והרד"ק פירש בשם אביו הלא מעתה קראתי לי אבי מעתה מקרוב כשחזר יאשיהו המלך בתשובה ושבו אנשי יהודה עמו מוכרחים כאשר הוא מפורש שאמר גם בכל זאת לא שבה אלי בגדה יהודה בכל לבה, ואיננו נכון בעיני:

פסוק 1

הנבואה השלישית תחילתה ויאמר ה' אלי בימי יאשיהו וגומר עד הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' לאמר עמוד בשער בית ה'. ויש בנבואה הזאת י"ח פרשיות. האחד, ויאמר ה' אלי בימי יאשיהו. הב', ויאמר ה' אלי צדקה נפשה. הג', בימים ההם ילכו בית יהודה על בית ישראל. הד', אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב. הה', כי כה אמר ה' לאיש יהודה ולירושלם נירו לכם ניר. השישית, והיה ביום ההוא נאם ה' יאבד לב המלך. הז', מעי מעי אוחילה. הח', כי כה אמר ה' שממה תהיה כל הארץ. הט', שוטטו בחוצות ירושלם. הי', עלו בשרותיה. הי"א, לכן כה אמר ה' אלהי צבאות יען דברכם. הי"ב, הגידו זאת בבית יעקב. הי"ג, שמה ושערורה. הי"ד, כי כה אמר ה' כרתו עצה. הט"ו, כה אמר ה' צבאות עולל יעוללו כגפן. הי"ו, כה אמר ה' עמדו על דרכים. הי"ז, לכן שמעו הגוים. הי"ח, כה אמר ה' הנה עם בא מצפון: ושאלתי בנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה איך אמר שניבא הנבואה הזאת בימי יאשיהו והלא יאשיהו ביער ע"ז מן הארץ ואיך אמר אם כן על דורו בגודה אחותה יהודה ואמר ותנאף את האבן ואת העץ ואמר בגודה אחותה יהודה וגומר כי אם בשקר ואיך יצדק זה על דור יאשיהו:

השאלה השנית באומרו ואתן את ספר כריתותיה אליה, כי הנה ישעיהו אמר סותר לזה שנאמר אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה, והמפרשים אמרו שישעיהו דבר כנגד

מלכות יהודה וירמיהו דיבר כנגד מלכות ישראל כי מלכות יהודה שב בבית שני ומלכות ישראל לא שב ואינו נכון כי ישעיהו כנגד כללות ישראל דבר וגם עשרת השבטים עתידים הם לחזור ואיך יאמר אם כן ואתן את ספר כריתותיה אליה שמורה על היאוש המוחלט:
השאלה השלישית באומרו לא יאמרו עוד ארון ברית ה' ולא יעלה על לב ולא יזכרו בו ולא יפקודו ולא יעשה עוד כי הנה זה ייעוד רע ונתישת התורה ואיך זכרו הכתוב לטוב, וי"ת ולא יעשה עוד ולא יגיחון עוד ביה קרב וכן פירש הרד"ק שענין זה ייעוד שלא תהיה להם מלחמה יצטרכו להוציא ארון ברית ה' והנה לא נזכר דבר מהמלחמה בכתוב הזה, גם אומרו בארבע לשונות לא יאמרו ולא יעלה על לב ולא יזכרו בו ולא יפקודו אינו מורה ענין מלחמה, וכן מה שפירש בשם אביו שלא ילכו לכהן מורה הוא בלתי נכון והנה יתבאר עוד הספק הזה בפירוש הפסוק:
השאלה הרביעית מהענין אומרו בימים ההמה ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבאו יחדו מארץ צפון על הארץ אשר הנחלתי לאבותיכם, כי הנה חזרת השבטים מארצות הצפון שמענו מפי הנביאים אבל לא שילכו שם בית יהודה ושיבאו כלם יחדו מארץ צפון לכבוש את הארץ, ויותר קשה מזה אומרו מיד אכן בדקה אשה מרעה ומה ענין זה אצל זה:
השאלה החמישית במאמר הנביא את השם יתב' השא השאת לעם הזה ולירושלם לאמר שלום יהיה לכם ונגעה חרב עד הנפש, כי הנה האל יתברך הורה פעמים רבות בהם שבפשעיהם יאבדו מעל פני האדמה ואיך אמר אם כן ירמיהו שהוא יתברך השיא אותם לאמר שלום יהיה לכם, והרד"ק כתב כיון שאתה מאריך אפים לנביאי השקר אתה גורם שיאמינו לדבריהם ובזה השא השאת ואינו נכון כי לא נזכר בכתוב הזה דבר מנביאי השקר אבל הוא ע"ד אנכי פתיתי את הנביא והוא זר מאד:
השאלה השישית באומרו שוטטו בחוצות ירושל' אם יש עושה משפט מבקש אמונה ואסלח לה, כי איך אפשר שלא ימצא בירושלם אפילו אחד איש ירא את ה' והנה היו שמה כהני ה' ונביאיו ובני הנביאים, וא"כ שיהיו כלם עובדי עבודה זרה כ"ש שהמשורר אמר נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ (תהלים עט, ב) והוא המוכיח שחסידים היו ביניהם, והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כלם:
הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להוכיח את בני יהודה על העבודה זרה שהיו עובדים ועל שאר העבירות מש"ד וגלוי עריות שהיו ביניהם ועשה להם טענה ממה שקרה למלכות ישראל שבא עליהם החרבן והגלות מפני זה עצמו והיה ראוי לבית יהודה שבראותה מה שקרה לאחותה בית ישראל תקח מוסר ותזהר ממעשיה והיא לא

עשתה כן אבל בגדה יהודה יותר מישראל וכאילו בית ישראל צדקה נפשה בערך אל בית יהודה הבוגדת, והתרה הנביא בבני יהודה שישובו בתשובה ושיתן להם השם רועים ומלכים טובים כלבבו ויהיה ירושלם בקדושתה כסא ה', והודיעם עוד שעכ"פ עתידים הם להתחרט ממעשיהם הרעים אבל יהיה זה אחרי היותם בגלות ושטוב הוא שיתחרטו וישובו קודם החרבן והגלות משיעשוהו אחריו, והודיע השם לנביא עם זה שכבר תחרב ירושלם פעם שניה על ידי הרומיים אחרי שתחרב ראשונה על ידי נבוכד נצר וביאר מרשעת אנשי ירושלם שלא היה ביניהם שופט ולא אדם מוכיח בשער ולפי שרשעי הדור היו מכחישים פנת ההשגחה האלהית עשה להם טענות וראיות על זה מהגלות היבשה וירידת המטר וכמו שיתבאר כל זה בפסוקים:

ויאמר ה' אלי בימי יאשיהו וגו' עד שובו בנים שובבים כתב הרד"ק שהיתה הנבואה הזאת קודם שעשו תשובה יאשיהו המלך ואנשי יהודה, ואין צורך כי הנה אע"פ שיאשיהו שב לה' בכל לבבו ובכל נפשו הנה אנשי דורו רובם היו רעים וחטאים לה' מאד בלבם וע"צ ההכרח מהמלך היו עובדים את השם, והנה הודיע השם לנביא בימי יאשיהו שהיו ישראל עובדי ע"ז כי כן היו בימי יהויקים ובימי צדקיהו ובעבור זה שיגלו על יד מלך בבל ולזה אמר ויאמר ה' אלי בימי יאשיהו כי עם היות בימיו הע"ז מבוערת מהארץ הנה הודיעו השם חטאת בני יהודה אשר יעשו בסתר והעונש שיקבלו עליו, והותרה בזה השאלה הא'.

ואומרו הראית אשר עשתה משובה ישראל אין הכוונה שישאל השם לנביא אם ראה מה שעשה מלכות ישראל מהתועבות כי הנה כאשר ניבא ירמיה בי"ג שנה למלכות יאשיהו כבר היו גולים עשרת השבטים יותר מתשעים שנה, אבל ענינו באמור הראית מה עשת' ישראל השובבה ואשר עשתה היא שלמדה כמעשיה את בני יהודה לעבוד אלהים אחרים כאשר היא היתה עושה והוא אומרו הולכה היא על כל הר גבוה ותחת כל עץ רענן ותזני שם (ז) ועם היות שאמרתי אחרי עשותה את כל אלה אלי תשוב רוצה לומר אחרי החטא אולי תתחרט ותשוב אלי לא עשתה כן ולא שבה ותרא בגודה אחותה יהודה רוצה לומר למדה מזה אחותה יהודה הבוגדה במעשיה, וזהו מה שעשתה משובה ישראל שסבבה את מלכות יהודה ללמוד מעשיה ולעשות גם היא כמו ישראל, ולפי שהאדם בהיותו רואה הדבר ילמד ממנו לכן על הלמוד אמר ותרא בגודה אחותה יהודה. והרד"ק פירש זה על בני ישראל הנשארים מפוזרים בארץ מאפרים וממנשה מנפתלי ומשמעון שהיו שם בימי יאש' והם היו עובדים ע"ז ופירש ותרא בגודה אחותה יהודה שראה הצרות שראו על מלכות ישראל ולא לקחו מוסר, ואינו נכון כי יהיה העיקר חסר

מן הספר, והסתכל אומרו וארא כי על כל אודות כי לפי שהיה הקב"ה מודיע לנביא העתיד להיות מפשע בני יהודה כמו שפי' לכן אמר לו (ח) וארא רוצה לומר ואני רואה כי עם היות שעל כל אודות אשר נאפה משובה ישראל בע"ז שלחתיה, רואה אני שלא יראה בוגדה יהודה רוצה לומר מלכות יהודה לא יראה ממני שתלך בגלות כמלכות ישראל כי היא תלך ותזנה ג"כ בזנות הע"ז, (ט) והיה מקלות זנותה שחנפה את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ בפסילים שהיה עובד, (י) וגם בכל זאת הרעה אשר ראתה שבאה על ישראל לא שבה אלי הבוגדה יהודה שהיא באמת אחותה של ישראל במעשיה בכל לבה, כי הנה אם עשו תשובה בימי יאשיהו לא היתה התשובה בכל לבה כי אם בשקר משפה ולחוץ לא מבפנים, (יא) ולכן אמר השם אלי צדקה נפשה משובה ישראל רוצה לומר על פי שישראל חטא ראשונה יהודה הכבידה בפשעה כ"כ עד שנחשבה צדקת ישראל מיהודה.

ואמנם אומרו ואתן את ספר כריתותיה אליה ראיתי אני בפירושו ב' דברים. הראשונה, שישעיהו דיבר כנגד האומה בכללה ולכן אמר אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה להגיד שהש"י לא עזב עמו ונחלתו עזיבה מוחלטת נצחיית, אמנם ירמיהו דיבר כאן מעשרת השבטי' רוצה לומר מאותם הפרטים שהלכו בגלות שהמה בפרטיותם לרוב פשעיהם שלחם השם מעל פניו ונתן בידיהם ספר כריתות לשבמדבר הגלות ההוא יתמו ושם ימותו אבל זרעם לא נכלל באותה גזרה ולכן אמר ואתן את ספר כריתותיה אליה כי באומרו בכנוי ספר כריתותיה ביאר שעל אותם שהלכו בגולה אמרו, ולכן נאמר אחר זה (יב) הלוך וקראת את הדברים האלה צפונה ואמרת שובה משובה ישראל נאם ה' לא אפיל פני בכם כי חסיד אני נאם ה' לא אטור לעולם שייעדם שאם ישובו בתשובה יגאלם כי לא היה ספר כריתות מוחלט אלא כריתותיה של אותה כנסיה שהלכו בגלות זהו הפן הא' מהפירוש. והפן השני, הוא שהנביא ישעיהו אמר אי זה ספר כריתו' אמכם אשר שלחתיה רוצה לומר הביטו וראו נוסח הגט שנתתי לאמכם כנסת ישראל ותראו שאינו גט פטורין בהחלט אבל הוא גט בתנאי שהוא כל זמן שיהיו פושעים וחטאים יהיו מגורשים לא עוד וז"ש ובפשעכם שולחה אמכם רוצה לומר כתנאי פשעיכם כל זמן שיתמידו שולחה אמכם כי הוא תנאי לא מוחלט ולכן התלונ' שם מדוע באתי אין איש ומסכים לזה אמר כאן ירמיהו שאמר לו השם הראית אשר עשתה משובה ישראל וגומר ואומר אחרי עשותה את כל אל' אלי תשוב ולא שבה כי הי' הרע כלו מה שהחזיקו בפשעיהם לבלתי סור מהם וזה ענין אומרו כאן וארא כי על כל אודות אשר נאפה משובה ישראל שלחתיה ואתן את ספר כריתותיה אליה רוצה לומר שלא היה ספר כריתותיה גט

פטורין בהחלט אלא על כל אודות אשר נאפה שבכל זמן שיתמידו בחטאם יהיה ספר הכריתות קיים לא זולת זה, ועל כן היה מצוה אותו שיתרה בהם שובה משובה ישראל כי אם תעשו תשובה לא אפיל פני בכם והיא התמדת ספר הכריתות כי חסיד אני לא אטור לעולם, והותרה בזה השאלה השנית. ועם היות שאמר הלוך וקראת את הדברים האלה צפונה אין הכוונה שילך ירמיהו למקומות שיגלו שם שבטי ישראל אלא שינבא זה בירושלם עליהם, והיה ייעוד זה שלא יתיאשו בגלותם אבל ישובו בתשובה כי אם יעשו כן לא יפול עליהם כעס השם וחרון אפו וזהו לא אפיל פני בכם כי חסיד אני רוצה לומר עושה חסד לאלפים (יג) אך בתנאי שתודה על חטאתיך ותתחר' מהם וזהו אך דעי עונך וגומר:

פסוק יד

שובו בנים שובבים נאם ה' וגומר עד ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים וגומר. פי' הרד"ק בשם אביו כי פירוש אנכי בעלתי בכם הוא קצתי לפי שהוא קשור בבי"ת ולדעתו פירש בעלתי בכם אבעל אתכם אחרי שגרשתי אתכם, ויותר נכון לפרש בעלתי מלשון בעל ושאמר על עשרת השבטים אשר זכר שובו בנים שובבים ומורדים כי אנכי בעלתי בכם כלומר בימים הראשונים הייתי בועליך עושיך וגם עתה באחרונה אקח אתכם בהיותכם בתכלית המיעוט ודלות אחד מעיר ושנים ממשפח' והבאתי ציון, אבל לא תחשבו שתמליכו עליכם מלכים רשעים כרצונכם כמו שעשיתם לירבעם ואחאב ושאר מלכי ישראל לא יהיה הדבר כן (טו) כי אני אתן לכם רועים ומלכים כלבי והם מזרע בית דוד שנאמר בו בקש ה' לו איש כלבבו ויצוהו ה' לנגיד על עמו (שמואל א' יג, יד), והם ירעו אתכם ועל זה נאמר כאן רועים כלבי ורעו אתכם דעה והשכל לא כמלכי ישראל שהיו מביאים את העם לעבוד ע"ז.

פסוק טז

ואמנם אומרו והיה כי תרבו ופריתם וגומר הוא מאמר זר מאד לפי שאם לא יזכרו ארון ברית ה' הוא ייעוד רע ולא טוב עד שמזה ילחמו עלינו הנוצרים לומר שלא ישוב עוד ארון ברית ה' אל מקומו, ועוד כי אין ענין לזה עם אומרו כי תרבו ופריתם, ועוד שאיך יסכים כי תרבו ופריתם עם מה שאמר סמוך לזה ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה, ומלבד זה כולו הנה הפסוק כפול ומכופל באומרו לא יאמרו עוד ארון ברית ה' ושנית ולא יעלה על לב וג' ולא יזכרו בו ד' ולא יפקדו ה' ולא יעשה עוד ומה צורך בכל ההכפל הזה, ומה ענין העשייה הזאת שזכר מי יתן ואדע, והמפרשים פירשו אף על פי שתרבו ופריתם בארץ לא יקנאו בכם האומות ולא יבאו להלחם בכם לשתצטרכו לצאת למלחמה

כנגדם ולהוציא ארון האלהים עמכם כי הנה בימים ההם לא תהיה לכם מלחמ' ולכן לא תצטרכו להוציא הארון כי בעת ההיא יקראו לירושלם כסא ה' ונלוו אליה כל הגוים לשם ה' ולעבדו שכם אחד לא להלחם בישראל כי לא ילכו עוד הגוים אחרי שרירות לבם הרע, ואתה רואה שכל אלו הם דברים חצוניים אין בכתוב דבר לא מהמלחמה ולא משאר הדברים ולכן לא נחה דעתי עם הפירוש הזה עם היותו שנטה אליו יונתן. אבל ענין הכתוב אצלי הוא שבזמן בית המקדש הראשון בהיות ישראל נמשכי' אחרי שרירות לבם היתה כל קדושתם בבית המקדש ובארון האלקים אשר שם וזה אם בשמירת ישראל שבהיותם זכאים היה הארון שומר ומגין בעדם ובהיות' חוטאים היה הארון אשר בתוכם סבת חרבנם ואיבודם כי היה הארון ממשיך ההשגחה האלהית בעניני האומה עד שמפני זה נקרא ארון ברית ה' למה שהיה בו ספר התורה שהם דברי ברית הברכה והקללה וכמו שאמר מרע"ה (דברים לא, כו) לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אלקיכם והיה שם בך לעד כי אני ידעתי את מריך וגומר, וגם היתה קדושת הארון לאזהרת הפרטים שבדעתם ששם ארון ברית ה' יפחדו מלפניו וייראו מלחטוא ויבאו להתפלל נגדו על סליחתם להיותו מעון השכינה, וגם היה שם הארון לאלה ולשבועה וכמ"ש שלמה בתפלתו (מלכים א' ח, לא; דברי הימים ב' ו, כב) אשר יחטא איש לרעהו ונשא בו אלה להאלתו ובא אלה לפני מזבחך בבית הזה ואתה תשמע השמים ועשית ושפטת את עבדך וגומר וגם היה הארון אצלם להתפלל נגדו בעצור השמים ולא יהיה מטר או בבוא דבר או מגפה או מלחמה על הארץ ויפקדם האלקים בהתפללם שמה וכמו שנזכר בתפלת שלמה, והנה זכר הנביא שבזמן הגאולה העתידה תהיה הקדושה בקרב ישראל כ"כ שלא די שבזמן קבוצם בהיותם אחד מעיר ושנים ממשפחה יהיו צדיקים וטובי' וישרים בלבותם אבל גם אחרי שירבו ויפרו בארץ שברב עם תתמעט הקדושה ויראת אלהים הנה עכ"ז לא תזוז מהם הקדושה, עד שבימים ההם לא יאמרו האנשים ארון ברית ה' כמזכירים הברית שכרת ה' עמהם ושהוא בארון כדי שיפחדו מלפניו כי הם בקדושתם לא יצטרכו אל ברית ולא ידברו בו, וגם האנשים היחידי' לא יעלה על לבם שהקדוש' בלבד תמצא במקום הארון כי בכל מקום שהם יהיו מקודשים, וכן לא ילכו להשבע שבועה ואלה במקום הראשון במקדש כנגד הארון כי הנה בכל מקום יהיה מוקטר מוגש לשם ה' לא במקו' הארון בלבד ועל זה אמר ולא יזכרו כי הזכירה היא לענין השבועה, וכן לא יעשו תפלת צרכיהם כנגד הארון ולא יהיו נפקדים שם במטר ובבריאות ונצחון האויבי' כי בכל מקום יהיו עיני ה' עליהם לטובה ועל זה אמר ולא יפקדו מלשון פקד ה' את עמו לתת להם לחם (רות א, ו), ולפי שאמר שבזמן ההוא לא יצטרכו לזכרון

ארון ברית ה' רוצה לומר הברית אשר כרת עם ישראל להיו' פחדו נגד עיניהם אמר עתה ולא יעשה עוד שחוזר לברית ה' אשר זכר יאמר שבימים ההם לא יזכרו הברית אשר כרת עמהם מימי קדם בברכה ובקללה וגם לא יעשה ברית אחר ביניהם לפי שכל ירושלם יהיה במדרגת הארון בקדושה וכבוד, (יז) עד שבעת ההיא יקראו לירושלם כסא ה' ולא בלבד ישראל אבל גם משאר האומות יקוו אליה כל הגוים לא להלחם עליה ולא גם כן להתעדן במעדניה אלא לפי שיהיה ירושלם לשם ה' בקדושתה, ולא ילכו עוד רוצה לומר בני אדם כלם אחר שרירות לבם הרע, ומפני זה לא יאמרו ארון ברית ה' כי הנה יתבטל מהם היצר הרע, גם שתהיה הקדושה כל כך בארץ שכמו שהיה בימים הראשונים הארון במדרגת הקדושה לכל כן תהיה ירשלם כסא ה' שהוא רמז לגלגל העליון המקיף בכל שיניעהו הקדוש ברוך הוא בלי אמצעי כי כן השגיח בירושלם ולזה תקרא כסא ה' כמו שאמר השמים כסאי (ישעיה סו, א).

ואפש' לפר' לא יאמרו עוד ארון ברי' ה' שחוז' אל הרועי' אשר זכר שירעו אותם דעה והשכל ולא יצטרכו לאיים את הבעלי דינים לומר להם גורו לכם מהארון אשר שם ברית ה' הברכה והקללה, ואמר ולא יעלה על לב הבעלי דינין עצמם ושלא יאמרו נירא נא את ארון ברית אלקים ולא נחטא, ואמר ולא יזכרו בו על השבועה והאלה כמו שפירשתי, ואמר ולא יפקדו שלא תהיה פקידתם לירושלם מפני ארון הברית אשר שם כמו שהיו עושים בזמן הרגל ולא יעש' עוד שם ביניהם רוצה לומר פועל מגונה, לפי שבימים ההם תרבה כ"כ הקדוש' ויראת חטא שלא בלבד בבית המקדש יבאו העמים לעלות ולראות כי הנה כל ירושלם יהיה מקום קדושה ויקראו לו כסא ה', ולכן יתקבצו אליה כל הגוים בשומע' קדושתה, ובני ישראל אשר זכר לא ילכו עוד אחרי שרירות לב' הרע ולכן לא יצטרכו לבקש מחילת חטאים לפני הארון ולא ללכת להשבע שמה על כל דבר פשע כמו שזכר, זהו פירוש הפסוקים האלה אצלי והותרה השאלה השלישית.

פסוק יח

ואמנם אומרו בימים ההמה ילכו בית יהודה על בית ישראל הוא זר מאד והנה בימים האלה אשר כתבתי זה ראיתי בכתב אמתי שהביאו בני המערב ההולכים היום ממלכות פורט"וגאל לארץ הודו להביא הבשמים שהעידו שראו שמה יהודים הרבה והביאו כתב מיד חכם אחד מהם והם אומרים שהמה מבני יהודה ובנימן מאותם שגלה סנחריב מערי יהודה קודם חרבן ירושלם ע"י נבוכד נצר כמו שנזכר בסדר עולם ושהניח אותם אחרי הררי חשך ושהם לא שבו בבית שני, ואמרתי אני אל לבי שלהיותם שמה קרובים במושבותם לי' שבטים שהגלה סנחריב לכן ניבא פה ירמיהו ועליהם אמר שבשוב ה'

את שיבת ציון יתחברו שמה אלו לאלו וזהו ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבאו יחדו מארץ צפון על הארץ אשר הנחלתי וגומר, והותרה בזה השאלה הרביעית:

פסוק יט

ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים וגו' עד כי כה אמר ה' לאיש יהודה ולירושלם נירו לכם וכו'. לא נתיישרו אצלי דברי המפר' בפירוש הפסוקים האלה, והנראה לי בענינם הוא שהנה השם יתברך זכר להם עתה ענינם במצרים כאומרו ואנכי אמרתי כשהיית במצרים בבית עבדים איך אשית' בבנים רוצה לומר איך אוציא אתכ' מעבדות קשה אשר כזה ואשיתך במעלה עליונה כאילו אתם בני אל חי ובני עליון כולכם וזהו איך אשיתך בבנים ואיך אתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים שהיא ארץ ישראל השלימה מכל המחוזות צבי היא לכל הארצות, ואומר אבי תקראי לי רוצה לומר ואמרתי אך העם הזה כיון שאוציא אותם מעבדות לחירות ומשפלות גדול להיות בני ולתת להם ארץ חמדה כזאת באמת יהיו נכנעים לפני ויקראוני תמיד אבי כיון שאני שמתי אותם במעלת בנים ומאחרי לא ישובו בעבור הארץ אשר נתתי להם, (כ) אבל אתם לא עשיתם כן כי כמו שבגדה אשה מאת רעה שהיא בעלה והלכה מאתו כן אתם בגדתם בי בית ישראל, ועם כל פשעיכם רואה אני שבאחרית הימים תשובו אלי ואגאל אתכם (כא) וזהו אומרו קול על שפיים נשמע בכי תחנוני בני ישראל, הגולים בצפון כאשר העוו את דרכם בדברים שבין אדם לחבירו ובמה שבין אדם למקום שכחו את ה' אלהיהם, (כב) וכאילו הקול ההוא קורא שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם רוצה לומר שהתעוררות האלהי יעירם לאמר אל תתיאשו מהרחמים שובו בנים מורדים כי יש רפואה למכתכם ואני ארפא משובותיכם, וכאילו אני שומע קול אחד מהם שמתחרטים ממעשיהם הרעים ואומרים הננו אתאנו לך כי אתה ה' אלקינו, או שיהיה הקול אחד והוא מאותם שמזכירים מה שאמר השם עליה' שובו בנים שובבים כאילו יאמר הקול ההוא הנשמע על שפיים רוצה לומר על ההרים הגבוהים אלקינו הלא אמרת שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם ועתה הנה עשינו כמצותך כי הננו אתאנו לך כי אתה ה' אלקינו, (כג) וידענו באמת כי לשקר מגבעות המון הרים כלומר אכן לשקר עלה ההמון שלנו על הגבעות וההרי' לעבו' ע"ז ואין בה מועיל כי בה' אלהינו תשועת ישראל ולא באחר. והמפרשים פירשו אכן לשקר מגבעו' המון הרים לשקר היה העזר מן האומות שהיו מצפים מן הגבעות ומן ההרים כי הם והמונם שקר היה ובה' אלקינו תשועת ישראל לא בהם וגם נכון הוא.

פסוק כד

ושהבושת שהיא הע"ז שהיו עובדים כמו שאמר וינזרו לבושת (הושע ט, י) שהוא הבעל, ויקרא בשת לפי שהם בשת וכלמה להולכים אחריו אותו הבושת אכלה והביא לאבדון את יגיע אבותינו צאנם ובקרם בניהם ובנותיהם כי בסבת הבשת ההוא הלך הכל לאבדון, (כה) ואנחנו אחזנו מעשיהם הרעים בידינו ולכן נשכבה בבשתנו ותכסנו כלימתנו כי לה' חטאנו אנחנו ואבותינו ולא שמענו בקולו:

פרק ד

פסוק א

וכאלו השם יתברך משיבם אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב ופירשו המפרשי' הפסוק הזה קודם גלות ישראל שהיה אומר אם תשוב ישראל נאם ה' אם תהיה תשובתך שלימה אלי תשוב רוצה לומר תנוח בארצך בשובה ונחת, ואם תסיר שקוציך מפני הנה אז לא תנוד ולא תלך בגלות, וכפי דרך הנבואה וענינה אינו נכון כי הדברים כלם הם אחרי הגלות בהתעוררותם לתשובה כדי שיגאלו, ולכן יהיה פירוש הכתוב אם תשוב ישראל נאם ה' אלי רוצה לומר אם תעשה תשובתך באמת אלי בזה האופן מהשלימות הנה אז תשוב רוצה לומר לארצך מהגלות שהלכת בו ותשוב למעלתך וכבודך ושלטון ארצך, אבל צריך שאם תסיר שקוציך מפני שהוא העבודה זרה שתסיר אותה ותרחיק' ממך שתהיה קיים בתשובתך ולא תשוב לכסלה ולחטא וזהו ולא תנוד ר"ל לא תפרד מהתשובה ההיא. גם רמז באומרו אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב שהזהירם שלא ישימו אמצעיים בינם לבין אלהיהם כי זהו מדרכי העבודה זרה וזהו אלי תשוב רוצה לומר אלי צריך שתשוב לא לשר וכוכב שיהיה אמצעי בדבר, ואומרו ואם תסיר שקוציך מפני ולא תנוד אפשר לפרשו לתמיהה יאמר האם תחשוב שאם תסיר שקוציך מפני שלא תנוד ולא תצא מהגלות שאתה בו באמת תנוד ותצא ממנו, (ב) ואם תעש' זה תשבע באמת במשפט ובצדק' לא כמו שאתם נשבעים עתה לשקר, וכמו שאמר ואם חי ה' יאמרו אכן לשקר ישבעו (לעיל ה, ב) ואז תהיה מעלתכ' כל כך שיתברכו בישראל כל הגוים ובו יתהללו, ודיבר הנביא בכתובים האלה כנגד ישראל פעם לנכח ופעם בנסתר כי כן דרך הנבואות, והנה באומרו באמת במשפט ובצדקה פירש הרד"ק בשם אביו באמת שתשב' על מה שתדע שהוא אמת במשפט כשתתחיי' להשבע מצד המשפט והדין ובצדקה שאם תכיר שהמשפט אינו בצדקה לא תקבל השבועה. ויותר נכון לפרש על שלשת הגאולות האחת היא גאולת מצרים שהיתה באמת כמ"ש תתן אמת ליעקב

שקיים הקב"ה מה שהבטיח לאברהם בן הבתרים, והשנית במשפט שהיא פקידת בית שני שהיתה במשפט אחרי אשר רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה, ועל הגאולה העתידה אמר ובצדקה לפי שציון במשפט תפדה ושביה בצדקה ואמר וילבש צדקה כשרין (ישעיה נט, יז) וכאילו אמ' שיודה לש"י על גאולותיו לעמו, אמנם על האחרונה שהיא בצדקה אמר והתברכו בו גוים ובו יתהללו לפי שאז ילכו עמים רבים אחרי בני ישראל לאמר נלכה עמכם כי שמענו כי אלקים עמכם:

פסוק ג

כי כה אמר ה' לאיש יהודה ולירושלם נירו לכם ניר וגומר עד ואומר אהה ה' אלקים אכן השא השאת וגומר. אין ספק שכוונת ירמיהו הנביא היה להוכיח את בני יהודה וירושלם על חטאיהם ולהתרות בהם ומפני זה באו בדבריו עניני מלכות ישראל ופשעיה' וגלותם לא מכווני' לעצמם אלא לעשות מהם טענה לבית יהודה וירושלם, וזה ענין הנבואה הזאת שנאמרה לו בימי יאשיהו להודיעו שהיה חטאת יהודה יותר כבדה מחטאת ישראל ושהיה ליהודה לקבל מוסר ממה שקרה למלכות ישראל על הע"ז שהיו עובדין ולא שתו לב לזה ולכן ילכו בגלות כאשר הלכו ישראל, גם הראהו השם שעתידים בני ישראל לעשות תשובה בגלות ויהיו עולים ובזה גם כן מהטענה לבני יהודה שהיה ראוי להם לשוב בתשובה קודם הגלות לא שיהיו גולים ואחר כך יתחרטו כבני ישראל, ומפני שהיתה הכוונה בכל זה כדי להוכיח את בני יהודה לכן אחרי שייעד בגאולת בני ישראל חזר הנביא להוכיח את בני יהודה כי הוא היה תכלית הכוונה והוא אומרו כי כה אמר ה' לאיש יהודה ולירושלם נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים רוצה לומר העובד אדמה בהיותו חכם קודם שיזרע זרעו בארץ יחרוש את האדמה כי בחרישתו יסיר ממנו הקוצים וכאשר יזרע יתן זרעו על הארץ הטהורה לא על הקוצים, והוא משל נאות אליהם ולמה שזכר מבני ישראל שאחרי הפשע והעונש שקבלו עליו בגלות אז הם עתידים להתחרט ולבקש פני ה' והיו אם כן זורעים על קוצים שהם מעשיהם הרעים, ואתם בני יהודה וירושלם לא תעשו כן נירו לכם ניר והיא החרישה להסיר הקוצים הם האלוהות הזרים אשר אתם עובדים ואז תזרעו תפלתכם וצעקתכם לאל יתברך ולא תזרעו אל קוצים כלומר לא תזרעו על קוצי המעשים הרעים, וכן ת"י עבידו לכון עובדין טבין ולא תבעון פרוקן בחובין, (ד) המולו לה' והסירו האמונות המשובשות והתאוות הרעות מכם שהם כערלה פן תצא כאש חמתי וביאר מהו האש אשר יבער בם (ה) ואמר הגידו ביהודה רוצה לומר תתפרסם הייעוד הזה ויאמרו אותו בכרוז ויתקעו בשופר כדי שישמע הדבר יותר והקריאה שתאמרו והתקיעה בשופר היא מלאו רוצה לומר נאספו האומות לבא עלינו

ולכן כל השומע האספו ונבואה אל ערי המבצר להשגב שם, וכדי להודיע הדבר לכל הארץ (ו) שאו נס ציונה רוצה לומר בציון ישאו נס על זה כדי שכל אדם יעיז את מקנהו שבשדה וזהו העיזו אל תעמודו, וכל זה לפי שרעה ושבר גדול אני מביא מצפון, (ז) כי הנה אריה עלה מסבכו והוא מלך בבל והמשילהו לאריה שאין אדם עומד לפניו כן נבוכד נצר כבש את כל הארץ והממלכ' ולא עמד איש לפניו, ופירוש מסבכו סוכתו שהאריה שוכב בה ולפי שנעשית מסבכי עצים נקראת כן, והוא יצא מבבל בעצם וראשונה לשום ארצך לשמה עריך תצינה רוצה לומר תחרבנה מבלי יושב, (ח) על זאת חגרו שקים ספדו והלילו כי לא שב חרון אף ה' ממנו עם גלות מלכות ישראל אבל עוד ידו נטויה להחריב יהודה וירושלם, (ט) ואז ביום ובזמן ההוא אל תחשבו שהמלך והשרים יחזקו את ידי העם להלחם באויביהם כמו שהוא המנהג במלחמות אבל בהפך כי יאבד לב המלך והוא צדקיהו והשרים אשר אתו ונשמו הכהנים והם כהני הבמות או גם כהני ה' כי לא יעצרו כח לומר על העם אל ירך לבבכם וגומר, כמו שהיה המצוה בכהן משוח מלחמה אף כי בחרבן מקדשו יהיו שוממים וחרבים, ואומרו והנביאים יתמהו אפשר לפרשו גם כן על נביאי השקר שיתמהו בראותם שניבאו שקר לעם כשהיו אומרים להם שלום יהיה לכם:

פסוק י

ואמר אהה אדוני ה' אכן השא השאת וגומר עד מעי מעי אוחילה קירות לבי הוקשה מאד על המפרשים שיאמר הנביא לש"י השא השאת לעם הזה ולירושלם לאמר שלום יהיה לכם ונגעה חרב עד הנפש כי הנה הקב"ה התרה בהם ע"י נביאיו פעמים רבות ולא השא ולא פתה אותם, וכן אני ה' פתיתי את הנביא (יחזקאל יד, ט) גליתי ובארתי עליו שהוא מפותה והוא זר מאד שהמגלה את הפתוי והאונאה יקרא מפתה ומשיא והוא הפך האמת. והרד"ק פירש כיון שאתה מאריך לנביאי השקר המטעים ומשיאים אות' הרי הוא כאילו אתה משיא אותם. והנה לפירושו העיקר חסר מן הספר שהוא כיון שאתה מאריך לנביאי השקר המטעים אותם, גם פירש שהוא הערת חפץ הנביאי' כדי לגלות שקריהם, והוא דרך זר כי הנה הבחירה היא ביד האדם ואם היה הקב"ה מעיר לנביאי השקר לנבאות כזב לא היה בהם ולא בשומע אותם עון אשר חטא והסברה הזאת רחקה מני, ופסוק אני ה' פתיתי את הנביא אפרשהו במקומו בע"ה. וי"ת בכן הא נביאי שקרא מטעין לעמא הדין ולירושלם והוא הוא מקום הקושיא שיהיה הנביא מיחס לשם יתברך מעשה הרשעי' ופשעם, גם אומרו בעת ההיא יאמר לעם הזה ולירושלם רוח צח שפיים במדבר דרך בת עמי אין לו ענין בפירוש המפרשים כי מה ההמשל שיבא האויב ברוח

צח ומה לשפיים אם פירושו מקומות גבוהים עם המדבר ומה צורך להודיענו שלא יבוא לתועלתם לזרות ולהבר האויב ואיך חזר לדבר בשם ישראל רוח מלא מאלה יבוא לי, סוף דבר שהם פסוקים קשים מאד בפירושם כפי דרך המפרשים. ומה שנראה לי בהם אומר כי לפי שאמר למעלה והנביאים יתמהו שהם נביאי השקר המנבאים להם שלום יתמהו בראות ביאת האויב התרעם הנביא מתמיהתם כי בהיותם תמהים מורה שמה שדברו היה מאת ה' שדבר בם ולכן יתמהו בראות' שלא נתקיימו נבואותיהם ואם הם היו נביאי שקר מדברים מלבם שקר הלא ידעו כי השם לא דבר בם וא"כ איך יתמהו ממה שלא נתאמתו כזביהם, על זה אמר הנבי' כמתרעם או שואל אהה ה' אלהים יראה מתמיהת הנביאי' האלה שאתה השא השאת לעם הזה ולירושלם לאמור שלום יהיה לכם ושמאתך היה מאמרם ולכן יתמהו עתה בראותם כי נגעה חרב האויב עד הנפש להרוג עולל ויונק זקן ואיש שיבה, והיה משיבו הקב"ה על זה (יא) בעת ההיא יאמר רוצה לומר בזמן ההוא יודע שלא היו ממני הדברים כי יכירו וידעו הכל כי רוח צח שפיים במדבר דרך בת עמי, ומלת שפיים אינו מענין גובה כמו שכתב הרד"ק אבל הוא מענין שברון כמו ושפו עצמותיו לא ראו (איוב לג, כא) שענינו נשברו וכתתו כמו שהוא עצמו כתב בחלק השרשים בשרש שפ"ה וכתב שם שמזה הענין כתב ר' יהודה שהיא וילך שפי כלומר ברוח נשברה, ויהיה פירוש הכתוב הזה לא אמרתי אני לנביאים ההמה שלום יהיה לכם כי הרוח הנבואיי שדברתי על הנביאים בזה הענין רוח צח רוצה לומר מפורש ומבואר לא יסבול פירו' לומר שהבינו ממנו שלום יהיה לכם אינו כן כי הוא רוח צח וברור, והוא שפיים במדבר יהיה דרך בת עמי רוצה לומר שבשברון וגלות במדבר יהיה דרכם לא היה הרוח המגיע ממני לנביאים לזרות ולא להבר כמו הרוח שזורין בו התבואה ומבררין אותה מן המוץ ע"י הרוח לא היה כן הרוח אשר שפכתי על הנביאים כדבר הזה כי אם רוח צח וברור מהליכתם בגלות בשברון ידים במדבר שזו יהיה דרך בת עמי לא שיהיה להם שלום בירושלם כמו שאמרו, וע"ז אמר הנביא ירמיהו מדבר מעצמו (יב) רוח מלא מאלה יבא לי רוצה לומר גם אני לא ראיתי ולא בא אלי רוח נבואה לטוב ולשלום אבל רוח מלא מאלה השפיים והשברונות שזכר והרעות כולם בא אלי תמיד, וכן עתה אדבר משפטים אותם כי לא נבאתי עליהם שלום כ"א רעה ומה ששמעתי מאת ה' צבאות הגדתי להם, והוא (יג) שהנה כעננים יבוא האויב וכסופה יעלו מרכבותיו אוי לנו כי שודדנו, (יד) ומפני זה כבסי מרעה לבך ירושלם למען תושעי מהצרה והרעה הזאת, ואמר כבסי מרעה לבך לאמר שיעשו תשובה המכונה בלבם לא בנגלה מהשפה ולחוץ בלבד, וזהו עד מתי תלין בקרבך מחשבות אונך רוצה לומר בלבבך ובמחשבותיך

החטאים והעונות שהם מחשבות אונך, ומלת תלין מורה על ההתמדה כמו בצוארו ילין עוז (שם מא, יד).

פסוק טו

כי קול מגיד מדן רוצה לומר כי הנה הקול יגיד מדן שהוא גבול א"י ומשמיע און שהוא הרע והעמל העתיד לבוא מהר אפרים, (טז) ואותו הקול אומר הזכירו לגוים רוצה לומר הזכירו בעבור הגוים הבאים והשמיעו לירושלם נצרים באים עליך מארץ מרחק ויתנו על ערי יהודה קולם. ויונתן תרגם כי קול מגיד מדן ארי קל נבייא דמתנבן עליהון דיגלון על דפלחו לעגלא די בדן ומבשרי בשורן בישן ייתן עליהון (קטולין) על דאשתעבדו לצלמא דאוקים מיכה בטור דבית אפרים רוצה לומר שהקול הוא שמועת הע"ז שהיו עובדים בני יהודה בעגל אשר בדן ובצלמים אשר בהר אפרים ועל כן נוצרים באים עליהם מארץ המרחק. וכתבו המפרשים שנוצרים הם חיילי נבוכד נצר כי הם נקראו נצרים על שמו וכל זה איננו שוה לי לפי שנוצרים לא יקראו כן על שם נבוכד נצר כי למה יקנו השם ממחצית שמו האחרון ולא מן הראשון ואיך יאמר הנביא על אנשי בבל שהם באים מארץ מרחק והנה אין בבל ארץ מרחק לירושלם, גם מצאנו שכאשר ניבא ירמיהו עצמו על הגאולה העתידה אמר בנבואה הי"א כי יש היום לה' קראו נצרים בהר אפרים וא"א לפרש שהם נצרים על אוכלוסי נבוכד נצר כי כבר יהיה נמחה זרעו אלפים מן השנים בזמן קבוץ גלויות ולא כבש נבוכד נצר הר אפרים, וכל זה ממה שיוכיח שלא כיון הנביא בשם נצרים על הבבליים, וכ"ש שלא יהיה פירושו בוצר' כדברי יב"ע כי הנו"ן לא ישמע במקום בי"ת, אבל אמתת הענין הוא שכאש' הראה השם לירמיהו חרבן ירושל' על ידי נבוכדנצר הראהו גם כן חרבנו העתיד להיות פעם אחרת על ידי הרומיים בבית שני, וכן תמצא בהרבה מהנבואות שבבוא הנבואה על חרבן בית ראשון תודיע ג"כ מיד החרבן השני, ועליו אמר כאן השמיעו על ירושלם נצרים באים מארץ מרחק שהם בני אדום הרומיים שבאו עם אספסיינוס וטיטוס להחריב את ירושלם ולכן אמר מארץ מרחק לפי שבאו מרומי שהוא לצד מערב ארץ ישראל, ובזה הלשון עצמו אמר משה בתוכחותיו (דברים כח, מט) ישא ה' עליך גוי מרחוק מקצה הארץ שאמרו על רומי כמו שבארתי שם וכן פירשוהו המפרשים כולם על הרומיים והם הנקראים אצלנו גם היום נצרים, ואמר ויתנו על ערי יהודה קולם לפי שהרומים כבשו ראשונה ערי יהודה ואחר כך עלו על ירושלם, ולזה אמר כנגד ירושלם (יז) כשומרי שדי היו עליה מסביב כי אותי מרתה ובעבור שהיתה הנבואה הזאת על חרבן ראשון ועל חרבן שני יחד לכן אמר מיד (יח) דרכך ומעלליך עשו אלה לך שרמז במלת אלה לשני החרבנות ולפי שהאחרון הכביד

הוא אשר כילנו ואשר דימה לנו אמר עליו בפרט זאת רעתך כי מר כי נגע על לבך, ועליו אמר עוד מעי מעי אוחילה וסתם הדברים באומרו שבר על שבר שהוא חרבן שני שבא על שבר חרבן ראשון, ואמנם למה קרא את הרומיים נוצרים הוא לפי שנצר הוא מענין חרבן וכבר הביאו הרד"ק בשרשיו והביא ממנו ונצורי ישראל להשיב, בעיר נצורה ונצורת לב שהם כלם ענין חרבן, ומפני שהיו הרומיים כובשי ממלכות מחריבי ארצות לכן קראם נצרים כלומר מחריבים מצורף למה שיורה עליו הנראה שצפה הנביא ברוח הקדש שהרומיים עתידים להאמין בישו"ע הנוצרי ויקראו מפני זה נוצרים. הנה התבארו הפסוקים האלה והותרה השאלה החמשית:

מעי מעי אוחילה וגו' עד שוטטו בחוצות ירושלם וגומר. אמר הנביא איך לא תאמינו בייעודים הרעים האלה והנה כולם הם כנגד פני וכאילו מעי מעי אוחילה שיש לי מרוב הצע' והרעה כאב וחולי חזק במעיים, וקירות לבי שהם הדפנות והחללים שסביב הלב הם מתרעשים כאילו לבי הומה לי מה שיהיה ולכן לא אחריש ולא אתאפק, לפי שקול שופר שמעת נפשי תרועת מלחמה רוצה לומר אף על פי שאזני לא שמעו עדיין הקול ההוא הנה נפשי שמעה קול שופר האויב ותרועת המלחמה כי שמע זה ברוח נבואתי, והכתב שמעת נפשי רוצה לומר כי קול שופר שמעת בנפשי והקר"י הוא שמעת לנכח דבר מהנפש, (כ) ופירשו המפרשים שבר על שבר שבר מלכות ישראל ראשונה ועתה יבוא שבר מלכות יהודה, ויהיו אם כן שבר על שבר כי שודדה כל הארץ בימי גלות השבטים ועתה שודדו אהלי רגע יריעותי והם בית המקדש ובית המלך וכל הבתים והארמונים החשובים אשר בירושלם, וכפי מה שפירשתי יהיה שבר על שבר חרבן שני שבא על חרבן ראשון, (כא) ואמר עד מתי רוצה לומר עד מתי תהיה הרעה הזאת על ישראל שיצטרכו תמיד לצופים לראות היבא נס האויב לשמוע קול שופר הבאים עליהם ואמר הנה אני רואה הנה אני שומע קול השופר אף על פי שעדיין לא בא האויב לפי שהרי הם לפני כאלו כבר באו ואין כן בני יהודה, (כב) כי הם אוילים אותי לא ידעו וכמו שהם לא ידעו רבונם ככה בכל ענייניהם בנים סכלים המה ולא נבונים, ואם תמצא בהם חכמה הוא להרע אבל להיטיב לא ידעו, לא כן אנכי עמדי כי אני (כג) ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם וזהו משל לשממון ארץ ישראל כאילו היתה תהו ובהו כאשר בתחלת הבריאה, (כד) וכן ראיתי ההרים והנה רעשים, ראיתי והנה אין האדם, וכל זה משל לרוב הצרה כי זכר ראשונה שאין השמים באורם להאיר על הארץ לרמוז שכל צבא השמים יורו עליהם במצות בוראם ואחר כך ראה ההרים רועשים והגבעות התקלקלו כאילו לא תוכל הארץ שאת את עונם ואחר כך ראה והנה

אין האדם לרמוז על גלות ישראל מעל אדמתם, ואחר כך ראה (כו) והנה הכרמל המדבר רוצה לומר שאף ארץ ישראל שהיה בטבעה צבי לכל הארצות ככרמל מלא התבואות שבה כמדבר וארץ ציה וצלמות וכל זה היה מפני השם מפני חרון אפו רוצה לומר לא נעשה זה בטבע ולא מסבת המערכות השממיות, (כז) כי אם לפי שכה אמר השם שממה תהיה כל הארץ וכלה לא אעשה כי הבטיחם שגם בעונשם לא ימאסם לכלותם ומפני זה השממון והחרבן העתיד להיות (כח) תאבל הארץ וקדרו השמים ממעל באותה המראה שזכר שראה, וזה כולו על כי דברתי זמותי ולא נחמתי ולא אשוב ממנה ולא כדברי נביאי השקר שהיו מנבאים בשמי שלום יהיה לכם ובעת הרעה יתמהו איך נחמתי ושבתי מדברי ואין הדבר כן כי אני תמיד דברתי להחריבם על עונותיהם ולא נחמתי.

וזכר מהצרה אשר תבואם באומרו (כט) מקול פרש ורומה קשת בורחת כל העיר כלומר הנה יהיה מחולשת לבבכם כל כך שמהפחד שיפחדו מקול פרש האויבים ורומה הקשת והוא המורה בחצים תהיה בורחת כל העיר, ואומרו פרש ומורה קשת בלשון יחידי הוא שם המין כמו ויהי לי שור וחמור (בראשית לב, ו) ואמר בורחת כל העיר על אנשי העיר כמו וכל הארץ באו מצרימה (שם מא, נז), וזהו באו בעבים ובכפים רוצה לומר שאנשי העיר מפחד האויבים יבאו בעבים והם המבצרים הגבוהים שלגבהם הם כעבים וכן יטמנו בכפים ובזה האופן עלו כל העיר ותשאר עזובה ואין יושב בהן איש, (ל) ואת שדוד מה תעשי קרא את מלכות יהודה שדוד לפי שהיו עתידין לשדוד אותם ואמר מה תעשי בעת ההיא כי אתה לא נסית לבוא במלחמה כי תלבשי שני כמתיאשת מן הפורענות וכאילו תמיד תשב בשלוה כי תעדי עדי זהב כי תקרעי בפוך עיניך והם כלם ממנהגי האשה הזונה הרעה והמעונגת, ותכלית דבריו ומה תעשה אז האם תחשוב שגם שם תרדוף זמניך לא יהיה כן כי לשוא תתיפי מאסו בך עוגבים אותם שהיו זונים עמך נפשך יבקשו והנה האשימם בזה לפי שהיה להם בשמעם הרעה העתידה לבוא עליהם להכנע לבבם לפני השם וללבוש שקים כדרך הנכנע ושב בתשובה לא ללבוש שני עם עדנים, ואמר מאסו בך עוגבים בדרך משל לפי שהם הסירו בטחונם מהשי"ת ובטחו באומות והתדמו להם במעשיהם כדי למצוא חן בעיניהם ועתה יהפכו להם לאויבים ונפשם יבקשו, ולכן דמה הבת ירושלם בעת חרבנה ואבלה ליולדה שחיל וכאב עצום יסובבה וזהו (ל) כי קול כחולה שמעתי צרה כמבכירה והיא האשה היולדת ראשונה שכאביה חזקים מאד כן בת ציון תתיפח ותהמה תפרש כפיה בצערה כמו שאמר פרשה ציון בידיה (איכה א, יז) ואומרת אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים לסבת ההורגים:

פרק ה

פסוק א

שוטטו בחוצות ירושלם וכו' עד עלו בשרותיה ושחתו וגו'. הוקשה מאד על המפרשים כמו שזכרתי בשאלות מה שאמר הנביא שלא נמצא בירושלם איש עושה משפט מבקש אמונה הנה דוד המלך ע"ה אמר (תהלים עט, ב) נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ והוא המורה שהיו בירושלם חסידים ויראי השם, והשיב על זה הרד"ק בשם אביו שירמיהו אמר שוטטו בחוצות ירושלם ובקשו ברחובותיה לפי שהחסידים שהיו בירושלם לא היו בשווקים וברחובות אבל נחבאים בבתיהם מפני הרשעים, ואינו נכון כי אם היו צדיקים בתוך העיר אף שיהיו נחבאים היה ראוי שיגינו על דורם ואיך יתלה הסליחה בחוצות וברחובות עיר, ואמרו חכמים זכרונם לברכה כיון שנהרגו מיתתם היתה כפרת נפשם ולכן אחרי מותם נחשבו לעבדי השם וחסידיו והוא דרך דרש כי רחוק הוא שנאמין שלא היה בכל ירושלם אפילו איש אחד בעל משפט ודורש אמונה והנה היו שמה כהני השם ובני נביאים ואיך יהיה אפשר זה, ולכן אחשוב אני שלא אמר שלא ימצאו בירושלם איש צדיק מאמין באלהיו אבל אמר שוטטו וחפשו בחוצות ירושלם וראו נא ודעו באמתית ובקשו ברחובותיה אם תמצאו איש רוצה לומר שיהיה מוכיח בשער ומיסר את העם, ולכן לא אמר אם תמצאו איש עושה משפט אבל אמר שתי פעמים מלת אם והוא אומרו אם תמצאו איש אם יש עושה משפט מבקש אמונה רוצה לומר שבחוצות וברחובות העיר ששם ישבו כסאות למשפט לא ימצאו איש אמיץ לבו בגבורים להוכיח בשער כי הוא הנקרא איש בייחוד כמו שאמר הלא איש אתה ומי כמוך בישראל (שמואל א' כו, טו), וכן לא ימצא איש עושה משפט מבקש אמונה כמו שעושה השופט בעיר שמוטל עליו לעשות משפט וצדקה לכל עמו והוא מבקש האמונה והפכה להצדיק את הצדיק ולהרשיע את הרשע, ואמר שאם ימצא בכל ירושלם איש יאמץ לבו בגבורים להוכיח החוטאים או איש שיהיה ממונה לעשות משפט ולבקש האמונה שיסלח לכל העיר בעבורו, ולא יתחייב מזה שלא היו בירושלם אנשי אמת ובעלי אמונה אבל לא היו ממונים על המשפט ועל האמונה כי נעדרה מהם ולא היה איש מהם שיעצור כח להוכיח ולהכניע הפושעים לפי שהיו הצדיקים עלובים ונכנעים ולא ישאו ראשם וכמו שאמר ישעיהו (ישעיה א, כא) צדק ילין בה ועתה מרצחים. והותרה בזה השאלה הו'.

פסוק ב

ואמר הנביא ואל תטעה בדבריהם בראותם נשבעים חי השם ואל תחשוב מפני זה שהם אנשי אמונה כי הנה אם חי השם יאמרו אכן לשקר ישבעו רוצה לומר על הרוב ישבעו באלהים אחרים אבל אם פעם אחד תהיה שבועתם חי השם תדע לך שלשקר ישבעו אותה שבועה ואין הקב"ה חושש לשבועתם אלא לאמונתם בלבם, (ג) ולכן סמך אליו השם עיניך הלא לאמונה כלומר אתה רואה מחשבות לבם ואמונתם ולהיותם בשקר ובתרמית לכן הכית אותם במכות רבות ועם כל זה לא חלו רק אינם מרגישים בכאבם וחלייים, כליתם כלומר הבאת אותם עד קרוב לכליה ועם כל זה מאנו קחת מוסר, ולנביאים המוכיחים אותם חזקו פניהם מסלע מאנו לשוב, ובתחלה כשהייתי מוכיח הדלים והאביונים שבהם עובדי אדמה ולא יקחו מוסר (ד) אני אמרתי באמת מפני שהם דלים ועניים נואלו במעשיהם הגסים ולא ידעו תורה ומוסר ולכן לא הלכו בדרך השם משפט אלהיהם, (ה) ועתה אלכה לי אל הגדולים והעשירים שבהם ואדברה אותם כי המה ידעו דרך השם משפט אלהיהם גם שיש להם ללמוד תורה ומוסר ואולי תועיל בהם תוכחתי, אבל לא היה הדבר כאשר חשבתי כי באמת המה יחדו רוצה לומר הגדולים עם הקטנים שברו עול התורה נתקו מוסרות המצות, (ו) ועל כן בא עליהם הצרה הזאת שהכם אריה מיער רמז לנבכדנצר מלך בבל זאב ערבות ישדדם רמז לחיל הכשדים נמר שוקד על עריהם רמז אל שרי מלך בבל, וכן ת"י, וחכמים זכרונם לברכה דרשו הפסוק באופנים אחרים, ונקראו הזאבים זאבי ערב לפי שהם יבאו בערב אצל העיר לטרוף הבהמה שתמצא יחידית, והנה האריה הוא היותר גבור מהם ולכן המשילו למלך והזאב אינו גבור כמוהו וכל כוונתו לטרוף טרף ולכן המשיל בו חיל הכשדים, והנמר הוא גבור מהזאב ולא כל כך כמו האריה ולכן המשיל בו השרים, והנכון בעיני שאמר על כן הכם אריה מיער על סנחריב שהוא היה מלך גדול שהחריב מלכות ישראל ולכן אמר בו בלשון עבר על כן הכם אריה מיער, ועל נבוכדנצר שהיה עתיד לבוא עליהם אמר זאב ערבות ישדדם, ואמר נמר שוקד על עריהם על רומי שהחריב ירושלם באחרונה, ואחרי שהאשימם בעון ע"ז ושפיכות דמים האשימם על גלוי עריות שגם כן היה ביניהם הרבה וזהו אומרו (ז) אי לזאת אסלח לך בניך עזבוני וישבעו בלא אלהים והוא חטא הע"ז, ואשביע אותם וינאפו רוצה לומר נתתי להם מהטובות לאכול לשבעה ומרוב הטובה והשובע נאפו ובבתי הזונות יתגודדו רוצה לומר יריבו אלו עם אלו מלשון ויתגודדו כמשפטם רוצה לומר עשו פצעים בעצמם, או יהיה יתגודדו מלשון גדודים שיתקבצו בבתי הזונות קבוצים ולא יבושו איש מחבירו, (ח) והיו כסוסים מזונים משכים רוצה

לומר שהם כמו הסוסים שנתנו להם מזון הרבה בלילה והם שבעים לתאותם שכאשר ישכימו בבקר יצאו ויצהלו כן אלה ינאפו בלילה עם נשי רעיהם וימלאו תאותם ובבקר איש אל אשת רעהו יצהלו (ט) העל אלה הפשעים לא אפקוד נאם השם ואם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי ורצוני:

פסוק י

עלו בשרותיה ושחתו וגו' עד הגישו זאת ביעקב פירשו המפרשים מלת בשרותיה על חומות ירושלם מלשון וברצונם עקרו שור (בראשית מט, ו) וכן תרגום חומה שורא ונטישותיה פירוש שהם שיני החומה כי הם כמו ענפים והנטישות לאילנות, וקשה עליהם אומרו על החומה וכלה לא תעשו שהרי החומה כלתה כי נתצוה כולה כמ"ש ואת חומת ירושלם סביב נתצו כל חיל כשדים, והוצרכו מפני זה לפרש וכלה לא תעשו בעם אבל זה לא נזכר בכתוב, גם יקשה להם אמרו כי בגוד בגדו בי בית ישראל ובית יהודה כי מה לו עתה עם בית ישראל וזאת התוכחה היתה כולה על חומות ירושלם לא על שומרון, גם פירשו והנביאים יהיו לרוח והדבר אין בהם כה יעשה להם שהם דברי הנביא עצמו על נביאי השקר, וכל זה רחוק אצלי מכוונת הנבואה, אבל אחשוב ששרותיה הוא מלשון הליכה כמו תשורי מראש אמנה (שיר השירים ד, ח), ישור על אנשים (איוב לג, כז), שפירושו ילך על אנשים ויתודה לפניהם, וכן אניות תרשיש שרותך (יחזקאל כז, כו) השיירות ההולכות בסחורה, וכן תרגום ארחת ישמעאלים (בראשית לז, כה) שיירא ערבא עד שנקרא מפני זה המנחה תשורה ותשורה אין להביא לפי שמוליך האדם אותה, וכבר כתב זה הרד"ק בחלק השרשים בשרש שור, וכן נטישות הוא מלשון עזיבה והנה נטש אביך האתונות (שמואל א' י, ב), על מי נטשת מעט הצאן ההנה, ולא נטשתני לנשק לבני (בראשית לא, כח), והנה אמר הנביא עלו בשרותיה כנגד בית ישראל כאומר הביטו השיירות שהלכו בגלות אשור, ולפי שירושלם נשארה ונמלטה מיד מלך אשור לכן אמר כנגד אנשי יהודה ונטישותיה כי הם אשר עזב האל ית' בארץ ולא הוגלו ע"י סנחריב בגלות בית ישראל וכאלו היה הקב"ה מצווה לכשדיים שיעלו על בית ישראל ועל בית יהודה מפני רוע מעלליהם וזה עלו בשרותיה שהם שיירות השבטים ההולכים בגולת אשור כי מבבל יצא סנחריב לעלות עליהם כמ"ש ויצא מלך אשור מבבל (מלכים ב' יז, כה), ועליהם אמר ושחתו וכלה לא תעשו בהם, ובית יהודה שנשארו בארץ הסירו נטישותיה ועזיבתה כלומר שיגלו אותה כי לא לה' המה רוצה לומר בית ישראל ובית יהודה, ולזה (יא) אמר אחר זה כי בגוד בגדו בי בית ישראל ובית יהודה נאם השם וכיון שכלם פשעו בי ראוי הוא שכלם יענשו, (יב) וסיפר מפשעם שכחשו בה' ויאמרו לא

הוא כלומר שכחשו במציאות האל המשגיח בהם ויאמרו לא הוא כלומר שאינו משגיח בהם, וכן כחשו בפנת הנבואה והוא אומרו ולא תבא עלינו רעה וחרב ורעב לא נראה שהם היו הייעודים שהיו הנביאים מייעדים אותם בשם השם והם היו מכזבים אותם, (יג) ואומרים והנביאים יהיו לרוח והדבר אין בהם ומה שהם מיעדים מהרעות הכל יבוא על ראשם וזהו כה יעשה להם, הנה אם כן נביאי האמת שהיו מיעדים עליהם הגלות והרעות אמרו זה לא על נביאי השקר שהיו מבטיחים אותם, (יד) ולכן אמר אחר זה יען דברכם את הדבר הזה רוצה לומר שאתם משקרים בנביאי השם יהיה עונשכם שהנני נותן דברי בפיך רמז לירמיהו שיהיה לאש, והעם הפושע ההוא יהיה לעצים ואכלתם כלומר שהנבואה אשר תגיע אליו על רעתם וגלותם תתקיים בם ותשרפם כאש.

פסוק טו

וביאר המשל בזה באומרו הנני מביא עליכם גוי ממרחק, ואמר בית ישראל להודיע שהכשדים אשר גלו את השבטים בימי סנחריב המה יגלו את בני יהודה בימי נבוכדנצר כי הוא גוי איתן וחזק גם הוא גוי מעולם רוצה לומר קדמון בממשלתו שלכן יגבה לבו במעשיו, ויותר רע מזה שהוא גוי לא תדע לשונו ולא תוכל להתרצות אליו בדברים טובים, (טז) ואמר אשפתו כקבר פתוח להגיד מגבורתם שהאשפה שלהם והוא הכלי אשר בו ישימו החצים הוא כקבר פתוח כי בחציהם ימותו כל בני אדם, ולפי שנביאיהם היו מיעדים עליהם הרעב והחרב אמר שיתקיימו דבריהם אם בחרב לפי שהאויבים הם כלם גבורים, (יז) ואם ברעב כי הנה האויבים יאכלו קצירם ולחמם וכל אשר להם לאכול, ואומרו בניך ובנותיך אפשר לפרשו על האויבים שהם יאכלו בניהם ובנותיהם בחרבותם אשר ימיתום בהם אבל מאשר בא הפסוק כולו בלשון יחיד גוי לא תדע לשונו אשפתו וגומר ואכל קצירך יאכל צאנך יאכל גפנך ירושש נראה לי לפרש הפסוק שהאויב יאכל קצירך ולחמך אשר יאכלו בניך ובנותיך רוצה לומר שהקציר והלחם שהיה להם למאכל בניהם ובנותיהם יאכל אותו האויב וכן יאכל גפנך ותאנתך, ובזה האופן ירושש האויב וישים בדלות ועניות את ערי מבצריך אשר אתה בוטח בהן, ובזה יתקיימו דברי הנביאים מהרעב והחרב העתידים לבוא עליהם.

פסוק יח

ומפני רוב הצרות הוצרך להבטיחם שגם בימים ההם שיאסוף עליהם רעות לא יעשה אותם כלה כי אולי יתנחמו בכלייה שתבוא עליהם כדי לצאת ממצוקותיהם לכן אמר שלא יכלם אבל שיהיה להם שארית לקבל עונשם, (יט) וכאשר תאמרו תחת מה עשה השם אלהינו את כל אלה הרעות צוה השם לירמיהו שישיבם כאשר עזבתם אותי ותעבדו

אלהי הנכר בארצכם כן תעבדו זרים בארץ לא לכם וגילה בזה שעם היות ביניהם עונות אחרים הנה לא נחתם גזר דינם אלא על הע"ז לפי שארץ ישראל היתה מיוחדת להשגחת הש"י והנהגתו מבלי אמצעי והם עזבו אותו ויעבדו אלהים שהיו נכריים וזרים בארץ הקדושה ההיא ולכן מדה כנגד מדה יעבדו אנשים זרים בארץ לא להם כי כיון שאהבו לעבוד זרים יותר ראוי הוא שיעבדום בארץ נכריה ולא בארצם יען האדם חרפה היא לו לעבוד זרים מה שאין הדבר כן בהיותם גולים בארץ נכריה שהכל ימשלו בם:

פסוק כ

הגידו זאת בבית יעקב והשמיעוה ביהודה וגומר עד שמה ושערורה נהיתה בארץ. בעבור שהיו בני יהודה מכחישים פנת ההשגחה האלהית ופנת הנבואה כמו שזכרתי למעלה והיה שהאל יתברך השיבם לענין הנבואה באומרו יען דברכם את הדבר הזה וגומר השיבם עתה גם כן על ההשגחה שכחשו, (כא) ועל זה הוכיחם באומרו שמעו נא זאת עם סכל ואין לב רוצה לומר הנה אנשים ידעו הדברים ויבינו אותם אם מפאת שכלם ודעתם בתבונתם אם בנסיון ממה שיראו בעיניהם ואם בלימוד ממה שישמעו באזניהם והנה אתם נעדרים מכל זה כי אתם עם סכל ואין לב נעדרי ההבנה מדעתיכם, גם אשר עינים להם לראות ולא יראו והם אם כן נעדרים מדרך הנסיון, וכן אתם נעדרי מלימוד המלמד לפי שאזנים לכם לשמוע רוצה לומר הכלים והכוחות הם בריאים ועם כל זה לא יראו ולא ישמעו, (כב) ועשה להם שתי טענות על קיום ההשגחה האלהית. האחת, מהגלות היבשה יען כי מטבע היסודות היו ראוי שתהיה הארץ כולה מכוסה מהמים ולא ימצאו צמחים ולא בעלי חיים והגלות היבשה מורה על רצון רוצה בעל היכולת שהכריח את הטבע לעשות כרצונו כדי להשגיח על הנמצאים השפלים והוא אומרו האותי לא תיראו אם מפני לא תחילו אשר שמתי חול גבול לים חק עולם ולא יעברנהו רוצה לומר שעם היות שיתגעשו גלי הים לא יוכלו לכסות הארץ ולעבור על גבול השם, וזהו מ"ש בבראשית רבה (עי' שמות רבה טו, כב ובתנחומא חיי שרה ג, א) שאמר הקב"ה יקוו המים עמד שרו של ים לפני הקב"ה ואמר רבש"ע והלא כל העולם אני מלא מיד בעט בו שנאמר בכחו רגע הים, רצו באומרם שרו של ים יסוד המים בטבעו ואמרו שהיה לכסות כל היבשה אלא שנגלית ברצונו יתברך ואמר כאן האותי לא תיראו כאומר הים ירא ממני ואינו זז ממקומו ליראתו מלפני איך אתם בני אדם אותי לא תיראו ומפני לא תחילו, ומסכים לזה אמר דוד המלך ע"ה (תהלים לג, ה) אוהב צדקה ומשפט חסד השם מלאה הארץ ואומר כונס כנד מי הים נותן באוצרות תהומות והמשיך לזה יראו מהשם

כל הארץ וגומר כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד, ותכלית המאמר שהיה לים יראת אלקים וקיום מצותו.

פסוק כג

ולעם הזה היה לב סורר ומורה לבלתי שמוע בקול השם ולכן ראוי שילכו בגלות והוא אומרו סרו וילכו רוצה לומר כיון שסרו מן הדרך הישרה שצוה אותם השם ראוי הוא שילכו בלא כח לפני אויב, ואחרי שעשה הטענה הזאת על ענין ההשגחה מהגלות היבשה (כד) עשה עליו עוד טענה שנית מענין ירידת המטר שא"א שיתקיים הגוף השפל בלתו אם להצמיח העשבים ומאכל הב"ח ואם ללחלח גופות החיים שלא יתיבשו מחום השמש ועם היות תולדת המטר ממה שבטבע הנה ירידתו במקומות מיוחדים ועל ידי תפלות הצדיקים מורה שהוא מפועל ההשגחה העליונה, ולכן זכרו אליפז במענהו הראשון הנותן מטר על פני ארץ (איוב ה, י) וגומר, ואליהוא גם כן אמר (שם לו, כח) אשר יזלו שחקים ירעפו עלי אדם רב, ומפני שאיוב אמר (שם כח, כו) בעשותו למטר חק להגיד שהיה המטר חק טבעי השיבו יתברך היש למטר אב או מי הוליד אגלי טל, ולכן היה אליהו עוצר את המטר ומורידו וכמאמר הנביא ואנכי מנעתי מכם את הגשם בעוד שלשה חדשים לקציר והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר, ובמקום אחר שאלו מה' מטר כי ירידתו על ידי תפלה היא ראיה מבואר' על ההשגחה, ועל זה נאמר כאן ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלקינו הנותן גשם ויורה ומלקוש בעתו רוצה לומר גשם בכלל ויורה ומלקוש בפרט כל דבר בעתו א' בניסן וא' במרחשון ובשאר פרקי השנה, שבועות חוקות קציר ישמור לנו כלומר ישמור אותם השבועות של הקציר שלא ירד מטר בהן כדי שלא יפסיד הקציר ומפני שמפסח עד חג הקציר אנו מונין ז' שבועות לכן קראם כאן שבועות חוקות קציר, (כה) ואמר שהסכל' והעדר ההבנה בכל זה היה עונם וזהו עונותיהם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם שהוא השכל והתבונה, (כו) כי נמצאו בעמי רשעים ישור כשך יקושים רוצה לומר שכל אחד מהם ישור ויביט בדרכים אם יעבור שום אדם לגוזלו כאדם המניח יקושים ומציב משחית ללכוד העופות כן יביטו ויארבו ויציבו משחית שהוא הפח, אבל אנשים ילכודו ולא עופות, ומלת ישור הוא מגזרת אשורנו ולא קרוב ומלת כשך הוא מגזרת וחמת המלך שככה (אסתר ז, י) שהוא לשון מנוחה.

פסוק כז

ואמר ככלוב מלא עוף כי הכלוב הכלי שבו מפטמין העופות והוא מגזרת כלוב קיץ וכן ת"י רבית פטימא, יאמר כי כמו הכלוב מלא עופות שאוכלים ומשמינים שמה אותם כן

בתיהם של אלו הרשעים מלאים מרמה על כן גדלו ויעשירו כעופות המפוטמות בכלוב כי הם במרמה, (כח) שמנו עשתו רוצה לומר נעשו שמנים וזכים מן עשת שן וי"ת עתרו אף קנו נכסים, גם עברו דברי רע כלומר עברו בכל דבר רע כי הם דין לא דנו ובפרט דין היתום, ואומרו ויצליחו הנה נאמר בתמיהה כאילו אמר וכי בעשותם כזה יצליחו במעשיהם והנה הם משפט אביונים לא שפטו (כט) העל אלה לא אפקוד נאם ה' ואם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי ורצוני ראוי הוא שאקח נקמתי מהם על כל רעותיהם:

פסוק ל

שמה ושערורה נהיתה בארץ עד כה אמר ה' עמדו על דרכים מלת שמה היא מגזרת שממון כמו והשמותי אני את הארץ ושערורה הוא מלשון טינוף וליכלוך כמו התאנים השועים יאמר ששממון ושערורה נהיתה בארץ ישראל, (לא) לפי שהנביאים נבאו בשקר והיו מטעים את העם באמור אליהם שלום יהיה לכם, והכהנים ירדו על ידיהם שירדו וימשלו בעם על ידיהם רוצה לומר במקומ' על הנביאים אשר זכר, וירדו הוא מגזרת הרודים בעם, ועל ידיהם הוא כמו במקום מלשון ויד תהיה לך על אזנך והכנוי היא לנביאים הנזכרים, ועמי אהבו כן שהיו ישראל חפצים בכל זאת ומה תעשו אם כן לאחריתה רוצה לומר שלהשמה והשערורה הזאת.

פרק ו

פסוק א

העזו מלשון שלח העז את מקנך (שמות ט, יט) כאומר כנגד בני בנימין העיזו ונוסו לכם מקרב ירושלם כי מהרה תלכד מהאויבים, ולפי שהיה הנביא מענתות מארץ בנימין היה מזהירם על זה לאהבתו אותם יותר מלבני יהודה ובדרך צחות אמר ובתקוע תקעו שופר כי היה תקוע שם עיר שנאמר וישלח יואב תקוע (שמואל ב' יד, ב), והענין שיתקעו שם שופר להניס העם אל ההרים ועל בית הכרם שהוא מקום אחר או הוא מגדל שבונים בתוך הכרמים וכמ"ש ויבן מגדל בתוכו (ישעיה ה, ב) ישאו בו משאת אש כדי שיראו את הלהבה מרחוק וינוסו, והנה יעשו כל זה לפי שרעה נשקפת ונראתה מצפון והוא העם הבאים מבבל על ירושלם ושבר גדול יבוא משם, (ב) והנה אני דמיתי ציון לאשה הנוה והיפה והמעונגה, (ג) ועתה ה' אוי נא לה כי אליה יבואו רועים והם אנשים גסים במקום שהיא היתה נאוה ומעונגה, ועדריהם תקעו עליה והוא משל לחייליהם אהלים סביב רעו איש את ידו רוצה לומ' שיהיו אהלי הרועים שהם המלכים הבאים על ירושלם חונים סביבה רועים איש את ידו כלומר במקומו מלשון רועות על ידיהם, והנמשל שכל מלך או

שר מהם יחנה על עיר אחד של צד אחד מירושלם וילחם בה וכולם יקדשו עליה מלחמה, (ד) שכל א' יאמר לחבירו קדשו עליה מלחמה קומו ונעלה בצהרים, ולרוב חפצם כאשר לא יוכלו ללוכדה בצהרים יאמרו אוי נא לנו כי פנה היום כי ינטו צללי ערב ועדיין לא לכדנו העיר, (ה) לכן קומו ונעלה בלילה ונשחית' ארמנותיה שהם חושבים להשגב בהם וכל זה משל לרוב חפצם ותאותם להלחם בה ולשחתה, (ו) אבל לא יחשוב אדם שיתעוררו הכשדיים לזה מעצמם אלא מהש"י שהעיר את רוחם לעשותו על חטאתיהם וזהו כי כה אמר ה' צבאות כרתו עצה רוצה לומר כרתו העץ אשר סביבות ירושלם ושפכו עליה סוללה להשליך אבנים בדייק לנתוץ חומותיה ומגדליה כי היא העיר הפקד כלה כלומר שפקד הקב"ה מעשיה וכל אנשיה ומצא עושק בקרבה כי כל מה שבקרבה הוא עושק וגזל, (ז) כהקיר בור מימיה כן הקרה רעתה ומלת הקר הוא מלשון בנין כמו המקרה במים עליותיו (תהלים קד, ג), ימך המקרה (קהלת י, יח), יאמר כמו שמתוקן הבור לתקן מימיו כן הקרה ותקנה רעתה של ירושלם, החמס והשוד שישמע בה ולכן על פני תמיד חולי ומכה רוצה לומר תמיד היה בדעתי על רעתם להביא עליהם חלי ומכה, (ח) לכן הוסרי ירושלם פן תקע נפשי ממך רוצה לומר פן יפרד נפשי ורצוני ממך כי תקע הוא מלשון ותקע כף ירך יעקב (בראשית לב, כז) ענין הסרת הדבר ממקומו פן אשימך שממה כאילו את ארץ לא נושבה מעולם, (ט) כי הנה הגזרה האלהית עולל יעוללו כגפן שארית ישראל רוצה לומר הנה נמשלה ישראל לגפן וכמו שהגפן אחרי שבצרו אותה עוד ישובו על העוללות הנשארים בה ויבצרו אותם כן יעשו האויבים שאחרי שגלו עשרת השבטים ישובו לגלות בית יהודה הנשאר' וזהו עולל יעוללו כגפן שארית ישראל, ואמר כנגד האויב השב ידך כבוצר על סלסלות רוצה לומר כבוצר העוללות הנשארים לתת אותם על הסלים.

וכאשר ניבא הנביא כל זה (י) התחיל לקונן על מי אדברה ואעידה וישמעו רוצה לומר למי מכל בני יהודה אדברה תוכחתו ואעידה על מה שיהיה וישמעו אלי, כי הנה ערלה אזנם ולא יוכלו להקשיב לפי שהיה דבר ה' להם לחרפה לא יחפצו בו, (יא) ולא כן אנכי עמדי כי את חמת ה' אשר אני רואה עליכם מלאתי ממנה נלאתי הכיל בראותי שהיא לשפוך על עולל בחוץ, ועל סוד בחורים יחדו כי הבחורים הם אשר יעצו סוד יחדו מהילדים כי רואה אני שברעה הזאת גם איש גם אשה ילכדו זקן עם מלא ימים לפי שהאויב נער לא יחון ופני זקנים לא יהדר, (יב) ונסבו בתיהם של האנשים הפושעים האלה לאחרים, ולפי שהבית כוללת האשה והשדה ושאר הקנינים לכן ביאר שהבתים אשר זכר יובן בשדות ובנשים יחדו, ונתן הסבה בכל זה באומרו כי אטה את ידי על

יושבי הארץ ופירוש ידי נגעי וענשי כמו הנה יד ה' הויה (שמות ט, ג), (יג) לפי שבני יהודה מקטנם ועד גדולם כולו בוצע בצע, ואף על פי שהחמדה לא תמצא בשנות הנערות הנה מרוב רשעתם היו הקטנים והגדולים כולם חמדנים ובוצעים ומנביא ועד כהן רוצה לומר הנביא השקר וכהני הבמות כולו עושה שקר, (יד) והם ירפאו את שבר בת עמי ורעתם העתידה לבא על נקלה רוצה לומר בדבור קל לאמר שלום שלום יהיה לכם ואין שלום כי לא יהיה שלום להם, (טו) והנביאים ההם עתה הובישו כי תועבה עשו כלומר האם יקבלו בושה משקרות נבואותיהם באמת גם בוש לא יבושו רוצה לומר הנביאים, גם הכלים לא ידעו הכהנים, ולכן יהיה עונשם שהנביאים והכהנים יפלו בנופלים על ידי האויבים בעת פקדתים יכשלו, אמנם ירמיהו לא היה כן כי גם האויבים שמו עיניהם עליו לטובה:

פסוק טז

כה אמר ה' עמדו על דרכים וכו' עד סוף הנבואה. לפי שפעמים יתנהג האדם כפי שכלו וחקירתו בדבר שהוא יותר טוב לדעתו ופעמים שיתנהג האדם בו כפי קבלת אבותיו וזקניו כמו שאמר שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך (דברים לב, ז), ופעמים שלא ימשך בו אחר שכלו ולא בקבלת אבותיו אבל על פי נביא שרוח ה' דבר בו, לכן היה מוכיחם הנביא פה ואומר כה אמר ה' עמדו על דרכים וראו הדרך הראשון מהחקירה השכלית שיחקרו על כל הדרכים שראוי שילך האדם בהם וראו הדרך הטוב, ואם לא ירצו בזה העיון השכלי ישאלו לנתיבות עולם והוא קבלת הזקנים שישאלו מהם אי זה הדרך הטוב שבו היה טוב לאבותיהם ולכו בה ומצאו מרגוע ומנוחה לנפשותיכם ולא תהיו תמיד מסופקים ולא פוסחים על שתי הסעיפים, ויאמרו הרשעים ההם לא נלך רוצה לומר אין אנו צריכים לחקור בשכלנו על הדרכים ולא לשאול מפי הקבלה כי דרכנו הוא הטוב, וכאשר ראיתי שלא היו חפצים לא בחקירה השכלית ולא במקובלת (יז) אמרתי להם תתנהגו על פי הנביאים וזהו והקימותי עליכם צופים שהם הנביאים וראוי שתקשיבו לקול שופר מה שידברו, ויאמרו לא נקשיב את דבריהם, ואחרי שהם לא אבו לשמוע את השכל ולא את הזקנים בקבלתם ולא הנביאים בייעודיהם (יח) לכן שמעו הגוים רוצה לומר שמעו את הגוים אשר יבאו עליכם ודעי עדה את אשר בם רוצה לומר ותדע העדה הישראלית את אשר בם כלומר מה שיש בגוים אשר זכר כי בבואם בידיהם ידעו מה שבהם מהטוב והרע, (יט) ולקח הנביא את הארץ לעד בהתראותיו וייעודיו וזהו שמעי הארץ הנה אנכי מביא רעה אל העם הזה שהוא פרי מחשבותם לא לבד מפני המחשבות כי אם מפני שעל דברי ותורתי לא הקשיבו וימאסו בה רוצה לומר בתורה

ולכן בפרקם עול התורה והמצות מעליהם ראוי שתבוא עליהם רעה, (כ) ואין לך שתאמר שהם מקריבים קרבנותיהם בבית המקדש ומביאים הלבונה משבא והקנה הטוב מארץ מרחק בהשתדלות גדול לקטורת, כי שאר הדברים שבו היו נמצאים בארץ ישראל, כי הנה עולותיהם לא לרצון לפני וזבחיהם לא ערבו לי, והנה הקטורת היה בא להכשיר הקרבן ואם הקרבן לא יהיה לרצון לפני למה תטרחו להביא הקטרת שהוא הכשרו, (כא) ולכן אמר השם הנני נותן אל העם הזה מכשולים שיכשלו בם אבות ובנים וכן שכן ורעו רוצה לומר הריע שלו יאבדו כולם כי כיון שאין א' מהם מזהיר את האחר ראוי שכולם יאבדו יחד, (כב) וביאר איך יהיה זה באומרו כה אמר ה' הנה עם בא מארץ צפון רומז לבבל וגוי גדול יתעורר לבוא מירכתי צפון והם שאר העמים שבאו עם נבוכד נצר כי לכולם העיר יתברך את רוחם לבוא על ישראל.

פסוק כג

וזכר מגבורתם שקשת וכידון יחזיקו כי הם יהיו מושכי קשת ויחשבו זאת המלחמה לכבוד ולתפארת, ולכן יביאו כידון והוא שם לנס שמביאים הלוחמים להודיע מי הוא כל אחד מהם, וזכר מטבעם שאכזרים המה במעשיהם ואף בדבריהם יהיו אכזרים כי לא ירחמו אבל קולם כים יהמה הגוי ההוא, ואמר שלא יהיו אנשים רגילים פחותי' כי על סוסים ירכבו וכל אחד מהם יבוא ערוך כאיש מלחמה רוצה לומר כאיש הבא להלחם עם חבירו מלחמ' ערוכה וכל זה יבא עליך בת ציון, (כד) ואמר הנביא בשמו ובשם שאר הנביאים שנבאו על זה שמענו את שמעו של זה הגוי רפו ידינו צרה החזיקתנו חיל וכאב כיולדה, (כה) ואמר כנגד ישראל בימים ההם אל תצאי השדה לעשות מעשיך ובדרך אל תלכי כי חרב לאויב כי חרב האויב מגור לכם מסביב, (כו) ועל כן בת עמי חגרי שק כאבל התפלשי באפר כלומר התגוללי לחייך בתוך האפר אבל גדול עשי לך מספד תמרורים לפי שידוע תדע שפתאום יבוא השודד נבוכד נצר וחילו עלינו.

פסוק כז

ולפי שהנביא היה מסתכן בעצמו בדברו כדברים האלה לעם אמר ליה השם יתברך בחון נתתיך בעמי רוצה לומר אל תירא מהם כי אני נתתיך בחון שהוא חוזק ומבצר כמו שאמר הקימו בחוניו וכן נאמר לו בתחלת נבואתו הנה נתתיך היום לעיר מבצר, וכיון שאתה בוחן תדע ובחנת את דרכם והוא לשון נופל על הלשון עם היותם מהבנות מתחלפות, וכאשר תבחן את דרכם (כח) תמצא בלי ספק שכולם סרים סוררים כלומ' עם היות שיש ביניהם אנשים גדולים ונכבדים אלו מאלו כולם באמת סוררים אלא שמהם סוררים קטנים ומהם סרים לאותם הסוררים ומושלים בהם והם הולכי רכיל, וענינם כהיות

כולם סוררים אלו יותר מאלו כנחשת וכברזל אשר כולם משחיתים הברזל והנחשת עם שאחד מהם הוא הנחשת יותר חזק וקשה מהברזל, (כט) גם המשילם בדבר אחר והוא נחר מפוח מאש תם עופרת וגומר, ענין המשל הזה הוא שהצורף כשירצה לצרוף את הכסף ולזככו מהפסולת יתנהו בכור וישים עמו עופרת וינפח האש בחזקה כדי שתהיה השריפה כראוי ויזדכך הכסף על ידי העופרת אשר עמו, ואמר שהם כנחר נפוח רוצה לומר שריפה כמו וחרה נחושתה (יחזקאל כד, יא) והשרפה היא מפוח שהיא על ידי נפיחה מאש כאשר תם העופרת, ולשוא צרף צורף כי לא הועיל דבר לפי שרעים והם הרשעים לא נתקו משם, (ל) וישאר הכסף רע כבראשונה מבלי זכוך וזהו כסף נמאס קראו להם כי מאס ה' בהם, ולענין הנמשל הנחר המפוח מאש הוא הנביא שהשם יתברך נופח בו מרוחו והוא צורף מכח האש העליון האלקי, והנה העופרת היא תוכחת הנביא ודבריו המשל ובאשר לא יועילו ברשעת העם יאמר שתם העופרת והם תוכחותיו ודבריו ולשוא צרף בתוכחותיו לפי שהרעים לא נתקו מקרב העם עם כל דבריו ונשאר בית יהודה שהוא הכסף כסף נמאס בלתי מזוכך ולא נקי כי מאס ה' צרף בהם ולא סרה מהם רשעתם:

פרק ז

פסוק א

הנבואה הרביעית תחילתה הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' לאמר עמוד בשער בית ה' וגומר עד הדבר אשר היה אל ירמיהו שמעו את דברי הברית הזאת וכו'. ויש בה כ"ה פרשיות. הראשונה, הדבר אשר היה וגומר. השנית, ואתה אל תתפלל. השלישית, לכן כה אמר ה' צבאות. הרביעית, כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל עולותיכם ספו על זבחיכם וגומר. החמישית, גזי נזרך והשליכי וגומר. השישית, לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד התופת וגומר. השביעית, ואמרת אליהם כה אמר ה' היפולו ולא יקומו אם ישובו וכו'. השמינית, אסוף אסיפם וגומר. התשיעית, כי הנני משלח בכם נחשים צפעונים וכו'. העשירית, מי יתן ראשי מים וכו'. האחד עשר, איש מרעהו השמרו וגומר. הי"ב, לכן כה אמר ה' צבאות הנני צורפם וכו'. הי"ג, על ההרים אשא בכי ונהי וכו'. הי"ד, מי האיש החכם. הט"ו, ויאמר ה' על עזבם וכו'. הי"ו, לכן כה אמר ה' צבאות הנני מאכילם וכו'. הי"ז, כה אמר ה' צבאות התבוננו וקראו למקוננות וכו'. הי"ח, כי שמענה נשים וכו'. הי"ט, כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו וכו'. הכ', הנה ימים באים נאם ה' ופקדתי על כל מול בערלה וכו'. הכ"א, שמעו את הדבר אשר דבר עליכם וכו'. הכ"ב,

מאין כמוך ה' וכו'. הכ"ג, עשה ארץ בכחו וכו'. הכ"ד, אספי מארץ כנעתך. הכ"ה, אוי לי על שברי. ושאלתי בדברי הנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה באמרו הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש והנשים לשות בצק לעשות כוונים למלכת השמים, והוא כי למה יחס בעירת האש לאבות והכוונים לנשים ולא היה הדבר בהפך, גם לא זכר דבר אחד מהעבודות הזרות זולת אלה ומה ענין מלכת השמים שנזכר כאן ולמה מלכת ולא מלך:

השאלה השנית באומרו כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוצי' אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח, כי הנה ביום הוציאי ענינו באמת בזמן הוציאי אותם ואיך יצדק המאמר הזה והרי בהר סיני ניתנו להם מצות רבות על דברי עולה וזבח והנה כל ספר תורת כהנים ואיך אמר א"כ שלא צוה להם עליו דבר, ובביאור הפרשה אזכור דברי המפרשים בה:

השאלה השלישית באומרו לשרוף את בניהם ואת בנותיהם באש אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי, כי הנה שריפת הבנים היא עבודת המולך שאסרה התורה אותו והרחיקו תכלית ההרחקה ואיך יאמר על עבירה מופלגת כזאת אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי כי הנה המאמר הזה לא יפול אלא בדבר הרשות לא בדבר האסור ושצוה על סותרו:

השאלה הרביעית באומרו אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל גבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו, כי למה זה זכר ג' המעלות האלה ולא זכר מעלה אחרת, והנה בן זומא שדרש אי זהו חכם אי זהו גבור אי זהו עשיר דורש גם כן אי זהו מכובד ולא זכרו הנביא, ורבי יונתן שאמר אין נבואה שורה אלא על חכם גבו' ועשי' זכר ג"כ עניו:

השאלה החמישית בפרשת אל דרך הגוים אל תלמודו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה, כי אם היה מזהירם שלא יחתו מלקיות המאורות ומחברות הכוכבים כדרך האומות אשר חלק ה' אלקיך אותם להם מה יהיה ענין אומרו כי חקות הגוים הבל הוא כי עץ מיער כרתו וכו', ומה ענין הפסילים עם אותות השמים ואיך אמר על הפסילים אל תיראו מהם כי לא ירעו כי הנה הם לא היו נחתים מהפסילים אלא מאותות השמים ומהכוכבים ממסלותם:

השאלה השישית באומרו כדנה תאמרון להום וכו', כי הנה המאמר הזה אינו מקושר עם התוכחה, והמפרשים אמרו שהם דברי האגרת ששלח ירמיהו לבני הגולה אשר בבל שישיבו כן לכשדים המתהללים באלהיהם אבל לא נזכר בכתוב דבר מזה ולא מבבל ולמה יאמר הפסוק ההוא בלשון ארמית, וקשה מזה אומרו לקול תתו המון מים בשמים כי הנה דברי המפרשים אין בהם בזה טענה לפי שהם פירשו לקול תתו המון מים

בשמים שהש' יתן באויר קול המים להתילד שם ושיעשה זה אחרי שיעלה הנשיאי' שהם האידים מקצה הארץ ומוציא הרוחות ומביאם עם הגשם וכל זה הוא דבר טבעי ולמה יאמר על זה נבער כל אדם מדעת הוביש כל צורף מפסל כי אין בזה פלא כלל.
והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כולם:
הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להתרות בבני יהודה שישובו בתשובה כדי שינחם השם על הרעה אשר אמר לעשות להם על חטאתיהם ושאל יבטחו בחושבם שהשם יתברך יחמול ויחוס על בית מקדשו והיכלו ולא יחריבהו ובזה יהיו גם הם ניצולים, כי הנה לא תהיה בית ה' כמערת פריצים אבל אם לא ייטיבו מעשיהם יעשה לבית המקדש כשילה, וגם לא יבטחו בקרבנות שהיו מקריבים בבית כי לא יחפוץ בהם וטוב שיאכלו מהם כי הנה על כל פנים יענישם על רוב פשעיהם ששמו שקוציהם מהע"ז בבית השם והיו שורפים בניהם ובנותיהם באש ולכן יהיה נבלתם כדומן על פני השדה וישבות מהם קול ששון וקול שמחה וגומר, ובעלות עליהם האויבים יבוא רעב עליהם ויאסף הענבים מהגפן והתאנים מהתאנות ולכן ראוי שמעתה יקוננו הנשים המקוננות על זה, ויתנו אל לבם על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת, ויאמר שהיה על עזבם את תורתו, ושלא יחשבו להנצל מהגלות לא בחכמת החכמות ולא בכח הגבורים ולא בעושר העשירים אם לא בידיעת השם והליכת בדרכיו, ושלא יחשבו שזה תלוי במערכת השמים כי הם מאותות השמים לא יחתו כיתר הגוים לפי שהם חלק ה' ונחלתו, ומזה הצד אין להם להתפתות בפסילים העושים להוריד רוחניות הכוכבים כי הכל תלוי בו יתברך והוא אלקים אמת ומלך חיים והוא הנותן מטר על פני ארץ וכמו שיתבאר כל זה בפסוקים:
הדבר אשר היה אל ירמיהו וגומר עד כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל עולותיכם ספו וכו'. זאת היא נבואה אחרת שבאה אל ירמיהו בהפסקו הראשונה ולכן התחיל הכתוב בה הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' לאמר כי הוא יתברך צוה לו שיעשה כן, (ב) והוא שיעמוד בשער בית ה' הוא השער המזרחי, ועם היות שהיו ז' שערים בעזרה ג' בצפון וג' בדרום ואחד במזרח הנה השער המזרחי היה היותר מיוחד שבהם ולכן אמר עמוד בשער בית ה' ושיאמר שמעו דבר ה' כל יהודה הבאים בשערים האלה להשתחוות כלומר אל תחשבו שבבואכם להשתח' כאן יכופרו לכם מעשיכם הרעים שאין הדבר כן, (ג) אבל אם תטיבו דרכיכם ומעלליכם אשכנה אתכם במקום הזה רוצה לומר אעמידכם במשכנותיכם במקום הזה ולא תגלו ממנו ומכלל הן אתה שומע לאו והוא שאם לא תטיבו דרכיכם תקיא אתכם הארץ וינערו רשעים ממנה, (ד) ואל תבטחו לכם אל דברי השקר לאמ' היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה והם דברי נביאי השקר שהיו אומרים להם

שהקב"ה לא יחריב היכלו בעבור עונם, ובעבור שהיו במקדש ג' חלקים קדושים זה מזה והם האולם וההיכל והדביר ע"כ אמר ג' פעמים היכל ה', ואמר בסוף המה בלשון הרבים כנגד אותם חלקי המקדש, אמנם יב"ע תרגם הכפל היכל ה' לחזוק ואיננו נכון.

פסוק ה

וביאר להם במה ייטיבו את דרכיהם באומרו כי אם היטיב תטיבו את דרכיכם ואת מעלליכם ויהיה זה אם עשו תעשו משפט בין איש ובין רעהו וזהו במצות עשה, (ו) ואמנם במצות לא תעשה גר יתום ואלמנה לא תעשוקו רוצה לומר אף ע"פ שהם חלושים במדרג' ואין להם כח וחוזק לעמוד על עצמם לא תעשוקו אותם, וכן לא תשפכו דם נקי במקום הזה כי להיותו מקום קדושה אין ראוי שתחנף הארץ בדמים, וכן תזהרו מהעבודה זרה ואחרי אלקים אחרים לא תלכו אשר הוא באמת לרע לכם כי מעבודתכם תמשך אליכם רעה לא טובה (ז) הנה אז אשכן אתכם במקום הזה רוצה לומר אתמיד אתכם במשכנכם תמיד כי כן היה דעתי לעשות לכם לפי שהיה הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם לאברהם יצחק ויעקב למן עולם ועד עולם רוצה לומר שהיה בדעתי ורצוני לתתה לכם מן העולם ועד העולם לנצח נצחים ושלא תגלו ממנה, (ח) ואמנם מה שחשבתם שבעבור היכל ה' יעבור על חטאתיכם הנה באמת אתם בוטחים לכם על דברי השקר לבלתי הועיל כי לא ימשוך לכם מזה תועלת כלל, (ט) האם יעלה על הדעת שימצאו ביניכם כל העבירות והפשעים גנוב רצוח ונאוף שהם כנגד לא תרצח לא תנאף לא תגנוב, והשבע לשקר כנגד לא תשא, וקטר לבעל והלך אחרי אלקים אחרים שהוא כנגד לא יהיה לך אלקים אחרים על פני, (י) ועם כל זה באתם ועמדתם לפני בבית הזה שנקרא שמי עליו ותאמרו ניצלנו מהעונש למען עשות את כל התועבות האלה כלומר למען תשובו לחטוא ותעשו את כל התועבות האלה שזכר ותהיה בית ה' סבה ועוזר לעשות התועבות האלה בבוטחכם בו, (יא) המערת פריצים היה הבית הזה לפני רוצה לומר האם חשבתם שהיה הבית הזה שנקרא שמי עליו לקדושה וטהרה כמערת הפריצים שכאשר יעשו התועבות ילכו להחבא במערה באמת כן הדבר בעיניכם כי גם אנכי הנה ראיתי כלומר כמו מה שאתם יודעים מה שבמחשבותי' כן גם אנכי ראיתי אותו וידעתיו כי אתם בבואכם אל הבית הזה יעלה בדעתכם לחזור לעשות התועבות אשר בידיכם אל תבטחו בזה, (יב) כי לכו נא אל מקומי אשר בשילה אשר שכנתי שמי שם בראשונה וראו מה עשיתי למקום ההוא מפני רעת עמי ישראל שהחרבתיהו וסלקתי שכינתי ממנו וגלה הארון משם והיה עם פלשתים כן אעשה לבית הזה בעוניכם ולכן אל תבטחו על דברי השקר שאמרתם היכל ה' היכל ה' היכל ה' המה, (יג) והוא אומרו ועתה יען עשותכם את כל המעשים

האלה והם התועבות אשר זכר למעלה ואדבר אליכם השכם ודבר ולא שמעתם והיה זה על ידי הנביאים ואקרא אתכם לשוב בתשובה ולא עניתם, (יד) לכן אעשה לבית הזה אשר נקרא שמי עליו ואתם בוטחים בו ולמקום אשר נתתי לכם ולאבותיכם והוא ירושלם כאשר עשיתי לשילה, (טו) וכאשר יחרב הבית אשליך אתכם מעל פני כאשר השלכתי את כל אחיכם זרע אפרים והם השבטים אשר גלו מלכי אשור.

פסוק טז

וצוה השם יתברך לירמיהו ואתה אל תתפלל בעד העם הזה כלומר אף על פי שתהיה מהם ומהמונם לא תשא תפלה בעדם כי באמת לא אשמע אליך, (יז) וכן הוא מהמשפט והיושר האינך רואה מה המה עושים בערי יהודה וגם בחצות ירושלם בהיות המקדש בתוכם, (יח) והוא שהבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש וגומר כלומר כבר יקרה שיהיה האדם חוטא והאשה תהיה יראת ה' וכאשר יהיו שניהם רעים וחטאים לה' מאד יהיו הבנים נקיים מהעון לקטנותם ואחוס על הבית מפני הבל פיהם של תינוקות, אבל אלה אינם כן כי הקטנים מתחילים בעבירה שהם מלקטים העצים לע"ז כי מקטנותם יחנכום בזה והאבות מבערים את האש והנשים לשות הבצק לעשות כוונים שהם מיני מאכלים שהיו מכינים ומגישים למלכת השמים והסך נסכים מהיין לאלקים אחרים כאילו הכוכבים ממסלותם יאכלו ממאכליהם וישתו יין נסיכם, וענין מלכת השמים ואלקים אחרים הוא שהיו שם עובדים לשמש ולירח רוצה לומר שהנשים היו עובדות לירח כאילו היא מלכת השמים בתוך הכוכבים, והאנשים היו עובדים לשמש כי הוא היה הבעל כמו שאמר למעלה וקטר לבעל ולכן היו האבות מבערים את האש כדי לעבוד את השמש כי הוא הגובר ביסוד ההוא אמנם הנשים היו עובדות למלכת השמים שהיא הירח כאילו היא היתה מלכה גבירתם והשמש הוא הבעל אדון בעליהם. והותרה בזה השאלה הראשונה.

ואמר השם שאין ספק שהיו הרשעים ההם יודעים שהכוכבים לא ירעו וגם היטב אין אתם אבל היו עושים זה למען הכעיס את בוראם, (יט) ולכן אמר השם עליהם האותי הם מכעיסים נאם ה' כלומר הסבורים הם שמכעיסים אותי כי הנה אנכי לא אתפעל משום דבר אבל הכעס יבוא עליהם, וזהו הלא אותם למען בושת פניהם כי יהיה מעשיהם לבושת וגם לחרפה עליהם והוא על דרך מה שאמר אליהוא (איוב לה, ו) אם חטאת מה תפעל בו ורבו פשעיך מה תעשה לו אם צדקת מה תתן לו וכו' לאיש כמוך רשעך ולבן אדם צדקתך, (כ) לכן כה אמר ה' בעבור המעשים הרעים ההם ושהם עשו להכעיסני

הנה אפי וחמתי נתכת אל המקום הזה שהוא ירושלם על האדם ועל הבהמה ועל הצומח כולו כי בעבור היותו לצורך האדם יאבד באיבודו וזהו ובערה ולא תכבה:

פסוק כא

כה אמר יהו - ה צבאות אלקי ישראל עולותיכם ספו על זבחיכם וגומר עד כי עשו בני יהודה הרע בעיני. בעבור שהוכיחם שלא יבטחו על הבית והיכל ה' לחשוב שהוא יגן עליהם והיו רשעי אותו הדור אומרים ואם ישראל ילכו בגולה ותחרב הבית מי יעלה עולות לפניו יתברך יהיו לרצון לפניו, לכן הוכיחם עליו באומרו עולותיכם ספו על זבחיכם וזכר העולות לפי שכולם כליל לגבוה, ואמר להם הנה עולותיכם שהוא הזבח היותר מקודש ספו והוסיפו אותו על זבחיכם שהם השלמים שמהם היו הבעלים אוכלים בשר ואכלו בשר רוצה לומר מהעולות כמו שאתם אוכלים מהשלמים כי אין העולה שלכם יותר נרצית אצלי להיותה כולה כליל מהשלמים שהם נאכלים לבעלים, ולכן לא זכר לא חטאת ולא אשם אלא העולות והשלמים להיותם שתי הקצוות בקדושת הקרבנות העולות במעלה עליונה מהקדושה ולכן לא היו נאכלות לא לכהן ולא לבעל והשלמים במדרגה היותר שפלה מהקדש ולפיכך לא לבד היו נאכלין לכהנים אבל גם הבעלים היו אוכלים מהם וכאילו אמר עשו עולותיכם כמו זבחי שלמיכם ואכלו בשר מזה ומזה, (כב) ואמנם אומרו כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח כתב הרב המורה בפ' ל"ב ח"ג שכבר הוקשה זה המאמר בעיני כל מי שנשמעו דבריו רוצה לומר שלא צונו בדברי עול' וזבח לפי שהנה רוב המצות אמנם באו בזה, והשיב הרב על זה שתי תשובות. האחד, שהיא כוונת הכתוב לומר שרצון הש"י וכונתו היה שישיגוהו בני ישראל ולא יעבדו זולתו והוא יהיה להם לאלקים והמה יהיו לו לעם ושמצות הקרבנות ועבודת הבית אמנם היתה בעבור שתעלה בידנו הפנה הזאת ובעבורה העתיק אלו העבודות לשמו עד שימחה שם ע"ז ותתקיים פנת יחודו, ושבני ישראל בטלו התכלית ההוא והתחזקו במה שנעשה בעבורו כי הם ספקו במציאותו כמו שאמר כחשו בה' ויאמרו לא הוא ועבדו ע"ז וקטר לבעל והלך אחרי אלהים אחרים והיו באים אל הבית ומקריבים הקרבנות שלא היו מכוונים כונה ראשונה זאת היא תשובתו הראשונה, וכפי דרכו זה יהיה פירוש הפסוק כי לא דברתי אל אבותיכם ולא צויתים על דברי עולה וזבח בכונה ראשונה וכו', ואתה רואה שהעיקר חסר מן הפסוק הזה כי לא נזכר בו כוונה ראשונה ולא שנייה, ולכן הפירוש הזה אינו נכון.

והתשובה השנית שזכר הרב היא בדייקו אומרו ביום הוציאי אותם מארץ מצרים והוא שכבר התבאר בפסוק ובקבלה יחד שתחילת המצוות שנצטוינו בהם לא היה בדברי

עולה וזבח כלל, כי הנה בראשונה אחרי יציאת מצרים התחילו לקבל מצות במרה ולא קבלו שם אלא שבת ודינים כדברי חכמים ז"ל וכמו שאמר שם שם לו חוק ומשפט אבל לא היו במצוות ההם דברי עולה וזבח, והוקשה לרב ענין פסח מצרים שהיה קרבן וזבח והשיב שהמצוה ההיא היתה לסבה אחרת ושלא נצטוו עליה אלא במצרים לא אחרי היציאה משם, וגם הפירוש הזה איננו נכון אצלי לפי שמה להם לישראל שיהיו הקרבנות המצוה הראשונה שנצטוו בה או שתהיי' מצוות אחרות ראשונות ואחריהן מצות הקרבנות כי הנה לא ימלט מהיות הקרבנות מצוה אלקית בין שתהיה ראשונה שנית או שלישית מהתרי"ג מצות ומה זה לענין התוכחה.

ולכן הנראה לי בפירוש הפסוק הוא שהנה ישראל כשיצאו ממצרים ובאו לפני הר סיני ושמעו הורה והמצות לא צום השם דבר מענין הקרבנות אבל צום עניני האמונות והמעשים המשובחים אשר יעשו, האמנם כאשר עשו העגל וראה השם יתברך שרירות לבם הרע ובכל יום ויום יחטאו לפניו הוצרך לתקן להם צרי ורפואה למחלתם ורשעיהם ולכן באו מצות הקרבנות מהעולות אשר יעשו לכפר על הרהורי לבם ומהחטאת והאשם ושאר מיני הקרבנות כולם שלא נצטוו עליהם אילו לא היו חוטאים וזהו אומרו כאן כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים רומז למעמד הר סיני וקבול המצו' שבפרשת וישמע יתרו ומשפטים שבהם לא צוה אותם השם יתברך על דברי עולה וזבח, (כג) אבל צוה אותם לאמר שמעו בקולי באופן שאהיה לכם לאלקים ואתם תהיו לי לעם ותלכו בכל הדרך אשר אצוה אתכם, (כד) ואתם הדורות שהיו אז לא שמעו ולא הטו את אזנם וילכו במועצות בשרירות לבם הרע שרומז בזה למה שחטאו בעגל במועצותם שהיו מתיעצים כי בושש משה והיה זה להיותם מוטבעים באמונות המצריים כי זהו שרירות לבם הרע, ומפני זה נענשו שם והוא אומרו ויהיו לאחור ולא לפנים, ועל זה מפני כובד חטאתם הוצרכו למצות הקרבנות, ואמנם אח"כ כפי הדורות שבאו נוטים אל הפשעים לא הספיקו הקרבנות והיו עכ"ז רעים וחטאים לה' מאד, (כה) עד שהוצרכו לשליחות הנביאים יום השכם ושלוח רוצה לומר בכל יום ויום בהשכמת הבקר בהשתדלות גדול הייתי שולח אותם, (כו) ואע"פ כן לא שמעו ולא הטו את אזנם ויקשו את ערפם הרעו מאבותם רוצה לומר אותם שעשו העגל, (כז) והנה הודיע ה' לירמיהו שאחרי שידבר אליהם את כל הדברים האלה לא ירצו עוד לשומעו ויברחו מפניו ואע"פ שיקרא אליהם לא יענוהו דבר למאסם בתוכחתו, (כח) עד שמפני זה יצטרך לומר אליהם זה הגוי אשר לא שמעו בקול ה' רוצה לומר אין אלה מבני ישראל אשר שמעו דבריו בסיני אבל הם גוי אחר כאלו לא שמעו בקול ה' אלקיו, וג"כ מפאת

שכלם ותבנותם לא לקחו מוסר והיה זה מפני שאבדה האמונה מלבותם, ואע"פ שיש מבני אדם שמדברים בפיהם מה שאין כן בלבם להראות עצמם טובים אלה אינם כן כי כמו שאבדה האמונה מלבותם ככה נכרתה מפיהם, (כט) ולכן גזי נזרך והשליכי כי לפי שגידול השער יקרא נזר היו בזמנים ההם וגם בזמננו זה המתאבלים על מת כורתים שער ראשיהם עליו וזהו גזי נזרך רוצה לומר כרות שערך שהוא נזר ראשך והשליכהו ארצה באבלות גדולה, ושאי על שפיים קינה כי מאס ה' שנטש ועזב את הדור ששפך עליו עברתו. הנה התבארו הפסוקים האלה והותרה השאלה השנית:

פסוק ל

כי עשו בני יהודה הרע בעיני וגומר עד אסוף אסיפם זכר הנביא שסבות רבות היו לחרבן הבית כי הנה מלבד תועבות הרשעים ומעשיהם בבתיהם וחשבם להמלט שמה כאשר ימלטו הלסטים והפריצים במעלה, הנה עוד מלבד זה עשו בני יהודה והוא רמז למלכים הרשעים כאחז ומנשה שעשו הרע בעיני ה' בב' דברים, הא' ששמו שקוציהם בבית אשר נקרא שמו עליו והיו מכניסים הע"ז בבית ה', (לא) והב' שבנו את במות התופת אשר בגיא בן הנם והם במות מיוחדות לעבודת המולך והיו שמה שורפים בניהם ובנותיהם באש, ולפי שהנערים היו צועקים במיתתם ובשריפתם כדי שלא ישמעום אבותיהם היו מנגנים שם התופת בקול גדול ולפיכך נקראו במות התופת שבנו אותם בגיא בן הנם לשרוף את בניהם ואת בנותיהם באש שהיא עבודת המולך שאסר' התורה, ואמנם אומרו אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי יראה זר מאד כי הוא היה הדבר החמור יותר מכל דרכי הע"ז ואיך יאמר השם אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי, ותרגם יונתן דלא פקדית באוריתי ולא רעוא קדמי וגם זה כפי תרגומו יקשה מאד כי איך יאמר בלשון הזה על עבודת המולך האסור', ורבותינו ז"ל דרשו (תענית ד, א) אשר לא צויתי זה יפתח ולא עלתה על לבי זה מישע מלך מואב שנאמר ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו עולה ודעתם ז"ל שהעלהו לשם שמים, אבל גם זה הדרש אינו מתיישב בפסוקים כי מבואר וידוע הוא שלא צוה השם יתברך דבר מזה לא ליפתח ולא למישע כל שכן אם היה כדברי המפרשים שלא הקריב יפתח את בתו עולה ולא גם כן מישע מלך מואב הקריב את בנו כי אם בן מלך אדום אשר תפס להכעיסו ולא לשם שמים, ולכן נראה לי לפרש אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי שלא צוה השם בתורתו לעשות לשמו בעבודות האל כי הם אכזריות המה והם שצוה בקרבנות הבעלי חיים וזבחיה' ורשעי הדור ההוא לא דיים שזבחו לאלקים אחרים העבודות והזבחים שצוה השם לעשות לשמו אלא גם

היו שורפים בניהם ובנותיהם באש שהיא עבודה שלא צוה ה' ולא עלתה על לבו לעשות דוגמתה בביתו אשר נקרא שמו עליו.
ויש לחכמים ז"ל בזה דרך אחרת שדרשו אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי על יצחק בן אברהם ויהיה פירוש הכתוב לפי דרכם שאין להם שיאמרו וישרפו בניהם ובנותיהם באש מפני שכך צויתי אנכי לאברהם להעלות את יצחק בנו לעולה, כי הנה עם היות שאמרתי לו והעלהו שם לעולה לא צויתי אותו שישרפהו ולא היתה כוונתי באומרי לעולה לשרוף אותו באש אלא שיעלהו על גבי המזבח במקום עולה וזהו ולא עלתה על לבי כלומר לא היתה כוונתי בצווי ההוא אלא מה שנעשה לא שישרף יצחק ולכן אין לכם לקחת מזה דוגמא וסמך לשריפת בניכם ובנותיכ'. והותר' בזה השאל' השלישית.
ולפי שהי' המעשה ההוא זר ונכרי מכל הצדדים לכן יהיה עונשו רב ועצום, והוא (לב) שהנה ימים באים שלא יקרא עוד המקום ההוא תופת מפני הנגונים והשמחה הנעשית שמה ולא יקרא גם כן גיא בן הנום אבל גיא ההריגה ובאותו מקום שהוא עתה התופת יקברו כל כך מההרוגים עד שלא ימצא עוד מקום לקבור, (לג) ולהעדר המקום תהיה נבלת העם הזה שם על פני האדמה מאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ ואין מחריד כי תהיה כ"כ הרעה שלא יחרדו בני אדם מזה ורש"י פירש ואין מחריד העופות מעל הפגרים וזו היא מדה כנגד מדה הם ייחדו המקום ההוא להרוג שמה בניהם ובנותיהם לכן יהיה גיא ההריגה לבנים ולאבות ובמקום שהיה שם נגוני התופת תהיה שם אבל גדול, (לד) כי הנה ישבות מערי יהודה ומחוצות ירושלם קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה לפי שאז תהיה הארץ לחרבה.

פרק ח

פסוק א

ולא לבד תהיה ההריגה והרעה הזאת בעם הארץ אבל גם עצמות מלכי יהודה ועצמות שרי יהודה ועצמות הכהנים והנביאים וכל יושבי ירושלם יוציאו מקבריהם (ב) ושטחום ויגלו אותם לשמש ולירח ולכל צבא השמים אשר אהבום ואשר עבדום באופן שלא יאספו ולא יקברו אבל יהיו לדומן שהוא הזבל על פני האדמה ובזה ישתוו אותם שהיו מתים וקבורים מימים רבים עם ההרוגים בעת הצרה ההיא רוצה לומר שאלו ואלו לא ינתנו לקבורה, (ג) ואמנם הנשארים חיים מהעם הזה שלא יפלו הרוגים תהיה טוב מותם מחייהם לרוב הצרה אשר יסבלו בגלות ולכן יהיה נבחר מות מחיים לכל הנשארים מן המשפחה הרעה הזאת בכל המקומות אשר הדחתים שם בגלותם ונדודם. ולפי שהיו

הייעודים האלה קשים מאד והם לא היו נותנין לב אליהם לשוב בתשובה ואין איש שם על לב ולא יראים מן העונש (ד) לכן צוה ה' לנביא שיאמר אליהם היפלו ולא יקומו אם ישוב ולא ישוב רוצה לומר האנשים האלה האם רוצים שתהיה נפילתם נפילה החלטית שלא יוכלו לקום עוד ממעשיהם הרעים או אם יש בדעתם שאם ישוב העם הזה מרשעו שלא ישוב הקב"ה מחרון אפו, (ה) מדוע היתה שובבה ומורדת העם הזה והעיר ירושלם במרד ובמשובה נצחת כלומר תמידית ונצחיית שהחזיקו בתרמית וברשעתם מאנו לשוב.

פסוק 1

ואמנם אומרו הקשבתי ואשמע לא כן ידברו פירשו המפרשים מלת כן כמו כן בנות צלפחד דוברות (במדבר כז, ז), ואני אחשוב שהכתוב כפשוטו ויאמר הנביא שאחרי שאמר להם כל זה הקשיב לשמוע מה היו משיבים ועונים עליו ומאזין מה ידברו אלו עם אלו האם יסכימו לשוב בתשובה והוא אומרו ואשמע לא כן ידברו ששמע שמהם היו מדברים ואומרים לא רוצה לומר שלא נשוב, ומהם כן ידברו שהיו אומרים ומדברים ביניהם שכן ראוי לעשות כמצות הנביא אבל בסוף הדברים היו מוסכמים כולם לבלתי עשות תשובה והוא אומרו אין איש נחם על רעתו לאמר מה עשיתי אבל בהפך שכולו שב במרוצתם כלומר ללכת ברשעתם כסוס שוטף במלחמה שלא ישוב מפני כל, והיותר קשה שראיתי בענינם הוא שחושבים ומחזיקים את נפשם כחכמים ונבונים, (ז) ואין הדבר כן כי הנה הב"ח הבלתי מדברים הם יותר חכמים מהם וזהו גם חסידה בשמים ידעה מועדיה רוצה לומר העופות האלה יהיו בקיץ בארץ אחת ובימי החורף ילכו אל ארץ אחרת וידעו מועדיהם ועת בואנה רוצה לומר מהו הזמן אשר יבאו אל ארץ אחת והזמן אשר יבאו אל ארץ אחרת, אמנם עמי לא ידעו את משפט ה' ומהו הראוי לעשות להפיק רצונו כמו שידעו אותו העופו', (ח) ולכן איכ' תאמרו חכמים אנחנו רוצה לומר בחכמות הטבעיות והאלקיות ותורת ה' אתנו שאתם מתפארים בידיעת התורה, כי הנה באמת לשקר עשה עט רוצה לומר לשקר ולחנם הקולמוס והעט לכתוב ספרי החכמה והתורה, וג"כ שקר סופרים כלומר לשקר ולחנם היו הסופרים שכתבום. והיותר נכון אצלי פירוש הפסוק הזה שהיה מאשימם הנביא שהיו אומרים שהיו חכמים בכל החכמות ושהיה תורת ה' אתם ולפי שתורת ה' ממנה תורה שבכתב וממנה תורה שבע"פ והוא פירוש המצות המקובל בידי חכמי ישראל הנקראים סופרים שהם היו אומרים שבאמת לשקר עשה עט תורה שבכתב שלשקר ולחנם נעשית וגם כן שקר סופרים רוצה לומר פירוש המצוות המקובל מדברי סופרים שקר הוא כי כל זה היה מדברי הרשעים.

פסוק ט

ולפי שהם היו מואסים בתורת ה' ובוחרים בעיון שאר החכמות לכן אמר הנביא כנגדה הובישו חכמים חתו וילכדו שהנה נפלו בבושה ובחסרון לב כי כיון שבדבר ה' מאסו מה החכמה אשר יהיה בהם יען אנשי רע לא יבינו משפט, ואומרו וחכמת מה להם הוא סמוך רוצה לומר חכמת מה ומאיזה דבר יהיה להם ובעבור שחרפו וגדפו את תורת ה' שהיתה ירושה לקהלת יעקב, (י) לכן יהיה ענשם מדה כנגד מדה שיתן את נשיהם לאחרים ושדותיהם לאחרים היורשים אותם כי כמו שהם התורה שהיא ככלה מקודשת להקדוש ברוך הוא הרחיקום ממנו באמרם שאינה אלקית ושנעשית לשקר גם נשיהם ושדותיהם יהיו לאחרים מרוחקים מהם, כי הנה לא לבד נלכדו בפשע הזה קצת מהעם אבל מקטון ועד גדול כולו בוצע בצע והיא המדה המביאה לגנוב ורצוח ונאוף ומנביא ועד כהן כולו עושה שקר כלומר שהיו מנבאים שקרים והכהן היה מחזיק בידם, (יא) ולכן היו מרפאים את שבר בת עמי ורעתם העתידה לבא עליהם בדברים קלים לאמר שלום שלום ולא יהיה כן כי אין שלום אמר ה' לרשעים, (יב) האם תחשוב שהובישו הרשעים האלה מהתועבה אשר עשו בראותם חרבנם ורעתם באמת גם בזמן ההוא בוש לא יבושו והכלם לא ידעו רוצה לומר שלא יקבל בעצמם בושה וכלימה ולכן יפלו בנופלים והם ההרוגים בגיא ההריגה אשר זכר ויהיה זה בעת פקודתם כלומר כאשר אפקוד עליהם עונותיהם כי אז יכשלו בעונם:

פסוק יג

אסוף אסיפם נאם ה' וכו' עד על ההרים אשא בכי ונהי וגומר. המפרשים פירשו אסוף אסיפם מענין כליה ושעל כן אמר אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה כי שני אלה המיני' הם עיקר הפירות ולכן נאמר בברכה איש תחת גפנו ותחת תאנתו ובקללה יאמר יאכל גפנך ותאנתך, ופירשו ואתן להם יעברום בעבור שנתתי להם תורה ומצות ועברו עליהם ובעונש זה אסוף אסיפם והוא דעת יונתן בן עוזיאל בתרגום הפסוק הזה. ואפשר לפרש אסוף אסיפם מענין קבוץ ואסיפה יאמר ה' שיאסוף כולם בערי מבצרם באופן שיבא עליהם האויב ויחריבם ולכן אמר שסבת אסיפתם וקבוצם בערים תהיה שבא האויב כבר, אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה וגם לא יקוו שיצמחו אז כי העלה כבר נבל מהעץ והוא בזמן החורף שכבר אין שם פירות והעלים נופלים והוא אומרו ואתן להם יעברום רוצה לומר ומה שאתן להם מהפירות כבר יעברו מהם ואינם, (יד) ובעבור זה יאמרו איש אל אחיו על מה אנחנו יושבים כלומר האם יש בשדה פירות שנקוה ללוקחם ונפחד מאבידתם כבר עבר הכל ואין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה ואם כן על מה

ולתכלית מה אנחנו מפוזרים בכל הארץ, האספו ונבוא אל ערי המבצר לא שנחשוב להשגב שמה כי יודעים אנחנו שבבואנו אל ערי המבצר נדמה שם שפירושו שם נקבל כליה לפי שה' אלקינו הדימנו כולנו וישקנו מי רוש כי חטאנו להשם הרי שביאר סבת האסיפה שעליה נאמר אסוף אסיפם, (טו) ואמר שאחרי היותם בערי המבצר יקוו לשלום אבל לא יהיה טוב להם, וכי לעת שיהיו מקוים הרפואה תהיה בעתה ורעה גדולה אליהם לסבת ביאת האויב, (טז) כי מדן שהוא בקצה ארץ ישראל נשמע נחרת סוסיו והוא משל להמיית חיל הכשדים הגדול שמקול מצהלות אביריו וגבוריו רעשה כל הארץ ואז יבאו ויאכלו ארץ ומלואה עיר ויושבי בה שרמז בעיר אל ירושלם ונחרת סוסיו היא עטישת הסוסים ונקראת נחרת על שם הנחירים שיוצאים מהם שהם נקבי האף.

פסוק יז

ואמר שלא יחשבו שיהיו עמהם כאנשים אלא כנחשים צפעונים אשר לא יועיל להם לחש וזהו ינשכו אתכם נאם ה', ויונתן תרגם מדן נשמע על דפלחו לעגלא דדן ותהי' מ"ם מדן מ"ם הסב' ולא מ"ם מקומי' וגם נכון הוא.

פסוק יח

ואומרו מבליגיתי עלי יגון ענינו מענין התחזקו' כמו ואבליגה מעט, ויהיה פירושו מבליגיתי וחזוקי הוא עלי יגון להשליכו אחרי גוי אבל לא אוכל כי גודל הרעה ינקוב סגור לבי ויהיה עלי לבי דוי, ואיך לא יהיה לבי דוי (יט) כי הנני כאלו שומע קול שועת בת עמי כלומר הן הגלות בעיני כאילו נעשה וכאילו אני שומע קול שועת בת עמי מארץ מרחקים אשר הלכו שם בגלות, ולכן עלי לבי דוי כי הנה היה בידיהם לתקנו ולא אבו הה' אין בציון אם מלכה שהוא הקב"ה אין בה ולמה אם כן לא התחננו לפניו ולא קראוהו ולא שבו אליו אבל בהפך שהכעיסוהו בפסיליהם בהבלי נכר, (כ) ומפני זה עבר קציר כלה קיץ זמן על זמן ואנחנו לא נושענו מידי האויב, ורמז בזה לאורך הגלות אשר אנחנו בו עד היום הזה ועליו אמר עבר קציר כלה קיץ כלומר שנה על שנה ואנחנו לא נושענו, (כא) ובעבור זה על שבר בת עמי שתלך בגלות השברתי קדרתי שמה החזקתני, וזהו מה שאמר עלי לבי דוי, והנה אמר שלש לשונות השברתי קדרתי שמה החזקתני לרמוז אל שלש גליות כי הנה אמר השברתי על גלות מלכות אפרים וקדרתי על גלות מלכות יהודה לבבל ושמה החזיקתני על חרבן בית שני, (כב) ולכן היה מתרעם ואומר הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם ומדוע לא עלתה ארוכת ורפואת בת עמי, וגלעד היה מקום הצרי כמו שאמר עלי גלעד וקחי צרי (ירמיה מו, יא) והיא רפואה לחוליים קשים, נאמר כאן דרך משל כלומר האם לא היו בישראל תורה ומצות שהם הצרי האמתי למחלתם

אם רופא אין שם והוא הנביא המוכיח והמיסר את העם מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי ורפואתו, (כג) ומרוב דאגת לבי על זה מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה כדי שאוכל לבכות יומם ולילה את חללי בת עמי ולא יפסקו מי דמעותי.

פרק ט

פסוק א

ומי יתנני במדבר השמם באותו מלון שמתקבצי' בו האורחים ואעזבה את עמי לא לשנאתי אותם כי אם מפני שכולם מנאפים עצרת בוגדים, (ב) וידרכו את לשונם קשתם לדבר שקר ולא לאמונה גברו בארץ רוצה לומר אם קצתם גבורים על קצתם אינו באמונה ודרך ראוי אלא שמרעה אל רעה יצאו רוצה לומר מעבירה לעבירה ואותי לא ידעו ובזה יגברו אלו על אלו כי מי שיגבר לעשות יותר רע הוא יותר חזק, ובאנשים אשר כאלה שלא לאמונה גברו בארץ (ג) ראוי שאיש מרעהו השמרו ועל כל אח אל תבטחו כי כולם רשעים וכל אח לא יזכור אחוותו אבל עקוב יעקב את אחיו וכל רע רכיל יהלוך, (ד) ובזה האופן איש ברעהו יהתלו ויכזבו ואמת לא ידברו וכ"כ למדו לשונם דבר שקר שהעוה נלאו כלומר נלאו מלעוות הדרך ההוא מדבר שקר כי אף שרצו לדבר אמת לא יוכלו לעשותו וילאו מלעוות מנהגם ולמודם שהיה מלדבר שקר, (ה) ואומרו שבתך בתוך מרמה פירשו המפרשים שהם דברי ה' לנביא מה יועיל שבתך בתוך עם מרמה שלא תוכל להשיבם אליך, ויותר נכון לפרש שהוא מכלל התוכחה שאמר כנגד העם שבתך בתוך מרמה כי המרמ' מקפת אותך מכל הצדדים ונעשית המרמה כ"כ טבעית אליהם עד שבסבתה מאנו דעת אותי נאם ה', (ו) ולכן הנני צורפם ובחנתים כי איך אעשה מפני בת עמי האם אסבול כל פשעיהם ועוונתיהם הרי הם בת עמי ואיך אניחם ברעתם ואם אעשה בהם כלייה כפי המשפט בעונותיהם הנה הם בת עמי וראוי לחוס עליהם אם כן איך אעשה בעבור בת עמי אם לא לצורפם ולבחון אותם בגלות, ויתר על כל פשעיהם הוא שיש להם אחד בפה ואחר בלב וזהו (ז) חץ שחוט לשונם כי הוא כחץ השוחט וההורג לרעהו לפי שבמרמ' בפיו שלום את רעהו ידבר ובקרבו לא יהיה שלום אבל ישים ארבו להורגו, (ח) ואם הוא מהראוי שעל אלה הפשעים כולם לא אפקוד בם נאם ה' פקידת משפט וענוש גלות, ואם בגוי אשר כזה לא תתנקם נפשי ורצוני ראויים הם לנקמה ועונש רב, ומלת שחוט הוא כמו שוחט והוא על דרך אדם עשוק בדם נפש (משלי כח, יז) שהוא כמו עושק ולכן כתוב שוחט וקרי שחוט לפי שהענין אחד:

פסוק ט

על ההרים אשא בכי ונהי וכו' עד כה אמר השם אל יתהלל חכם בחכמתו וכו'. אמר הנביא מקונן על עמו ונחלתו על ההרים אשא בכי ונהי ר"ל ירושלם הרים סביב לה ודוד אמר אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי (תהלים קכא, א) אבל עתה על ההרים ההם כיון שלא בא עזרת השם בגבורים אשא בכי ונהי, ועל נאות מדבר אשא קינה בעבור שנתצו ההרים והמדבר אשר סביב ירושלם מבלי איש עובר בהם, ולא דיי בני אדם אבל גם המקנה ההולך במדבר ועוף השמים המעופף על הארץ ועד בהמה כולם נדדו הלכו בשבי ולכן לא יעברו שמה עוד, כי כן דרך רוב העופות שלא ישכנו כי אם במקומות שישבו בני אדם כי שם ימצאו פירות וזרע ופרחי אילנות, ובדברי חכמים ז"ל (שבת קמה, ב; יומא נד, א) ר' יהודה אומר חמשים ושתים שנה אחר החרבן מגלות צדקיהו עד פקידת כורש לא עבר איש בארץ יהודה שנאמר מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו בהמה בגימטריא נ"ב הוו רבי יוסי אומר שבע שנים נתקיים בה גפרית ומלח שריפה כל ארצה, (י) וזהו אומרו ונתתי את ירושלם לגלים שהם גלי אבנים מהבתים שינתצו ויחריבו שמה מעון תנים כי בחרבן האנשים יקוננו שמה תנים ובנות יענה, וכן את שאר ערי יהודה אתן שממה מבלי יושב כי ילכו כולם בגלות, (יא) ומי האיש החכם שיבין את זאת רוצה לומר שיתן אל לבו ברעה הזאת, וגם כן מי האיש אשר דבר פי ה' אליו והם הנביאים ובני הנביאי' שקבלו את התורה ויגידה רוצה לומר שיהיה החכם או התורני להגידה כלומר הרעה הזאת ולומר על מה אבדה הארץ הקדושה ההיא נצתה כמדבר ונחרבה מבלי עובר, ושישיב על זה (יב) שאמר ה' על עזבם את תורתי אשר נתתי לפניהם ולא שמעו בקולי באמונות והדברים המדעים ולא הלכו בה בתורה במצותיה המעשיות (יג) אבל עשו בהפך שהלכו אחרי שרירות לבם ואחרי הבעלים אשר למדום אבותיהם וכבר נזכר זה בתורה בפרשת האזינו שיאמרו האומות בראותם את מכות הארץ ההיא ואת תחלואיה על מה עשה השם ככה לארץ הזאת מה חרי האף הגדול הזה (דברים כט, כד), ושתהיה התשובה על אשר עזבו וכו' מסכים לזה כי הנה באמת בעבור עזבם את התורה ועבודתם אלקים אחרים גזר השם עליהם.

פסוק יד

ואמר הנני מאכילם את העם הזה לענה והשקיתים מי רוש ויש מפרשים שמי רוש הוא מי עשב אחד נקרא ראשי, ויש מפרשים שהם מי ראש הפתן כי הוא הרע שבסמי המות, שהוא כולו משל לעונשיהם והנמשל במאכל ובמשתה, (טו) הנה הוא והפיצותים בגוים ושלחתי אחריהם את החרב עד כלותי אותם והנה לא אמר עד כלותי כולם אלא אותם

שרוצה לומר רובם כדברי המפרשים, (טז) ומפני זה היה מצוה ה' להם התבוננו וקראו למקוננות ותבואינה רוצה לומר התבוננו ברעה הזאת המעותדת לבוא עליכם ומעתה קראו למקוננות והן הנשים שאומנותיהן לספוד ולקונן על המתים ותבואינה לקונן עליכם, וכן תקראו אל החכמות והן הנשים החכמות בחכמת ההספד והקינה שיודעות לעשות חרוזים וקינות פתאום מתיחסות לכל דבר רע, (יז) והן במהירות רב תשאנה עלינו נהי וקינה באופן כך מהדברים שיתעוררו לבבינו ותרדנה עינינו דמעה ועפעפינו יזלו מים וראוי הוא לעשותו במהירות, (יח) כי קול נהי נשמע מציון עיר דוד שאומרים משם איך שודדנו מהאויבים שהרי הם שודדים אותנו בושנו מאד כי חשבנו להשגב בציון ועתה לא היה כן כי עזבנו ארץ כלומר עזבנו ארץ נחלתנו כי השליכו משכנותינו רוצה לומר כי השליכו משכנותינו את השוכנים בהם חוצה, או יהיה הרמז לאויבים כי השליכו האויבים משכנותינו לארץ וכן פירשו רש"י.

פסוק יט

ואמנם אומרו כי שמענה נשים דבר ה' ותקח אזניכם דבר פיו ענינו אצלי שלא יחשבו שהמקוננות והחכמות לא ירצו לקונן על זה כי הנה באמת תשמעו הנשים הנזכרות דבר ה' רוצה לומר לעשות הקינה והנהי ומלבד זה תקח אזניכם דבר פיו של הקדוש ברוך הוא שמצוה על הקינה והנהי, ולכן אתם קבלו מצותו ולמדנה בנותיכם נהי ואשה רעותה קינה באופן שכל אשה תדע לקונן על הרעה הגדולה הזאת, (כ) והקינה אשר ילמדו לקונן אותה היא כי עלה מות בחלונינו בא בארמנותינו והארמון הוא הבית הגדול והמשגב החזק שכאשר יסגרו אותו לא יוכל אדם להכנס בו מדרך השער אם לא יעלה להכנס בחלוני הבית, וכן אמר שהאויבים יבאו עליהם מדרך השער ומדרך החלון וזהו כי עלה מות בחלונינו בא בארמנותינו, והיה מרעתו להכרית עולל מחוץ רוצה לומר למנוע העוללים מלשחוק בחוץ ובשווקים כדרכם בחורים מרחובות ששם מנהג' לילך תמיד, (כא) ואומרו דבר כה נאם השם כתב הרב רבי דוד קמחי בפירושו שאמר וצוה האל לנביא שידבר ויאמר כה רוצה לומר בדברים האלה שזכר לישראל, ואינו נכון כי למה יזהירהו עתה על זה מה שלא עשה בשאר נבואותיו, אבל פירושו לדעתי שמפני שצוה הנביא אותם שילמדו בנותיהם נהי ואשה רעותה קינה אולי יאמרו הם שבנותיהם וכלל הנשים לא ידעו לערוך הנהי והקינות ולסדר אותם בחרוזים כנשים החכמות המקוננות לכן הצטרך לומר על זה דבר כה נאם ה' רוצה לומר שלא יצטרכו ליפות הדברים בקינות במדה ובמשקל ובמשורה אבל שיספרו הרעה כמות שהיא ובזה די לקונן ולספוד וזהו דבר כה נאם ה', ומה הוא שידברו כמות שהוא ושהוא יספיק לקינה ונהי והוא אומרו

ונפלה נבלת האדם כדומן על פני השדה וכעמיר מאחרי הקוצר ואין מאסף כי זהו היותר קשה שבקינות:

פסוק כב

כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו וכו' עד מאין כמוך ה' וכו'. הרב המורה פירש הפסוקים האלה אל יתהלל חכם בחכמתו וגומר, ואופן פירושו אינו מסכים לענין הפרשה וקשורה, וגם יקשה זכרו לבד חכם גבור ועשיר ולא עניו ולא מכובד כמו שזכרתי בשאלות, ואין ספק שנתישר ה"ר דוד קמחי בפירושו שכתב אם יש בכם חכמים לא יתהללו בחכמ' כי לא תועילם להנצל מהמות ואם יש בכם גבורים אל יתהללו בגבורתם כי לא תועילם ולא ינצלו בה ואם יש בכם עשירים אל יתהללו בעשרם כי לא יפדם מן החרב והם ועשרם יאבדו, וזכר אלו השלש תכונות לפי שהחכם ינצל פעמים בתחבולותיו וערמימותיו וכן הגבור פעמים ינצל בגבורתו והעשיר גם כן פעמים יפדה נפשו בעשרו ואמר להם הנביא שלא ינצלו בדבר מזה, (כג) אלא בהשכל וידוע את ה' שהוא חי ובלתי גשם יודע ומשגיח ומנבא נביאיו כדי לעשות חסד משפט וצדקה בארץ. ולי נראה בפירוש הפסוקים האלה דרך אחר והוא שהנביא שיער שאיזה עם וקבוץ אנשים שיהיה כפי מה שזכרו המדיניים, ותחלק אל שלש חלקים, החלק הראשון מהם הוא אנשי החכמה מעיינים פלוסופים ושופטים וכל בני אדם המתעסקים בספרים, והחלק הב' הוא מאנשי המלחמה ובכללו מלכים ושרים וסגנים ואנשיהם שוטרים הרודים בעם וכל איש המושל בגבורתו, והחלק השלישי הם עובדי האדמה ובכללם בעלי אומניות וסופרים שהם כולם מזה החלק. ושלשת אלה החלקים הם הנקראי' בלשונ' אוראטור"י דפינשור"י לאבוראטרו"י, ולפי שהנביא ירמיהו ייעד על בני יהודה חרבנם וגלותם אמר שכל חלקיהם יהיו לאין ולאפס, וזהו אל יתהלל חכם בחכמתו רוצה לומר אם היתה לו חכמת התורה והנבואה היה ראוי שיתהלל בה אבל בחכמתו אשר קנה מעיונו וחקירתו לא יתהלל בזמן ההוא כי תהיה לו חכמתו לבשת וגם לחרפה, וכן לא יתהלל הגבור בגבורתו שהוא החלק השני מהעם כי אז לא יושעו בגבורתם ויכלימו ממנה, וכן אז לא יתהלל העשיר בעשרו שהוא החלק השלישי מהקבוץ שהוא כלל האנשים עובדי האדמה וארמנותיה וסחורותיה לפי שיהיה עשרם שמור להם לרעתם, לא נשאר אם כן דבר שיוכלו להתהלל בו אלא אם ישכילו וידעו אותי כי אני ה' רוצה לומר אלקי אבותיהם עושה חסד שעשיתי עמהם חסד לתת להם את ארץ כנען, ושגם כן אני עושה משפט בהביאי עליהם חיל כשדים תחת עונותיהם, ושגם כן אני עושה צדקה בארץ והיא אם ישובו בתשובה בארץ קודם שילכו בגלות שאעשה צדקה עמהם כאשר

ידעו זה ויאמינו כי באלה חפצתי רוצה לומר לעשות חסד לטובים ומשפט ברשעים וצדקה לשבים בתשובה אז ראוי שיתהללו בזה לא בזולת זה, הנה התבאר למה זכר שלשת המעלות האלה חכם גבור ועשיר ולא מעלה אחרת ומה ענין זה בקשור הפרשה, והותרה בזה השאלה הרביעית.

פסוק כד

ואמנם מי שלא ישכיל את השם ומעשיו כמו שאמר הנה יהיה מענשו מה שאמר שם ופקדתי על כל מול בערלה רוצה לומר אפקוד על כל עם שהוא מול ומנגד לזה רוצה לומר להשכיל וידוע אותי אותי כמו שזכר בסבת ערלתו, (כה) על מצרים שהם ערלי בשר ועל יהודה שהם ערלי לב, וכן אפקוד על אדום ועל בני עמון ועל בני מואב ועל כל קצוצי פאה שהם רחוקים במדבר שהם קדר וממלכות חצור אותם שהחריב נבוכד נצר, וקראם קצוצי פאה מלשון קצה לפי שהדבר שהוא רחוק יאמר שהוא בקצה, וזכר הסבה למה כלל יהודה עם האומות ההם באומרו כי כל הגוים ערלים רוצה לומר בבשרם וכל בית ישראל בכללם ערלי לב ולכן יחריב נבוכדנצר אלו ואלו, והנה זכר האומות האלה לפי שהם זרעו לישראל ולא ידעו את ה' ומשפטו עם ישראל ולכן יענשו כמו הם בהיותם כולם ערלים אם ערלת בשר ואם ערלת לב.

פרק י

פסוק א

ולפי שהיו בני יהודה מתרעמים איך ישפטם הקב"ה ויענישם ככל הגוים הערלים בהיותם נמולים על דבר כבוד שמו ועל מצותו לכן סמך הנביא למאמר הקודם הנבואה הזאת שמעו את הדבר הזה אשר דיבר ה' עליכם בית ישראל כלומר שמעו את התשובה אשר הקב"ה משיב על דבריכם, (ב) והיא אל דרך הגוים אל תלמודו רוצה לומר אם אתם רוצים להיות מיוחדים נבדלים ונפרשים משאר הגוים מפני אות ברית המילה אשר בבשרכם ראוי הוא שאל דרכם אל תלמודו מעבודת הצלמים, וכאשר לא תעשו כמעשיהם לא תענשו בענשיהם, ואם תאמרו שאתם עובדים הצלמים כדרך הגוים בעבור שהם צורות הכוכבים המושלים בארץ השמש והירח וכל צבא השמים ואתם יראים ופוחדים מהם ולכן להפיק רצונם תעבדו את צלמיהם ופסיליהם, הנה זה באמת טעות הוא בידכם כי מאותות השמים לקיות המאורות ומחברות הכוכבים אין ראוי שתחתו ותפחדו אתם אעפ"י שייראו ויחתו הגוים מהמה, והיה זה לפי מה שביאר משה אדוננו באומרו אשר חלק השם אלקיך אותם לכל העמים תחת כל השמים ואתכם לקח

ה' (דברים ד, כ), ולכן ראוי הוא שיחתו הגוים מאותות השמים אחרי שהם מושלים בהם ואתם לא תחתו יען היותכם מיוחדים להשגחה האלקית ואינכם תחת המערכה השמימיית.

פסוק ג

ואמנם אומרו עוד כי חקות העמים הבל הוא בא להגיד טענה אחרת למה שלא ילמדו דרך הגוים והיא כי אף שיחתו מאותות השמים מי הגיד להם שהפסילים שעושי' העמים והגוים ההם שהם דברים מלאכותיים מעשה ידי אדם הם מתיחסים אל העליונים ההם וששרי מעלה הכוכבים והשרים העליונים ההם ייטיבו אל העובד לפסיליהם וירעו למי שלא יעבדם, כי הנה באמת חקות העמים רוצה לומר מעבודת הצלמים והפסילים הבל הוא כי הפסל אינו דבר שמימיי אבל הוא עץ מן היער כרתו רוצה לומר שכרת אותו מהיער והוא מעשה ידי חרש שעושה אותו בכלי הנקרא מעצד, (ד) אע"פ שבכסף וזהב ייפהו שירקעו הכסף והזהב על העץ לתכלית היופי ובמסמרות ובמקבות יחזקום כלומר שיחזקו הפסילים ההם במסמרות ובמקבות שיכו על המסמרות וכל זה כדי שלא יפיק רוצה לומר שלא יצא העץ ממקומו, (ה) הנה לסוף סוף כתמר מקשה המה רוצה לומר דבר מלאכותיי הם נעשים מעץ או ממתכות ולא ידברו, אבל הם כפגרים מתים שנשוא ינשוא רוצה לומר שינשאום ויוליכום ממקום למקום ככלי אין חפץ בו כי לא יצעדו רוצה לומר שהם מעצמם לא יוכלו ללכת, והיה תכלית המאמר הזה אל תיראו מהם כי לא ירעו וגם היטב אין אותם כלומר אחרי שהם דברים מלאכותיים איך יתיחסו לכוכבים ולגרמים השמימיים לשאתם תחתו מהם, ובעבור זה תעבדו את הצלמים אל תיראו מהם ר"ל מאותות השמים אשר זכר למעלה כי אין בידם להרע ולא להטיב אלא ביד הקב"ה שהוא רוכב שמים לכל אשר יחפוץ יטם. הנה התבאר מה ענין חקות העמים והפסילים אצל אותות השמים ושלא אמר אל תיראו מהם כי לא ירעו וגומר על הפסילים אלא על השמים שזכר. והותרה בזה השאלה החמישית:

פסוק ו

מאין כמוך ה' וכו' עד אספי מארץ כנעתך. אחרי שזכר שהפסילים הבל המה ושהשמים לא ירעו וגם היטב אין אותם אמר שאין כן אלקי יעקב, ולכן אמר כנגד הש"י מאין כמוך השם כלומר אין בכל השרים העליונים ולא בתחתונים אלוה שיהיה כמוך גדול אתה כי הגדול יאמר בהצטרף אל הקטון והנה כל שרי מעלה הם קטנים מקבלים השפע ממך ולכן באמת גדול אתה רוצה לומר על כל אלקים וסבה ראשונה אתה לכל העליונים והתחתונים, ואמנם אומרו וגדול שמך פירושו לא לבד אתה גדול בקרב עמך אשר ראו

נפלאותיך אבל בקרב הגוים כולם ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה' ומלאכי הנביא אמר (א, יב) כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים, ולהיותך בקרב כל הגוים גדול בגבורה (ז) מי לא ייראך מלך הגוים כי אתה אינך בלבד מלך ישראל אבל גם מלך כל הגוים כיון שגם בקרבם גדול שמך בגבורה, ואומרו כי לך יאתה פירשו המפרשים המלוכה, ויותר נכון לפרש כנוי יאתה על היראה כי לפי שאמר למעלה מאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהם וכאן אמר מי לא ייראך מלך הגוים אמר כי לך יאתה רוצה לומר לך תאות היראה להיות כחך בלתי בעל תכלית ובידך הטוב והרע ולא בשמים כי הנה בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם נודע והכל מודים שאין כמוך, ואם הם עובדים הכוכבים הוא בחשבם שהם אמצעיים בינך ובינם אבל הכל יודו שאין כמוך כי אתה הסבה הראשונה והם כולם מסובבים, (ח) והוא אומרו עוד ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא רוצה לומר אבל כל חכמי הגוים ובכל מלכותם עם היות שיודו במציאות הסבה הראשונה בדבר אחת הם בוערים וכסילים והיא במה שמיסרים את העם לעבוד הפסילים שהם דבר מלאכותיי עץ הוא כי היה מהפסילי' מעץ, (ט) ומקצתם היה כסף מרוקע מתרשיש שהיו מביאים הכסף משם ומרקעים הטסים לחפות בו פסילי העץ ליפותם, ומהם שהיו מחופים מזהב המובא מאופז, אבל הצד השוה שבהם בין שיהיה הפסל מעץ או מכסף או מזהב שהם כולם דבר מלאכותיי בין שיהיה בעץ מעשה חרש וידי צורף או בכסף ובזהב ולובשים אותם תכלת וארגמן שהלבושים הם מעשה חכמים כולם, הנה אם כן הפסילים ההם הם אלקי כסף והם אלקים מתים כי אין בהם רוח חיים ואין בהם ממשלה כלל לא להטיב ולא להרע, (י) אמנם הקב"ה הוא הפך כל זה כי הוא אלקים אמת ואין בו כזב כמו אלה, הוא אלקים חיים ולא מת כמו אלה והוא מלך העולם שמקצפו תרעש הארץ ולא יכילו גוים זעמו ואיך אם כן אתם בני יהודה לא תיראו מלפניו ותיראו מהפסילים וצבאות השמים.

פסוק יא

ואמנם אומרו עוד כדנה תאמרון להום אלקיא די שמיא וארקא לא עבדו וגו' ת"י דנא פתשגן אגרתא די שלח ירמיהו נבייא לות שאר סבי גלותא דבבל דאם יימרון לכון עממיא דאתון ביניהון פלחו לטעותא בית ישראל כן תתיבו וכדין תימרון להון טעון דאתון פלחין להון טעות דלית בהון צרוך אינון מן שמיא לא יכלין לאחתא מטרא ומן ארעא לא יכלין לצמחא פירין אינון ופלחיהון ייבדו מארעא וישתיצון מן תחות שמיא אלין, ושלזה נאמר אחריו לקול תתו המון מים בשמים וגומר, ולזה נמשכו המפרשים כולם ששלח זה ירמיהו לומר לבני הגולה שהלכו עם יהויכין, ושלכך היה הפסוק הזה

בלשון ארמי ולא המשיך הענין כולו באותו לשון לפי שאולי לא יבינוהו אנשי דורו שהיה מדבר עמהם, ומאשר לא נזכר דבר מזה בכתוב נראה לפרש אחרי שזכר טענותיו להחביל ענין הפסילים וצבאות השמים ואמר עליו וה' אלקים אמת הוא אלקים חיים ומלך עולם וגומר, הביא עוד להם טענה אחרת לומר שאם עכ"פ חכמי הגוים אשר זכר יחזיקו בענין הפסילים לא מפאת עצמם אלא מפאת היותם צורות לכוכבים ושרי מעלה שראוי שיאמרו להם בני ישראל הטענה הזאת והיא שהאלוהות שלא עשו ושאין כח בידם לעשות שמים וארץ ראוי שיאבדו מן הארץ ומתחת השמים, כי הנה האלוה האמתי שראוי שייראו מלפניו בארץ הוא האל אשר ברא שמים וארץ אבל אלהיא דשמיא וארקא לא עבדו רוצה לומר שלא עשו השמים והארץ אין ראוי שיראו מלפניהם ולא שיעבדום אבל שיאבדו מן ארעא ומתחות שמיא כלומר שלא יהא זכר בכל הארץ לאלה האלוהות, (יב) כי האלוה האמתי הוא העושה ארץ בכחו מכין תבל בחכמתו והם היסודות ומורכביהם ובתבונתו נטה שמים, וכיון שהוא עשה שמים וארץ הוא האלוה האמתי וכמו שאמר וה' אלקים אמת ומלך עולם מקצפו תרעש הארץ, והנה זכר זה בלשון ארמי מפני שהיה זה מרגלא בפומיה של ירמיהו שהיה טוען הטענה הזאת לחמי הגוים המאמינים בכחות השמים.

פסוק יג

ואחר זה עשה עוד הנביא טענה אחרת מענין המטר באומרו לקול תתו המון מים בשמים ויעלה נשיאים מקצה הארץ וגומר, ופירושו אצלי שפעמים יצטרך העולם למטר ויקרא כל איש לאלוהו שימטיר על הארץ והוא אומרו לקול תתו המון מים בשמים רוצה לומר כאשר ההמון יתן קולו ותפלתו בשמים על דבר המים ויתחבר עם זה סבה טבעית והיא שיהיו אידים עולים מן הארץ הרבה להולדת המטר ועליו אמר מעל' נשיאים מקצה הארץ כלומר אחר שיעלו האידים שהם הנשיאים הנשאים מן הארץ לחלק האויר אשר מהם יתילד המטר ועם זה יראו אותות כאילו המטר עתיד ליפול והוא אומרו ברקים למטר עשה, ואע"פ שיש שם אידים וברקים המורים על ירידת המטר וקול ההמון בשמים צועקים עליו הנה עם כל זה לא ירד המטר ויוצא הקב"ה רוח מאוצרותיו שמפזר האידים ומטר לא ניתך ארצה, (יד) ואז נבער כל אדם מדעת רוצה לומר שכל אדם חכם בחכמת הטבעים ימצא בער וסכל בראותו סבות המטר והוא לא ירד, וגם כן יקבל בושה וכלימה כל צורף מהפסל שעשה בראותו כי שקר נסכו רוצה לומר כי לשקר נסך הזהב והכסף לעשותו כיון שאין רוח בו והרוח הוא כח הכוכב ורוחניותו שהיו חשוב' שירד בצורה והטלסם ההוא ועתה יראו שאין בו רוח באותם הפסילים, (טו) אבל הם כולם

הבל בעצמם והמלאכה הנעשית בהם הוא מעשה תעתועים, ולכן בעת פקודתם יאבדו שכאשר יפקדו אותם בני אדם לצרכיהם בתפלתם יאבדו ולא יועילו, (טז) לא כאלה חלק יעקב רוצה לומר אין כן הקב"ה בענין המטר כי הוא השולח מים על פני חצות בהתפללם אליו, אבל היה זה בו לפי שיוצר הכל הוא כלומר שיצר ועשה השמים הארץ כמ"ש למעלה והיה הפועל א"כ בעל הכח והיכולת כולו והמתפללים לפניו הוא ישראל חבל נחלתו, ולכן בהתפללם אליו יתן מטר ארצם בעתו, ואמר ה' צבאות שמו להגיד שעל כן נקרא שמו ה' צבאות אם בערך צבאות השמים שהוא המהוה אותם ואם בערך צבאות ישראל שהם נחלתם זהו פירוש הפסוקים האלה לדעתי. והותרה בזה השאלה הששית. ומסכים לזה אמר היש בהבלי הגוים מגשימים ואם השמים יתנו רביבים הלא אתה הוא אלקינו ונקוה לך כי אתה עשית את כל אלה (ירמיה יד, כב) רוצה לומר שלא היו הגשמים באים בכח הפסילים שהם הבלי הגוים כי אין בהם כח להוריד הגשם וגם השמים בתנועותיהם אין בהם כח להשפיע הרביבים והמטר אבל הכל הוא מאת ה' אלקינו לפי שהוא עשה את כל האלה רוצה לומר השמים והארץ:

פסוק יז

אספי מארץ כנעתך וכו' עד סוף הנבואה. דעת המפרשים שעל בבל נאמר אספי מארץ כנעתך כאומר אל תתנאו עתה על ישראל בעבור שגלו ביניכם כי הנה קול ה' אומר לך בבל אספי מן הארץ ההכנעה שהיית מכניע העמים כי לא תכניעם עוד, ובעבור שאין זכר בבל בכתובים האלה וגם מה שתורה קשור פסוקי הפרשה נראה לי לפרשו על ישראל ושהוא מכלל התוכחה ועליה אמר אספי מארץ כנעתך כלומר אסוף מן הארץ כל סחורתך אתה בית יהודה שיושבת במצור ובמצוק האויבים וכן תרגום יונתן כנושי מארעא סחורתיך והוא מלשון כנעניה נכבדי ארץ (ישעיה כג, ח), (יח) כי כה אמר ה' הנני קולע את יושבי הארץ שהם בני יהודה כלומר שאשליך אותם ממנה כאדם המשליך אבן בקלע, ואמר בפעם הזאת להגיד שלא יהיה כפעם האחרת שבא סנחריב על ירושלם והקדוש ברוך הוא הגין על העיר אמנם בפעם הזאת לא יהיה כן כי לא יגן עליהם והשיבותי להם כלומר לאותם יושבי הארץ בני יהודה אשר זכר למען ימצאו, והמציאה היא מה שכתוב בתורה ומצאוהו רעות רבות וצרות (דברים לא, יז), (יט) עד שיאמר כל אחד ואחד מהם אוי לי על שברי נחלה מכתי רוצה לומר נכאב' ואנושה מכתי אך זה חולי ואשאנו רוצה לומר אכן באמת לא תהיה זו כליה מוחלטת אלא חולי שאשאנו בהכרח, (כ) כי הנה אהלי שודד וכל מיתרי האהל ניתקו ונעתקו וזה משל לחרבן ירושלם ובית

ה', בני יצאוני ואינם רוצה לומר בני יצאו ממני ואינם בארצי ואין אם כן נוטה עוד אהלי ומקום יריעותי.

פסוק כא

והיה סבת כל הרע הזה כי נבערו הרועים והם מלכי יהודה שהיו רועים אותם נבערו במעשיהם הרעים ואת השם לא דרשו שיצילם מאויביהם על כן הם בעצמם לא השכילו רוצה לומר לא הצליחו במעשיהם והוא מלשון ויהי דוד בכל דרכיו משכיל (שמואל א' יח, יד), וכל מרעיתם נפוצה כלומר כל הצאן שהיו רועים נפוצו מכאן ומכאן כן הלכו ישראל ונפוצו בגלות בסבת רשעת מלכיהם, ולפי שהנביא היה מדבר כל זה כאילו כבר עבר והיה ממציאות חרבן ישראל וגלות ירושלם לכן הוצרך לומר שהיה זוכר כל זה בלשון עבר לפי שהדבר קרוב להיות וכאילו כבר נמצא (כב) כי הנה קול שמוע' הנה באה ורעש גדול מארץ צפון לשום את ערי יהודה שממה מעון תנים.

פסוק כג

ואומרו ידעתי ה' כי לא לאדם דרכו נראה לי לפרשו שהוא גם כן מדברי בני יהודה המתלוננים ידעתי השם כי לא לאדם דרכו לא היה לאדם מכל בני יהודה הדרך הראוי להלוך בו, לא לאיש הולך והכן צעדו רוצה לומר ולא ימצא בינינו לאיש שיהיה הולך בדרך ישר ומכין צעדו לישרו אמת הוא כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ, (כד) אבל עכ"ז יסרני ה' אך במשפט כלומר יהיו העונשים בדרך ייסורין בדרך משפט ליסר החוטאים אבל לא יהיה באפך ובחמתך פן תמעיטני ותדריכני אל ההפסד, (כה) ואם אין אתה שופך זעמך על הגוים אשר לא ידעוך ולא הכירו את גדלך, ועל משפחות האדמה אשר בשמך לא קראו ואינם מתפללים לפניך למה תשפוך אתה על ישראל אשר ידעוך ובשמך קראו יותר ראוי היה שתשפוך חמתך עליהם, כ"ש שהם אכלו את יעקב ואכלוהו בגליות מלכי אשור ויכלוהו עתה בחרבן ירושלם ואת נוהו שהוא בית המקדש השמו, ועל כן ראוי לשפוך עליהם זעמך לא עלינו.

והרד"ק פירש בשם אביו ידעתי ה' כי לא לאדם דרכו שאמר זה על נבוכד נצר שכאשר יצא מבבל היה מסופק בדעתו אם יבוא על בני עמון או על ירושלם וכמו שאמר כי עמד נבוכד נצר על אם הדרך מסופק אם ילך לעמון או לירושלם, והאל יתברך החליף רוחו ושנה את קסמיו כדי שיבא על ירושלם ושזהו ידעתי ה' כי לא לאדם ההוא דרכו לא היה מדעתו לעשות הדרך שעשה וגם לא לאיש אחר ההולך בעולם אין ברשותו להכין צעדו אם לא כמו שיוליכוהו מן השמים וגם נכון הוא:

פרק יא

פסוק א

הנבואה החמישית תחילתה הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' שמעו את דברי הברית וכולי עד אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות. ויש בנבואה הזאת י"ט פרשיות. הראשונה, הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' לאמר שמעו את דברי הברית. השנית, ויאמר ה' אלי קרא את כל הדברים האלה. השלישית, ויאמר ה' אלי נמצא קשר. הרביעית, לכן כה אמר ה' הנני מביא עליהם רעה. החמישית, ואתה אל תתפלל. הששית, מה לידידי בביתי. השביעית, וה' הודיעני ואדעה. הח', לכן כה אמר ה' על אנשי ענתות. הט', לכן כה אמר ה' צבאו' הנני פוקד עליהם. הי', צדיק אתה ה' כי אריב אליך. הי"א, עד מתי תאבל הארץ. הי"ב, עזבתי את ביתי. הי"ג, כה אמר ה' על כל שכני הרעים. הי"ד, כה אמר ה' אלי הלוך וקנית אזור. הט"ו, ויהי דבר ה' אלי שנית לאמר קח את האזו'. הי"ו, ויהי דבר ה' אלי לאמר כה אמר ה' ככה אשחית. הי"ז, שמעו והאזינו. הי"ח, אמור למלך ולגבירה. הי"ט, שאו עיניכם וראו הבאים מצפון. וראיתי לשאול בדברי הנבואה הזאת ששה שאלות:

השאלה הראשונה למה באו אזהרות מכופלות לירמיהו על שמיעת דברי הברית, כי הנה אמר ראשונה שמעו את דברי הברית ואם זה נאמר כנגד בני יהודה ולכן בא בלשון רבים יקשה אומרו אחריו ודברתם אל איש יהודה, ואמרו עוד ואמרת אליהם ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת והיה לו לומר הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' דבר אל איש יהודה או ואמרת אליהם ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת:

השאלה השנית באומרו אחר זה הפרשה השנית ויאמר ה' אלי קרא את כל הדבר' האלה בערי יהודה ובחוצות ירושלם לאמר שמעו דברי הברית הז' כי זה עצמו ענין הצווי הקוד' הוא והוא כפול ומיותר ולמה בראשון אמר עליו ארור האיש אשר לא ישמע בחרם וארור וכאן בצווי הזה לא אמר אלא שמעו את דברי הברית הזאת:

השאלה השלישית בפסוק מה לידידי בביתי, כי אם הם דברי הנביא להשי"ת איך יקרא את השם ידידי כי היה לו לומר אדוני ואיך יאמר הנביא על בית המקדש ביתי ולאי זה דבר יחזור אומרו הרבי', ואיך יאמר כנגד השם ובשר קדש יעברו מעליך כי רעתכי אז תעלוזי ואם הם דברי השם איך יקראהו פעם ידיד בלשון יחיד ופעם הרבים, ומה ענין ובשר קדש יעברו מעליך:

השאלה הרביעית בתרעומת צדיק אתה ה' כי אריב אליך וגומר מדוע דרך רשעים צלחה וגומר, וזה כי אם הוא היה מודה כי צדיק ה' בכל מעשיו למה זה אם כן יריב אתו והוא

צדיק, ועוד כי אחרי שאמר כי אריב אליך למה אמר עוד אך משפטים אדבר אותך והוא הוא עצמו כי אריב אליך, ועוד שהתרעומת הזה לא ידענו על מי היה האם היה על נבוכד נצר שהיה מצליח במעשיו בהיותו רשע ואיך אמר עליו קרוב אתה בפיהם, ומה לו לנביא בזה שאמר ואתה ה' ידעתני תראני וכו', ואם היתה התלונה הזאת על רשעי ישראל כבר א"ל השם מהחרבן שהיה עתיד לבוא עליהם ואין כאן אם כן תלונה, ועוד כי לא מצאנו על זה התרעומת תשובה מהשם יתברך, ומה שת"י ונמשכו אחריו המפרשים כולם שהתשובה היא כי את רגלים רצת וילאוך שאין להרהר אחר מדותיו יתברך הנה לא זכר הכתוב אלא המשל ולא העיר כלל על הנמשל ולמה לא השיבו שעוד מעט ישפוך עליהם זעמו:

השאלה החמישית בענין האזור, והיא שאתה תמצא שצוה השם יתברך בענינו ח' דברים. הראשונה, שיהיה קנוי ולא ניתן במתנה או לקוח או שאול כמו שאמר וקנית לך. השנית, שיהיה אזור ולא כתונת או מגבעת או דבר אחר שיוכל לומר עליו המשל הזה. השלישית, שיהיה האזור מפשתים ולא יהיה מצמר ולא ממשי ולא מדבר אחר. הרביעית, שישימהו על מתניו כי לא דיי שיטמנהו וימצא נשחת אלא שראשונה ישימהו במתניו. החמישית, שלא יביאהו במים ולא אמר ולא תכבסהו וכתב הרד"ק שלא ידע ענין לזה. השישית, שיטמנהו בפרת ולא במקום אחר לא בירדן ולא בנהר אחר אלא בפרת. השביעית, שיטמנהו בנקיקי הסלעים לא בחול ולא בארץ הסמוכה לפרת אלא בסלעים. הח', שכאשר יוציא האזור מהמקום שהטמינו מצאו נשחת לא יצלח לכל. והנה מכל אלה הדברים לא ביאר השם לנביא אלא ברמז אשר כל כך היותו אזור לפי שידבק במתני האיש כאשר דבקה האומה באלהיה וה"ה שנשחת האזור באומרו ככה אשחית את גאון יהודה וגומר, ויש אם כן לשאול שאר הדברים למה צוה עליהם ועל מה ירמזו:

השאלה השישית במשל האחד שאמר סמוך לזה כל נבל ימלא יין, והיא כי מה היה הצורך במשל ההוא והיה נמשל בעינו הוא עצמו הנמשל כמשל האזור מחרבן העם והשחתתו וכמו שמבואר מהפרשיות, ולמה אם כן בא המשל ההוא אחריו, גם שלא תמצאהו בהתחלת פרשה ובדבור כה אמר ה' או היה דבר ה' אבל אמר כמוסיף על הענין הראשון ואמרת אליהם מבלי התחלה אחרת. והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כלם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא שצוה השם יתברך לנביא שיקרא באזני יהוד' וירושלם את דברי הברית שבתורת משה מהברכות והקללות, ושיודיעם שכולם עתידות

להתקיים בהם, ושיזעקו אל ה' שיושיעם ולא ישמע אליהם, וגם לנביא צוה שלא יתפלל עליהם כי לא ישמע אליו, ושלא היו כבר ישראל ראויים להכנס במקדש ה' כיון שהיו עובדים אלקים אחרים, ושאנשי ענתות היו שונאים לירמיהו על היותו מנבא זה והשם יתברך משיב עליהם שלא יהיה מהם שארית, ושהנביא בראותו בנבואתו הצלחת נבוכדנצר עשה תלונתו נגד השם מדוע דרך רשעים צלחה והשם יתברך השיבו שלא היתה הצלחתו אלא כדי שיהיה כלי זעמו ושבט אפו להעניש את ישראל האמנם כל הנוגע בנחלתו יאבדו רעה תבא עליה', ושצוה השם לנביא לעשות משל האזור להיותם ענינו דומה לישראל, וכמו שיתבאר כל זה בפסוקים:

הדבר אשר היה אל ירמיהו וכולי עד ויאמר ה' אלי נמצא קשר. כבר זכרתי בהקדמת זה הספר שמצינו בנבואות הנביא ירמיהו נהוג מאד זה הלשון הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' לאמר לרמוז אל האמצעיים בנבואתו שלא היתה מהסבה הראשונה יתברך מבלי אמצעי כמשה רבינו, כי עם היות שנשתוה אליו בהתמדת נבואתו מ' שנה ובהיותו מקודש מן הבטן וסרבנותו בשליחותו וכמו שכתבתי בהקדמת זה הפירוש הנה לא נתדמה אליו במדרגה ובמשפיע כי משה היתה נבואתו מהשם בלי אמצעי אמנם ירמיהו היה הדבר בא אליו מאת ה' רוצה לומר שע"י אמצעי קבל השפע משם ה', ואע"פ שירמיהו אומר פעמים רבות ויאמר ה' אלי ענינו שאמר לו ע"י שליח כמו שכבר נודע, (ב) ובאומרו שמעו את דברי הברית הזאת ודברתם אל איש יהודה ועל יושבי ירושלם כתבו המפרשים שכנגד ירמיהו ושאר נביאי האמת כמו צפניה ודומיהם שהיו בזמנו אמר השם שמעו את דברי הברית, ואחרי שצוה את הנביאים שישמעו אותם צוה אותם שידברו אל איש יהודה שהוא כמו עם יהודה ע"ד ואיש ישראל נגש (שמואל א' יד, כד), על יושבי ירושלם שענינו אל יושבי כמו וילך אלקנה הרמתה על ביתו (שם ב, יא), וכן ותתפלל על ה' (שם א, י), שהוא אל ה'. והנ"ל הוא שלא אמר שמעו את דברי הברית כנגד הנביאים כי למה לא ישמעו דברי השם והם נביאיו ולא הזהיר את ירמיהו בכל נבואותיו שישמע דברי השם, גם לא מצאנו שישתף נביא אחר עמו בנבואותיו, אבל ענינו שצוה השם את ירמיהו לקרא דברי הברית אשר בתורת משה לבני יהודה והם הברכות והקללות שבערבות מואב ובחורב גם כן אם תשמע אם לא תשמע, ובעבור שהם לא יאבו לשמוע הקללות ההם ויברחו מפני הנביא לכן צוה השם לנביא שיעשה להם על זה תחבולה להביאם לשמוע דברי הברית והיא שיאמר להם ראשונ' בלבד שמעו את דברי הברית הזאת והם יחשבו שהוא ברית חדשה שהשם ירצה לכרות עתה עמהם וירצו בו, וכאשר יאספו סביבו לשמוע (ג) אז ידבר ויאמר להם ארור האיש אשר לא

ישמע את דברי הברית הזאת (ד) אשר צויתי את אבותיכם ביום הוציאי אות' מארץ מצרי' שהיה בערכם ככור הברזל בצרוף הצרות שם, כמו שבכור מצרפים הכסף, אשר תכלית הברית ההוא כולו לאמר שמעו בקולי שהוא בכלל המצות ועשיתם אותם רוצה לומר המצות שעליהם כרתי הברית, (ה) ולא היה זה אלא לתועלתם למען הקים את השבועה אשר נשבעתי לאבותיכם לתת להם ארץ זבת חלב ודבש כיום הזה אשר אתם יושבים עליה, והנה הנביא קיים החרם ואמר אמן ה' רוצה לומר כן יהיה שכל מי שלא ישמע דברי הברית הזה הכתוב בתורה יהיה ארור ומוחרם.

פסוק ו

ואמר הנביא שעוד צוהו השם יתברך בזה שלא די אותה האמירה אשר יאמר לאיש יהודה ויושבי ירושלם שהיא תהיה בבית ה' שהוא המקום שהיו נאספים שם העם, אבל שעוד מלבד זה יקרא את כל הדברים האלה בשאר ערי יהודה שילך שמה לקרא אותם ובחצות ירושלם שיפרסם אותם הדברים בכל מקום כדי שתשמענה הנשים והטף והאנשים שלא היו בבית ה' בעת שדיבר אל העם ומה שיאמר שמה הוא שמעו את דברי הברית הזאת ועשיתם אותם, (ז) כי העד העידותי רוצה לומר כבר התרתי באבותיכם על זה משיצאו ממצרים בהיותם על הר סיני ובערבות מואב ואחר כך על ידי הנביאים השכם והעד רוצה לומר בכל יום הייתי שולח נביאי להתרות בהם, (ח) ואבותיכם לא שמעו את דברי ולא הטו את אזנם לדברי נביאי ולכן אביא עליהם את כל דברי הברית הזאת והם הקללות הנזכרות בברית יען צויתי אותם לעשות רוצה לומר מצותי ולא עשו. הנה התבאר שאין ייתור בפסוקי' האל', והותרו השאלות ראשונה ושנית:

פסוק ט

ויאמר ה' אלי נמצא קשר וגומר עד וה' הודיע' ואדעה אז הראיתני. עתה יודיע השם לנביא על מה צוה עתה לקרא דברי הברית ליושבי ירושלם ואיש יהודה לפי שנמצא קשר באיש יהודה ויושבי ירושלם, (י) והקשר הוא שאחרי ששבו בתשובה בימי יאשיהו חזרו למרדם כבראשונה ושבו אל עונות אבותם הראשונים אשר מאנו לשמוע את דבריו בדורו של אחז ואמון ומנשה וכן הדור הזה הלכו אחרי אלקים אחרים לעבדם, ואם כן הפרו בית ישראל והוא מלכות אפרים ובית יהודה כמות זה מות זה את בריתי אשר כרתי את אבותם, (יא) ולכן הנני מביא עליהם רעה שלא יוכלו לצאת ולהנצל ממנה ויצעקו אלי להושיעם ולא אשמע אליהם, (יב) ואז ילכו לקרוא ולצעוק אל האלהים אשר הם עובדים אותם ומקטרים להם אבל הושע לא יושיעו להם בעת צרתם, ולפי שאמר והלכו ערי יהודה וזעקו אל האלהים אשר הם מקטרים להם נתן הסבה למה תלה זה בערים

(יג) ואמר כי מספר עריך היו אלהיך רוצה לומר כי הנה היו מספר האלוהות כמספר הערים וגם כמספר חוצות ירושלם, ולכן אמר שילכו ערי יהודה ויושבי ירושלם לפי שכל עיר וכל חוץ ילך לבקש אלוהיו, (יד) וצוה השם לנביא שאחרי שהם ילכו לבקש עזרת אלהים אחרים שהוא לא יתפלל בעדם לפי שהוא ית' לא יקבל תפלתם שיקראו לו בעבור רעתם והיה זה לפי שהתשובה אין ראוי שתהיה אלא עם חרטת העונות לא לבד להנצל מהצרות וכמו שאמר ועתה באתם אלי כאשר צר לכם.

פסוק טו

ואמנם אומרו אחר זה מה לידידי בביתי וגומר דרשו חכמים ז"ל (מנחות נג, ב) שהם דברי השם אמרו בשעה שנחרב בית המקדש מצאו הקדוש ברוך הוא לאברהם עומד בבית המקדש אמר לו מה לידידי בביתי אמר לו על עסק בני באתי אמר לו בניך חטאו וגלו אמר לו שמא בשוגג חטאו. אמר לו עשותה המזמתה, אמר לו שמא מיעוטים חטאו. אמר לו הרבים, א"ל היה לך לזכור ברית מילה. אמר לו ובשר קדש יעברו מעליך, אמר לו שמא אם המתנת להם היו חוזרים בתשובה א"ל כי רעתכי אז תעלוזי, אמר לו שמא ח"ו אין להם תקנה אמר לו זית רענן וגומר. ויונתן תרגם פירוש הפסוק באופן אחר אמר מה לעמא דהוה חביב קדמי שבקו פולחן בית מקדשא עבדו עצה לחטאין סגיאין מערבין בשר שקוצין עם בשר קודשא יגלון מניך מן קדם בשתיך בכן הויתא תקיפא. והרד"ק למה שהרגיש בפירושים האלה שהיו בלתי מתישבים על פשט הכתוב נטה לפרשו באופן אחר, והוא שהיו אלה דברי הנביא ושקרא ידידו הקב"ה לפי שהוא היה מאוהבי שמו ואמר מה לידידי יתברך עוד בביתי שהוא בית המקדש כלומר להשרות שכינתו שם בעשות כנסת ישראל המזמתה עם הרבים שהם אלהים אחרים, וכיון שהניחה עבודת אל אחד ועשתה מזמה עם אלהים רבים מה לו להקב"ה עוד בביתי, ופירש ובשר קדש יעברו מעליך על כנסת ישראל כלומר האם חשבת שיש להשם צורך לבית המקדש מפני הקרבנות והנה בשר קדש יעברו מעליך רוצה לומר בשר קודש הזבחים אינם כבר מוטלים עליך לעשותם כי רעתכי אז תעלוזי בעשייתם. ואתה רואה כמה מהדוחקים יסבול פירושו זה, כי הנה עם היות שהקב"ה יקרא את האדם אוהב אין ראוי שבן אדם יקרא את הקב"ה ידיד, ולא שיקרא הנביא בית המקדש ביתי, ושיקרא את אלהים אחרים רבים כי אין זה שם מיוחד אליהם, וגם שחצי הפסוק ידבר כנגד האל יתברך ומחציתו כנגד בית יהודה.

ולכן נראה לי לפרש שהפסוק הזה כולו דברי השם, שאחרי שצוה לנביא שלא יתפלל עליהם ושהם לא יקראוהו כי לא יענה אותם, אמר מה לידידי שהוא ישראל בביתי שהוא

בית המקדש כי הנה ישראל נקרא ידיד השם וכמו שאמר נתתי את ידידות נפשי בכף אויביה (להלן יב, ז), וכאילו אמר מה לעם סגולתי וידידי לבוא בביתי, עשותה המזמת' רוצה לומר שהוא בא שמה לעשות מזמה ורשע והה"א שבא בסוף מזמתה הוא לשמש במקום למ"ד בתחלתה כאומר מה לישראל ידידי לבוא לביתי לעשות שם רשעתם. וכמו שאמר למעלה נתנו שקוציהם בבית אשר נקרא שמי עליו, ולפי שאמר ידידי בלשון יחיד הוצרך לומר שלא קרא ידידי אדם פרטי אחד אבל אמרו על הרבים והם בני יהודה ויושבי ירושלם, והיה אם כן הכתוב הזה מסורס ושיעורו מה לידידי הרבים בביתי לעשות המזמה האם באים שמה להקריב קרבנות אינני רוצה בהם מידם, וזהו ובשר קדש יעברו מעליך כלומר כבר עברו מעליך ואינני רוצה בהקרבתם לפי שאתה שש ומתעלז ושמח ברעות הפשעים שאתה עושה ואם כן מה לכם עוד בביתי. וי"מ ובשר קדש כמו ואנשי קדש (שמות כב, לא) כי האנשים יקראו בשר על דרך יבוא כל בשר להשתחוות לפני (ישעיה סו, כג), יאמר שאנשי קדש והם החסידים ואנשי מעשה ויראי השם שהיו ביניהם עברו מהם וכבר מתו ולכן הם הנשארים היו עושים הרעות ומתעלזים בהם הנה התבארו הפסוקים האלו והותרה השאלה השלישית.

פסוק טז

ואמנם אומרו זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך פירשוהו המפרשים על ישראל ויהודה וכפי סגנון הפרשה נ"ל לפרשו על בית המקדש כי מפני שאמר מה לידידי בביתי דיבר כנגד הבית ואמר כשהיו ישראל ויהודה עושים רצוני ומצותי היה הבית האלהי כמו הזית הרענן שפריו יפה ותארו יפה, והמשילו לזית שבדשנו ושמנו יכבדו אלקים ואנשים, אבל עתה לקול המולה גדולה שהיא המיית חיל הכשדים הבאים על ירושלם והוא לשון כקול מחנה הצית והבעיר ה' הנזכר אש עליה רוצה לומר על הבית שזכר ולא יהיה עוד כזית רענן יפה פרי תואר, או יהיה עליה מלשון עלים כי בעבור שהמשיל הבית לזית רענן אמר שהצית והבעיר הקדוש ברוך הוא אש בעלים שלה, וכן האויבים רעו וישברו דליותיו שהם ענפיו, וזכר בה העלים והענפים לרמוז אל עושר הבית וכבודו בעלים ואל כליו המקודשים בדליות, (יז) ואומרו וה' צבאות הנוטע אותך רוצה לומר שהאל שבנה הבית הזה והשכין שכינתו בתוכה הוא עצמו דיבר עליה רעה כי לא היה חרבנה מכח הכשדים וממשלתם כי אם בגזרת אלהית, וזה לא לחטאת המקדש וחסרונו אלא בגלל רעת בית ישראל ובית יהודה אשר עשו להכעיסני לקטר לבעל כי בסבת כולם נחרב הבית, ותכלית זה המאמר וסופו מורה שלא אמר זית רענן על ישראל אלא על בית ה':

פסוק יח

ויהו - ה הודיעני ואדעה וכו' עד צדיק אתה ה' כי אריב אליך. כתב הרד"ק בשם אביו שהקב"ה גילה לירמיהו במקום הזה שאנשי עירו ענתות היו חושבים עליו מחשבות להמיתו בסם המות ושע"ז אמר אז הראיתני מעלליהם, ומאשר לא נזכר דבר מזה בכתוב נ"ל לפרש שהיו אנשי דורו ואנשי ענתות עירו בפרט שונאים אותו ומתרעמים נגדו למה שהיה מנבא עליהם רעה ולכן התנצל הנביא באומרו אם אני מנבא להם רעות אינם לשנאתי אותם ואינם מלבי אבל השי"ת הודיעני כ"ז ואדעה כי אני יודע מהעתיד להיות מה שהודיעני השם ואם אני מוכיחם על רוע מעשיהם אי"ז אלא שאתה אלקי הראיתני מעלליהם הרעים ואין בי ע"ז עון ואשם, (יט) כי אני ככבש וכאלוף שהוא השור אשר יובל כ"א מהם לטבוח מבלי שידע דבר, או יהיה אלוף תואר לכבש כמו כבש נבחר כאלוף תימן (בראשית לו, טו) כן הקב"ה מוליך אותי להודיעני הדברים כרצונו ואינם מדעתי ולא הייתי אני יודע כי בעבור זה רשעי הדור עלי חשבו מחשבות לאמר נשחיתה עץ בלחמו והוא הנביא כלומר נשחיתהו ונמיתהו עם כל נבואתו באופן שיכרת מארץ חיים ושמו לא יזכר עוד, וקראהו עץ לפי שהיה מוכיח ויועץ חרשים וארץ חיים הוא העוה"ז, או כוונו לא"י שימות ויפרד ויצא ממנה, (כ) ובאמת שלא יהיה כמחשבותם. כי אתה ה' שופט צדק ובוחן כליות ולב תראני בחיי נקמתך מהם שתנקום נקמתך ממה שעברו על מצותיך וארא אני אותה הנקמה קודם שאמות כי אליך גליתי את ריבי ואיני רוצה להוכיחם ע"ז אבל לפני אלקי גליתי את ריבי עמהם והוא ידין את משפטי, (כא) ולכן בעבור זה בא דבר ה' על אנשי ענתות ר"ל לא תתרעם משאר העם כי אני בוחן כליות ולב ויודע שלא חשבו עליך המחשבות אשר אמרת אלא אנשי ענתות עירך והם מבקשים את נפשך כדי שלא תנבא בשם ה', (כב) ולכן יהיה מעונשם שכל בחוריהם ימותו בחרב במלחמה ובניהם ובנותיהם הקטנים ימותו ברעב, (כג) ושלא ישאר מהם אדם שילך בגלות כי שארית לא תהיה להם לפי שאביא רעה מופלגת על אנשי ענתות יותר מבשאר ערי יהודה ובנימין נאם ה', וזה הוא בשורת הדין הם חשבו להרגו בהיותם קרוביו ושכניו מכל שאר בני יהודה יהיה מעונשם שלא ישאר מהם שארית שלא ימות כמו שהם חשבו על ירמיהו להרגו, האמנם בספר עזרא מצאנו ששבו מבבל אנשי ענתות ולכן אחז"ל שנגזרה עליהם גזרה זו אבל שבו בתשובה אח"כ ולא נשאר מהם שארית, ואמר שנת פקודתם על שנת י"ט לנבוכדנצר שאז פקד הקב"ה עון בית יהודה ועונשם:

פרק יב

פסוק א

צדיק אתה ה' כי אריב אליך וכו' עד עזבתי את ביתי נטשתי. אמר הנביא ידעתי ה' ידעתי כי צדיק אתה וישר משפטיך, ועם היות שאני אריב אליך אני מודה קודם כל דברי כי צדיק אתה ה' אבל עכ"ז משפטים אדבר אותך ר"ל הטענות הגוברות בדבר המשפט אדבר אותם לפניך לדעת סבתם לא להיותי מסופק אם אתה צדיק בדיניך, והנה המשפטים הם מדוע דרך רשעים צלחה וגם בזה נתדמה ירמיהו למרע"ה כי הוא שאל ממנו יתברך הודיעני נא את דרכיך וגם ירמיהו שאל ע"ז מדוע דרך רשעים צלחה ולא אמר זה על הרשעים שהיו בדורו כמ"ש ה"ר דוד קמחי אלא על נבוכדנצר וחיל הכשדים שראה אותם הנביא מצליחים במעשיהם וכובשים כל מלכיות, (ב) ואמר נטעתם גם שורשו לפי שלא היה נבוכד נצר בן מלך ולא ירש המלכות מאבותיו אבל הוא קם מעצמו וכאילו השם נטעו ומיד שורש בארץ גזעו ולכן בגידולם גם עשו פרי בנים ובני בנים יורשים מלכותו, ואף על פי שהם מראים עצמם בעלי משפט וצדקה ויראים את האל עושה שמים וארץ הוא מן השפה ולחוץ אבל רחוק אתה מכליותיהם כי אין במחשבותיהם יראת שמים בדבר מן הדברים כמו שימצא פעמים רבות בחסידי אומות העולם, (ג) ואין לך שתאמר שמה שיש במחשבותיהם ולבותם הוא נעלם ממך כי אתה ה' ידעתני תראני ובחנת לבי, ולא אמר הנביא זה על עצמו בלבד אלא כאומר אתה רואה מחשבות ולב כל אדם ואני מכיר זה בעצמי ולכן ה' אלקים אל תתן הצלחה לכשדיים הרשעים האלה התקם כצאן לטבחה והקדישם ליום הרגה שיהרגו כולם, והתקם כמו העתיקם על דרך אומרו התקינו אותם מן העיר כלומר העתיקם מהצלחתם לטבחה ולהרג, ולפי שהיו המשפטים האלה שהיה מדבר הנביא על ענין נבוכדנצר, לכן השיבו יתברך עם רשעת ישראל ומעשיהם הרעים שהקיא אותם הארץ ושלכן היתה הצלחת נבוכד נצר כדי שיהיה כלי זעמו של הקדוש ברוך הוא וכלי מפצו להעניש בו את ישראל, והנה תשובת הש"י התחיל באומרו (ד) עד מתי תאבל הארץ רוצה לומר האם היית רוצה שאמתין עוד לדור הרע הזה בהשחתת הארץ אשר בידיהם עד מתי תהיה הארץ הקדושה אבלה, ועשב כל השדה ייבש בסבת רשעת יושבי בה עד שבסבת עונותיהם ופשעיהם אף הבהמות ועוף השמים ספו תמו כי לא תרבינה הבהמות בארצם מפני קללת פשעיהם באומרם שאני איני רואה אחריתם ולא צופה מעשיהם אם כן בעבור פשעם להוציא הארץ מידיהם הוצרך שיצלח נבוכדנצר ויבא לכובשה.

ולפי שירמיהו לא היה עדיין מכיר בפועל רשעת בני יהודה וירושלם הביא לו הקב"ה משל מענין עצמו עם קרוביו אנשי ענתות ואמר (ה) כי את רגלים רצת וילאוך רוצה לומר אם עם אנשי ענתות שהם שכניך וקרוביך התחברת לרוץ עמהם כדרך האנשים הרצים לראות מי הוא היותר קל מהם וילאוך ופחדת מרשעתם שהיו רוצים להרגך איך תתחרה את הסוסים שהם אנשי ירושל' המלך והשרים כשתתחבר אליהם כי הנה באמת תכיר ברשעתם כפלי כפלים מבני ענתות, ואומרו ובארץ שלום אתה בוטח פרש"י כי את רגלים רצת וילאוך וזה בארץ שלום אשר אתה בוטח ואיך תעשה בגאון הירדן. ולי נראה שהוא בתמיה' כי הוא לא היה בוטח שם אבל אמר ובארץ שלום שהוא ענתות אתה בוטח באמת אינך בוטח שם ואם כן איך תעשה בטחון בגאון הירדן ששם מעונות אריות והררי נמרים, (ו) וביאר לו המשל באומרו כי גם אחיך ובית אביך גם המה בגדו בך קראו אחריך מלא שהוא קבוץ אנשים להרגך, או נאמר שרצה במלא דברים רעים כמו שת"י, ובל תאמן בם כי ידברו אליך טובות ומשם תקח ראייה לרשעת כל העם הזה שבעבורו יבא נבוכד נצר עליהם ולכן הוא מצליח במעשיו כדי שיענשו על ידו במשפט אלקי, והמשיך פרשת עזבתי את ביתי אשר יספר בה הרעות והחרבן איך יהיה, ואחריה הביא פרשת כה אמר ה' על כל שכני הרעים נוגעים בנחלה אשר הנחלתי וכו' שייעד בו חרבן נבוכד נצר על אשר הרע לישראל כמו שיתבאר, ובזה כולו נשלמה תשובת המשפטים ששאל הנביא והותרה עם מה שפירשתי בזה השאלה הרביעית:

פסוק ז

עזבתי את ביתי וכו' עד כה אמר ה' אלי הלוך וקנית לך אזור פשתים אמר ה' לנביא שמפני רשעת יושבי הארץ תבוא החרבן ויקונן על שלש אבדות גדולות שנאבדו שמה. הראשונה, בית קדשנו ותפארתנו ועל זאת אמר עזבתי את ביתי. והשנייה, הארץ הקדושה שתמיד היו עיני ה' בה ועל זה אמר נטשתי את נחלתי. והשליש', הוא עם ה' ידידו ועם סגולתו שהלכו בגולה ועליו אמר נתתי את ידידות נפשי וגומר. ויותר נכון לפרש ביתי על בית המקדש ונחלתי על העם יעקב חבל נחלתו וידידות נפשי היא הארץ הנבחרת שתמיד ה' דורש אותה ועליה אמר נתתי את ידידות נפשי שהיא הארץ הקדושה בכף אויביה.

פסוק ח

ואומרו היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי בקולה עניינו כפי הפי' הראשון בנחלה שארץ ישראל שהיא נחלתו היתה לפניו כאריה ביער שטורף וחומס כל בשר כן היתה ארץ ישראל מלאה עול חמס ושוד, והיותר רע הוא שקוראים אליו בעת צרתם והוא

אומרו נתנה עלי בקולה שאושיע אותה ועל כן שנאתיה, ועם היות הפשעים האלה ראוי שיתיחסו ליושבי הארץ לא לארץ נחלת השם הנה ייחס אותם אליה להגיד שכולה היתה מלאה דמים ויוחס לארץ מה שימצא באנשיה כמו שאמר וכל הארץ באו מצרימה לשבור אל יוסף (בראשית מא, כז), כי מלאה הארץ חמס (שם ו, יג). וכפי הפירוש השני שנאמר נחלתי על ישראל כי היה יעקב חבל נחלתו והוא היותר נכון יהיה פירושו שהיה ישראל כאריה ביער מעוול וחומץ ונותן עליו בקולו כלומר בזדון וגודל לב.

פסוק ט

ואומרו העיט צבוע נחלתי אמרו על נובכדנצר ואינו בתמיהה אלא כאומר העיט צבוע בדם חללים שהוא נבוכד נצר הוא יהיה בנחלתי לי רוצה לומר הוא יבא על נחלתי בסבתי ובגזרתי והעיט ההוא יהיה סביב עליה, ומאחרי שימלא כרסו מנחלתי יצאו כל חית השדה לאכול שהעיט יצוה לעופות אחרי שתאכלו אספו כל חית השדה שיבאו לאכלה משם כי כן במלחמות העופות יבאו על החללי' ראשונה ויבואו החיות אחר כך לאכול, והיה זה משל על שאר האומות שיבואו עם נבוכדנצר במצותו להחריב את ירושלם. ופירש רש"י שיש עוף אחד והוא העיט צבוע שיאספו עליו כל שאר העופות לאוכלו ושלכן אמר בתמיהה העיט צבוע נחלתי לי כלומר לפני שהעיט סביב עליה והוא שם לכלל העופות הנאספים עלה לאכלה עד שגם הם יאמרו לאסוף כל חית השדה שתבא עליה גם כן, (י) ביאר מהו הנמשל בחיות השדה שזכר באומרו רועים רבים שהם המלכים שבאו עם נבוכד נצר על ירושלם הם שהשחיתו כרמים כי כרם ה' צבאות בית ישראל, בוססו את חלקתי שהיא ארץ ישראל בכלל נתנו את חלקת חמדתי שהיא ירושלם ידידות נפשי למדבר שממה מאין יושב, (יא) ויותר מכל אותם הרועים שמה לשממה רוצה לומר הנזכר למעלה שהוא נבוכדנצר הוא בפרט שם את חלקת חמדתי לשממה, ואומרו אבלה עלי שממה הוא נאמר בתמיהה יאמר האם תחשוב שהחלקה אבלה והתאבלה עלי על שממותה לאמר ולהתחנן לפני שלא אשומם אותה באמת לא עשתה דבר מזה כי נשמה תהיה כל הארץ לפי שאין איש שם על לב, (יב) כי הנה על כל שפיים והם המקומות הגבוהי' והגבעות יבאו שודדים מהכשדים לא בכחם וגבורתם אלא מפני שחרב השם אכלה מקצה הארץ ועד קצה הארץ ירמוז לא לבד לארץ ישראל כי אם גם כן ליתר האומות שאז החריב גם כן נבוכד נצר באופן שלא יהיה שלום לכל בשר, ועם תוקף המלחמה והחרב (יג) עוד יתחברו אליהם הרעב והחסרון כי כאשר יזרעו חטים יקצרו קוצים ומתוך הרעב נחלו לא יועילו רוצה לומר יקבלו מחלה וכאב וצער גדול ולא יועילו למאכלם, ואמר הנביא כנגדם ראוי היה לכם שתבושו מתבואותיכ'

שהדבר מבואר בהם שהם במארה מחרון אף ה'. והרד"ק פירש זרעו חטים וקוצים קצרו על תוכחות הנביאים שזורעים בישראל שנקראו חלקת השם דברי שלום ואמת וקוצים קצרו שלא יצמחו ולא יצא תועלת מדבריהם לכן נחלו ונכאבו לא יועילו הנביאים רק שיקבלו כאב ומחלה בעבור שלא יועילו. ובשם אביו פירש זרעו חטים על הממון הרב שהיו שולחים למצרים כדי שיבואו בעזרתם מפני מלך בבל ובטחו על משענת קנה רצוץ וזהו וקוצים קצרו ושלכן נחלו ונכאבו בעבור הממון שנתנו ולא הועיל דבר, הנה ביאר בזה סבת הצלחת נבוכד נצר שהיה כדי להעניש את ישראל על ידו.

פסוק יד

האמנם אמר ה' לנביא לא תחשוב שתתמיד לנצח הצלחת נבוכדנצר ובניו (יד) כי כה אמר ה' על כל שכני הרעים שהם מצרים ועמון ואדום וצור וצידון ושאר העמים ובבל מכללם והם הנוגעים בנחלה אשר הנחלתי את עמי את ישראל רוצה לומר שהחריבו ארץ ישראל ונתנו למשסה יעקב וישראל לבוססים, ושהנה גזר עליהם מפני זה לנתוש אותם מעל אדמתם כי כמו שהם הגלו את ישראל מארצם כן הם יסחו מאדמת' ואת בית יהודה אתוש מתוכם ובזה הודיעו שיפקוד גלות בבל וישיבם לירושלם, ולפי שעמון ומואב ומצרים החריבם גם כן נבוכדנצר הודיע השם לנביא שכאשר ישובו בני יהודה לירושלם בפקיד' בית שני ישובו ג"כ משאר האומות ההם לארצותם וזהו שאמר (טו) והיה אחרי נטשי אותם אשוב ורחמתים והשיבותים איש לנחלתו ואיש אל ארצו כי כמו שהיה הגלות כולל לכולם כן תהיה הפקידה כוללת לכולם ולא נכלל בזה בבל והיתה פקידה על הנחרבים לא למחריבים אותם, ואמר שאותם האומות שיופקדו עם פקידת בית יהודה (טז) אם למוד ילמדו את דרכי ישראל ויתגיירו בתוכם וכמו שישראל קבלו מהם דרכי העבודה זרה שהיו עובדים כמו הם כן המה יקבלו דרכי ישראל ותורתו הנה אז אותם האומות יהיה נבנים ומתקייצים בתוך עם ישראל וזהו ונבנו בתוך עמי (יז) אבל אם אותם האומות לא ישמעו לי להתגייר וללמוד מדרכי התורה הנה אז יתוץ השם את הגוי ההוא נתוש ואבד רצה לומר נתישה ועזיבה בגלות נצח ולא יגאלו עוד. ולאומר שיאמר איך נתקיים הייעוד הזה והרי בנבואת בני עמון נאמר ואחרי כן אשיב את שבות בני עמון וידוע שלא נתגיירו נחלקו רבי יהושע ורבן גמליאל בתשובתו והיה דעת רבי יהושע שאותו הייעוד הנאמר בבני עמון הוא תנאי אם ילמדו דרכי התורה ואם לא שלא ישובו עוד לארצם והוא הדעת היותר נכון בעיני כי דבר אלקינו יקום לעולם, ועמון ומואב עם היות שנבא הנביא שישוב השם את שבותם היה בתנאי שיתגיירו וילמדו דרכי עם ה' אבל הם לא רצו להתגייר וללמוד דרכי השם ולכן נמחו שמותם מן הארץ,

ואין היום זכר האומות ההמה בעולם אמנם אדום מפני שלמדו דרכי התורה בימי בית שני והכניסם המלך הורקנוס בברית מילה לכן שב השם את שבותם ונתקיי' שמו של אדום עד היום הזה, וכן בבל שלא למד דרכי השם ותורתו לא שב השם את שבותו ונשחתה בבל ונהפכה כמהפכת סדום ועמורה כי הנה מדינת בבל הנקראת היום אינה בבל הקדומה כי אם מדינה אחרת נעשית קרוב אליה, הנה בזה השלים הקב"ה תשובתו למשפטים שדבר ירמיהו מהצלחת נבוכדנצר:

פרק יג

פסוק א

כה אמר ה' אלי הלוך וקנית אזור וגומר עד ואמרת אליהם את הדבר הזה. ארבע' צוויים נצטווה ירמיהו על דבר האזור. הראשון, שיקנה אזור פשתים וישימהו על מתניו ובמים לא יבא וענין זה כי בעבור שהיתה הכונה שישחת האזור היה ראוי שיהיה כמו שנארג מבלי שיבא במים, כי הנה בגד הפשתן בבואו במים יתעצם מאד ויהיה יותר קיים וחזק וכדי שהאזור הזה לא יהיה כן כי אם נכון להשחת צוה שלא יבא במים, ונראה שלזה כיוון רש"י במה שפירש ובמים לא תביאהו לכבסו שימלא זיעה כדי שימהר לרקוב. והצווי השני הוא, (ד) שיקח האזור ויוליכהו אל נהר פרת ויטמנהו שם בנקיקי הסלע וכבר ידעת שפרת היה גבול ארץ ישראל בין ירושלם ובבל ובנקיקי הסלע הוא החורים והנקבים הנעשים בסלע.

פסוק ו

והצווי השלישי הוא, שילך לפרת ויקח משם את האזור שטמן שם, (ז) וכן עשה ומצאו נשחת באופן שלא יצלח לכל.

פסוק ח

ובדבור הד' הודיעו השם הנמשל במשל הזה (ט) באומרו כי כמו שנשחת האזור ההוא ככה ישחית את גאון יהודה ואת גאון ירושלם שהוא גאון מאד (י) לפי שהיו ממאנים לשמוע דברי האל והולכים בשרירות לבם הרע בעבודת האלהים הזרים ולכן לא יצלחו לכל כמו האזור.

פסוק יא

וביאר אליו עוד שהיה האזור משל לישראל לפי שכמו שידבק האזור אל מתני איש כן הדביק אליו כל בית ישראל וכל בית יהודה בהוציאו אותם מארץ מצרים להיות לו לעם לשם ולתהלה ולתפארת, ועם כל זה לא שמעו אל דבר השם.

והנה הרב המורה כתב שקניית האזור הטמנתו והוצאתו והשחתתו הכל היה במראה הנבואה, ולפי שהוא נתן הגזרה הזאת כוללת בכל ספורי מעשי הנביאים חקרתי אני עליו בנבואה הראשונה מספר הושע ושם הוכחתי שיש הפרש רב בין מה שיעיד הכתוב שנעשה כן ובין מה שיספר הנביא בספוריו שעשאו, ושבמקום שמעיד הכתוב שנעשה הדבר כן כמו וילך הושע כן ויקח לו את גומר בת דבלים (הושע א, ג) והדומים לאלה שהם עדות הכתובים לא דברי הנביאים שיספרו אותו ראוי שנאמין שכך היה הדבר בפועל כי איך נכחיש מה שהעיד עליו הכתוב, ואם היה בידנו להכחיש הספורים ולומר שהיו במראה הנבואה לא בפועל פשה תפשה הנגע להכחיש דברים אחרים חמורים ממה שהעיד הכתוב על אמתתם, אבל בנדון אשר לנו שאמר הנביא ואקנה את האזור וגומר ראוי שנאמר כדברי הרב המורה שאפשר שהיה זה כולו במראה הנבואה ושלא הלך ירמיהו אל פרת לעשותו, ואמנם על מה ירמוז חלקי המשל הזה אשר צוה יתברך עליהם ראוי שיאמר בענינו, והוא שהאזור היה רומז לבית ישראל כולו כי כמו שהאזור ידבק אל מתני האיש ככה היה דבק העם הזה לאלקיו ולכן אמר יתברך כאן כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל, וכמו שהאזור הוא לשם ולתפארת אל האזור בו כן הוא דבקות ישראל באלקיו ולתהלה ולשם ולתפארת לאלוה יתברך וכמו שאמר ישראל אשר בך אתפאר (ישעיה מט, ג), ולכן צוה שיקח אזור ולא דבר אחר, והנה צוה השם לנביא שיקנה האזור להדמותו לישראל שהיה קנין הקדוש ברוך הוא בעולמו והוא קנה אותו במצרים במסות באותות ובמופתים כי לא יצאו הם מעצמם ולא נתנם פרעה להלוך אבל השם הוציאם בכחו ולכן אמרו חז"ל (אבות ו, י) שהיה ישראל אחד מחמשה קנינים שקנה הקדוש ברוך הוא בעולמו, וכמאמר אדון הנביאים בשירתו (שמות טו, טז) עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית, והנה צוה שיהיה האזור מפשתן להגיד שעם היות האומה במצרים עם בזוי ושסוי הנה תתפשט אחרי צאתם משם ותהיה לגוי גדול כי פשתן הוא מלשון רבוי והתפשטות מגזרת ואם פשה תפשה הנגע (ויקרא יג, כב), ופשו פרשיו (חבקוק א, ח). וכבר זכר הרב המורה שפעמים בספרי הנבואה יבאו רמזי הענינים בשיתוף השמות והנה צוהו שישים האזור על מתניו לפי שהיה האזור משל לאומה כמו שנזכר מהנביא היה משל להקדוש ברוך הוא שכמו שהוא יתברך קנה את עמו וקרבו לעבודתו ונדבק עמו בהיותם זכאים במדבר ובארץ ימים רבים כן הנביא יקנה האזור ויקרבהו אליו וידבקהו על מתניו, והנה צוה ובמים לא תביאהו להמשיל עוד לאומה כי כמו שהיא עברה בים סוף ביבשה ולא בא במים וכן בהעברת ישראל הירדן ביבשה עבר ישראל ולא באו במים כך האזור לא יכנס במים, והנה צוה לנביא

שילך לטמון האזור בנהר פרת לפי שהוא היה גבול ארץ ישראל ורמז בזה שכאשר יצאו מארץ ישראל יפרדו מדבקות האלקי כמו שהאזור שהיה על מתני הנביא הוסר מאותו הדבקות להגיעו לפרת ושם נשחת, ואפשר גם כן שלהיות ארץ ישראל זבת חלב ודבש רבת הפירות המשילה בפרת כלומר בעלת הפירות, וצוהו שיטמנהו בנקיקי הסלע לרמוז שבהיות האזור בנקיקי הסלע היה בסתר עליון כמו שאמר יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה (שיר השירים ב, יד), ובהיותם בארץ השם דבקים בהשגחתו נשחתו במעשיהם ולכן האזור בצאתו מאותו הדבקות נראה השחתתו, והנה זכר שכאשר הוציא האזור מפרת נמצא משחת לרמוז שכשתצא האומה מארץ ישראל הנמשלת לפרת היתה גולה וסורה ונשחתת שלא יצלח לכל דבר. הנה התבאר שכל הדברים שצוה השם בענין האזור היו מורים על ענינים בנמשל אבל השם יתברך לא ביאר כי אם שנים מהרמזים ההם ההתחלה ממה שרמז האזור והסוף ממה שרמז השחתתו כי באלה יוכללו כל שאר הדברים. והותרה עם מה שפירשתי בזה השאלה החמשית:

פסוק יב

ואמרת אליהם את הדבר הזה כה אמר ה' אלקי ישרא' כל נבל ימל' יין וכו' עד סוף הנבואה. אחשוב שכאשר ראו בני יהודה מעשה ירמיהו או דבריו בקנין האזור והטמנתו והשחתתו היו צוחקים ולועגים ממנו ואומרים כי בשכרות היה עושה כל זה, ומפני זה נאמר לו מיד אחר צווי האזור ואמרת אליהם וגומר, מבלי הפרשה ולא התחלת דבור ולא שהיה זה תשלום הענין שעבר, כאומר ובעבור שהם מיחסים זה אליך לשכרות שגעון לכן אמור אתה אליהם כל נבל ימלא יין ונבל הוא הכלי שבו יתנו היין, (יג) ושכן הוא מלא את כל יושבי הארץ מלכים כהנים ונביאים ושאר העם שכרון רוצה לומר שכרות, וכאילו רמז להם בזה גם כן שיתוף שם הנבל כלומר שכל הנבלים והפחותים במעשיהם הם משתכרים ושהם הנבלים השכורים והם המלאים יין לא הנביא. והותרה בזה השאלה הששית.

וכמו שהשכור אין בו דעת ולא ידע מה יעשה ויתנועע בלי סדר מפה ומפה כן יהיו הם בצרותיהם נבהלים ולא ידעו מה לעשות (יד) ויהיו מנופצים ונפרדים איש מאחיו, והאבות והבנים יחדו וכמ"ש ואני לא אחוס ולא ארחם להשחיתם, (טו) ולכן אתם המלכים ושרי יהודה כהנים ונביאים שמעו דבר ה' אל תגבהו בעצמיכם (טז) ותנו לה' אלקיכם כבוד בטרם יחשיך רוצה לומר בטרם תבוא הצרה שדומה לחשך ויהיה לכם היום ללילה מרוב הצרות, ובטרם תבאו להשגב במבצרים וההרים הרמים מפני האויבים ועל זה אמר ובטרם יתנגפו רגליכם על הרי נשף כלומר על הרי החשך שהם כלילה, כי

כאשר תחשבו להשגב בעזר מצרים או בערי המבצרים וההרים הרמים יתנגפו רגליכם כמו ההולך בחשך שיתנגף רגלו באבנים והוא לא יראה ואז תקוו לאור והאל יתברך ישים אותה תקוה לצלמות ישית לערפל רוצה לומר וישית השם תקותם לערפל, (יז) ואם לא תשמועה כלומר הנבואה הזאת אמר הנביא במסתרים תבכה נפשי כי אני רואה אתכם אחריתכם לרעה ועל זה תבכה נפשי באשר היא שם במסתרים, ובכית הנפש היא הדאגה תהיה בביתי מפני גוה כלומר מפני גאותכם שהיתה כל כך שלא שמעתם דבר ה' ולא שבתם אליו להצילכם, ולפי המדרש מפני גוה מפני גאותו של מלכות שמים שנתן לפסילים, ואמר שמלבד בכית נפשו עוד דמוע תדמע ותרד דמעה עיניו בעבור שנשבה עדר ה' והוא עם מרעיתו וצאן ידו, ועל זה אמר השם לנביא (יח) אמור למלך שהוא צדקיהו ולגבירה שהיא המלכה אשתו השפילו שבו כלומר שישבו בשפלה כאבלים וירדו כאבלים ולפי שירדה מראשותיהם עטרת תפארתם רוצה לומר עטרת המלכות שהוסרה מהם והם אינם כבר מלכים ולכן צוה אותם השפילו שבו ולא תשבו על כסאות המלכים, והמפרשים פירשו זה על יהויכין ואמו, (יט) הלא תדעו כי ערי הנגב והם ערי יהודה שבדרום ארץ ישראל הרי הם חרבים ולכן סוגרו ואין פותח כי הנה במקום החרב שאין בו אדם אין מי שיפתח שער העיר והגלת יהודה כלומר גלות בני יהודה היא עתה הגלת שלומים רוצה לומר גלות שלימה, כי מפני שראשונה גלה יהויכין והחרש והמסגר ונשארו המלך צדקיהו והשרים וכל עם הארץ שלא גלו לכן אמר עתה שהגלות הזה יהיה הגלת שלומים שיגלו כולם, ולפי שזה היה יעוד העתיד להיות ועדיין לא באו האויבים והוא היה מנבא כאלו הדבר כבר בא לזה אמר (כ) שאו עיניכם וראו הבאים מצפון והם הכשדים, ושאי וראי הם בכתב בלשון נקבה כנגד כנסת ישראל וקרי שאו וראו כנגד האישים. והרד"ק פירש שאו וראו שהוא כנוי למלך ולגבירה וכנגדם אמר איה העדר ניתן לך צאן תפארתך שהם בני יהודה שהיית רועה אותם, וא"ת שלא תחוש לעדר שהוא עם מרעיתך (כא) מה תאמרי כי יפקוד עליך רוצה לומר האויב, והענין כאשר יבא הצר הצורר להגלות אותך המלך והגבירה מה תאמרי ואת למדת אותם עליך אלופים לראש רוצה לומר ואתה יהודה למדת את הכשדיים להיות עליך אלופים לראש כי הנה אחז שלח למלך אשור לומר עבדך ובנך אני עלה והושיעני מכף מלך ארם ומלך ישראל הקמים עלי (מלכים ב' טז, ז), ואם למדת אותם להיות לך לאלופים וראשים מה תאמרי עתה שיבאו עליך בהכרח הוא שחבלים וכאבים יאחזום כאשה יולדת בהיותה על המשבר, (כב) וכי תאמרי בלבבך מדוע קראוני אלה הצרות דע לך כי ברוב עונך נגלו שוליך נחמסו עקביך רצה לומר כאשר היית בסתר עליון ובצל שדי תתלונן היית

נסתר ולא יראה בך ערות דבר, אבל עתה שהיית כאשה זונה נגלו שוליך והם שולי כסותך ואז נחמסו שהוא נתגלו או נכרתו מלשון ויחמוס כגן סוכו (איכה ב, ו) עקביך שהם המקומות המטונפים שבגופך, והוא משל לענשה שכאשר יצאה מתחת כנפי השם נגלית בגלות וכל הגוים ראו את ערותה, (כג) ואמר כ"כ היתה הרשעה מורגלת ביניכם עד שנעשית בכם כדבר טבעי כשחרות הכושי שלא יוכל להפוך עורו וכנמר שלא יוכל להפוך חברבורותיו כן אתם תוכלו להטיב כלומר אם יוכל הכושי להפוך עורו השחור ונמר חברבורותיו ג"כ תוכלו אתם להטיב כ"כ הייתם למודי הרע שנהפך הרשע טבעי בכם, והשגת זה ההקש התנאי המתדבק היא אבל לא יוכל להפוך הכושי עורו כן לא תוכלו אתם להטיב מפני למוד הרשע אשר למדתם, (כד) ולפיכך אפיץ אותם כקש עובר לרוח מדבר כלומר כקש שהוא עובר מהרה לסבת הרוח ובפרט במדבר שאין הרים שישגבו שם מהרוח, (כה) וכל זה העונש הוא גורלך והוא מנת מדיך רוצה לומר מדותיך מאתי שמדדתי לך מדה כנגד מדה לפי ששכחת אותי ותבטחי בשקר גם אני שכחתיך בטחת בשקר שהוא מצרים תשאר בנוי על שקר, וכמו שאתה זנית מעבודתי (כו) כן גם אני עשיתי לך כאשר יעשו לאשה זונה וחשפתי שוליך על פניך באופן שנראה קלונך, (כז) והקלון שנראה הוא נאופיך ומצהלותיך כמצהלות הזונים שהוא זמת זנותך כי הנה על גבעות בשדה ראיתי שקוציך שהוא העבודה זרה שעבדת אוי לך ירושלם לא תטהרי אחרי שנטמאת עד כה ואם תאמר שעדיין תטהרי מתי עוד כלומר מתי תטהרי עוד האם אחרי שתלך בגלות: תמה הנבואה החמשית:

פרק יד

פסוק א

הנבואה השישית תחילתה אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות והיא עד הדבר אשר היה אל ירמיה מאת ה' לאמר קום וירדת בית היוצר ושמה אשמיעך את דברי, ויש בנבואה הזאת י"ט פרשיות. האחד, אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות. הב', כה אמר ה' לעם הזה כן אהבו לי וגו'. הג', ויאמר ה' אלי אל תתפלל. הד', ויאמר ה' אלי שקר הנביאים נבאים. הה', לכן כה אמר ה' על הנביאים. הו', ויאמר ה' אלי אם יעמוד משה ושמואל לפני. הז', אוי לי אמי כי ילדתני. הח', אתה ידעת ה' זכרני ופקדני. הט', לכן כה אמר ה' אם תשוב ואשיבך. הי', ויאמר ה' אלי לאמר לא תקח לך אשה. הי"א, כי כה אמר ה' אל תבא בית מרזח. הי"ב, כי כה אמר ה' אלקי ישראל הנני משבית מן המקום הזה. הי"ג, לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד חי ה'. הי"ד, ה' עוזי ומעוזי.

הט"ו, חטאת יהוד' כתוב'. הי"ו, כה אמ' ה' ארור האיש. הי"ז, קורא דגר. הי"ח, רפאני ה' וארפא. הי"ט, כה אמר ה' אלי הלוך ועמדת בשער בני העיר. והנני מעורר בדבר הנבואה הזאת ששת השאלות כדרכי:

השאלה הראשונה באמרו אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות, והיא כי לא מצינו כאן דבר ה' שיהי' לו על זה לא בייעודו אותם ולא בדבר אחר אבל הכל הוא ספור מה שהיה אז ותפלת ירמיהו עליו ומה היא אם כן דבר ה' אשר בא אליו על דברי הבצרות, והרד"ק כתב להשיב על זה שה' אמר לירמיהו מהרעב קודם בואו ושיהיה באופן כך ואלה הם דברי רוח כי לא נזכר בכתוב דבר ממנו:

השאלה השנית אם השם צוה לנביא פעמים שלש ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה איך מלאו לבו להתפלל עליהם, והיה אם כן הנביא עובר על נבואתו וחייב מיתה:

השאלה השלישית באומרו ונתתים לזעוה לכל ממלכות הארץ בגלל מנשה בן חזקיהו וגומר וזה כי איך יתכן שבעון מנשה יענשו כל בני יהודה האיש אחד יחטא ועל כל העדה יקצוף, וכבר ידענו משורת הדין שהנפש החוטאת היא תמות כ"ש שמנשה עשה תשובה ונתכפרו לו עונותיו ויאשיהו בנו היה ירא את ה' במצותיו חפץ מאד ואיך אם כן יענשו בני יהודה בגלל מנשה ולא בעונותי':

השאלה הרביעית למה צוה ה' לירמיהו שלא יקח אשה ולא יוליד בנים במקום ההוא האם בעבור שנגזרה גזרה שימותו כולם והלא ירמיהו היה חסיד וכדאי שיחיו בניו בזכותו כל שכן שהבנים הקטנים אינם מתים אלא בעון אביהם גם שלא מתו כולם כי רבים מהם נצולו והלכו בשביה, ובביאור הפרשה אבאר עוד הפסוק הזה ואזכור דעות המפרשים בתשובתו ואקשה עליהם:

השאלה החמישית במה שצוה ה' לנביא שלא ילך לספוד למת ולנחם אבלי' וכן שלא ילך לשמח חתן וכלה ולא לאכול ולשתות בבית משתיהם, והנה הדברים האלה כולם רוצה לומר לקבור מתים ולנחם אבלים ולשמח חתן וכלה הם מצות ולמה אסרם עליו האם מפני שהיו עתידים כולם למות ושיצא מהם כל ששון ושמחה דיה לצרה בשעתה ולמה קודם יום הרעה ינהג כמו בהיותה ביניהם:

השאלה השישית במאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו והיא כי בין שיפורש הפסוק הזה על כסא הכבוד שנברא קודם שנברא העולם כדרך חכמים ז"ל, או שיפורש על ב"ה ושהיא תורה על השגחת השם ומציאותו בשמים העליונים כמו שפירש ה"ר

שמואל בן תבון אין ספק שאין לו קשור עם מה שקדם אליו ולא עם מה שאחריו בפרשה. והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא לספר שבאה שנת בצורת בארץ יהודה ורעב גדול ולא היה להם לחם לאכול ולא בשר וירקות וגם מים אין לשתות, ושהתפלל על זה הנביא והשיבו ה' שמפני רשעת הדור לא יקבל תפלתו ולא ישוב מחרון אפו, ושהנביא הליץ בעדם שהנביאים היו מטעים אותם וה' השיבו שאינם נביאים כי כל דבריהם שקר ולכן ישפוך חמתו על נביאי השקר ההם ועל השומעים אותם וייעד על צרותיהם שיבאו עליהם, ולפי שהנביא היה מתרעם מהשנאה שהיו שונאים אותו על הייעודים האלה ייעדו ה' שישאירהו לטוב ושהאויב בבואו יחמול עליו, ובעבור שיתפעלו עוד בני יהודה צוה ה' לנביא שלא יקח אשה ולא יוליד בנים ולא יספוד למת ולא יאכל וישתה במשתה של שמחה כי מהרה ישבות מהם ששון ושמחה ולא יספדו למת, אבל הנה ימים באים שינחם ה' ויגאלם מארצות אויביהם ויהיה זה כאשר האומות כולם יודו באלהותו ושאלהיהם הבל המה, אוי להם לבני יהודה שאינם אומרים עתה כן ואם הם בוטחים במצרים ארור הגבר שיבטח באדם וברוך הגבר שיבטח בה', וכדי לפרסם עוד רשעם צוה ה' לנביא שיוכיחם על חלול שבתות וכמו שיתבאר כל זה בפסוקים:

אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות וגומר עד ואומר אהה ה' אלקים הנה הנביאים אומרים וכו'. כתבו המפרשים שבצרות אפשר לפרשו מלשון צרה כלומר על דברי הצרות שבאו עליהם, אבל יותר נכון לפרשו מלשון מניעה שכאשר יעצרו הגשמים יקרא בכתוב שנת בצורת, האמנם מה הם הבצרות האלה בלשון רבים כתב הרד"ק שהיו יוקר מעות ויוקר הפירות, ואינו נכון כי לא נזכר בכתוב דבר מהמעו', והנכון בכונת זאת הנבואה הוא שבזמן ההוא עצרו השמים ולא היה מטר ונמנע כל כך הגשם שלא די שחסר הלחם לאכול אבל גם המים לשתות לא היו נמצאים כי מרוב החום והעצר הגשמים נתכו המים שבנחלים ולא היה להם מים לשתות, גם הכבשים והכרים נעדרו מן הארץ לפי שלא היה בה עשב ומתו הבהמות כולם וגם הבהמות המדבריות ושעל זה התפלל ירמיהו אל האלקים ואז על תפלתו באה לו דבר ה' כן אהבו לנוע וגומר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה וכו', הנה אם כן אומרו בראש הנבואה אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות ענינו ופירושו זהו ספור הענין אשר עליו היה דבר ה' אל ירמיהו על דברי הבצרות והספור הוא מה שיזכור מהבצרות ותפלת הנביא אם עוננו ענו בנו וגומר, ודבר ה' שהשיבו על זה בענין הבצרות הוא מה שיזכור אחר זה כן אהבו לנוע וגומר וכמו שיתבאר כללות כונת הפרשה הזאת, ונפרש עתה על פי הפסוקים.

פסוק ב

אבלה יהודה ושעריה אומללו רוצה לומר שערי יהודה בסבת הבצרות היו אבלות ומצטערות הרבה, ולרמוז על אבלותם וצערם אמר ושעריה אומללו קדרו לארץ וגם ירושלם שהיתה שרתי במדינות צוחתה וקול בכיתה עלתה רוצה לומר כי עלתה עד שמים צעקתה, ולא דיי להם בהעדר הלחם אבל גם המים שלא יוכל אדם לחיות מבלתם נעדרו אז מהם עד (ג) שאדיריהם והם שרי יהודה וגדולי ירושלם שלחו צעירים שהם נעריהם למים כלומר לבקש מים לשתות ובאו על גבים והם החפירות שמתקבצים שם מי הגשמים הרבה בחשבם שימצאו שם מים ועכ"ז לא מצאו מים ושבו עם כליהם ריקם ובזה בושו והכלמו וחפו ראשם, עוד מלבד זה הנה רעה גדולה היתה בבהמות ועליו אמר (ד) בעבור האדמה חתה כי לא היה גשם בארץ בשו אכרים וכולי, ופירשו המפרשים הפסוק הזה קשור עם מה שלמעלה וחשבו שאכרים הם עובדי האדמה, ולי נראה שאין הפסוק חוזר למעלה ושאכרים שרשו הוא כר והם הכבשים כמו עם חלב כרים (דברים לב, יד) וענינו כי בהעצר הגשם לא היה עשב בארץ ולכן לא היו שם בהמות לרעות, ויהיה פירוש הכתוב הזה כן בעבור האדמה שחתה מפני שלא היה גשם בארץ לכן בושו ונעדרו האכרים שהם הכבשים והעזים כי להיותם רועים כר נרחב יקראו אכרים והאלף נוספת, ואמר בהם בושו וחפו ראשם בדרך המשל על חסרונם כי כן אמר על הארץ חתה, שלא לבד הבעלי חיים הביתיים (ה) אבל גם האילת המדברית שהיא רחמנית מאד על ולדיה בשדה רוצה לומר בסבת השדה ילדה ועזוב כלומר ילדה העופרים ועזבה אותם כי הלכה לבקש מרעה בארץ אחרת למלט את נפשה ולא תחוש לילדיה וכל זה לפי שלא היה דשא בשדה, (ו) וגם הפראים עמדו על שפיים רוצה למר שעמדו במקומות הגבוהים שהם השפיים לראות משם אם יש דשא בשום מקום ללכת שם לאכלו. ורש"י פירש על שפיים שבילי מים ריבירא"ש בלעז שעמדו עליהם לראות אם יש בהם מים לשתות על דרך כאיל תערוג על אפיקי מים (תהלים מב, ב), ואמר שלהעדר המים שאפו רוח כתנים וכלו עיניהם בעבור שלא היה עשב בשום מקום, ומפני הבצרות האלה שהיו בתבואה ובמים לשתות ובבהמות לאכול (ז) התפלל הנביא ואמר אם עוננו ענו בנו ה' עשה למען שמך רוצה לומר אף על פי שעון עמך ענה והעיד בהם והם ראויים לכל הענשים האלה כדרך משפט אתה ה' רחום וחנון עשה למען שמך לא בעבורנו כי רבו משובותינו ולך חטאנו אבל מפני כבוד שמך ראוי שתרחם על העם שנקרא שמך עליהם, גם יש לך שתי טענות לעשות להם רחמים (ח) האחת, שאתה מקוה ישראל כלומר שאע"פ שהם חטאים כל תקותם היא בך ואין ראוי שיבושו ממנה. השנית, שאתה היית מושיעו בעת צרה

ורמז בזה לעון העגל והמרגלים ושאר הפעמים שלא הענישם אף על פי שהיו חטאים, ולכן אין ראוי שאתה תהיה כגר בארץ וכו'.
והתבונן שעשה בזה ד' משלים. האחד, כגר בארץ. והשנית, כאורח נטה ללון. השלישית, למה תהיה כאיש נדהם. הרביעית, בגבור לא יוכל להושיע. וענינם אצלי שאמר הנביא שהיה ראוי להקדוש ברוך הוא שיעשה חסד עמהם על כבוד שמו לפי שהגוים אשר שמעו נפלאותיו במדבר ויראו עתה שיעזבהו יהיו מהם שייחסוהו לכח הארץ כאמרם שהי' הוא ית' אלהי מדברות ולא אלהי הארץ ההיא ועל זה אמר למה תהיה כגר בארץ ר"ל שבמדב' היה יכלתך ובארץ אתה גר לא תוכל לעשות בו כמעשיך וכגבורותיך, ומהם יחסו זה לזמן שיחשבו שהיה כיבוש הארץ וממשלת ישראל בה למערכה ולכן היתה עד זמן ידוע ובהשלימו יצאו ממנה וע"ז אמר וכאורח נטה ללון שבבוא הבקר יצא מהמלון לפי שתם זמנו, ומהם יחסו זה להעדר הידיעה וההשגחה שיאמרו אולי נתבטלה השגחתו והוא כישן ולכן לא יפעל דבר בהצלחתם, ומהם יחסו זה להעדר היכולת בהחלט שיאמרו שאלהי העמים גבר עליך ונצח אותך ועל זה אמר (ט) וכגבור לא יוכל להושיע, הנה א"כ רשם בזה ד' סבות אחת מפאת הארץ שאינה נכבשת לפניו כמדבר ולכן לא היה בה גשם, ואחת מפאת הארץ כאלו טובתך וחסדך זמנית ובתשלומה לא תהיה עוד, ואחת להעדר ההשגחה, ואחת לנצחון שינצחוהו אלהי הגוים, וכנגדם אמר ואתה בקרבנו ה' תמיד יודע ומשגיח ושמך עלינו נקרא בכל מקום ולכן אל תניחנו. והנה יונתן לא סבל דעתו שיאמר הנביא הדברים האלה עליו יתברך ותרגם אותם על ישראל ואמר למה ייחול רוגזך עלנא ואנחנא כתותבין בארעא וכעדי אורחא דסטא למבתא, למה ייחול רוגזך עלנא ואנחנא מטלטלין ושביקין ואת גבר יכיל למפרק ואת שכינתך ביננא ה' ושמך עלנא אתקרי לא תשבקיננא. ולפי דרך המפרשים יהיה פירוש הכתוב למה תהיה כגר בארץ שאינו חושב לטובת הארץ ולא לרעתה וכאורח נטה ללון כי ההוא עובר ולא יאהב את הארץ ולא ירחם עליה, או כמו האיש הנדהם ונבהל שאע"פ שהוא אזרחי בארץ לא ידע מה לעשות. ואשר פירשתי הוא הנכון.

פסוק י

והנה השיבו יתברך על תפלתו כדברי הבצרות כה אמר ה' לעם הזה כן אהבו לנוע רוצה לומר העם הזה אהבו ללכת מכאן לכאן פעם לאשור פעם למצרים לבקש עזרה משם, וכיון שהם אהבו לנוע ורגליהם לא חשכו וה' לא רצם לרוע מעשיהם לכן מפני זה הקב"ה יזכור עונם ויפקוד חטאתם, ולא אמר זה בלבד על הגלות שילכו בו כי איך יהיה ענין הגלות תשובה על ענין הרעב, ודברי הרד"ק בזה אין בהם ממש, אבל ענין

הזכירה והפקידה היא מה שיזכור מיד באומרו לנביא ואתה אל תתפלל בעד העם הזה לטובה, (יב) כי אע"פ שהם יצומו אינני שומע אל רנתם ואף שיעלו עולה ומנחה אינני רוצה אותם כי אע"פ בחרב ברעב ובדבר אנכי מכלה אותם, ועל שלשת השפטים הרעים האלה אמר יזכור עונם ויפקוד חטאתם כי יזכרם ויפקדם בעונשים המתיחסים אליהם, וזאת היתה דבר ה' אשר היה אל ירמיהו על דברי הבצרות כי על דברי הבצרות שהיו ושהתפלל עליהם ירמיהו בא אליו דבר ה' זה להודיעו כי בחרב ברעב ובדבר יפקוד חטאתם ושלא ישמע אל תפלת הנביא ואל תחנוניו על זה. והותר עם מה שפירשתי השאלה הראשונה:

פסוק יג

ואומר אהה אדני ה' הנה הנביאים אומרים להם וכו' עד המאוס מאסת את יהודה. השיב הנביא על דברי השם אין ראוי לתת אשם על ישראל לפי שהנביאים מנבאים אליהם בשמך שלא יראו מהחרב ושרעב לא יהיה אבל שלום אמת כלומר שלום באמת יהיה לכם במקום הזה ירושלם, וא"כ הנביאים הם הראויים לעונש לא ישראל וע"ז (יד) השיבו הש"י שקר הנביאים נבאים בשמי רוצה לומר בשקר וכזב נבאים הנביאים בשמי לפי שלא שלחתים בשליחותי ולא צויתי אותם לדבר אל העם ולא דברתי אליהם דבר מבלי שליחות ולכן אינם נבאים ואין ענינם נבואה כי אם חזון שקר נבואה רוצה לומר כוזבת לפי שאינה אלא הרכבות דמיוניות מבלי שפע הנבדל כלל והוא הנקרא קסם והפועל אותו קוסם, וי"מ קוסם על החוזים בכוכבים ונכון הוא, והתבונן אומרו חזון שקר וקסם ואליל ותרמית לבם המה מתנבאים להם כי הנה רצה בזה לומר שהיו בהם נביאי השקר בד' דרכים. מהם היו מדומים ובהשתקעם בדמיון יחשבו שהם מתנבאים ולכן אמר חזון שוא, ומהם היו חוזים בכוכבים ומה שהיו מנחשים באותה חכמה יכנו אותו בשם נבואה ועליו אמר וקסם, ומהם היו בעלי פסילים ותרפים והיו אומרים שנחש ינחשו בהם ויאמרו שהיא נבואה מהשם ית' ועל זה אמר ואליל, ומהם במרמה ותחבולה היו אומרים הדברים כאשר ירצו וכרצון השומעים כדי להפיק רצונם ויאמרו שהם דברי ה' להיותם נביאים וע"ז אמר ותרמית לבם, ועל ארבעתם אמר המה מתנבאים להם, (טו) אבל הנביאים האלה המדברים כן וגם כן השומעים להם כלם יקבלו ענשם כי הנה אותם הנביאים יהיה מאיזה מאלה הדרכים שיהיה כיון שמדברים בשמי בהיות שלא שלחתים בחרב וברעב יתמו, והנה לא זכר בענשם הדבר לפי שנתן הנביא בשם הקדוש ברוך הוא אמר לדוד שלש אנכי נוטל עליך בחר לך אחת מהם ואעשה לך וזכר החרב והרעב והדבר ודוד משיח ה' בחר בדבר כי היא היקרה בעיני ה' וכן אמר נפלה נא ביד ה' כי

רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה (שמואל ב' כד, יד), ולהיות הדבר מות יקרה ומבלי צער הרבה לכן לא הגביל עונש נביאי השקר כי אם בחרב וברעב, (טז) ואמנם העם אשר המה נבאים להם ושומעים דבריהם אמר שיהיו מושלכים בחוצות ירושלם מפני הרעב והחרב ובזה האופן אשפוך עליהם את רעתם, כי הנה אין התנצלות לעם הזה עם הנביאים כיון שהיו קוראים אותם לעבוד ע"ז ומן הידוע היה שהיו חייבי מיתה הם ונביאי שקר גם שנביאי האמת היו מנבאים להם ולא שומעים להם ולמה היו א"כ שומעים את דברי נביאי השקר, (יז) ומפני שלא יחשבו ישראל שהיה ירמיהו מכביד בייעודיו הרעים לשנאתו אותם לכן צוה השם אותו שיאמר אל ישראל את הדבר הזה תרדנה עיני דמעה רוצה לומר אל תחשבו שאני מגזים בייעודים האלה ושמח בהם אבל הוא בהפך כי עליהם תרדנה עיני דמעה לילה ויומם ואל תדמינה לפי שרואה אני בנבואתי כי שבר גדול נשברה בתולת בת עמי מכה נחלה מאד רוצה לומר השבר שיבא עליהם יהיה גדול ומכתם מכאבת ונחלה מאד, כי לפי שהיתה בית יהודה מיוחדת להנהגת הש"י ואין עמו אל נכר קראה בתולת בת עמי שהיתה כבתולה שלא ידע איש אותה, (יח) ושיודיעם שהיה רואה בנבואתו כל כך מהרעה עד שידמה לו שאם יצא השדה הנה שם חללי חרב מאותם שיהרגו האויבים, ואם יכנס בעיר ימצא תחלואי רעב, ואמר שראה אותם חולים ולא מתים לפי שבחרב האויב יהרגו בפתע פתאום אמנם ברעב לא ימותו האנשים תכף כי אם מעט מעט ולכן קראם תחלואי רעב, ואומרו כי גם נביא גם כהן סחרו אל ארץ ולא ידעו הוא נתינת טעם למה שאמר למעלה מעונש הנביאים ועונש השומעים את דבריהם לומר שהיה ענשם כל כך גדול כי לא לבד עובדי העבודה זרה עצמם אבל גם הנביא מנביאי השקר גם כהן מאותם שאמר עליהם הכהנים לא אמרו איה ה' סחרו אל ארץ רוצה לומר סבבו את כל ארץ יהודה כי היו הולכים מעיר אל עיר לנבא שקרים והכהן להחזיקם בטענותיו, וכל זה בשקר וכזב כי הם לא ידעו לא דבר ה' ורצונו ולא דבר מתורתו, כי הנה מלת סחרו הוא מענין סבוב כמו לבי סחרחר (תהלים לח, יא) שהלב מתהפך מצד אל צד במחשבותיו ולכן נקרא התגר סוחר ומעשהו סחורה לפי שענינו לחזור ולסבוב בארץ מפה ומפה לקנות ולמכור דבר ממלאכתו:

פסוק יט

המאוס מאסת את יהודה עד אוי לי אמי כי ילדתני עם היות שהקב"ה צוה לנביא שאל יתפלל בעד העם הזה לטובה הנה חזר הנביא להתפלל עליהם בפרשה הזאת כמו שאמר המאוס מאסת את יהודה וכו' ואין זה כנביא העובר על דברי נבואתו שחייב מיתה, וזה משתי בחינות, האחת, לפי שהש"י אמר אליו אל תתפלל בעד העם הזה לטובה, ואמר

עוד כי יצומו איננו שומע אל רנתם לא אמר שלא ישמע אל רנתו כי אם אל רנתם, וכן אמר למעלה ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה כי אינני שומע בעת קראם אלי, ובעבור שבאלה השני פעמים שלל השמיעה מרנתם ולא מתפלת הנביא ורנתו לכן נשאר לנביא מקום לבקש עליהם וזו היא הבחינה האחד, ואמנם הבחינה הב' היא שהנה ירמיהו לא התפלל אבל טען טענות מפאת כבוד השם להעיר רחמיו על עמו כי הנה לא אמר סלח נא לעון העם הזה ולא כפר לעונות בני עמך כי זהו ענין התפלה במה שהיא תפלה אבל כעבד נאמן ואוהב טהר לב חושש לכבוד אדוניו אמר למעלה אם עונינו ענו בנו ה' עשה למען שמך וגומר, וכן אמר בכאן המאוס מאסת את יהודה רוצה לומר הלא אתה בחרת בשבט יהודה להיות ממנו שבט מלכות, גם בחרת בציון להשרות שם שכינתך, ועתה אע"פ שהדור הזה חטאים בנפשותם ראוי הוא שיגן בעדם זכות אבותיהם וזהו המאוס מאסת את יהודה להסיר ממנו שבט מלכות אם בציון נעלה נפשך לסלק משם השכינה מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא כלומר אע"פ שהיינו ראויים למכות לא היה ראוי שתהיה המכה כך שלא תקבל עוד מרפא, קוה לשלום ואין טוב כלומר אם היה מריבה בינך ובינם יבא שלום ינוחו על משכבותם כי עת המלחמה ועת שלום אבל עתה אין לנו כי אם קוה לשלום ואין טוב הלנצח תאכל האיבה והשנאה הזאת ולעת מרפא והנה בעתה כאלו אמר החולי במשפט בא כפי העונות אבל אחרי היסורין היה ראוי שיבא מרפא ואין הדבר כן אבל בהפך שלעת שהיינו מקוים המרפא נתחדשה הבעתה יותר, ולפי שאמר כל זה במשל הרופא עם רפואתו (כ) ביאר הנמשל בו ואמר ידענו ה' רשענו וכן ידענו עון אבותינו כי חטאנו לך, (כא) אבל עכ"ז אל תנאץ וכל זה אני אומר למען שמך כי אינני בזה מתפלל בעד העם הזה אלא טוען ויועץ בעבור כבוד שמך לא בעבורם אלא כדי שלא תנבל כסא כבודך ולכן זכור ואל תפר בריתך אתנו הברית שהיה לך עם אבותינו אל תפר אותו עמנו היום.

פסוק כב

ואומרו היש בהבלי הגוים מגשימים הוא כאומר אם אתה לא תתן גשם מטרות עוזך על ארצך ונחלתך למי נזעק ונבקש שיתן מטר על פני ארץ היש בהבלי הגוים שהם הפסילים דברים מלאכותיי' שכולם הבל בעצמם אשר החזיקו בהם רשעי ישראל לעבדם האם יש בהם כח לשיהיו מגשימים רוצה לומר נותנין גשם בארץ, ואם השמים יתנו רביבים רוצה לומר כמו שאין כח בהבלי הגוים ופסיליהם להוריד גשם כן אין כח בשמים ותנועותיהם לפעול הגשם ולהורידו על הארץ, הנה אם כן לא ירד הגשם בסבת הדברים המלאכותיים כי הבל המה ולא גם כן בסבות הטבעיות השממיות כי הם לא יספיקו לזה אם לא יהיה

בהשגחתך ובמצותך והוא אמרו הלא אתה הוא ה' אלקינו כי אתה מוריד הגשם כרצונך ולכן נקוה לך שתתן הגשם יורה ומלקוש בעתו לא לפסילים ולא לשמים, ואומרו כי אתה עשית את כל אלה אפשר לפרש מלת אלה על השמים והדברים הנזכרים כלם כי הוא עשאם ולהיותו סבה ראשונה לכל ממנו ראוי שישאלו המטר לא מהם, גם אפשר לפרש כי אתה עשית את כל אלה על הגשם והרביבים אשר זכר כלומר שבזמן שישראל היו זכאים אתה היית עושה את כל אלה לתת מטר ארצנו בעתו. והמפרשים פירשו כי אתה עשית את כל אלה על עצירת הגשמים והרע' כי הכל נעשה בהשגחתך ולכן נקוה לך כי כמו שמחצת תרפא, ובעבור שהיו דברי ירמיהו בזה עצה וטענה לכבוד השם ולא תפלה בעד העם לכן לא היה עובר נבואתו כי הוא עשה כמשה רבו ללמד סניגוריא על עמו מפאת כבוד השם. והותרה בזה השאלה השנית.

פרק טו

פסוק א

והתבונן בתשוב' השם יתברך שלא קרא את דברי ירמיהו תפלה ולא הוכיחו על שהתפלל כנגד מה שצוה אבל א"ל בתשובתו אם יעמוד משה ושמואל לפני אין נפשי אל העם הזה והנה זכר משה ושמואל לפי שהיו שניהם לוים ונביאים כירמיהו, וגם לפי מעלתם וקרבתם אל האלקים כמו שאמ' משה ואהרן בכהניו ושמוא' בקוראי שמו (תהלים צט, ו) כלומר אע"פ שמשה ושמואל שהיו כל אחד בדורו גדולי הנביאים יעמדו לפני על זה לא ישיבו את חמתי מעל בני ישראל ולא ישנו את רצוני במה שחשבתי לעשות וזהו אין נפשי אל העם הזה כי כבר נגזרה עליהם גזרה והגזרה היא מ"ש מיד שלח מעל פני ויצאו רוצה לומר לשלחם מעל פניו ושיצאו מהארץ הקדושה, (ב) והיה כי יאמרו אליך אנה נצא רצה לומר לתכלית מה תהיה יציאתנו אמור אליהם בביאור כה אמר ה' אשר למות למות רוצה לומר שקצתם ידונו למות בדבר ומקצתם ימותו בחרב האויבים ומקצתם ימותו ברעב והנשארים בהם ילכו בשבי, וכבר אמרו חז"ל והוא האמת שכל המאוחר בכתוב הזה קשה מחבירו כי הרעה היותר קלה מאלה היא מיתת הדבר וכמו שכתוב יקר בעיני ה' המותה לחסידיו (שם קטז, טו), קשה ממנו מכת החרב שהיא בידי אדם, וקשה ממנה הרעב שנאמר טובים היו חללי חרב מחללי רעב (איכה ד, ט), וקשה שבכולם היא השביה לפי שכולהו אית ביה מות וחרב ורעב, גם יראה מענין העונשים האלה שזכר המות ראשונה כנגד הבנים הקטנים, וכנגד האנשים הלוחמים עם האויבי' אמר חרב, וכנגד האנשים הבאים במצור שלא ילחמו עם האויב זכר הרעב, ועל

הנשארים והנמלטים מהם הבאים לידי האויבים אמר לשבי, וזכר עוד שמלבד המות והחרב והרעב והשבי הנה עוד יענשו בד' מיני פורעניות לפי שהמתים מהם לא יהיו ניתנים לקבורה וכמו שאמר למעלה ואין מקבר להמה, וזהו (ג) ופקדתי עליהם ארבעה משפחות שהם ד' מיני עונשים שקיבלו במיתתם האחד הוא החרב להרוג, והב' הכלבים לסחוב כי דרך הכלבים לגרר הנבילה באוכלם אותה, והג' את עוף השמים לאכול כי ירדו העופות לאכול מגופם ונבלתם, והד' היא שתבוא בהמת הארץ להשחית כי הבהמה שור או כשב או עז לא יאכלו נבלת האדם אבל ירמסוה וישחיתוה, (ד) ובזה האופן אתן אותם לזעוה וגומר, ואומרו בגלל מנשה בן חזקיהו יראה קשה כי הם בעונותם נמקו לא בחטאת מנשה בלבד כי איך יהיה מהמשפט האלהי שכל בני יהודה יענשו בעבור מנשה שהיה רשע והיה ראוי שהנפש החוטאת היא תמות, והנה יאשיהו שבא אחריו שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו, אבל אמתת הענין הזה הוא שהיה כל הרעה הזאת ביהוד' מפני מה שלמדו ממנשה מלכם לעבוד ע"ז בירושלם כי הוא לימד בפרסום הפשע ההוא אל כל עם יהודה ויושבי ירושלם והוא היה מלמד אותה עבירה לבני יהודה והם נאחזו בה ונענשו, אם כן על עונותם ומעשיהם שלמדם מנשה לא על העון אשר עשה מנשה בעצמו כי אין ראוי שיפורש בגלל מנשה בגלל מה שהוא חטא בעצמו אלא בגלל מה שהוא למד בירושלם, ולכן צדק המאמר הזה עם היות שעשה מנשה תשובה יען קודם לכן הסית והדיח את כל בני יהודה וירושלם בתועבותיו והם לא עשו תשובה עמו, (ה) ועל זה אמר מי יחמול על ירושלם מי ינוד וינחם אותך בעת צרתך ומי יתקרב לך לשאול לשלום, (ו) כי הנה את סבבת כל חרבונך ורעתך לפי שנטשת אותי ועזבת עבוד' מקדשי, ומפני זה בהכרח תלכי לאחור ולא לפנים כי כאשר נטשת אותי נטיתי אני ידי עליך להשחיתך וכמה פעמים חזרתי מגזרתי ונחמתי מהרעה ועתה נלאתי הנחם כלומר נלאתי מלגזור גזרות כנגדם ולהנחם מהם, (ז) ובעבור זה אזרם רוצה לומר אפזר אותם בשערי הארץ שאפיצם בכל קצוות הארץ באופן שאשכל מהם ואאבד את עמי, ואומרו עוד מדרכיהם לא שבו רוצה לומר אם שכלתי ואבדתי את עמי לא היה זה להם בעבור חטאת מנשה שעשה בעצמו כ"א מפני שאחזו הם בדרכיו ולא שבו מהם והותרה בזה השאלה השלישית.

פסוק ח

ואומרו עצמו לי אלמנותיו מחול ימים הוא להגיד שלא היה הקב"ה חפץ ברעתם אף על פי שהיו חטאים כי הנה עצמו לו וכבד עליו אלמנותיו רוצה לומר הנשים שנעשו אלמנות בהריגת בעליהן ממה שיכבד אצל בני אדם חול הימים, וכן פירש המפרש עצמו מלשון

עוצם וחוזק ושעוצם יאמר על הכמות כמו על האיכות, ולפי דעתי שעצמו הוא מלשון רבוי כמו וירבו ויעצמו במאד מאד (שמות א, ז) יאמר שרבו אלמנות בני יהודה בעיניו כחול הים שהוא הרבה מאד כי כן נראו לפני ה' אלמנות ההרוגים רבות מאד בעבור שלא היה חפץ בהריגתם, ואמרו הבאתי להם על אם בחור שודד בצהרים פירשו המפרש אם בחור קהלת הבחורים כי מלת אם היא כמו אומה ובחור הוא שם לקבוץ הבחורים ע"ד שש מאות רכב בחור (שמות יד, ז) וכן ת"י, ויותר נכון אצלי לפרשו כפשוטו שאחרי שזכר שתרבינה האלמנות ביניהם זכר מה יהיה על אותם האלמנות ואמר הבאתי עליהם בחור והיא אלמנה שנהרג בעלה ונשאר לה בן אחד בחור לכלכל את שיבתה הבאתי עליה שודד בצהרים, וכן הפלתי עליה פתאום עיר שהוא אויב מלשון ויהי עריך וזאת תהיה רעה גדולה שימות האיש ותשאר אשתו אלמנה ובהיותה נשענת על בן בחור שנשאר לה במקום בעל יעלה ויבא עליה שודד באמצע היום בצהרים שימית את בנה פתאום ואם האלמנה ההיא יהיו לה בנים רבים גם היא נאנחה שימותו כולם, (ט) והוא אומרו אומללה יולדת השבעה רוצה לומר אע"פ שיהיו לה בנים רבים תהיה אומללה ונכרתת מהם כולם וכ"כ תהיה צרתה עד שנפחה נפשה והוא מלשון מפח נפש וזה לפי שבא שמשה בעוד יומם רוצה לומר שתחשך עליה היום והוא משל לרוב הצרות וגדלם כי אז תבוש ותחפר, ואומרו יולדת הז' אינו דוקא מספר שבעה בנים אבל הוא מענין רבוי ולפי שאמר שימותו בני האלמנות אם מעט ואם הרבה הוצרך לומר ושאריתם לחרב אתן לפני אויביהם כלומר אותם הבנים שלא ימותו להן ברעב ובדבר יהרגו אותם האויבים ואינו רחוק שנבא בזה הנביא על חנה וז' בניה שהיתה אומללה מהם ונהרגו לעיניה בית שני, וחז"ל במסכת גיטין (ירמיה פח, א) דרשו אומללה יולדת הז' על כנסת ישראל מלכות י' השבטים שעמדו מהם משפחות מלכים רשעים והם ירבעם וביתו בעשא וביתו עמרי וביתו יהוא וביתו מנחם וביתו פקח והושע הרי ז' ושאריתם אלה בני יהודה ובנימין שנשתיירו, ובמדרש תנחומא דרשו הפסוק הזה על ירושלם ומונה ז' מלכים הרשעים יהורם יהואש אחז מנשה אמון יהויכין צדקיהו:

פסוק י

אוי לי אמי כי ילדתני וגומר עד ויהי דבר ה' אלי לאמר לא תקח אשה. בעבור שזכר הנביא הייעודים שיעדו יתברך לרעה על בני יהודה וירושלם התחיל לקלל עצמו על היותו שלוח בייעודים הרעים ההם יען בעבורם היו שונאים אותו כל בני עמו ועל זה אמר אוי לי אמי כי ילדתני יען הייתי איש ריב ואיש מדון לכל הארץ רוצה לומר שכל אנשי הארץ ישנאוני ויריבו עמדי, והנה האדם פעמים יהיה שנוא מבני אדם לפי שאינו

פורע מה שהלוו לו ופעמים ישנאוהו לפי שהוא נוגש ודוחק את החייב לתת לו אבל אני לא נשיתי ולא נשו בי ואין לי עם אדם עסקי ממון ואע"פ כן כלו מקללני, (יא) וה' אמר לו בתשובת זה אם לא שריתיך לטוב רוצה לומר התחשוב שבעבור קללותיהם תבא עליך רעה בדרך שבועה אני אומר אם לא שריתיך לטוב רוצה לומר שאתה תשאר ביניהם לטוב והצלה לך האם תחשוב שלא אפגיע לך בעת רעה ובעת צרה את האויב כלומר התחשוב שלא תשאר לטוב והם ילכו בגלות לרעה וגם האויב שהוא נבוזר אדן אעשה שיפגיע בך בעת רעה שהוא עת החרבן ויפגע בך ללכת לבבל ויתן לך ארוחת תמיד שכל זה ממני יהיה. ורש"י פירש אם לא הפגעתי בך כשתבוא על ישראל עת רעה יפגעו בך שתבקש עליהם רחמים כגון צדקיהו שאמר לירמיהו דרש נא בעדנו את ה' (לקמן כא, ב), ויהיה הפגעתי מלשון תפלה ותחנונים כמו ופגעו לי בעפרון בן צוחר (בראשית כג, ח) אבל ישראל לא יהיה כן הירוע ברזל וגומר וכמו שיתבאר. אמנם יונתן פירש אם לא שריתיך לטוב על ירמיה ופירש הפגעתי מלשון לך ופגע בו.

פסוק יב

ולכן אמר אחריו הירוע ברזל כלומר אתה בית יהודה תחשוב שתהיה ברזל בכח וחוזק האם אפשר שירוע וישבר הברזל כמוך או ברזל מלך מצרים אשר אתה בוטח בו את הברזל הבא מצפון שהוא מעורב עם נחשת שהוא משל לנבוכדנצר, אין ספק שהנחשת שבברזל ההוא מצפון ישבר וירוע לברזל ההוא שאין עמו נחשת, (יג) ויצא לך מזה שחילך ואוצרותיך שלך בית יהודה לבז אתן ביד האויבים, ואמרו לא במחיר ענינו שלא יחשבו לתת שוחד למלך בבל לשיעלה מעליהם כי הוא לא יקח כספם וזהבם במחיר ושוחד אלא בדרך שלל, ובזה שישללו אותם ויהיה זה בכל חטאתיך שחטאת, ואומרו ובכל גבולך פירשו מפרשים בכל חטאתיך שחטאת בכל גבולך, ויותר נכון לפרש בכל גבולך שחוזר לחילך וכל אוצרותיך לבז אתן שיתן רכושם לשלל בכל גבולך.

פסוק יד

ואומרו והעברתי את אויבך ת"י כמו והעבדתי בדל"ת אמר וישתעבדון. והרד"ק פירשו ברי"ש אעביר אותך אל ארץ אויביך, ואינו נכון בפשט הכתוב ויותר נכון לפרש והעברתי את אויביך שהשם יביא את האויבים ויעבירם בארץ ישראל במקומו' שאנשי הארץ עצמה לא ידעו אותם ואמר זה כמפליג שלא לבד יבאו האויבים בקצוות הארץ אבל במצפוניה יעברו ויכנסו בה עם היותם מקומות שגם אנשי הארץ לא ידעום וכל זה למה לפי שאש קדחה באפי ולכן עליכם תוקד, ואחרי שזכר הנביא תשובת השם אליו (טו) התפלל עליו אתה ידעת ה' זכרני ופקדני רוצה לומר אתה ידעת זכרת בני עמי זכרני בעת

הצרה והגלות כמו שאמרת ופקדני והנקם לי מרודפי שהם אנשי ענתות, אל לארך אפך תקחני כלומר אל תניחני לאריכות אפך בנקמתי אבל מהרה חושה תנקום נקמתי מהם דע שאתי עליך חרפה רבה רוצה לומר על דבר כבוד שמך נשאתי מהם חרפה רבה, (טז) והנה כשרות נבואתך עלי נמצאו דבריך אצלי שהייתי מקבל ושומע אותם ברצון ואכלם כלומר וקבלתי הנאה בהם כאלו הייתי אוכל כל מעדני עולם וזהו ויהי דבריך לי לששון ולשמחת לבבי יען נקרא שמך עלי ה' צבאות כלומר שחל עלי השפע האלקי ובזה היתה שמחתי, (יז) לא ישבתי בסוד משחקים ואמר זה על נביאי השקר שהיו מעדנים עצמם בשמחה ושחוק והוא לא היה כן כי מימיו לא נכנס למקום שחוק כדי לעלוז שמה, אבל להפך שמפני ידך הנבואיית בדד ישבתי כי זעם מלאתני, והם הייעודים הרעים שהודעתני מחרבן עירך וביתך במראה הנבואה, (יח) ואמר למה היה כאבי נצח מכתי אנושה שבעבור שהש"י אמר לו ואני הנה נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחומות נחשת לכל הארץ ואמר ונלחמו אליך ולא יוכלו לך, ולפי שראה הנביא שאנשי דורו היו מחרפים ומגדפים אותו, לכן התרעם מזה ואמר למה היה כאבי נצח כלומר הנה החלאים יש מהם חלאים נושנים כקדחת רביעית והנקרס וזולתם, ואלה אין בהם כאבים ולא סכנה, ויש מהם חלאים בעלי כאבים אבל אין בהם סכנה ואינם נושנים ולא מתמידים כחלאי השינים והאזנים וזולתם שיש בהם כאבים אבל אינם נושנים ולא מסוכנים, ויש מחלאים שהם חדים קרובי הגבול לא נושנים ואין בהם כאבים אבל סכנתם רבה כמו הקדחת תמידית והקבשון, ואמר הנביא שהחולי שהוא היה סובל יתחברו בה הרעות כולם כי הוא חולי נושן ועליו אמר למה היה כאבי נצח והיה בעל כאבים וצער וזהו מכתי אנושה והוא חולי מסוכן המביא על המות, ולא יקבל רפואה ועליו אמר מאנה הרפא, וביאר שסבת כל זה הוא שהקב"ה היה לו כמו אכזב רוצה לומר כמו מקור המים שהוא אכזב ומימיו לא נאמנו שיבטח האדם שימצא בו מים ויכזב כי ימצא יבש מבלי מים. ורש"י פירש כמו אכזב כמו האיש הכוזב שלא יהיה דברו קיים, (יט) ולכן בעבור זה השיבהו השם אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד רוצה לומר אתה ירמיהו דברת נגדי שלא כהוגן באומרך שאני כמו אכזב ולכן אם תשוב בתשובה לפני תעמוד כלומר תהיה איש עצתי ולא תפרד ממך הנבואה, ואם מלבד זה תוציא יקר מזולל והוא בית יהודה שהם זוללים במעשיהם המגונים אם תוציא אותו העם מזולל להיות יקר וטהור לא לבד תעמוד לפני כנביא הדבק באלקיו שנאמר בו לשון עמידה כמו שאמר במשה ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה, לא) ואמר אם יעמוד משה ושמואל לפני (לעיל בפסוק א) כי תמיד יאמר לשון עמידה עם השם על הנביא השלם, אבל גם כפי תהיה רוצה לומר

שתעשה נסים ונפלאות כמוני וכמו שאני אגזור על הדברים הטבעיים ויהיו כרצוני כן אתה תגזר אומר ויקם לך, אבל ישובו המה אליך ואתה לא תשוב אליהם רוצה לומר יותר אפשר קרוב שהמה ישיבו אליך להיות זולל כמותם ממה שאתה תשיב אליהם להיותם יקר כמוך, ויהיה ישובו ותשוב כמו ישיבו ותשיב ורבים כן בכתוב שהם בלשון עומד וישמשו ביוצא כמו כי עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה (בראשית כב, יב) שפירושו הודעתי כמו שכתב הרב המורה, ואמר לו אין ספק שבויכוח הזה אשר תהיה לך עמהם תהיה הרבה מהסכנה כפי רוע טבעם, (כ) אבל אני אתנך להם לחומת נחשת בצורה שהיא חזקה מאד בענין שאף על פי שילחמו אליך לא יוכלו לך לפי שאתך אני להושיעך, (כא) ולהצילך מיד הרעים והעריצים ההם, ואולי אמר ונתתיך לעם הזה וגומר להבטיחו שהוא לא ישוב אליהם כי יצילהו השם מפתוים והסתתם:

פרק טז

פסוק א

ויהי דבר ה' אלי לאמר לא תקח לך אשה וגומר עד ה' עוזי ומעוזי. צוה השם לנביא (ב) שלא יקח אשה ולא יוליד בנים ובנות במקום הזה (ג) לפי שנגזר' גזר' על הבנים ועל הבנות הילודים שמה ועל אמותיהם ואבותיהם (ד) שימותו בתחלואים ולא יספדו ולא יקברו ושימותו ברעב ובחרב ושתהיה נבלתם לפי שלא תנתן לקבורה מאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ, (ה) וכן צוה לו שלא ילך בית מרזח והוא בית האבל כמו שפירשו חכמים ז"ל, ואל יתעסק בהספד שום אדם לפי שאסף שלומו מאת העם הזה את החסד ואת הרחמים רוצה לומר שיאסוף ויסיר מהם חסדו ורחמיו שהיה מרחם עליהם בימים הראשונים (ו) ולכן ימותו גדולים וקטנים ולא יקברו ותהיה הצרה כל כך ביניהם שלא יספדו להם ולא יתגודדו הנשים ויקרחו עליהם, כי הנה אף על פי שצותה תורה לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עינכם למת (דברים יד, א) נראה שהיו בני יהודה מחללים המצוה ההיא כמנהג הגוים, (ז) וכן לא יפרסו להם על אבל שהוא פריסת יד ליד על המת מלשון פרשה ציון בידיה (איכה א, יז), ורבינו שלמה פירש ולא יפרשו להם על אבל לנחמו מענין ההבראה שהאבל פעם ראשונה אינו אוכל משלו ומברין את האבל בחבורה ופורסין להם ברכת המוציא, וכן תמצא שתרגם יונתן כי הוא יברך הזבח (שמואל א' ט, יג) הרי הוא פריס מזונא, ויורה על אמתת זה הפירוש אומרו כאן לנחמו, וגם צוה שלא ישקו אותם כוס תנחומים על אביו ועל אמו והענין כולו שלא יהיה להם פנאי מתוך צרתם לעשות על מתיהם לא הספד ולא הבראה כראוי, (ח) וכן צוה לנביא

שלא יבא משתה לאכול ולשתות עמהם רוצה לומר בעת חתונתם וביום שמחת לבם,
(ט) לפי שגזרה היא מלפניו לשבות מן המקום ההוא מהרה לעיניו ובימיו קול שמחה וקול ששון.
וכבר זכרתי בשאלות שתי ספיקות שיפלו בזה הראשון מה שהעיר הרד"ק וכתב שהיא מבוכה רבה למה צוה האל לנביא שלא יקח אשה ולא יוליד בנים ובנות אם מפני שנגזרה גזירה על הילודים במקום ההוא שימותו ואיך לא יהיה כדאי ירמיהו שיחיו בניו בזכותו כ"ש שאין הקטנים מתים אלא בעון אביהם, והוא ישיב לזה שאומרו במקום הזה רמז לענתות לא לירושלם לפי שעל אנשי ענתות נאמר למעלה ושארית לא תהיה להם ובירושלם נשאר שארית, וזה איננו שוה לי כי לא היו נבואות ירמיהו בענתות כי אם בירושלם והוקשה לו ומי המונע שאם יקח ירמיהו בענתות אשה ויוליד בנים שיוציאם משם קודם החרבן והשיב שלא יניחום קרוביהם להוציאם משם. גם הקשה שמצינו שהיה לאנשי ענתות שארית כמו שנזכר בעזרא באותם שעלו מבבל, והשיב שהיה זה לפי שעשו תשובה ושהקב"ה לא הודיע לנביא דבר מתשובתם ואלה כלם דוחקים גדולים ודברים שאין בהם ממש לא יתפייס בהם נפש חכם. והספק השני אם צוה השם אותו שלא יקח אשה ולא יוליד בנים במקום ההוא כדי שלא ימותו למה זה צוהו שלא ילך לספוד על מת ולא לנחם אבלים ולמה גם כן צוהו שלא יבא בית משתה לאכול ולשתות עמהם ולא לשמח חתן וכלה והם כולם מעשה מצות ולמה אסרם עליו, אבל התשובה האמתית בזה היא שלא צוה יתברך לנביא שלא יקח אשה ולא יוליד בנים בירושלם כדי שלא ימותו ושלא יספוד למת ולא ישמח חתן וכלה מפאת הדברים עצמם ולא לענין תועלתו אלא כדי שיהיה זה משל ודוגמא לישראל שכאשר יאמרו לירמיהו מדוע לא תשא אשה ותוליד בנים כמצות התורה ישיבם לפי שגזרת האל יתברך שכל הילודים בעיר הזאת ואבותיהם ואמותיהם ימותו ברעב ובחרב ולא יקברו ויהיו כדומן על פני האדמה, וכן שלא ילך לספוד על מת ולא ינחם אבלים עם היותו מדרכי האל יתברך כדי שכאשר ישאלוהו אנשי ירושלם על זה ישיבם מה לי עתה לספוד ולבכות על מת והשם גזר שימותו על ידי האויבים גדולים וקטנים ולא יספדו להם ולא ינחמו אבליהם ולמה אם כן אספוד עתה, וכן שלא ילך למשתה של מצוה כדי שישאלוהו בני הדור מדוע אתה עושה ככה וישיבם כה אמר ה' הנני משבית מן העיר הזאת קול ששון וקול שמחה, הנה אם כן היו הצוויים האלה לנביא כדי שישאלוהו בני יהודה עליהם והנביא ישיבם עם העתיד להיות ויתפעלו ממנו כי המעשים הנראים יתפעלו הלבבות מהם יותר מהדברים הנשמעים.

פסוק י

ומפני זה אמר מיד והיה כי תגיד לעם הזה את כל הדברים האלה רוצה לומר תשובות השאלות אשר זכר והם יאמרו אליך על מה דבר ה' עלינו את כל הרעה הזאת, (יא) אז תאמר אליהם שיהיה זה בחטאות אבותיהם שעבדו אלהים אחרים ועזבו את תורת ה', (יב) והמה בניהם הרעו לעשות מאבותיהם וגם היום הם הולכים אחרי שרירות לבם הרע לבלתי שמוע אלי, (יג) ולכן יהיה עונשם שאטיל ואשליך אותם מעל הארץ הזאת אל הארץ אשר לא ידעו המה ואבותיהם שהיא ארץ האויבים ושם יעבדו אלהים אחרים, ואומרו אשר לא אתן להם חנינה ענינו ופירושו שיהיה כל זה בעוד שלא יתן להם חנינה כלומר כל הימים שלא ארחם עליהם להיותם עם כבד עון, והיה זה משורת הדין לפי שארץ הצבי היתה מיוחדת להנהגת השם יתברך ושאר האלוהות היו נכריים בה כמו שאמר אלהי נכר הארץ וכיון שהם חברו לעבוד אלהים אחרים ראוי הוא שיצאו אל ארץ אחרת לעבוד אותם שמה. והותרו במה שפירשתי בזה השאלות הרביעית והחמישית. וממה שאמר השם לירמיהו לא תקח לך אשה התבאר אמתת מה שזכרתי רוצה לומר שנער היה כשהתחיל בנבואה כי הנה עתה שכבר עברו ימים רבים אחרי היותו נביא לא היה עדיין נשוי אשה:

פסוק יד

ואמנם אומרו אחר זה לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה וגומר, הוקשה על חכמים ז"ל לפי שהם קבלו בפירוש למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך (דברים טז, ג) להביא לימות המשיח והשיבו במסכת ברכות (יב, ב) לא שתעקר יציאת מצרים אלא שיהיה קבוץ גליות עיקר ויציאת מצרים טפלה לה, ואחרי ההודאה ושדבריהם אמת כבר נוכל לומר כפי הפשט שאין בזה קושיא כלל לפי שענין הפסוק הוא שבני אדם הנשבעים זה לזה בעסקיהם ישבעו עתה תמיד חי ה' אשר העלה את ישראל מארץ מצרים לפי שזו היא הפליאה היותר גדולה שעשה עמנו עד עתה אמנם לימות המשיח לא ישבעו כן, אבל יזכרו בשבועו' ענין קיבוץ הגליות לפי שהיא תהיה בעיניהם פליאה יותר עצומה מיציאת מצרים ולכן נאמר כאן לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה וגומר (טו) כי אם חי ה' אשר העלה וגומר כי הוא בענין השבועה ידבר לא בדבר אחר, ולכן לא יהיה הפסוק הזה שולל זכירת יציאת מצרים בלילות ולא היה מקום לבן זומא לומר לחכמים וכי מזכירים יציאת מצרים לימות המשיח והלא כבר נאמר לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ

מצרים וגומר, ולא נצטרך להשיבו לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה כמו שהשיבו כי אין הכתוב הזה שולל שלא יזכר יציאת מצרים כי הוא לענין השבועה ידבר:
ואמנם מה שראוי שנבין בזה הוא איך יתקשר היעוד הזה עם מה שלמעלה ממנו ועם מה שאחריו כי הנה יראה שאין ענין לו עם מה שלמעלה ולא עם מה שאמר אחריו הנני שולח לדייגים רבים כי זהו ייעוד לימות המשיח ואיך קדמו לענין הדייגים שהוא רומז הגלות. והרד"ק כתב שכן דרך הנביאים ליעד לגאולה סמוך לפורענות, אבל הכלל הזה אינו אמתי בעיני כי כמה מהייעודים הרעים באו בספר הזה ולא נסמכה אליהם נחמה כ"ש שתהיה הנחמה קודם הגלות, ולכן אחשוב שבעבור שייעד למעלה על הגלות כמו שאמר והטלתי אתכם ואמר אשר לא אתן לכם חנינה שפירושו כמו שביארתי בעוד שלא אתן לכם חנינה שהיא בזמן הגאולה לכן הוצרך לבאר שהחנינה תהיה עכ"פ ובפליאה גדולה עד שבערכה לא יהיה אדם נשבע ביציאת מצרים כי אם בקבוץ הגליות מארץ צפון ומכל הארצות. ואמר שלא יהיה זה אלא אחרי שתתקיים גזירתו בגלות כי הוא (טז) שולח לדייגים רבים שהוא רמז לכשדים שיגלו אותם, וגם אחרי שימשיך בעולם מעשה אחר קשה מאד והוא שישלח ציידים רבים וצדום ואמר זה על הרומיים שיבאו ויחריבו את ירושלם פעם אחרת (יח) ולכן אמר ושלמתי ראשונה משנה עונם וחטאתם על חללם את ארצי רוצה לומר שראשונה בגלות בבל יענישם על ביטול השמטות שזה היה חילול הארץ הקדושה וזהו על חללם את ארצי ואחר כך יענשו על שאר העבירות בגלות, ועל זה אמר ונבלת שקוציהם ותועבותיהם מלאו את נחלתי רוצה לומר ואחר כך אשלם עליהם העונשים בעבור שאר הנבלות משקוציהם ותועבותיהם שמלאו נחלתי מהם, ומזה יתבאר אמתת מה שפירשתי במעיני הישועה שהגלות הזה אשר אנחנו בו הוא עצמו גלות חרבן בית ראשון כי כל הגלות הוא אחד מתדבק, אם לא שבבבל נענשו ראשונה על ביטול השמיטות ולכן היו באותו גלות שבעים שנה כמספר השמיטות שביטלו ואחר כך נענשו עוד בגלות על שאר העבירות שעשו וזהו שאמר ושלמתי ראשונה. והמפרשים פירשו משנה עונם ששנו עונותיהם על מה שעשו אבותיהם, אבל מה שפירשתי אני הוא היותר נכון כפי סגנון הפרשה:

פסוק יט

ה' עוזי ומעוזי וגומר עד הנה המה אומרים אלי איה דבר ה'. בעבור שהודיע השם לנביא ענין הגאולה העתידה לכן דיבר הנביא עליהם ואמר כנגד השם ה' עוזי ומעוזי ומנוסי ביום צרה ידעתי והאמנתי כי בזמן הגאולה אליך גוים יבאו מאפסי ארץ רוצה לומר לבקש תורתך וכמ"ש, (ישעיה ב, ב) ונהרו אליו כל הגוים ויאמרו ויודו הגוים ההם

בפיהם אך שקר נחלו אבותינו בגיותם וכל אמונותיהם היו הבל ואין בם מועיל רמז על פסיליהם שמלבד שהיו אבן בעצמם הנה היו בלא יועיל ואיך לא יהיו האלי"ם ההם הבל, (כ) בהיותם מעשי ידי אדם היעשה לו אדם אלהים, והנה האדם אינו אלקים ואיך א"כ יעשה אלקים, (כא) ואמר ה' בעבור זה שיאמרו האומות לכן הנני מודיעם בפעם הזאת שהיא בעת שיכירו אלהותי ויכלתי אודיעם את ידי ואת גבורתי וידעו כי שמי ה', והנה אמר בפעם הזאת לפי שביציאת מצרים לא הכירו המצריים יד השם ויכלתו בשלמות אמנם בפעם הזאת מקבוץ הגליות אודיע לאומות כולם כחי וגבורתי וידעו כי שמי ה' מסכים למ"ש צפניה הנביא (צפניה ג, ט) כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' שידעו כל הגוים שמו ויקראוהו בו.

פרק יז

פסוק א

ואמנם אומרו אח"ז (א) חטאת יהודה כתובה וגומר ענינו אצלי לספר גלות בני יהודה שהגוים אשר לא מבני ישראל המה יכירו וידעו יד ה' וגבורתו ויאמרו שאלהיהם הבל ואין בם מועיל, אמנם בני יהודה עם מרעיתו וצאן ידו של הקב"ה אינם עושים כן כי הם עובדים האלילים ומאמינים בהם וזהו סמיכות חטאת יהודה כתובה רוצה לומר כתובה היא בלבם בעט ברזל שהוא חזק מאד ובצפורן שמיר שמחוקק בחזקה רבה ואותה חטאת היא חקוקה על לוח לבם כי יאמינו בה' בכל לבבם ובכל נפשם, וגם במעשיהם שהיו עושים בפועל היתה חקוקה וזהו ולקרנות מזבחותיכם, ולמ"ד ולקרנות תשמש במקום בי"ת, ואמר לבם בלשון נסתר ומזבחותיכם בלשון נוכח כי כן דרך המקרא אף כי לנביאים שלא נשלתמו בלשונם וכתבם כמו שהיה ירמיהו, וכפי מה שבארתי בהקדמת זה הפירוש, ומדרש אגדה בעט ברזל על ידי ירמיהו שנקרא עמוד ברזל ובצפורן שמיר על ידי יחזקאל שנאמר לו כשמיר חזק מצור נתתי מצחך (יחזקאל ג, ט), ואמר שהיו כל כך העבודות ההם אשר על מזבחותיהם אהובות אצלם כי היו זוכרים אותם כמו שיזכרו בניהם האהובים מאד וזהו שאמר (ב) כזכור בניהם מזבחותם רוצה לומר כמו שהיו זוכרים את בניהם כן היו זוכרים מזבחותם, ועוד הודיע מתועבותיהם שהיו אשריהם על עץ רענן ועל הגבעות הגבוהות ששם היו עובדים אותם. והדחיק ה"ר דוד קמחי שיחזור על עץ רענן לאשרות באומרו שהעץ עצמו היתה האשרה, ואין הענין כן אלא שהיו שמים על העץ צורת הירח שהיא היתה האשרה, וי"ת על עץ רענן תחת כל עץ רענן. ובעבור שהיו ישראל עובדים פסיליהם על ההרים לכן קראו (ג) הררי בשדה כלומר אתה העובד

בהרים תדע לך שחילך ואוצרותיך לבז אתן בידי האויבים שישללו אותם. ורש"י פירש הררי על ירושלם היושבת בהר וכל סביבותיה מישור, ואומרו במותיך בחטאת בכל גבוליך פירש ה"ר דוד קמחי שהוא הפוך כאילו אמר בחטאת במותיך שהם בכל גבולך, ויותר נכון לפרש כפשוטו במותיך בחטאת רוצה לומר הבמות שלך אינם לגבוה אבל הם כולם כחטאת ופשע בכל גבולך כי היו מקריבים עליהם לע"ז ולא לאלוה וכו', (ד) ולכן ושמטתה ובך וכו' רוצה לומר אם אתה לא שמרת מצות השמיטה בארץ אשר נתתי לך הנה אז כשתלך בגלות תשמוט כל הארץ וגם אתה תשמוט ממנה, וזהו ושמטתה ובך מנחלתך רוצה לומר ושמטת מנחלתך אשר נתתי לך ובך גם כן תהיה השמיטה מהש"י ומעבודתו כי לא תעבוד אליו. ורש"י פירש ובך אנקם מנחלתך אשר נתתי לך שלא תשב עוד עליה. אבל בהפך שתעבוד את אויבך בארץ אשר לא ידעת וזה כולו לפי שאש קדחתם ובערתם באפי עד עולם תוקד, ואם תאמרו שיעזור אתכם מצרים ולא תעבדו את אויביכם (ה) ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו רוצה לומר כל כחו ותקותו ישים בבשר ודם ומה' יסור לבו כי אם לא יסור לבו מה' לא יהיה ארור בבטחו באדם אבל כאשר מה' יסור לבו ארור יהיה. ואפשר לפרש ומן ה' יסור לבו שהוא ייעוד רוצה לומר כי אם יבטח באדם בהכרח אותו בטחון יביאהו לסור לבו מה'.

פסוק ו

והיה האיש ההוא כערער בערבה והערער הוא הקוץ הנולד יחידי בארץ יבשה והוא מלשון ערירים ימותו (ויקרא כ, כ) וזהו כערער בערבה שהוא במקום היבש מבלי מים, ולא יראה כי יבא טוב שהוא המטר ושכן חררים במדבר וחררים הוא מלשון שריפה ודליקה מרוב החמימות מגזרת ועצמי חרה מני חורב (איוב ל, ל) והוא אומרו עוד במלות שונות ארץ מלחה ולא תשב, (ז) אבל הבוטח בהשם אף על פי שיהיה גבר גבור וחזק ישים באלקיו כל בטחונו יהיה ברוך ומבורך, ואפשר לפרש והיה ה' מבטחו שהוא ייעוד יאמר ברוך הגבר אשר יבטח בהשם ואם כה יעשה יהיה ה' מבטחו ר"ל שהוא יבטיחהו ויוציאהו מכל צרה.

פסוק ח

והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו שמפני הלחות ההוא לא יראה כי יבא חום כלומר לא יתפעל מהחום באופן שיהיה עלהו רענן תמיד, ואפילו בשנת בצורת לא ידאג העץ ההוא ולא ימיש מעשות פרי כי תמיד יהיה בלחותו ופריו יתן בעתו, כן הבוטח בה' לא יסור הטוב ממנו לעולם ואף בשעה שיהיו בני אדם בצרה הוא יהיה בשלוה והשקט וכמו שאמר בשש צרות יצילך ובשבע לא יגע בך רע (איוב ה, יט) ועלהו

הוא משל לממונו ועשרו וכבודו והפרי הוא משל לבנים, (ט) ואם תאמר ומי יודע מי הוא הבוטח בה' ומי הוא שמהם יסור לבו כי הבטחון הוא דבר שבלב ועקב הלב מכל רוצה לומר הוא בעל מרמה ואנוש הוא בכאב וצער ומי ידע וישיג מה שבלב האדם, (י) על זה השיב אני ה' חוקר לב החושב ובוחן כליות היועצות וכל זה לתת לאיש כדרכיו כפרי מעלליו רוצה לומר לתת לאיש כדרכיו מדה כנגד מדה, ופעמים שלא יעשה אדם רעה אבל יעשה דבר שתמשך ממנו רעה על זה אמר כפרי מעלליו שאינו מעלליו אבל הפרי היוצא מהם, ואף על פי שתראה רשעים מצליחים במעשיהם ותאמר ולמה לא יתן השם להם כדרכיהם, (יא) אשיבך שהצלחתם לא תתמיד כי הם יהיו כמו הקורא והוא העוף שקוראים בלעז פרדי"ץ שהוא רובץ על בצי עוף אחר ומחמם אותם כאשר לא ילד אותם וכשיבקעו הביצים ויצאו האפרוחים לא ילכו אחריו אבל יעזבוהו לפי שעשה עושר אותם הביצים לא במשפט לפי שלא היו שלו ומפני זה בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל, כן יהיה רשע העושה עושר ולא במשפט שיעזבנו ואחריתו יהיה נבל כי ימות קודם זמנו או יאבד ממונו. ורש"י פירש דגר צפצוף העוף בקולו למשוך אחריו אפרוחים אותם שאינם ממינו אף על פי שילכו אחריו בחצי ימיו ודרכו יעזבהו.

פסוק יב

ואומרו כסא כבוד מרום מראשון וגומר הוקשה מאד על המפרשים קשורו בענין הפרשה, והגאון רב סעדיה עשאו דבק לפסוק של מעלה וכאילו אמר יהיה נבל מכסא כבוד שהוא מרום מראשון והוא מקום מקדשנו, וזה הפירוש אין לו טעם ולא ריח, והרב רבי שמואל בן תבון פירש בו בכסא כבוד מרום מראשון שהוא הגלגל העליון כן הוא מקום מקדשנו שהוא בית המקדש כי היה שכינת השם בבית המקדש כאשר היה בשמים, והענין ששניהם מורים על מציאותו ועל כבודו, אבל לפי פירושו אין זה מענין הנבואה, ולכן אחשוב אני בפירושו שבעבור שהתעורר לתת הסבה ברשע וטוב לו באומרו שטובת הרשע לא התמיד נתן עוד בדבר תשובה אחרת והיא ששכר מצוות בהאי עלמא ליכא (קידושין לט, ב) ושאין השכר האמתי אלא בעולם העליון לנשמות תחת כסא הכבוד וכמו שאמר המשורר (תהלים עג, יז) על זה עצמו עד אבא אל מקדשי אל וגומר מי לי בשמים וגומר כלה שארי וגומר כי הנה רחקיך יאבדו וגומר ואני קרבת אלקים לי טוב וגומר (שם כה, כח), ועל זה אמר כאן כסא הכבוד שהוא עולם הרוחניים כי הוא מרום מראשון כלומר מרום מהגלגל העליון הראשון הוא מקום מקדשנו כי באותו מקום תהיה קדושתנו ושכר מעשינו לא בארץ, (יג) וזהו גם כן אומרו מקוה ישראל ה' רוצה לומר התקוה לישראל שמקוה בשכרו הוא ה' רוצה לומר לחסות תחת כנפיו ולהנות משכינתו

הרוחנית ולכן כל עוזביך יבושו, וסורי רוצה לומר אותם שסרו מדרך ישראל בארץ יכתבו בשכר הארץ וטובה יכתבו לא תחת כסא הכבוד שהוא באמת מקום מקדשנו. והנכון לפרש וסורי מלשון סורי הגפן נכריה (לעיל ב, כא), גולה וסורה (ישעיה מט, כא), וכנוי סורי יחזור לנביא יאמר סורי הסרים ממני ומתרחקים ואינם רוצים לשמוע נבואתי או הרשעים שבדור שהם סורי בארץ יכתבו לקבל כאן שכרם ולכן יהיו להם הצלחות לפי שהקב"ה משלם להם בעולם הזה שכר מעשים טובים שבידיהם כדי שיקבלו ענשם משלם בעולם הנשמות וכמו שקבלו חכמים ז"ל, ואמר כי עזבו מקור מים חיים את ה' להגיד שאלה הם המקוללים שזכר למעלה והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב לחסרון המים שהוא משל להקב"ה שהוא מקור השפע לעליונים ולשפלים כולם, (יד) ולפי שהנביא אמר למעלה למה היה כאבי נצח מכתי אנושה לכן חתם כאן דבריו באומרו רפאני ה' וארפא מהכאב הזה אשר בלבי, הושיעני ואושעה מהרשעים האלה כי תהלתי אתה ובך בטחתי לא באדם. הנה התבארו הפסוקים האלה והותרה השאלה הששית:

פסוק טו

הנה המה אומרים אלי איה דבר ה' ובגומר עד סוף הנבואה. זכר הנביא מרשעת אנשי דורו שהיו אומרים אליו איה דבר ה' רוצה לומר הדבר אשר דברת מביאת הכשדיים להחריב את ירושלם יבא נא לא שהיו חפצים שיבוא הגלות אלא מפני שלא היו מאמינים בנבואתו היו אומרים לו כמלעיגים יבא נא ע"ד מה שאמר ישעיהו (ישעיה ה, יט) האומרים ימהר יחישה מעשהו למען תצדק ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל ונדעה, (טז) ועל זה אמר ואני לא אצתי מרועה אחריך רוצה לומר לא בקשתי אני במהירות מעלת הנבואה ממך ויום אנוש לא התאויתי רוצה לומר הגלות ההוא אשר עליו אמרו יבואו נא שהוא באמת יום אנוש אני לא התאותי אותו, אבל בהפך שאתה ידעת מוצא שפתי ונכח פניך היה והוא התפילה שהיה מתפלל לפניו לבטל גזרת החרבן והגלות, (יז) וכיון שהם משלמים אותי רעה תחת טובה אל תהיה לי למחתה אבל יהיו הם למחתה ביום רעה, (יח) ויבושו רודפי ואל אבושה אני וזה יהיה כשתביא עליהם יום הרעה שהוא הגלות שהם לועגים ממנו באומרם יבא נא כיון שהם שואלים אותו, ואומרו ומשנה שברון שברם פירו' שבר על שבר יהיה שברם הבא עליהם, (יט) וכדי לפרסם רוע מעשיהם זכר מה שצוהו ה' שיעמוד בשער בני העם והוא שער בית המקדש שבו היו נכנסים מלכי יהודה כי הם הראויים להיות על שמירת השבת. ויש מפרשים זה על שער העיר ששם צוה שלא יוציאו משא ביום השבת לפי שהיו מכניסים ויוצאים בשבת עם משא באותם השערים ולא הזהירם אלא בהכנסה והוצאה דרך השערים חוץ לעיר לפי שבתוך העיר לא היו חייבים

בו כי היה ירושלם דלתותיה נעולות בלילה ואין חייבין עליה משום רשות הרבים, (כא) ולכן אמר כנגד ההכנסה אל העיר ואל תשאו משא ביום השבת והבאתם בשערי ירושלם כי זה הוא במכניסים משא, (כב) וכנגד ההוצאה אמר ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת רוצה לומר מחוץ לעיר כמו שאמר, והנה הזהיר ראשונה על ההכנסה וההבאה מחוץ לעיר ועליה שנה ושלש בפרשה ולא בהוצאה לפי שהוא היותר נהוג בכרכים הגדולים שכל בני העיירות באים בכל יום למכור הדברים הצריכים ומעט מזעיר הוא מה שיצא לחוץ מהעיר, וכן בספר עזרא כשהיה מוכיח נחמיה אותם על זה אמר (נחמיה יג, יט) ומנעורי העמדתי על השערים לא יבא משא ביום השבת ולא דבר מההוצאה, וכן הזכירם כאן על המלאכה שלא יעשו בשבת אבל יקדשוהו ואמר שכן צוה את אבותיהם, (כג) אבל הם רוצה לומר אבותיהם לא שמעו ולא לקחו מוסר האלקים, (כד) ולכן עתה היה מתרה בהם על ענין השבת כמו שהתרה על הע"ז לאמר אם שמוע תשמעון לקדש את יום השבת (כה) יהיה שכרכם שתתמיד מלכות בית דוד עליכם וישבה ירושלם בטח, (כז) ואם לא תשמעון יבער אש ה' בשערי ירושלם ואכלה ארמנות ירושלם מאין מכבה, ובזה נעשה להם התראה אחרת על עון אחר ועם היות ביניהם עונות אחרים התרה על השבת ותלה בה חרבן בית המקדש ושריפתו להיותה מצוה תורה על חדוש העולם ויציאת מצרים, ואמרו חכמים ז"ל (שבת קיח, ב) כל המשמר את השבת כהלכתה אפי' עובד ע"ז כדור אנוש מוחלין לו, ומאמרו והצתי אש בשעריה דרשו דאין הדלקה מצויה אלא בבית שימצא בו חלול שבת (שם):

פרק יח

פסוק א

הנבואה השביעית תחילתה הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' לאמר קום רד וירדת בית היוצר וכו' עד הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בשלוח אליו המלך צדקי'. ויש בנבואה הזאת ט"ו פרשיות. האחת, הדבר אשר היה אל ירמיהו וכו'. הב', ויהי דבר ה' אלי לאמר הכיוצר הזה. הג', רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש. הד', רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות. הה', ועתה אמור אל איש יהודה וכו'. הו', כה אמר ה' שאלו. הז', ויאמרו לכו ונחשבה. הח', כה אמר ה' הלוך וקנית בקבוק. הט', לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יקרא. הי', ויבא ירמיהו מהתופת. הי"א, כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל. הי"ב, כי כה אמר ה' הנני נותנך למגור. הי"ג, פתיתני ה' ואפת. הי"ד, שירו לה'. הט"ו, ארור היום אשר יולדתי. ושאלתי בנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה באומרו רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ועשה הרעה בעיני לבלתי שמוע בקולי ונחמתי על הטובה אשר אמרתי להטיב אותו, והיא שכבר השרישונו חז"ל (עיין ברכות ז, א) בהפך המדה הזאת במה שאמרו כל ייעוד שיצא מפי הקדוש ברוך הוא לטובה אפילו על תנאי אינו חוזר שנאמר (שמות לב, י) הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול וכתיב (דברי הימים א כג, טו - יז) ובני משה רבו למעלה שאע"פ שלא קיים התנאי נתקיים הייעוד:

השאלה השנית אם היה שהקדוש ברוך הוא רגע ידבר לאדם ובשובו מדרכיו ינחם ולא ירע לו ופעם ידבר על הטבתו וחטא ולא ייטיב לו, אם כן במה יבחן הנביא לדעת אם הוא נביא אמת אם לא כי עם היות שאמרה תורה אשר ידבר הנביא בשם ה' ולא יהיה הדבר ולא יבא הוא הדבר אשר לא דברו ה' אין לנו יעוד יבחן בו הנביא:

השאלה השלישית בפסוק כי לאת תאבד תורה מכהן ועצה מחכם ודבר מנביא, והיא כי מה הסבה הזאת להרוג את ירמיהו ולחשוב מחשבות בהריגתו כדרך המפרשים והם פירשו כי לא תאבד בעבור זה התורה כי שאר הכהנים יודעים אותה וכן יש אתנו חכמים בעלי עצה ויש אתנו נביאים שיאמרו לנו דברי נבואה ולא יהיו כמו זה שאינו מתנבא אלא רעה, אבל אינו נכון כי הם היו מואסים בתורת השם ופורעים מוסר היועצים ובורחים משמוע דבר ה' ואיך אם כן יהיו בטענתם חוששים על התורה ועל העצה ועל הנבואה כאילו היו חפצים בם ויראים מאבד אותה, ועוד כי אם היתה מחשבתם להרגו ועל זה אמרו נכהו בלשון שילשינוהו למלך כדי שיהרגהו מה ענין אמרם עוד ואל נקשיבה אל כל דבריו האם אחרי שיהרג ידבר, גם כי הנה לא אמרו ולא ידבר עוד דבריו אלא ואל נקשיבה אל כל דבריו וזה הלשון לא יפול באדם הנרצח:

השאלה הרביעית במה שצוה השם לנביא ענין הבקבוק ולא פירש על מה מורה הבקבוק אלא מה שאמר ושברת הבקבוק לעיני האנשים ההולכים אתך ואמרת ככה אשבור את העם הזה, והנה לענין זה המשל לא היה מיוחד הבקבוק כי על כל כלי היוצר שישבור יאמר עליו כן:

השאלה החמישית באמרו בצווי הבקבוק ומזקני העם הכהנים ולא זכר מה יעשה מאותם הזקנים, וכתבו המפרשים שהכתוב חסר ושענינו והולך עמך מזקני העם ומזקני הכהנים, ויקשה לזה הפירוש מאד חסרון עיקר הדבור והגזרה משפט הכתוב הוא והולך עמך וכו':

השאלה השישית באומרו פתיתני ה' ואפת, כי איך יחס הנביא לש"י הפתוי וההסתה בהיותו פועל מגונה נבנה ומיוסד על שקר ומראה, והוא דומה למה שאמר והנביא אשר יפותה אנכי פתיתי את הנביא ואם לענין שליחותו אמר כן לא היה לו לומר פתיתני אלא

צויתני ולמה לא הוכיחו השם על זה כמו שהוכיחו על מה שאמר היה היה לי כמו אכזב שאמר לו עליה אם תשוב ואשיבך וכמו שפירשתי, והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא שצוה השם לנביא שירד בית היוצר להודיעו שכחומר ביד היוצר שישנה אותו כרצונו כן היו בית ישראל, ולכן אע"פ שנגזרה גזרה להחריב' אם ישובו בתשובה תשתנה הגזרה כי הייעודים טובים ורעים ישתנו כפי השתנות המקבלים, ושהיה מרשעת בני יהודה שבעבור הנבואות האלה היו מחשבים על ירמיהו רעות ולכן התפלל הנביא על נקמתו מהם, וצוהו עוד השם קנין הבקבוק ושבירתו לאמר שככה ישבור את העם והעיר ההיא על כל רעתם אשר עשו וסיפר שפשחור שהיה סגן הכהנים בבית ה' והיה מנביאי השקר כששמע מפי ירמיהו הנבואה הזאת הכה אותו ושמהו בבית המאסר ואחר כך הוציאו משם, וע"ז ייעד הנביא העונש שיבא עליו לפשחור ולכל בני יהודה והתרעם כנגד השם וקלל את יום שנולד בו וכמו שיתבאר בפסוקים:

הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' לאמר קום וירדת וגומר עד לכן כה אמר ה' שאלו נא בגוים מי שמע (ב) צוה השם לנביא שיקום ויזדרז וילך אל בית היוצר והוא העושה כלים בחומר כדי שידבר לו שם, (ג) והנביא ירד בית היוצר כי היה ירושלם בגובה ובית היוצר למטה בשפל העיר, והוא עושה מלאכתו על האבנים שהוא כלי היוצר שעושה עליו הכלים בחומר אשר בידו, (ד) ואומרו ונשחת הכלי הוא להגיד שהשחתת הכלי לא היה מפאת היוצר כי הוא מתקן את הכלים ומצייר אותם אבל הכלי נשחת מפא' חמרו, ולזה אמר נשחת הכלי אשר הוא עושה כחומר ביד היוצר ר"ל שבסב' החומר נשחת, אבל עם היותו נשחת היה יכולת ביד הפועל לתקנו ולציירו שנית וזהו ויעשהו כלי אחר כאשר ישר בעיני היוצר לעשות, (ה) ואז באתהו הנבואה (ו) הכיוצר הזה לא אוכל לעשות לכם בית ישראל הנה באמת כחומר ביד היוצר כן אתם בידי בית ישראל, (ז) וביאר לו מיד הנמשל במשל הזה באומרו רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ רוצה לומר פעם אגזור על אומה מהאומות עונש וחרבן על רשעתה כי נשחתה כמו הכלי שנשחת במלאכה, (ח) אבל אם ישוב הגוי ההוא מרעתו ורשעתו אשר דברתי עליו רוצה לומר אשר גזרתי בעבורו להענישו אז כהשתנותו בעצמו תשתנה הגזרה ונחמתי על הרעה והעונש אשר חשבתי לעשות לו, (ט) וכן בהפך שפעם אדבר ואגזור על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע להטיב לו כפי מעשיו, (י) ואם הוא נתחרט מדרכיו הטובים ועשה הרע בעיני והרע הוא לבלתי שמוע בקולי אז כהשתנות ענינו תשתנה הגזרה ג"כ, ונחמתי על

הטובה אשר אמרתי להיטיב אותו ואין הפרש בין אומרו אשר חשבתי ובין אומרו אשר אמרתי, (יא) וכיון שהדבר כן אתה הנביא אמר נא אל איש יהודה ועל יושבי ירושלם רוצה לומר ואל יושבי ירושלם, בשמי הן אמת שאנכי יוצר עליכם רעה כלומר אני מצייר בדעתי הרעה אשר אביא עליכם, כי מפני שהוא משלו ביוצר לכן אמר יוצר עליכם רעה, ופירש אותו באומרו וחושב עליכם מחשבה שהיא הרעה שזכר, אבל הדבר בידכם לתקנו ולהסירו שובו נא איש מדרכו הרעה והטיבו מעלליכם כי בהשתנות מעשיכם תשתנה גזרתי מרעה לטובה ככלי היוצר, (יב) והודיעו השם שהם יהיו כ"כ סרבנים כי כאשר יאמר הנביא לה' זה הם יאמרו לו נואש כלומר נואש לבנו מהלוך עוד אחרי ה', אבל אחרי מחשבותינו נלך וכל איש ממנו שרירות לבו הרע יעשה.

ואמנם בהיתר השאלה הא' משאלות הנבואה הזאת אומר שמה שאחז"ל (ברכות ז, א) כל ייעוד שיצא מפי הקב"ה אפילו על תנאי אינו חוזר אין התנאי ההוא שלא יעבוד ע"ז או שלא ישפוך דמים ויעשה שאר העבירות כי הנה האל יתיעד לאבות לתת לבני ה' את הארץ ושישבו בה לנצח אבל בהיותם רעים וחטאים לה' מאד יאבדו את הארץ ויסחו רשעים ממנה, אבל התנאי ההוא שלא יהיה בה עבירה כמו שהוכיחו מאמרו יתברך למשה (שמות לב, י) הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול שמשה רבנו לא שמר התנאי והתחנן והתפלל על ישראל, ולכן חסר היעוד לפי שהתנאי שלא שמר לא היה בו חטא ולא פשע ולכן בניו רבו למעלה, הנה אם כן מה יאמר כאן רגע אדבר לבנות וכו' אינו כנגד המדה שאחז"ל, והותרה בזה השאלה הא'.

ואמנם במה יבחן הנביא אם היו היעוד הטוב והרע חוזרים בתשובת המקבלים כבר דברו בו הרבה אחרונים חז"ל, וה"ר משה בן מיימון בפתיחתו לפירוש המשנה כתב שהיתה הבחינה לא ביעודים הרעים שחוזרים וחנון ורחום ה' ונחם על הרעה כמו שהיה בנינוה אלא בטובים שאינם חוזרים, ופירש רגע אדבר שנאמר כאן לבנות וכו' שידבר אל לבו יתברך לא באמצעות נביא שלוח כי אז לא יחזור מהיעוד הטוב, אמנם אמרו רגע אדבר לנתוש ולנתוץ יסבול שיפורש גם שיהיה ע"י נביא שלוח ובזה יבדל היעוד הטוב מיעוד הרע, ואמנם הרלב"ג שם הבדל בין הטוב המגיע מפאת המערכה אל הטוב מפאת ההשגחה ושהיתה בחינת הנביא ביעוד הטוב אשר מהמערכ' לא כאשר הוא מההשגחה, וכמה ב' הדעות האלה רחוקים מכוונת הפסוקים ודברי התורה, וכבר הקשה עליהם ה"ר חסדאי במ"ב כ"ד מספרו אור ה', ומה שחשב הוא בתשובת זה הוא שכאשר הנביא יהיה מיעד להבחין נבואתו ביעודים יתקיימו עכ"פ הן לטוב הן לרע וכמ"ש בתורה (דברים יח, כב) אשר ידבר הנביא בשם ה' ולא יהיה הדבר ולא יבא הוא הדבר אשר לא דברו ה'

שלא הבדיל בין יעוד רע ליעוד טוב לפי שהקב"ה מקים דבר עבדו ועצת מלאכו ישלים, ושלא היה הדבור לירמיהו באומרו רגע אדבר ורגע אדבר בענין בחינת הנביא כי אז לא יחזרו היעודים אלא אחר היות הנביא נבחן ומוחזק כיונה אז לענין העם תתקיים הנבואה הזאת, וגם זה איננו שוה לי כי אע"פ שיהיה לענין בחינת הנביא למה זה בהיותו מיעד יעוד טוב או רע על איש או עם אם עשה תשובה האיש או העם ההוא לא תועיל לו תשובתו, ומפני בחינת הנביא ינעול השם דלתי התשובה מהשב אליו בכל לבבו, ולכן היה דעתי בדרוש הזה שלא היה נבחן הנביא ביעודים טובים ולא רעים לאיש ולא לעם אבל היתה בחינתו במעשה הנסים והנפלאות בשנוי המנהג הטבעי, ויש לנו בזה בנין אב מאדון הנביאים שעשה בחינתו כן שנאמר (שמות ד, ל) ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם, ועל זה אמר התורה אשר ידבר הנביא בשם ה' ולא יהיה הדברו ולא יבא הוא הדבר אשר לא דברו ה', שדיבר ויעד על המופת אשר יעשה לעיניהם, ואין לך שתאמר שאיך תהיה בזה הבחינה, והנה אפשר שיעשה המעשים ההם בלהט ובכישוף כמו שעשו חרטומי מצרים כי הנה תהיה הבחינה אמתית כמו שהיתה שם בהרבו' הנפלאות עד שלא יעשום המכשפים והחרטומים כמותם, והנה בייעודים העתידים גם כן אפשר שיפול הספק אם נודע מאת החוזים בכוכבים או על ידי שדים הנה אם כן מה שנאמר כאן לירמיהו רגע אדבר ורגע אדבר אינו סותר לענין בחינת הנביא. והותרה בה השאלה השנית:

פסוק יג

לכן כה אמר ה' שאלו נא בגוים וגומר עד כה אמר ה' הלוך וקנית בקבוק. אמר השם לנביא לכן שהודעתי אותם שיש מקום אתם לשוב בתשובה ושאנחם מהרעה ואמרו נואש ראוי לתמוה מאד מהפלג' רשעתם וראוי לשאול בגוים שאין להם תורה ולא למדו מוסר מי שמע כאלה הרשעים היודעים רבונם ומכוונים למרוד בו שערורית שהוא דבר מגונה מאד עשתה בתולת ישראל שהיתה מיוחדת לאלהיה כבתולה בבית אביה, (יד) היעזוב מצור שדי שלג, ופירוש הפסוק כפי המפרשים לא נתישב אצלי ולא ישר בעיני, והנ"ל בו כן הוא הנה הלבנון היה סמוך לירושלם והיו שם הרים וצורים וסלעים שהיה מתמיד בהם השלג כל השנה והוא בימות הקיץ עידון גדול לקרר בני אדם מחום היום, ולכן עשה משלו בזה ואמר האם יעזוב אדם מצור שדי והוא הסלע הגבוה השלג אשר בלבנון וקראו צור שדי מפני גבהו ע"ד הררי אל שלהבת יה (שיר השירים ח, ו) ודומיהם, או יהיה מצור שדי תואר להש"י כלומר האם יעזוב אדם שלג מלבנון שנותן לו הצור תמים פעלו שדי באמת אין ראוי לעזוב שלג אלהי כזה, ועשה משל אחר במים קרים

הטובים באומרו אם ינתשו מים זרים קרים נוזלים וקראם זרים לפי שהמים שאינם מהארץ עצמה אבל הם זרים ובאים מארץ רחוקה על ידי מלאכה והם מים טובים המה יותר חביבים על האדם ואיך יתשם, והנמשל הוא בהקב"ה שהוא מקור מים חיים ומרחוק ה' נראה לי והוא כשלג בימות הקציר משיב נפש, ואם השלג והמים אין ראוי לעזבם איך (טו) שכחוני עמי והם מקטרים לשוא, ואומרו ויכשילום בדרכיהם שבילי עולם פירשו המפרשים שחסר בפסוק המכשילים והם נביאי השקר שהכשילום, ושגם כן חסר מלת לעזוב שהיה לו לומר ויכשילום נביאי השקר בדרכיהם לעזוב שבילי עולם רוצה לומר שדרכו בהם אבותיהם הצדיקים, ואין נפשי לפירושים האלה שיחסו חסרון בזה בפסוקים במלות רבות, ולכן אחשוב שאין כאן חסר המכשילים ולא מלת לעזוב כי המכשילים הם שבילי עולם, והענין שבראותם שבילי עולם והם דרכי הטבע העולם השפל ובעליון שהכוכבים ממסלותם פועלים בדברים השפלים אלה שבילי עולם הכשילו אותם בדרכיהם לחשוב שכל טובתם היתה תלויה בכוכבים ולכן היו עובדים אותם, וזהו ללכת נתיבות דרך לא סלולה כי הם דרכים חדשים אצלם כמו שאמרה תורה חדשים מקרוב באו (דברים לב, ז) וגומר, ואפשר גם כן לפרש ויכשילום בדרכיהם שבילי עולם שקרא דרכי הגוים ומנהגם בעבודתם לע"ז שבילי עולם כי הם השבילים שכל בני עולם הולכים בהם כמו שאמר אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים (שם ד, יט) והמה הכשילו לישראל ללכת בהם גם כן ככל הגוים וזהו ללכת נתיבות דרך לא סלולה כי הנתיבות הם השבילים שזכר, (טז) ואמר שזה היה סבה לשום ארצם לשמה, ולהיותה שריקות עולם שישרקו עליה כל עובר בה וישום ויניד בראשו כמתמיה איך נהפכה צבי הארצות כמהפכת סדום ועמורה, (יז) ואמנם העם אשר בה ברוח קדים שהוא משל לכעסי ואפי אפיצם לפני האויב לא שילכו ללחום באויביהם אלא עורף ולא פנים כי יברחו מהם ובכלל שראם יום אידם. והרד"ק פירש עורף ולא פנים שהקדוש ברוך הוא יסתיר פניו מהם וכמו שהם פנו אליו עורף ולא פנים כן הוא עורף ולא פנים בהשגחתו יראה אותם ביום אידם כי העורף ירמוז להסתרת הפנים והפנים רמז להשגחה טובה.

וסיפר הכתוב שכאשר אמר הש"י אל ירמיהו שיאמר זה אל בני יהודה וירושלם (יח) השיבו ירמיהו ויאמרו לכו ונחשבה על ירמיהו מחשבות ר"ל והנה יאמרו לי כשאומר כל זה אליהם נזדרז ונחשבה על ירמיהו מחשבות, ופירשו המפרשים בפסוק הזה שיאמרו איש אל רעהו לכו ונחשבה על ירמיהו גורלות איך נהרגהו, ושיאמרו מה אנו חסרים במיתתו כי לא תאבד תורה מכהן כי שאר הכהנים יודעים אותה, וכן יש אתנו חכמים

בעלי עצה וכן יש אתנו נביאים שיאמרו לנו דברי נבואה ולא יהיו כמו זה שאינו מתנבא עלינו כ"א רעה, לכו ונכהו בלשון שנלשין עליו למלך בדברים רעים כדי שימיתהו. וכבר זכרתי בשאלות שיקשה מאד על הפירוש הזה שהם היו מואסים את תורת ה' ופורעים מוסר מוכיחם ולא חפצים בנבואת השם ונביאיו וא"כ היאך יאמרו כי לא תאבד תורה מכהן ועצה מחכם ודבר מנביא כאילו היו חפצים בתורה ובעצה ובדבר ה', גם אומרו נכהו בלשון לא יובן ממנו המלשינות אל המלך, גם אומרו ואל נקשיבה אל כל דבריו אין לו ענין כי הנה אחרי שיהרגוהו מבואר הוא שלא יקשבו דבריו, גם כי לא אמר ולא ידבר עוד את דבריו אלא ולא נקשיבה ויורה שהוא ידבר והם לא יקשיבו. ולכן נ"ל בפירושו שהם היו אומרים לכו ונחשבה על ירמיהו מחשבות והם לדעת מה לעשות לו באופן שלא ינבא עלינו רעות והמחשבות היו אם להרגו בידים או שאר המחשבות אם לכרות לשונו ואם להתרחק ממנו כדי שלא יקשיבו את דבריו ואומרו כי לא תאבד וכו' הוא אצלי נתינת טעם על מחשבותיה' על ירמיהו למנוע דבריו כאמרם נחשוב מחשבות איך נהיה נצולים מדבריו, כי הוא באמת לא יחשוך פיו ולשונו ולא יחסר לו תוכח' אם בדברי תורה כי לא תאבד תורה ממנו שהוא כהן פעם יוכיח על הע"ז ופעם על הניאוף ופעם על חלול שבת והנה לא תאבד תורה מפיו להוכיח עליה כי הכהנים הם היו מורי התורה כמ"ש (שם לג, י) יורו משפטיך ליעקב, גם לא תאבד עצה מחכם שירמיהו חכם היה וכשלא יוכיח בדברי תורה יתאמץ לתת לנו עצה בחלוף מה שאנחנו נוהגים בו, וכאשר לא יוכיח בתורה ולא ייעץ בעצה מדינית לא תאבד ממנו דבר נבואה וייעודים אלהיים להפחידנו ולהעציבנו ולכן צריך שנחשוב מחשבות להנצל מפיו בהריגתו, וזכר הכתוב עוד ממחשבותיהם שמהם היו אומרים לא נכנו נפש אבל לכו ונכהו בלשון רוצה לומר נכרות לשונו כדי שלא יוכל עוד לדבר, ומהם שלא היו כ"כ רשעים היו אומרים אל נעשה בו מום כי הוא כהן אבל אל נקשיבה אל כל דבריו וכאשר נתרחק ממנו ולא נשמע אותו יחדל מדבר עוד, הנה א"כ לא אמרו כי לא תאבד תורה מכהן להיותם חוששי' על התורה והעצה והנבואה ולא אמרו זה על שאר הכהנים והחכמים והנביאים כי על ירמיהו אמרו הכל שלא יחסר לו נושא לדבר בו שהוא היה בעל תורה חכם ונביא. והותרה בזה השאלה הג'.

ובעבור שהם היו אומרים ואל נקשיבה אל כל דבריו (יט) אמר הנביא הקשיבה ה' אלי כלומר אם הם לא יקשיבו אתה אלהי הקשיבה אלי ושמע לקול יריבי רוצה לומר שמע קול דבריהם המדברים עלי שכרו שוחה לנפשי אם להרגני בחרב או להשקות אותי סם המות או לכרות לשוני, (כ) וחכמים ז"ל (ב"ק טז, ב) דרשו שחשדוהו באשת איש

מלשון כי שוחה עמוקה פי זונה (משלי כג, כז) הם משלמים לי רעה תחת טובה זכור מה שעמדתי לפניך להתפלל עליהם להשיב חמתך מהם אני התפללתי להצילם ממות והם משתלמים להמיתני, (כא) לכן יהיה משורת הדין שתתן את בניהם לרעב והגירם ע"י חרב, ומלת והגירם הוא מלשון עיני נגרה (איכה ג, מט), מים המוגרים, שהוא ענין ירידה יאמר הורידם ע"י חרב באופן שתהיינה נשיהם שכולות מבניהן ואלמנות מבעליהן לפי שאנשיהם והם הבעלים יהיו הרוגי מות, ובחוריהם יהיו מוכי חרב במלחמה כי הבחורים מדרכם לבוא במלחמה וגומר, (כג) ולפי שהיו להם עצות רבות בענינו לכן אמר ואתה ה' ידעת את כל עצתם עלי למות כנגד היועצים שימיתוהו, וכנגד עצת נכהו בלשון אמר אל תכפר על עונם, וכנגד המחשבה והעצה האחרת שהיו אומרים ואל נקשיבה אל כל דבריו אמר וחטאתם מלפניך אל תמחי שהיו מתיעצים שלא יקשיבו בקול ה', ואמר אל תמחי ביו"ד שהוא כמו אל תמחה כי היו"ד במקום ה"י, ואמר והיו מוכשלים לפניך לומר שלא יתפלל עליהם אדם ולא ילמד עליהם זכות אלא מכשול וחובה:

פרק יט

פסוק א

כה אמר ה' הלוך וקנית בקבוק וגומר עד ויבא ירמיהו מהתופת וגומר. צוה ה' לנביא בנבואה הזאת ז' דברים. הראשונה, שיקנה בקבוק רוצה לומר שבקנין יביאהו אליו לא נתון במתנה ולא שאול. והשנית, שיהיה בקבוק שהוא כצלוחי' ולא כלי אחר. והשלישית, שיהיה הבקבוק יוצר חרש רוצה לומר שיהיה מחרש אדמה לא מעץ ולא מנחשת ולא מדבר אחר. הרביעית, שיוליך עמו לזה המעשה מזקני הכהנים ומזקני העם. הה', שיעשה זה בגיא בן הנום אשר פתח שער החרסית. הששית, שיקרא שמה דברי הנבואה שזכר כאן. הז', שישבור שם הבקבוק ויאמר ככה אשבור את העם הזה וגומר ולא יוכל להרפא. וראוי לומר מה צורך היה בכל המעשים האלה ועל מה יורו ואומר שהיה הבקבוק רומז לבני יהודה ולירוש', ושהיה הוראתו כפי שמו מלשון בוקק הארץ (ישעיה כד, א), בוקה ומבוקה ומבולקה (נחום ב, יא) שהוא ענין הריקות, ולפי שהיו בני יהודה ריקים במחשבותיהם ועצתם כמו שאמר ובקותי את עצת יהודה וירושלם והיה עתידה ירושלם להיות בוקה וריקה מעמה, לכן צוה שיקח בקבוק שהוא מורה על שני ריקיות ריקות עצת העם וריקות ירושלם מאנשי', ומפני זה לא צוה בכלי אחר אלא בבקבוק המורה על שני רקיות האחד בק והשנית בוק המורה על ריקות העם ועל ריקות העיר, וצוה אותו שיקנהו כמו שהקדוש ברוך הוא קנה את ארצו ואת עמו כמו שאמר

(שמות טו, טז) עד יעבור עמך ה' עד יעבור עם זו קנית וכן בדברי חכמים ז"ל (אבות פ"ו, מ"י) מהחמשה קנינים שקנה הקדוש ברוך הוא בעולמו היה ישראל קנין אחד והארץ קנין אחד, וצוה אותו שיהיה בקבוק יוצר חרש כדי שישבר מהרה ולא יוכל להרפא כמו שיזכור אחר זה, וצוה אותו רביעית שיעשה זה לפני זקני הכהנים וזקני העם כדי להעיר לבבם שתחרב בית ה' ויתבטלו הכהנים מעבודתם וירושלם תשומם מזקניה, ואתה תדע שלא יחסר הפסוק הזה והולך עמך כמו שחשב הרד"ק כי זה כבר נכלל באומרו הלוך וקנית שמלת הלוך ענינה הולך עמך ולפי שאמר שתי גזרות אחד הלוך והשנית וקנית ביאר ראשונה מאן דסמיך ליה שהוא וקנית באומרו בקבוק יוצר חרש ואחר כך פי' על מלת הלוך וגומר מזקני הכהנים וגומר שיוליכם עמו שם.

פסוק ב

וצוהו חמשית שיעשה המעשה ההוא בגיא בן הינם שהוא סמוך לירושלם לפתח שער החרסית שמשער החרסית יוצאים לגיא בן הנום, והוא היה שער א' משערי העזרה המכוון כנגד זריחת השמש מלשון האומר לחרס ולא יזרח (איוב ט, ז), וחכמים ז"ל אמרו כי היה שער החרסית שער האשפה ששם זורקים חרשים הנשברים והוא יותר נכון כאלו הבקבוק יוצר חרש היה מקומו שער החרסית כי חרס הוא כמו חרש והיה אם כן לשון נופל על הלשון, והענין כולו שבעבור שהיה העונש הזה על עון עבודת הבעל בגיא בן הנום בתופת היה ראוי ששם יעשו המעשה והרמז הזה.

פסוק ג

וצוהו ששית שינבא שמה הנבואה הזאת כדי שיהיה מקום הרשע שמה המשפט והיא ראשונה בהודעת הרעה אשר תבוא בכלל על ירושלם אשר כל שמעיו תצלנה אזניו כי בהיות הקול עצום יעשה צלילה באזנים וכן יעשה שמועת הרעה הזאת, ושיבאר עוד העון שבעבורו נתחייבו ברעה ההיא והוא אומרו (ד) יען אשר עזבוני וינכרו את המקום הזה ר"ל שעזבו את ה' ועבדו אלהי הנכר בארץ הקדושה המיוחדת להנהגתו יתברך וזהו וינכרו מלשון נכרי, ואומרו ויקטרו לאלהים אחרים אשר לא ידעום המה ואבותיהם אין ענינו שהמה ואבותיהם לא ידעו אותם האלוהות אלא שעזבו את השם וינכרו את ירושל' המה ואבותיהם ומלכי יהודה, ומלבד העבודה זרה עוד מלאו דם נקיים את המקום הזה שהוא גיא בן הנום, ויתחברו אם כן שמה עבודה זרה ושפיכות דמים.

פסוק ה

וביאר מהו דם הנקיים באומרו ובנו את במות הבעל לשרוף את בניהם באש עולות לבעל רוצה לומר שהיו עושים מהם עולות כולם כליל בשרפם אותם לעבודת הבעל שהוא

השמש אשר לא צויתי כלומר בתורתי לעשות עולה וזבח מהבנים, ולא דברתי לאברהם בענין העקידה שישרוף את בנו כי לא היתה כוונתי שיהרגהו אלא שיעלהו על המזבח במקום עולה כי לא עלתה על לבי דבר אחר, (ו) ולכן מפני הרעות האלה לא יקרא למקום הזה עוד התופת כמו שהיה שמו מפני הנגונים שהיו מנגנים שם בתוף בעת שהיו עושים אותה עבודה כדי שלא ישמעו אבות הנערים ואמותיהם צעקת הילדים בעת שריפתם ולא ירך לבבם, אבל יקראו אותו מקום גיא ההריגה לרוב העם שיהרגו שמה.
וביאר נמשל הבקבוק בשני חלקיו אם מפאת בני יהודה ויושבי ירושלם שיהיו בוקים באומרו (ז) ובקותי את עצת יהודה וירושלם במקום הזה רוצה לומר שלא תתקיים עצתם אבל תהיה תמיד עצה ריקה בוקה ומבולקה לפי שיפלו שמה ביד אויביהם, (ח) ואם מפאת העיר אמר ושמתי את העיר הזאת לשמה ולשרקה ותהיה בוקה גם כן, (ט) ותחת כי היו שורפים בניהם לבעל תבא עליהם כל כך מהצרה שיאכלו בשר בניהם ובנותיהם ורעיהם בצרה ודוחק המצור והמצוק שיציקו להם אויביהם.

פסוק י

ואחרי שזכר הנרמז במשל הבקבוק צוהו ושברת הבקבוק לעיני האנשים ההולכים אותך והם זקני הכהנים וזקני העם שזכר למעלה, (יא) ואמרת אליהם אינני עושה זה מעצמי אבל כה אמר השם צבאות ככה אשבור את העם הזה ואת העיר הזאת, הנה ביאר צורך כלי בקבוק שמורה על שתי בקיות ורקיות שהם אחד כנגד העם ואחד כנגד ירושלם, ושיהיה הבקבוק יוצר חרש רוצה לומר לא מנחשת ולא מברזל ולא מעץ אלא מחרש כדי שישבר מהרה ולא יוכל להרפא, ולמה יעשה אותו מעשה באותו המקום כמו שאמר ובתופת יקברו מאין מקום לקבור כי יהיו ההרוגים כל כך רבים שלא תכיל אותם הארץ, (יב) ומלבד שתהיה עיר ירושלם כתופת (יג) הנה בתי ירושלם ובתי מלכי יהודה הטמאים יהיו במקום התופת רוצה לומר לקבור ההרוגים שמה והם הבתים אשר קטרו על גגותיהם לכל צבא השמים. והותרו עם מה שפירשתי בזה השאל' הרביעית והחמישית:

פסוק יד

ויבא ירמיהו מהתופת וגו' עד סוף הנבואה. סיפר הכתוב שכאשר בא וחזר ירמיה מהתופת מלעשות מעשה הבקבוק עמד בחצר בית השם ואמר אל כל העם (טו) בשם השם שהוא יביא על ירושלם ועל כל ערי יהודה את כל הרעה אשר דבר עליה, והיה זה כדי שידעו כל הנבואה שניבא שמה בפני הכהנים והזקנים, ובעבור שהכהנים והזקנים לא יעלימוה הלך ירמיהו לחצר בית השם וסיפר שמה הנבואה שניבא על הבקבוק:

פרק כ

פסוק א

ואז פשחור בן אמר הכהן שהיה פקיד ונגיד על כל הכהנים בבית השם, וכפי יונתן היה סגן הכהנים בשמעו את דברי ירמיהו, (ב) הכה אותו ועוד נתן אותו על המהפכת אשר בשער בנימין שהוא היה בית האסורים, והרב רבי דוד קמחי כתב בשם אביו שהיה המהפכת כלי עשוי משני עצים ועשוי בעיניהם בית צואר שמכניסים שם ראשי האסורים בצער גדול והיה אותו כלי מהפכת עומד בשער בנימין העליון שבבית השם כי היה בית המקדש מקצתו בחלק יהודה ובמקצתו בחלק בנימין, והיה פשחור זה מנביאי השקר מנבא בשם השם והיה אומר שהקב"ה קרא שמו פשחור, (ג) וממחרת אותו היום הוציא פשחור את ירמיהו מן המהפכת וירמיהו לא פחד ממנו אבל אמר לו בפרסום שהוא היה נביא שקר כי לא קרא השם את שמו פשחור כי אם מגור מסביב כאילו אמר אתה מנבא לבני יהודה בטחונות שקר הם אבל יהיה מגור ויראה ופחד לעצמו ולכל אוהביו, וכמו שיהיה להם מגור (ד) כן תבוא עליהם הצרה שיפלו בחרב אויביהם ועיני פשחור תראינה כל זה ויבוש משקרות נבואותיו, ועל ערי יהודה אמר ואת כל יהודה אתן ביד מלך בבל והגלם בבלה ויכם בחרב רוצה לומר שמהם ילכו בגלות לבבל ומהם יהרוג בחרב בלכידת הערים, (ה) ועל ירושלם בפרט אמר ונתתי את כל חוסן העיר הזאת שהם כלי המלחמה שהיו בידיהם ואת כל יגיעה רוצה לומר המעשה אומנים היגעים במלאכתם, ואת כל יקרה רוצה לומר העושר והכבוד אשר ביד הסוחרים, ואת כל אוצרות מלכי יהודה הכל אתן ביד אויביהם ובזזום והביאום בבלה, (ו) ואתה פשחור וכל יושבי ביתך תלך בשבי אל בבל ושם תמות ותקבר בארץ טמאה עם כל אוהביך אשר נבאת להם בשקר ושמעו לקולך, ולפי שפשחור הכה את ירמיהו ונתן אותו על המהפכת לכן צעק ירמיהו חמס מתוך צערו באומרו (ז) פתיתני ה' ואפת רוצה לומר הלא כה דברי בתחלת נבואתי שהייתי נשמט מלכת בשליחותך ואתה פתיתני בדברים כאדם המפתה את חבירו באמרך הנה נתתיך היום לעיר וגומר, ואני נפתיתי לדבריך לפי שהחזקתני והיית מחזק אותי באמרך אל תחת מפניהם אל תירא מהם ותוכל שיכולת לפתות אותי בדברים האלה ועתה הייתי שחוק כל היום כולו כלומר כל העם לועג לי, ולא היה מאמר הזה מירמיהו מגונה ובלתי ראוי כי כבר אמרו חכמים ז"ל (בבא בתרא טז, ב) אין אדם נתפס על צערו, וגם שאין המאמר ההוא בעצמו מגונה כאמרו היה תהיה לי כמו אכזב וגומר כי אין ספק שהיה ירמיהו נשמט מלכת בשליחות הנבואה ושהשם יתברך חזקהו

ופתהו בדבריו עד שהלך ולכן לא האשימו השם ולא הוכיחו על הדברים האלה. והותרה בזה השאלה השישית:

פסוק ח

ואומרו כי מדי אדבר אזעק חמס פירשו המפרשים בכל עת שאדבר דברי נבואה אני צועק ומרים קולי להוכיחם ואקרא חמס ושוד שיבא אליהם מהאויב, ויותר נכון לפרש כי מדי אדבר בכל עת שאדבר אליהם דבר נבואה אצטרך לצעוק חמס ושוד מהבזיונות והמכות שיעשו לי עליו כענין פשחור, שבעבור היותי מנבא בשם ה' מה שצוני הכני ואסרני והוצרכתי לצעוק חמס ושוד ממה שעשה לי וזהו אומרו עוד כי היה דבר ה' לי לחרפה ולקלס כל היום, (ט) עד שמפני זה אמרתי פעמים רבות בלבי לא אזכרנו ולא אדבר עוד בשמו רוצה לומר לא אזכור עוד שם ה' על פי ולא אדבר נבואה בשמו אבל מה אעשה שהיה דבר ה' הרוח נבואיי כשיחול עלי היה בלבי כאש בוערת עצור האש ההוא בעצמותי וכלכל לא אוכל לעצור במלין, ואמר זה לחזוק ההתפעלות הגדול שיתפעל רוח הנביא בקבלו רוח הנבואיי, (י) ואומרו כי שמעתי דבת רבים פירש רש"י שיחזור למעלה לואומר לא אזכרנו, ואינו נכון מפני שכתוב ביניהם ותהי בלבי כאש בוערת, אבל הנכון בפירושו הוא כי שמעתי אף על פי ששמעתי דבת רבים ומגור מסביב רוצה לומר פשחור שהוא סביב אלי כי אותו קרא מגור כמו שנזכר למעלה שהולך סביב להכשילני, והם אומרים הגידו ונגידנו רוצה לומר הגידו והעידו עליו עדות שקר ונגידנו עליו וכל איש שלומי אשר חשבתי שהם אוהבי הם שומרי צלעי שומרים ומצפים מתי אהיה צולע ונכשל בשום דבר באמרם אולי יפותה לדברינו ונוכל' לו שידבר דבר שיהיה בעבורו חייב מיתה כי אז נקחה נקמתנו ממנו, (יא) הנה עם כל זה ה' הוא עמי כגבור עריץ ועל כן רודפי יכשלו ולא יוכלו רוצה לומר להרע לי. ורש"י פירש אולי יפותה לטעות כמונו ונוכלה לו להביאו לעבוד עבודה זרה, והם יבשו מאד בראותם שלא השכילו דרך נאות כנגדי ותהיה בשתם וכלימתם כלימת עולם שלא תשכח עוד, והמפרשים פירשו כי לא השכילו כמו ויהי דוד בכל דרכיו משכיל (שמואל א' יח, יד) רוצה לומר שלא יצליחו במעשיהם נגדו, (יב) ואתה ה' אלקי הבוחן צדיק ורואה כליות ולב ממני ומהם יהי רצון מלפניך שאראה נקמתך מהם רוצה לומר שבימי תבוא עת פקודתם באופן שנקמתך שתנקם מהם אראה אותם לעיני כי אליך גליתי את ריבי הריב שהיו מריבים עמי, ואז בעת הנקמה יראו צדיקים וישמחו ויאמרו (יג) שירו לה' הללו את ה' כי הציל את נפש אביון שהוא ירמיהו מיד המרעים האלה, ובעבור שבקש מהשי"ת לראות נקמה מהם נתחרט הנביא מתאותו ומדבריו על רעתם ולכן קלל את יומו באמרו (יד) ארור היום

אשר יולדתי בו והוא מאמר מורגל לכל קשה יום כמ"ש איוב (איוב ג, ב, וראה בר"ר סד, ה; פס"ר פכ"ו) עם היות שאותו היום כבר עבר ולא תפול עליו קללה ולא ברכה, ובמדרש אמרו שירמיהו נולד ביום ט' באב, ואומרו ארור היום אשר יולדתי בו יום אשר ילדתני אמי אל יהי ברוך כתבו המפרשים שהוא כפל הענין במלות שונות, ויותר נכון לפרש שירמיהו קלל את יום ההריון וג"כ את יום הלידה ולפי שההריון יוחס לאב ולאם לכן אמר סתם ארור היום אשר יולדתי בו כי אותה לידה היא ההריון וכמ"ש אביך זה ילדך שהוא ההריון ואח"כ קלל יום הלידה ולכן יחסה לאמו בלבד וזהו יום אשר ילדתני אמי, (טו) וכן קלל את האיש אשר בשר לאביו לאמר יולד לך בן זכר לפי ששמח שמחהו ולמה ישמח בהיות סופו ליגון ועמל, וחכמים ז"ל אמרו שהיה יודע ירמיהו שפשחור היה אשר בשר את אביו ולכן קללו כי אין על המבשר חטאת כי הוא לא ידע מה ילד יום, (טז) אבל קללו מפני רשעתו באומרו והיה האיש ההוא כערים אשר הפך ה' שהם סדום ועמורה שהפכם השם ולא ניחם עליהם עוד כן יהיה האיש ההוא, וישמע צעקה בבקר ותרועה בעת הצהרים רוצה לומר שתתמיד הצרה בביתו כל היום, ובעבור שנתן ג' קללות אחד על ההריון ואחד על הלידה ואחד על המבשר נתן טעם לכ"א מהם ועל ההריון אמר (יז) אשר לא מותתני מרחם רוצה לומר שתפסד שכבת זרע בבטן ולא תעשה הולדה באופן שתהי לי אמי קברי ורחמה תהיה הרת עולם רוצה לומר הריון עולמי שלא יצלח ולא יגיע להולדה וזהו מורה שעל ההריון ידבר, (יח) וכנגד הלידה אמר למה זה מרחם יצאתי רוצה לומר יותר טוב היה שלא אצא חי מבטן אמי, וכנגד המבשר אמר לראות עמל ויגון ויכלו בבושת ימי רוצה לומר ולמה המבשר שימח את אבי בהיות סופי לעמל ויגון ובושת:

פרק כא

פסוק א

הנבואה השמינית תחילתה הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בשלוח אליו צדקיהו עד הדבר אשר היה על ירמיהו על כל עם יהודה בשנה הרביעית ליהוקים. ויש בנבואה הזאת כ"א פרשיות. הראשונה, הדבר אשר היה. השנית, ויאמר ירמיהו אליהם. השלישית, ולבית מלך יהודה. הרביעית, כה אמר ה' רד בית המלך. החמישית, כי כה אמר ה' על בית מלך יהודה. השישית, אל תבכו למת. השביעית, הוי בונה ביתו בלא צדק. הח', לכן כה אמר ה' אל יהויקים. הט', עלי הלבנון צעקי. הי', העצב נבזה נפוץ. הי"א, הוי רועים מאבדים ומפצים. הי"ב, הנה ימים באים נאם ה' והקמותי לדוד צמח צדיק. הי"ג,

לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמר עוד חי ה'. הי"ד, לנביאים נשבר לבי. הט"ו, כה אמר ה' צבאות אל תשמעו אל דברי הנביאים. הט"ז, הנה סערת ה' חמה יוצאה. הי"ז, לכן הנני על הנביאים. הי"ח, הראני ה' והנה שני דודאי תאנים. הי"ט, ויאמר ה' אלי מה אתה רואה. הכ', ויהי דבר ה' אלי לאמ' כה אמ' ה' כתאנים הטובות. הכ"א, וכתאנים הרעות. ושאלתי בדברי הנבואה הזאת ששה שאלות:

השאלה הראשונה באומרו הנני מסב את כלי המלחמה אשר בידכם וגומר את מלך בבל ואת הכשדים, כי איך יתכן שכלי מלחמה שהיו בירושלם סוללות וכל מיני משחית שבהם היו נלחמים מן העיר עם אויביהם שמחוץ שהם ישובו ויהיו בעד מלך בבל והכשדים כי זה דבר אי אפשר שיהיה ולא נזכר שנעשה נס כזה, והמפרשים פירשו כאילו כלי מלחמה אשר בידכם יהיו בידם שלא יהיה בכם כח להלחם לנגדם, ואינו נכון כי אם היה ענין זה יעוד שלא היה בהם כח להלחם באויביהם מה לו לזכור כלי מלחמה:

השאלה השנית באומרו שלא יספדו על יהויקים הוי אחי והוי אחות הוי אדון והוי הודו, כי הנה הוי אדון והוי הודו יפול בענין המלך אבל הוי אחי והוי אחות לא שייך ביה כי יהויקים היה זכר ואיך יאמר עליו אחות גם לא היה לא אח שיקונן עליו, ויש מפרשים הוי אחות על אשת יהויקים, או שזכר הנביא המספד הנהוג בין האנשים עד היות שלא היה נופל ביהויקים וכל זה בלתי מתישב:

השאלה השלישית באומרו ונתתיך ביד מבקשי נפשך וביד אשר אתה יגור מפניהם וביד נבוכד נצר מלך בבל וביד הכשדים, וידוע שכל אלה שזכר אחד הם כי הנה המבקשים את נפשו הם עצמם אשר הוא היה ירא מפניהם והם היו נבוכד נצר והכשדים אשר אתו ולמה אם כן עשה זכרונם בארבעה חילוקים וזכר בכל אחד מהם וביד וביד:

השאלה הרביעית באומרו וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו, שאמר זה על המשיח שימלוך בישראל כי איך יקרא אותו ה' בשם המיוחד המפורש אליו יתברך שלא ישתתף בקריאתו דבר מנבראיו, והמפרשים אמרו שכן קרא יעקב אבינו אל המזבח אל אלהי ישראל (בראשית לג, ב) ומשה רבינו קרא אל המזבח ה' נסי (שמות יז, טו) ויחזקאל קרא לירושלם ה' שמה (יחזקאל מח, לה), אבל אין זה היתר ראוי כי הדבר יקשה בכולם גם כן:

השאלה החמישית באמרו שמעתי את אשר אמרו הנביאים הנבאים בשמי שקר לאמר חלמתי, כי מהו הפשע שבהם לספר חלומותי' והם לא אמרו שהיו דברי נבואה אלא חלום והוא יתברך אמר הנביא אשר איתו חלום יספר חלום וכן היו הם עושים שמספרים החלום, ואם נאמר כדברי המפרשים שהיה להם לספרו כחלום אנושיי פשוט לא כחלום

נבואיי אלהי יקשה מאד במה יכיר וידע החולם חלום אם הוא נבואיי אם לא, ובפירוש הפסוק ארחיב הדבור בזה:

השאלה השישית במראת התאנים, כי מה ראה להמשיל יהויכין ושריו ויועציו לתאנים הטובות הברורות וצדקיהו לתאנים הרעות אשר לא תאכלנה מרוע והנה אלו ואלו היו רשעים גמורים, ולמעלה אמר העצב נבזה נפוץ האיש הזה כניהו אם כלי אין חפץ בו וגומר ואמר עליו גם כן קראו לאיש הזה ערירי גבר לא יצלח בימיו, ולמה א"כ עתה ניבא עליו ועל אנשיו טובות כל כך ועל צדקיהו ועמו כל כך מהרעות וגם על היושבים במצרים כי מהו הטוב אשר מצא בבבל יותר מבמצרים כל שכן שצדקיהו ושריו ועמו לבבל הלכו: והנני מפרש פסוקי הנבואה באופן יותרו השאלות האלה כלם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להודיע שהיה מסכלות צדקיהו מלך יהודה ששלח לומר לירמיהו הנביא שיתפלל בעדם אל ה' שיעלה מעליהם נבוכדנצר שהיה כבר לוחם בהם מבלי שיעשה תשובה לא הוא ולא עמו כאלו היה הדבר כולו תלוי ביד הנביא, ולכן באתהו התשובה מאת השם יתברך שיסוב את כל כלי מלחמה אשר בירושלם בידי הכשדים וילכדו העיר ויתן בתוכה דבר ויתן את המלך ושריו ועבדיו ביד מלך בבל, ולכן יעצם שינתנו ביד הכשדים וימלטו את נפשם אבל היותר טוב להם הוא שישובו בתשובה ויעשו משפט וצדקה כי בזה ינצלו מכף אויביהם ויתמידו לשבת מלכי בית דוד בשערי ירושלם, ואם לא יעשו כן יבואו למות ולגלות עכ"פ ויהיו צרות החיים הגולים כל כך עד שלא יבכו למת אלא להולך בגלות, ויקונן הנביא על כל בני יאשיהו ודיבר מרשעתם אם יהויקים שהיה כל השתדלותו בבנין ביתו ולא לעשות צדק ומשפט בעם, ואם יהויכין כי היה אחריתו להכרית, וזכר אחר זה שעם היות עתה מלכי יהודה רעים וחטאים הנה יבואו ימים שישב בכסא דוד מלך צדיק שבימיו תושע יהודה וישראל עד שלא ישבעו בני אדם חי ה' אשר הוציא אותם ממצרים כי אם שהוציאם והביאם מאשור ויתר הארצות, ולפי שנביאי השקר היו לועגים מירמיהו ומנבואותיו התרעם הנביא ויעד עליהם רעות, וכדי להקהות את שיניהם זכר נבואת התאנים, וכמו שיתבאר כל זה בפסוקים:

הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בשלוח אליו המלך צדקיהו וגומר עד ולבית מלך יהודה שמעו וכו'. סיפר הכתוב בכאן הנבואה שבאה אל ירמיהו הנביא כאשר שלח אליו צדקיהו מלך יהודה בידי הכהנים שזכר לאמר (ב) דרש נא בעדנו את ה' כי נבוכד נצר מלך בבל נלחם עלינו והיתה אם כן הנבואה הזאת אחרי היות ירושלם במצור נבוכדנצר כי אז שלח המלך לומר לירמיהו שידרוש מהשם שיעשה עמהם ככל נפלאותיו שהיה עושה מקדם באופן שיעלה נבוכדנצר מעליהם, והנה צדקיהו לא שב בתשובה ולא עמו

גם כן אבל לבד היה מבקש מירמיהו שיתפלל על זה כאלו הכל תלוי בו ומבלי תשובה ישוב השם מחרון אפו, (ג) ולכן השיבו הנביא בדבר השם (ד) שהם לא יבטחו בכלי המלחמה אשר בידיהם בירושלם כי הנה הוא יתברך מסב את כלי המלחמה ההם שהם היו נלחמים בם יסב אותם הכלים את מלך בבל ואת הכשדים הצרים עליהם שהם מחוץ לחומה, ואמנם איך התאמת היעוד הזה כתב הרד"ק שענינו דמיון יאמר הנני מסב את כלי המלחמה אשר בידכם אשר אתם נלחמים בם כאילו אותם כלי המלחמה יהיו עם מלך בבל והכשדים הצרים עליכם מחוץ לחומה באופן שהם ילחמו בכם בחזקה, ואספתי אותם רוצה לומר הכשדים ההם אאסוף אותם אל תוך העיר הזאת כי יכבשוה ויכנסו בה והנה אין בפסוק דבר שיורה על הדמיון הזה.

וראיתי בפירוש רש"י פירוש נאה ומתקבל בענין הזה והוא שכלי המלחמה הנזכר כאן היו ההשבעות והטלסמות שהיו בירושלם להורדת רוחניות הככבים שבהם היו חושבים בני יהודה להנצל מאויביהם, ושעל זה אמר הנני מסב את כלי המלחמה אשר בידכם אשר אתם נלחמי' בם והם הצלחות המערכות השמימיות אני מסב אותם את מלך בבל ואת הכשדים שאסדר כל המערכות העליונות שיהיו בעזרתם באופן שכליכם אשר תבטחו בם יהיו לצריכם ולא לכם וזהו גם כן ואספתי אותם אל תוך העיר שכינוי אותם חוזר אל כלי המלחמה אשר זכר שאותם ההשבעות שהיו לכם להלחם בשונאיכם אותם אאסוף על תוך העיר הזאת להלחם בה, ויהי' זה מלאך המות שיבוא הדבר בעיר להמית אתכם כי הוא מהשרים העליונים, (ה) והוא אומרו מיד ונלחמתי אני אתכם ביד נטויה ובזרוע חזקה וכו', (ו) והכתי את יושבי העיר הזאת ואת האדם ואת הבהמה בדבר גדול כי זה היה מקדם הכלים שהייתם נלחמים בשונאיכם והיא יד ה' ההויה בהם להגן בעדכם ועתה תהפך וילחם בכם. אמנם כפי הפשט נראה לי לפרש עוד בזה שהיה יעוד הנביא הנני מסב את כלי המלחמה אשר בידכם לא שכלי מלחמה יעופו מירושלם וילכו ליד אויביהם אלא שיבאו לידי האויבים לפי שהש"י יאסוף אותם רוצה לומר את הכשדים אל תוך עיר ירושלם וכאשר יכבשו העיר יבאו בידיהם כל כלי המלחמה אשר היו ביניהם, וביאר איך יאסוף אותם תוך העיר והוא כשיתן בתוכה ובעם היושב בה דבר גדול באדם ובבהמה, (ז) ואתן את צדקיהו המלך ואת עבדיו וכל העם הנשארים מן הדבר והרעב והחרב בידי הכשדים ומתוך כך ילכד העיר וכאשר יאספו שמה הכשדים יסבו כלי המלחמה אשר בעיר לידיהם, (ח) וכיון שהדבר כן אמור על העם הנה נתתי לפניכם את דרך החיים ואת דרך המות (ט) אם תשבו בעיר הזאת תמותו ברעב ובדבר ובחרב האויבים ואם תצאו ותפלו ביד הכשדיים תהיה נפשכם למלטה ותחיו ולא תמותו, (י)

כי כבר נגזרה גזרה לפני לשום פני וחמתי על העיר הזאת לרעה ושעכ"פ תנתן ותשרף ע"י מלך בבל. והותרה כפי כל אחד משני הדרכים האלה השאלה הראשונה:

פסוק יא

ולבית מלך יהודה וגומר עד עלי הלבנון וצעקי. כתבו המפרשים שבפסוק ולבית מלך יהודה חסר מלת תאמר שהוא כמו שאמר למעלה ואל העם הזה תאמר ופירשו לבני יהודה לבניו ולשריו שהם משפחתו, וכבר הודעתיך שדעתי אינו סובל החסרון בפסוקים בכל מה שאפשר לפרשו בלתו אבל הפסוק הזה מסורס כאומר ולבית יהודה בית דוד, (יב) כה אמר ה' שמעו דבר ה' דינו לבקר משפט כי לבית יהודה ובפרט לבית דוד שהם המלכים יושבים על כסאו אמר הנביא כה אמר ה' הדברים האלה, ראשונה, שמעו דבר ה' כי כאשר תשמעו תורתו כראוי תקיימו מצותיו, ושנית, שתדינו לבקר משפט רוצה לומר לא תהיו כמשכימים לבקר ושכר ירדופו אבל קודם המאכל והמשתה דינו לבקר משפט והצילו האיש הגזול מיד עושק שהוא הגוזל אותו, כי גזל ועושק שמות נרדפים הם, ועשו כל זה כדי שלא תצא חמתי כאש השורף ובערה בכם ואין מכבה כי אין מי שימחה בידי, ואמר מפני רוע מעלליהם בלשון נסתר כי כן דרך המקרא לדבר פעם לנוכח ופעם לנסתר וכל שכן בדברי ירמיהו וכמו שזכרתי פעמים רבות, (יג) ולפי שהיה בית דוד בירושלם אמר הנני אליך יושבת העמק צור המשור שקרא את ירושלם יושבת העמק לפי שהיא גבוהה וסביבותיה מישור, וזה בקרוב אבל ברחוק בסביבותיה הרים סביב לה, ולפי שיושבי ירושלם היו מתגאים בעצמם ואומרים מי יחת עלינו רוצה לומר מי ירד ויחנה עלינו למשול בנו ומי יבא במעונותינו, (יד) לכן אמר שיפקוד עליהם כפרי מעלליהם ויבער אש ביערה שהוא רמז לערי יהודה ואכלה כל סביבותיה:

פרק כב

פסוק א

ומלבד הנבואה אשר אמר הנביא לכל בית דוד צוהו ה' שירד בית מלך יהודה, ומאשר אמר רד יראה שזאת הנבואה באה לו בהר הבית שירד משם אל בית המלך לאומרה אליו וידבר למלך לבד את הנבואה שיזכור כי לכבודו ראוי שבפרט ידבר לו זה, ולכן היה הדיבור אליו בסוד (ב) שמע דבר השם מלך יהודה היושב על כסא דוד שלכן ראוי שתתדמה אליו ותלך בדרכיו, ועם היותי מדבר לך המלך בלבד הנה אכלול בזה עבדיך ועמך הבאים בשערים האלה שהם שערי בית המלך או בשערי העזרה מבית ה', (ג) והוא שתעשו משפט וצדקה ותצילו גזול מיד עשוק, והדברים האלה הם אשר אמר למעלה

אשר שנה אותם כאן לפי שהיה מדבר למלך, וכן הזהירו על הונאת היתום והאלמה ועשוקתם וכן על שפיכות דמים, (ד) כי אם עשו תעשו את הדבר הזה ובאו בשערי הבית הזה שהוא בית המלך או בית ה' מלכים יושבים לדוד על כסאו בכבוד גדול רוכבים ברכב ובסוסים הוא ועבדיו עמו ואין מקום לזה כ"א בהתמדת מלכות בית דוד ענין ירושלם ובית ה', (ה) אמנם אם לא תעשו כן אל תבטחו בהיכל השם כי בי נשבעתי אמר ה' כי על כל פנים לחרבה יהיה הבית הזה ירמוז לבית ה' ולבית דוד שהוא בית מלכות, (ו) כי כה אמר ה' גלעד אתה לי ראש הלבנון רוצה לומר ירושלים אתה לי כגלעד שהיה עיר אחת ראש בכל עבר הירדן וכל הארץ ההיא של סיחון ועוג וכל ארץ הבשן היתה נקראת על שמה ארץ הגלעד כן היה מקדם מלכות בית יהודה ראש כל שבטי ישראל כמו דוד ושלמה, וכן היה בית דוד ראש הלבנון שהוא ירושלם כמו שאמר ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג, כה), ופרש"י כגלעד אתה לי על בית המקדש והוא דרך המתרגם, ועם כל זה האם תחשוב שלא אשיתך מדבר וכערים שלא ישובו מעולם באמת נקל לי לעשותו, (ז) וקדשתי עליך משחיתים הם מלכי הכשדיים, ולפי שהמשיל לירושלם וכינה אותה בשם לבנון נהג משלו עליו באומרו איש וכליו וכרתו מבחר ארזיך והפילו באש והוא משל לבתי ירושלם וארמנותיו שישרפו באש הבאים עליה, (ח) וביאר שגם האויבים יכירו וידעו כי יד ה' עשתה זאת ושבהשגחתו באה עליהם הרעה כי ישאלו איש לרעהו האויבים על מה עשה ה' ככה (ט) כי הנה יקבלו שהיו בהנהגת האלוה יתברך ולכן הם יודו שבעבור שעזבו עבודתו לעבוד אלהים אחרים נחרבו וכן היה שנבוזר אדן אמר כדברים האלה לירמיהו כמו שיתבאר אחר זה, (י) ולכן אל תבכו למת ואל תנודו לו בכו בכו להולך בגלות כי לא ישוב עוד לראות את ארץ מולדתו, וביאר על מי ממלכי בית דוד אמר זה באומרו (יא) כי כה אמר ה' אל שלום בן יאשיהו שמלך ראשונה תחת יאשיה אביו שיצא מירושלם לא ישוב שם עוד, (יב) כי הנה ימות במקום אשר הגלה שמה ולא יראה עוד את ירושלם.

והמפרשים פירשו אל תבכו למת על יהויקים שמת בדרך כשהיו מוליכים אותו לבבל, ואינו נכון כי הוא היה מההולכים בגלות, ולכן יותר נכון לפרשו על המתים מבית דוד בירושלם בארץ קדושה ונקברים בקברי אבותיהם שאין ראוי לבכות עליהם כיון שלא הלכו בגלות ומתו בבתיהם בכבודם, וכן פירשו שהיה שלום בן יאשיהו יהויכין והוא היה בן בנו לא בנו, וחז"ל אמרו (כריתות ה, ב) ששלום הוא צדקיהו ואיך יבכה על צדקיהו ראשונה ואחריו על יהויקים, ולכן היותר מתישב הוא שקרא שלום את יהואחז כי הוא אשר מלך תחת יאשיהו אביו מיד אחרי מותו והוא גלה למצרים שגלה אותו

פרעה נכה ובמצרים מת ושני שמות היו לו יהואחז ושלום, ואחר שנבא על יהואחז הבן הראשון ליאשיהו נבא אחריו על יהויקים שהיה הבן השני לו ועליו אמ' (יג) הוי בונה ביתו בלא צדק כי הנה יהויקים כשהמליכו מלך מצרים תחת יהואחז אחיו בנה בתים גדולים ויפים בנויים לתלפיות ולא היה משלם שכר הפועלים שהיו עמלים בבנין, וזהו הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט ואין ענינו הבנין והבית שהיה כנגד הצדק ובעוול אלא שעם היותו מלך לא היה משתדל לעשות משפט וצדקה לכל עמו כדוד אביו אבל היה כל השתדלותו לבנות בתים, ובני יהודה שהיו עובדים בבנין לא היה משלם שכרם והפועל שהיה פועל בבית היה גם כן חנם כי לא היה נותן לשום שכיר שכרו, (יד) והיה מתפאר עצמו באמרו אבנה לי בית מדות רוצה לומר מדות גדולות כמו אנשי מדות (במדבר יג, לב), ועליות מרווחים כלומר שיהיה ריוח ביניהם לגדלם ויכנס בהם הרוח בימי הקיץ וקרע לו חלוני רוצה לומר וקרע לו לעצמו כדי להתענג ברוח היום בזמן החום קרע בבתים הנז' חלוני והוא כמו חלונים וכן חלוני שקופים אטומים (מלכים א' ו, ד), ואמר וספון בארז שהי' מצפה הבתים כולם בארזי לבנון שהיה מכסה הקורות מהם, ומלבד שעשה זה בכתלים עשה עוד משוח בששר והם הצבעים שהיו עושים על כותלי הבית, (טו) ולכן הוכיחו עליו באומרו התמלוך כי אתה מתחרה בארז רוצה לומר התחשוב שתמלוך תמיד בעבור שאתה מתחרה ומתערב בארז רוצה לומר שכל ביתך מכוסה בלוחות ארזים בבית אשר אתה בונה בחמס. ורש"י פירש וספון בארז שהיה מסכך הגג בארזים ומשוח בששר ומצוייר הגג במיני ציורים וששר צבע הוא:

אביך הלא אכל ושתה רוצה לומר הנה יאשיהו אביך מלך נכבד היה והי' מתענג במלכותו ה"ה אכל ושתה כמוך אבל היה עניו ועושה משפט וצדקה לכל עמו גם כן אז טוב לו שהיה בטוב כל ימיו, (טז) והיה אביך דן דין עני ואביון אז היה טוב המאכל והמשתה, הלא היא הדעת אותי כי במקום שיש משפט וצדקה יש תורה ולמה אינך עושה כן אלא שאתה מהנה עצמך ומבלי עשות משפט וצדקה בארץ אבל עם חמס ועוול השכירים אשר אתך, (יז) לפי שאין עיניך ולבך כ"א על בצעך וחמדתך בממון לגזול ועל דם הנקי לשפוך ועל העושק ועל המרוצה לעשות שכל אלה העבירות היה עושה יהויקים, ועל זה נאמר בד"ה (דברי הימים ב' לו, ח) ותועבותיו אשר עשה, ומרוצה היא מלשון את מי עשקתי ואת מי רצותי (ש"א יב, ג), וי"א כי יהויקים היה מתענה תמיד והיה סבור כי בתעניות היו מתכפרים לו מעשיו הרעים ולכן היה הנביא מוכיח אותו שאביו היה אוכל ושותה והיה עושה משפט וצדקה וזהו אז טוב לו יותר מהתעניות שאתה מתענה, (יח) ולכן אמר השם על יהויקים שלא יספדו לו הוי אחי והוי אחות ולא

יספדו לו הוי אדון והוי הודו וכבר שאלתי מה ענין על יהויקים הוי אחי והוי אחות כי לא היה הוא אשה לשיספדו עליו הוי אחות, אבל ענין הכתוב הוא שעל המלך כשיספדו קרוביו יאמר האיש הוי אחי להגיד שהיה אחיו והאשה בהספדה יאמר עליו הוי אחות שפי' הוי כי אני אחותו, ולא אמר א"כ הוי אחות על יהויקים כי ההספד היה בלבד אוי והשאר הוא ביאור הקורבה שהיה למקונן עם המת, אמנם כאשר יספדו על המלך עבדיו יאמרו הוי אדון והוי הודו ר"ל מלכותו והוא כבודו הוי והויה עליו, ונתן הטעם למה לא יספדו לו לא קרוביו ולא עבדיו לפי (יט) שקבורת חמור יקבר ר"ל שכמו שלא יקבר החמור כשימות בדרך אבל יעזבוהו שם כן יהיה ענין יהיוקים שיוליכוהו גולה בדרך בבל וימות בדרך ויתנו לו הקבורה שנותנים אל החמור לפי שלא יקברו אותו, וכן היה שלא הניחהו הכשדים להקבר אבל היה ענינו סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלם כפגר מובס. והותרה בזה השאלה הב':

פסוק כ

עלי הלבנון וצעקי וכו' עד הוי רועים מאבדי' את צאני. אחרי שניבא ירמיהו על יהואחז בן יאשיהו ועל יהויקים אחיו ניבא על יכניהו הוא יהויכין שהיה בן ליהויקים ומלך תחתיו והתחיל לומר כנגד בית יהודה עלי הלבנון וצעקי כי היה הלבנון הר גבוה ומשם תשמע יותר הצעקה, כי בעבור שאשור ומצרים שהיו ישראל בוטחים בהם נשברו ע"י נבוכדנצר אם מלך אשור שקם עליו נבוכדנצר כמו שניבא נחום האלקושי ואם מצרים שנשבר ג"כ ע"י כמ"ש (מ"ב כד, ז) ולא תוסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת כל אשר היתה למלך מצרים, לכן היה אומר כנגד ישראל ראי אם יש לך עזר מכל אויביך עלי בהרים הרמים הר הלבנון והר הבשן שהיו ידועים אצלם בגבהותם וצעקי משם לקרוא כל מאהביך אם יבוא לעזרתך, ואמר וצעקי מעברים לומר שתצעק מכל העברים אולי תשמע קולה כי הם נשברו, (כא) בשלותיך שזמני שוה הרבה עברו עליהם והיו מוכיחים אותם הנביאים על בטחונם באשור ובמצרים ותמיד אמרת לא אשמע, וזה היה תמיד דרכך מנעוריך שלא לשמוע בקולי, (כב) ועתה תראה בעיניך שכל רועיך והם אשור ומצרים הרועים אותך ירעה אותם הרוח כי יהיו נשברים וכאלו הרוח נשף בהם וייבשו, והרוח כבר ידעת שפעם אמר בל' זכר ופעם בל' נקבה, וביאר עוד הענין באמרו ומאהביך בשבי הלכו ואז בראותך זה תבושי ותכלמי מכל רעתך אשר עשית לבטוח בהם ולהסיר הבטחון מעל אלקיך, (כג) ואומרו ישבתי בלבנון מקננתי בארזים מה וגו', היו"ד בישבתי ובמקננתי הם יתרות כמו מלאתי משפט אהבתי לדוש, וענין הפסוק הזה כאומר ישבת בלבנון אתה ירושלם קננת ר"ל עשית הקן

שלך בתוך ארזים שכל בתי השרים שבירושלם היו ספונים בארזים כמ"ש למעלה בבית יהויקים, וקננת הוא מגזרת כי יקרה קן צפור לפניך (דברים כב, ו), יאמר היית יושב בירושלם ובבתי ארזים ועתה מה נחנת ר"ל מה החן שישאר לך מהבתים ההם בבוא לך חבלים וחיל כיולדה והם בביאת האויבים, ומלת נחנת היא מגזרת חן, ולפי שכוון בזה לדבר על הבתים אשר בנה יהויקים והיה יהויכין בנו יושב ומתפאר בהם (כד) לכן סמך לזה בשבועה חי אני נאם ה' כי אם יהיה כניהו והוא יהויכין וכדי להפחית ענינו ולהשפילו קראו כניהו, ואמר שהיה יהויכין זה חותם על יד ימיני והוא הטבעת שישא האדם בידו לחתום בה יסירנה מעל ידיו עכ"פ משם אתקנך כלו' משם אסירך ואעתיק אותך כי אתקנך שרשו נתק והנו"ן האחרונה נוספת. ופרש"י חותם על יד ימיני חתום וסתום בתוך בשר זרועו, אמנם במדרש דרשו אתקנך כפשוטו מגזרת תיקון אמרו במקום שנתק שם נתקן כי יהויכין בבית האסורים עשה תשובה וקבלו הקב"ה ונולד לו שם בן שממנו יצא זרובבל שמשל בירושלם וישב על כסא דוד ונאמר לו ושמתיך כחותם כנגד מה שנאמר על אביו אם יהיה חותם ע"י ימיני כי משם אתקנך.

פסוק כה

וניבא ירמיהו על ענין יהויכין באמרו ונתתיך ביד מבקשי נפשך וגו', והנה אמר ד' פעמים ביד שהם הא', ביד מבקשי נפשך. והב', וביד אשר אתה יגור מפניהם. והג', וביד נבוכדנצר מלך בבל. והד', וביד הכשדים. וידוע שהכל א' כי מבקשי נפשו הוא נבוכדנצר והכשדים והם אשר היה ירא מפניהם, אבל אמר זה לרשום ד' רעות שיתחברו לו בזה, הא', שהם אויביו ולא ירחמו עליו וזהו ונתתיך ביד מבקשי נפשך. והב', שהיה לו יראה ופחד רב מהם ולכן לא יעצר כח להלחם בם וזהו וביד אשר אתה יגור מפניהם. והג', שיהיה האויב נבוכדנצר שמזלו גובר לכבוש ולהחריב מלכיות וזהו וביד נבוכדנצר מלך בבל. והד', שיפול ביד הכשדים שהם גוי עז פנים כמו שקראו הגוי המר והנמהר וזהו וביד הכשדים, ולהעיר על הבחינות הד' אלה אמר כן. והותרה בזה השאלה הג':

פסוק כו

ואמר עוד שילכו בגולה יהויכין ואמו לבבל ושם ימותו ואמר אמך אשר ילדתך להגיד שנתדמה אליה בעבודת הפסילים, ואמר על הארץ אשר לא ילדתם שם להגיד שתהיה טבע הארץ ההיא מנגדת לטבעם ולכן ימותו במהרה שמה, (כז) ועיקר הקללה היתה שימותו בארץ טמאה ולא ישובו על הארץ אשר הם היו מבטיחים ומנשאים את נפשם לשוב אליה, (כח) ואומרו העצב נבזה וכו' פי' המפ' שעצב הוא מל' פסל ושעשה ביהויכין בהיותו נשלך מהארץ כמו העצב הפסל שכאשר יכיר אדם שהוא הבל יפיצהו

וישליכהו מביתו, ול"נ שהוא מל' עצבון ודאגה כי האיש אשר הוא פחות יאמר לו עצב ובלע"ז טרישט"י והוא מל' ולא עצבו אביו מימיו (מ"א א, ו) ועצובת רוח וממנו, אם דרך עוצב בי ונחני בדרך עולם (תהלים קלט, כד) יאמר העצב פחות, ובזה נפוץ בארץ מעיר אל עיר וממלכה אל עם אחר האיש הזה כניהו או אם הוא כלי אשר אין חפץ בו ולכן השליכו ה' מארצו כדבר שאין תועלת בו מדוע הוטלו והשלכו הוא וזרעו על ארץ אשר לא ידעו ולא אמרו זרעו על הבנים כי אם על אמו שהוא היה זרעה והיא מזרעו, (כט) ואמרו אח"ז ארץ ארץ ארץ שמעי דבר ה' ענינו שתשמע הארץ הדבר הזה כי היא לקדושתה יסחו רשעים ממנה וצריך ליושבים עליה שישמעו דבר ה' כדי שיתקיימו בה, ואמר ג"פ ארץ ארץ ארץ לפי שהארץ הנבחרת ראשונה היתה בידי הכנעניים ובחטאותיהם קאה אותם הארץ ואח"כ בהיות ישראל בארץ ושומעים דבר ה' נתקיימה הארץ בידיהם ועתה שהרשיעו לעשות תקיא אותם הארץ הרי לה ג' הפוכים בארץ ואליהם רמז, (ל) ועליו אמר כה אמר ה' כתבו את האיש הזה ערירי ר"ל יחידי כי הוא גבר לא יצלח בימיו וא"ת שיצלח זרעו ג"ז לא יהי' כי לא יצלח מזרעו איש יושב על כסא דוד ומושל עוד ביהודה, ואין להקשות ע"ז היעוד מענין זרובבל שחזר לירושלם ומשל ביהודה כי הוא לא נקרא מלך ולא מלך שם אבל בהפך שאחרי בנין הבית חזר לבבל לעבודתו ושם מת, אמנם אח"ז שעשה תשובה יהויכין ושחזר ה' ממה שגזר עליו והאמת יורה דרכו:

פרק כג

פסוק א

הוי רועים מאבדים ומפיצים את צאן מרעיתי וכו' עד לנביאים נשבר לבי בקרבי, אחרי אשר ניבא ירמיהו על שלום ועל יהויקים בני יאשיהו ועל יהויכין בן יהויקים כפי רשעתם בכ"א מהם פרשה בפנ"ע דיבר על כולם ועל כל יתר מלכי ישראל ומלכי יהודה החטאים בנפשותם, ועליהם אמר בכלל הוי רועים מאבדים ומפיצים את צאן מרעיתי ר"ל שהם היו מאבדים את העם בתועבות מעשיהם ועבודתם הזרות כמו הרועים הרעים שמאבדים ומפיצים את צאנם בהיותם מונחים לשומרם ולהצילם, ולפי שמלכי ישראל ומלכי יהודה במלכותם סבבו בפשעיהם גליות העמים שלהם לכן אמר כנגדם (ב) אתם הפיצותם את צאני ותדיחום ולא פקדתם אותם ר"ל לא השגחתם עליהם, בעבור זה אנכי אפקוד עליכם את רוע מעלליכם והוא שתמותו כולכם מיתות רעות מהם ע"י עבדיהם ומהם בידי אויביהם, (ג) ואמנם העם שהם הדיחו והפיצו בגלותיהם אקבץ מגלותם,

ומפני שהם ישארו מעט מהרבה וכמ"ש מיעד רע ונשארתם מתי מספר בגוים אשר ינהג ה' אתכם שמה, לכן אמר ואני אקבץ את שארית צאני שרמז בזה למיעוטם והיותם שנים שלשה גרגרים בראש אמיר וכנגד מיעוטן אמר ופרו ורבו כי אז בדרך נס ירבו וימלאו הארץ, ולפי שימים רבים יהיו בנ"י בגלותם אין מלך ואין שר אמר (ד) והקימותי עליהם רועים ורעום כי ישיב מלכיהם כבראשונה וירעו אותם כראוי, ואין ספק אצלי שההבטחה הזאת לא נאמרה על קבוץ בית שני אלא על הגאולה העתידה ויורה ע"ז מה דסמיך ליה הנה ימים באים נאם ה' והקימותי לדוד צמח צדיק וידוע שלא נתקיים זה בבית שני כי אז לא מלך ביניהם מלך מבית דוד אבל אמרו על קבוץ הגליות כולם ולכן אמר ולא ייראו עוד ולא יחתו ולא יפקדו. וראוי לתת לב לשלשת הגזרות האלה כי הנה ייראה שענין כולם אחד אבל הם נאמרו למעט ענין בית שני לפי שאז היו נכנעים פעם לפרס פעם ליון ופעם לרומיים היו מפני זה תמיד ביראה ולכן אמר כאן ולא ייראו עוד ר"ל שבגאולה העתידה לא ייראו ולא יפחדו לא מפרס ולא מיון ולא מרומי כמו שהיה אז, גם שבבית שני היה להם בושת ומחתה רבה מאשר לא היה ביניהם לא ארון ולא כרובים לא נבואה ולא אורים ותומים ולא אש יורד מן השמים לזבחיהם אמנם לעת"ל יעד שלא יחתו כי ישובו ביניהם כל הקדושות ההמה כימי עולם וכשנים קדמוניות, גם בבית שני לא שבו הגולים כולם כי הנה י' השבטים לא חזרו עוד ומבני יהודה לא שבו אותם שהיו בארצות המערבה כולם ולא גם אותם שהיו בעמון ומואב ומצרים כמו שזכר יוסף בן גוריון וגם מגלות בבל לא שבו כ"א מעט מזער מדלת העם ועז"א כאן ולא יפקדו נאם ה' ר"ל לא יחסרו מלבוא כמו שחסרו בבית שני.

ומפני שעשה בזה ב' ייעודים א' בחזרת העם מגלותם וא' מחזרת המלכות בהם לכן הביא אח"ז ב' פרשיו' א' בייעוד המלכות וא' בייעוד גאולת העם, כי הנה בענין המלכות הודיע שיהיה מבית דוד וזרעו ימלוך על כולם וזהו (ה) והקימותי לדוד צמח צדיק כי יהיה יציאתו במלכות כיציאת צמח השדה מתחת לארץ ולא יהיה צמח רשע כמו יהויקים ובנו וצדקיהו אלא צמח צדיק וזהו על דרך מ"ש ישעיהו (ישעיה יא, א) ויצא חוטר מגזע ישי, ובאומרו ומלך מלך ביאר שלא יהיו בישראל חלוק מלכיות כי מלך א' ימלוך על כולם וכמ"ש ישעיהו (שם ב) ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה כן אמר ירמיהו ומלך מלך והשכיל, וכמ"ש ישעיהו (שם ד) ושפט בצדק דלים וכו' כן אמר ירמיהו, ועשה משפט וצדקה בארץ, וכמ"ש ישעיהו (שם יא) ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו וגו' ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ (שם יב) (ו) כן אמר ירמיהו בימיו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח שהם ב' המלכיות יהודה וישראל, ועוד הוסיף

ירמיהו לבאר כאן מה יהיה שמו באומרו וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו וכבר זכרתי בשאלות כמה מהקושי יפול בקדושת מלך המשיח ולא בשום בריה אחרת בשם ה' אל עולם כי הוא השם הנכבד הוא הנקרא שם המפורש לפי שלא ישתתף בו זולתו ואיך יקרא שם המשיח בזה השם, והמפ' אמרו שמלת יקראו חוזר לישראל שהוא יקרא את המשיח כן ושמשה רבינו קרא את המזבח ה' נסי (שמות יז, טו) ויעקב קרא למזבח אל אלקי ישראל (בראשית לג, ב), וכן בדברי הנביא יחזקאל על ירושלם ושם העיר מיום ה' שמה (יחזקאל מח, לה) ואין זהו היתר לספק כ"א תוספת זרות בכל שאר הפסוקים שזכר, וראוי לבקש בהם פי' נכון וי"מ שלא היה שם המשיח אלא צדקנו בלבד לא שם ה' ויהי הפי' הפ' וזה שמו אשר יקראו ה' כי הוא יהיה אז הקורא אותו בשם צדקנו. והיותר נכון בעיני הוא שלא אמר הנביא שיהיה שם המשיח לא ה' צדקנו ולא צדקנו בלבד אבל שיהיה שמו צמח צדיק כמ"ש, ועל אותו שם אמר וזה שמו ר"ל צמח דוד אשר יקראהו ה' צבאות שהוא צדקנו כי הוא יקראהו בשם ה' ר"ל צמח צדיק. והותרה בז' השאל' הד'. ואחרי שיעד זה בענין המל' יעד יעוד אחר בענין העם והוא אומרו (ז) לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים וגו' ר"ל שתהיה הגאולה העתידה כ"כ גדולה ועצומה בנפלאותיה יותר מגאולת מצרים שלא ישבע הנשבע בימים ההם בחי ה' בכנוי הוצאת בנ"י מאר' מצרי' (ח) אלא חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל שהם י' השבטים מארץ צפון אשר הגלו שם, וכן בני יהודה ובנימן מכל הארצות אשר נדחו שמה, והתבונן כי בענין גאולת מצרים אמר בלבד אשר העלה וכגאולה העתידה אמר אשר העלה ואשר הביא, שהנה היה זה לפי שגאול' מצרים לא היתה כ"כ עצומה לפי שהיו בנ"י מקובצים כולם במקום א' ולכן אמר בלבד אשר העלה והגאול' העתידה תהיה יותר מופלגת לפי שהם מפוזרים בכל העולם ולרמוז לזה אמר בה אשר העלה ואשר הביא. והפ' האלה כבר נאמרו למעלה פ"א ונזכר כאן שנית כפי צורך הדרוש שהיה מדבר בו:

פסוק ט

לנביאים נשבר לבי בקרבי וגומר עד האלקי מקרוב אני. לפי שהיה ירמיהו מנבא על חרבן ירושלם ומלכי יהודה ואגבן הוצרך ליעד על העתיד חזר לענינו מנביאי השקר שהיו מתעים את העם בשקרותם באמרו לנביאים נשבר לבי וגומר. והמפרשים כתבו שאמר לנביאים נשבר לבי בקרבי רחפו כל עצמותי הייתי כאיש שכור וכגבר עברו יין מפני ה' להגיד שצירים אחזו לנביא מפני ה' שהיה מחולל ע"י הנביאים האלה ומפני דברי קדשו שהם מחוללים על פיהם. ואינו נכון כפשט הכתוב אל ענינו שבראות ירמיהו

אותם הנביאים אוכלים ושותים ומתעדנים היה קורא תגר ואומר לנביאים האלה נשבר לבי בקרבי כי בראותי ענינם לבי מרוב דאגה נשבר בקרבי יען בחול הנבואה עלי רחפו כל עצמותי והייתי כאיש שכור בביטול החושים ורוב התרדמה וכגבר עברו יין שאינו רואה ולא שומע, וכל זה יקרה לי מפני ה' רוצה לומר בסבת השפע האלקי בהתדבקו בי ומפני דברי קדשו המריעים אלי שיתבטלו חושי בסבתם, (י) אמנם הנביאים האלה אינם כן כי כולם מנאפים עצרת בוגדים וזהו כי מנאפים מלאה הארץ שהם הנביאים אשר זכר, והיה זה לפי שמפני האלה אבלה הארץ ואלה היא שבועת שקר כמו שאמר אלא פיהו מלא ומרמות ותוך תחת לשונו עמל ואון (תהלים י, ז), הנה שמפני אלה ושקרות הנביאים ההם ומעשיהם הטמאים אבלה הארץ ויבשו נאות מדבר מבלי עשב בסבת עצירת הגשמים ותהי מרוצתם וזירוזם של אותם הנביאים לרעה כי לא ירוצו לדבר מצו', וגבורתם לא כן רוצ' לומ' אין גבורתם על דבר אמת אלא על כזב, (יא) והראיה שגבורתם אינה על אמת כי גם נביא גם כהן חנפו שהיו נושאים פנים והנביאים מנבאים בשקר והכהנים מלמדים תורה בחנפות ומרמה לא באמת, וגם בביתי שהוא בית הכהנים ומקום שבתם והוא בית ה' שמה ימצא רעתם כי היו מזבחים שם לאלקים אחרים, (יב) ולכן יהיה דרכם להם כחלקלקות באפלה כי יהיה דרכם מורד וחלקלקות שיפלו בו ההולכים וימעדו הרגלים בדרך ההוא מפני היותו חלק ביותר כל שכן כשיהיה הדרך ההוא אפלה שלא יראה אדם אנה יסמוכו ואנה ילכו שבעבור זה ידחו ויפלו בה, ולפי שהיה זה כולו משל ביאר הנמשל באמרו כי אביא עליהם רעה בהגיע שנת פקודתם שהוא בבא האויב עליהם, (יג) ואומרו אחר זה ובנביאי שומרון ראיתי תפלה ענינו אצלי הנה הנביאים האלה בעניניהם כמו שהיו בזמן מלכי ישראל נביאי שומרון ראיתי תפלה והוא גרעון מלשון נביאיך חזו לך שוא ותפל (איכה ב, יד) והיו מנבאים לבעל כמו שנראה בספורי אחאב ואיזבל ויתעו את עמי ישראל, (יד) כן היה ענין בנביאי ירושלם שראיתי בהם שערורה והוא דבר גנאי נאוף והלוך בשקר כמו שנזכר למעלה, וכמו שנביאי שומרון התעו את ישראל כן נביאי ירושלם התעו את בני יהודה כי הם החזיקו ידי מרעים לבלתי ישובו איש מרעתו והם בני יהודה שהיו בוטחים בדברי נביאיהם, ובעבור זה לא שבו בתשובה והיו כולם כסדום ויושבי ירושלם כעמורה, (טו) ולפי שכל הרעה הזאת באה מהנביאים האלה לכן יהיה מענשם להאכילם לענה ולהשקותם מי רוש והלענה היא משל לצרה ומי רוש משל לגלות והחרבן, וכל זה לפי שמאת נביאי ירושלם יצאה חנופה לכל הארץ והוא הרשע והשקרות, (טז) וחזר לדבר אל העם ולהזהירם אל תשמעו על דברי הנביאים רוצה לומר שלא ישמעו אל דבריהם כי מלת על תשמש במקום אל,

וזה לפי שמהבילים המה אתכם רוצה לומר כל מה שאומרים לכם הבל הוא חזון לבם ידברו שכל נבואותיהם הם בשקר כפי מה שרוצים לומר אך לא מפי השם, (יז) ומנהגם הוא שאומרים אמור למנאצי והם הרשעים שדבר השם שלום יהיה להם ושכל הולך בשרירות לבו לא תבוא עליו רעה, ונתן טעם למה לא ישמעו את דבריהם באומרו (יח) כי מי עמד בסוד השם רוצה לומר מי מהם עמד בסוד השם שיקבל נבואתו וראה מראת הנבואה ושמע דברו כי כל מדרגות הנבואה נכללות בראיות צורות ושמיעת דברים, ואומרו מי הקשיב דבריו וישמע פירשו המפרשים שהוא כפל ענין במלות שונות אבל מאשר נקוד וישמע הראשון בשב"א והשני בפתח נראה לי לפרשו שיאמר מי מאלה עמד בסוד השם ויהיה שומע דבריו כי בהיותם רשעים לא יעמדו בסוד השם ולא ישמעו דבריו, אמנם מי שהקשיב דברו כירמיהו שהקשיב בקול השם ועשה מצותיו הוא אשר שמע דברו ונבואתו והוא איש סודו באמת לא כרשעים האלה. וכבר שיער רש"י בזה הפירוש שכתב אותו שהקשיב דבר תורתו וישמע למצותיו ולא הרשעים האלה שמיעה ראשונה שבמקרא זה היא שמיעה ממש ושמיעה אחרונה קבלה עד כאן לשונו.

פסוק יט

ואמרו אח"ז הנה סערת השם וגומר ענינו וכי תאמר בלבבך ואם הם נביאי שקר רשעים במעשיהם למה לא ימיתם הקדוש ברוך הוא בעד חטאתם דע לך שסערת השם חמה יצאה והיא הגזרה האלקית שיצא דבר מלכות מלפניו והסער המתחולל ההוא על ראש רשעים שהם אותם הנביאים יחול, ואל תחשבו שישוב השם מחרון אפו כי (כ) לא ישוב אף ה' עד עשותו אותו סער מתחולל ועד הקימו מזמות לבו ואם לא יהיה עתה בעולם הזה באחרית הימים והוא אחר המות בעולם הנשמות התבוננו בו בינה רוצה לומר תבינו הבינה הזאת שהרשעים שטוב להם בעה"ז הוא להשמידם עדי עד בעה"ב וראוי הוא שיענשו כן, (כא) לפי שלא שלחתי את הנביאים האלה והמה רצו ובמרוצה הלכו לנבאות שקרים לא דברתי אליהם דבר נבואה והם נבאו מנפשם, (כב) ואם עמדו בסודי כדבריהם היה ראוי שימיעו דברי את עמי רוצה לומר דברי אשר דברתי בתורתי וישיבום מדרכם הרע ומרוע מעלליהם לא שיחזיקו ידי מרעים להרשיע כמו שהם עושים לעמי:

פסוק כג

האלהי מקרוב אני וגומר עד הראני ה' והנה שני דודאי תאנים. לפי שהיה כונת הנביא להוכיח את הנביאים הקדים לתוכחתו פסוק האלהי מקרוב אני ופסוק אם יסתר איש במסתרים כאומר התחשבו שאני כמו הפסילים שלכם שהם אלהים חדשים מקרוב באו נבראים ומחדשים מימי בראשית רומז אל הכחות השמימיות ולא אלהי מרחוק

רוצה לומר קדמון לכל דבר, כי הנה קרא לדבר הנברא קרוב לפי שהתחלתו מזמן ידוע וקרא רחוק לקדמון מבלי התחל', (כד) וכן אם תחשבו שיסתר איש במסתרים ואני לא אראנו שקר הוא כי את השמים ואת הארץ אני מלא רוצה לומר שאני בראתים והשגחתי ושמירתי תמיד עליהם ולכן ראוי שתדעו שלא יעלם ממני דבר כיון שאני הבורא כל דבר והשומר ומשגיח בו, (כה) ולכן דעו ששמעתי את אשר אמרו נביאי השקר המנבאים בשמי שאומרים כל היום חלמתי חלמתי, ואמנם מה היה החטאת והפשע בספרם חלומותיהם הנה הוא שהנביאים ההם היו חושבים שעם היות הבדל גדול בין המראה והחלום שהם שני סוגי הנבואות כמו שאמרה תורה במראה אליו אתודע (במדבר יב, ו), בחלום אדבר בו (שם), הנה לא היה הבדל בין החלום הנבואיי והחלום הפשוט שאינו נבואיי שכל חלום יהיה מה שיהיה היה שפע מהנבדל ולכן היו מתפארים באומרם חלמתי חלמתי, (כו) ועליו אמר השם עד מתי כלומר עד מתי יהיה הטעות והשטות הזה, ואמנם אומרו היש בלב הנביאים יראה שאין ענין לו ושאין גזרה בפסוק הזה, ולכן נ"ל בפירושו שאומר ה' האם יש זה שאמרו בלבם שיחשבו שהוא כן רוצה לומר היש בלב הנביאים מה שהם אומרים ויהיה הדבר בלבם כמו שהוא בפיהם באמת אין הדבר כן בלבם כי נביאי השקר ונביאי התרמית הם בלבם ודעתם ואחרי שהם יודעים שאין בהם נבואת אמת וכן הוא בלבם מה תועלת שיגיע אליהם באומרם שהם נביאים, (כז) אלא שהם חושבים להשכיח את עמי שמי רוצה לומר שעושים עצמם נביאים בכוונה רעה לסבב לעמי שישכחו שמי מתוך חלומותיהם שיספרו כמו ששכחו אבותם את שמי בבעל, (כח) ולמה לא יאמרו האמת שהנביא אשר אתו יספר חלום כלומר שבדרך ספור יספרהו כדבר אנושי והרכבות דמיוניות העולים על רוחו, ואשר דברי אתו כלומר שחלומו הוא חלום נבואיי ידבר דברי שהוא אמת מבלי כזב ולא שקר כלל מאשר ימצא תמיד בחלום האנושי הפשוט, ואם ישאלו הנביאים ההם במה יבדיל ויכיר החולם בתוך שנתו ורואה מראות אם הוא מפועל הדמיון לבד או אם הוא משפע הש"י ודברו כיון ששניהם חלום ובב' צורות דמיוניות, כי הנה הנביאים לא ינבאו תמיד ולא ימנעו מהם כשאינם מנבאים פעולות המדמה וחלומות פשוטים אנושיים כשאר בני אדם ובמה ידע איפה הנביא החלום אשר חלם אם הוא נבואיי אם לא, וזו היא באמת שאלה עמוקה בעניני הנבואה וכבר נשאלתי אני עליה ממשכילי בני עמנו, הנה להשיב על השאלה הזאת אמר ה' מה לתבן את הבר נאם ה' (כט) הלא כה דברי כאש וכפטיש יפוצץ סלע ואמרו חכמים ז"ל (ברכות נה, א) וכי מה ענין בר ותבן אצל החלום א"ר יוחנן כשם שא"א לבר בלא תבן כך א"א לחלום בלא דברים בטלים, וענין זה שעם היות החלום הנבואיי

והפשוט האנושיי מטבע אחד במה ששניהם פעולות דמיוניות הנה הם נבדלים בעצמם שהנבואיי הוא כבר הנקי מלא מקשיי מאכל הבעלי שכל והחלום הפשוט האנושי הוא כתבן הנולד עם הבר שהוא גדול ורך והוא מאכל הבהמות.
ואמנם במה יכיר ויבדיל האדם החולם אם חלומו פשוט אנושי או אם הוא נבואיי כתב הרב המורה בפרק מ"ה ח"ב שהנבואה תודיע לנביא שהיא נבואה, וכבר טעו אנשים חכמים בהבנת זה המאמר בחשבם שהיה כונת הרב שהחלום הנבואיי יודיעו בו לנביא החולם שהוא נבואה, ואין הדבר כן כי מי המונע שיחלום אדם בחלום הפשוט כאילו איש או מלאך אומר אליו דע שאין זו נבואה או דע שהיא נבואה, אבל אמיתת זה הוא שהאות העצמי בזה הוא חוזק ההרגש בדמיון בעת הנבואה כי כמו שבהיות האדם ער ירגיש במה שיראה בחושו הרגש עצום על מה שידמה ויחשוב בדמיונו אשר מפני זה ידע שהוא מרגיש בחושו לא מדמה בדמיונו כשהוא ער ואינו ישן, כך יש יתרון גדול מופלג להרגש הדמיון הנבואיי בחלום של נבואה על הרגש הדמיון הבלתי נבואיי בעת החלום הפשוט כי כמו שיבדיל האדם ביקיצתו מהדבר המוחש למדומה כן יבדל הנביא בהיותו ישן בין החלום הנבואיי לאשר אינו נבואיי הכל כפי חוזק ההרגש בדבר המושג וחולשתו, ועל זה באמת אמר הרב המורה שהנבואה תודיע שהיא נבואה רוצה לומר שבחוזק ויתרון הרגשתה תודיע לנביא שהיא נבואה בענין שלא יספק כלל בעניינה, ועל זה אמר כאן הלא כה דברי כאש וכפטיש יפוצץ סלע להגיד שהיתה הנבואה כאש השרוף וכפטיש החזק שיפוצץ הסלע כן הרוח הנבואיי בחוזק הרגשו והפלגת התפעלותו בלב הנביא הוא כדבר השורף ומפצץ אותו וזה אם בשינה בעת הנבואה ואם אחר כך ביקיצתו מהחלום הנבואיי ההוא אמנם החלומות שאינם נבואיים הם מחשבות חלושות דקות שדופות קדים וכמו שאמר והיה כאשר יחלום הרעב אוכל והקיץ וריקה בנפשו, ומסכים לזה אמר ירמיהו ותהי בלבי כאש בוערת וגומר, הנה התבארה חכמת זה המשל, והותרה בזה השאלה החמשית.

פסוק ל

ובעבור שהיו בישראל שלשה מינים מהנביאים המשקרים מין הנביאים שהיו שומעים דברי נביאי השם האמתיים והיו מגידים אותם הדברים מעצמם ואומרים שאליהם נאמרו כאלו יגנבו דברי הנבואה ההם, ומין הנביאים שהיו בודים דברים מלבם ואומרים שהם דבר ה' בשקר וכזב, ומין החולמים שזכר שהיו מספרים חלומותיהם הדמיונים הכוזבים בשם הנבואה אמיתית, לכן אמר על שלשתם אם על המין הראשון הנני על הנביאים נאם ה' מגנבי דברי איש מאת רעהו וכבר אמרו חכמים ז"ל (סנהדרין פט, א) שכך היה

חנניה בן עזור ששמע מפי ירמיהו מה שניבא בשוק העליון אתא הוא והגידו בשוק התחתון בשם ה', (לא) ועל המין השני אמר הנני על הנביאים נאם ה' הלוקחים לשונם וינאמו נאום וה"ר דוד קמחי פירש שלוקחים לשונם בחלקלקות ומתק שפתים, (לב) ועל המין השלישי אמר הנני על נביאי חלומות שקר, ועל כולם אמר בשקריהם ובפחזותם ואנכי לא שלחתים כי הנה אמר בשקריהם כנגד המשקרים מלבם שהו' המין השני וזכרו כאן ראשונה להיותו היותר רע מכולם, וכאומרו ובפחזותם כנגד מגנבי הדברים שבקלות דעתם ימהרו להגיד מה ששמעו והוא המין הראשון, ועל נביאי החלומות שהוא המין השלישי אמר ואנכי לא שלחתים ר"ל שלא היה בחלומותיהם רוח נבואיי כלל ולא צויתים בזה והועיל לא הועילו כול' לעם הזה בשקרותם, ובעבור שהיה ירמיהו נביא אמת ובעת שרות עליו הנבואה היה נרדם ובטל החושים והיו מפני זה מלעיגים עליו רשעי דורו לאמר שהיתה נבואתו משא כבד ועמל מכאיב (לג) לכן צוה ה' לנביא שכאשר ישאלו בני עמו או נביאי השקר או הכהן מה משא ה' שישיבם את מה משא ונטשתי אתכם רוצה לומר אתם קוראים לנבואה משא בכבדות מה יעשה אדם למשא כבד שיהיה עליו ישליכה מעל שכמו להקל טרחו כן יעשה אתכם ה' כיון שאתם עליו למשא יטוש וישלך אתכם מארצו בגלות, ויהיה אומרו את מה משא כאילו השיב אליהם מה שיאות ויצטרך במשא הוא שיטוש ה' אתכם מאדמתו, (לד) וכל איש אשר יקרא את דבר ה' משא יפקוד עליו ועל ביתו מה שראוי לפקוד על המשא כמו שזכר, (לה) אבל אם תרצו לשאול את דבר ה' לא תאמרו משא אלא מה ענה ה' ומה דבר ה' רוצה לומר שאם ישאלו על המענה תאמרו מה ענה השם ואם ישאלו על מה שדבר מחדש יאמרו מה דבר ה', (לו) אבל לא יאמרו משא ה' כי המשא היא לאיש בדבר שיכבד עליו לא לדבר השם שהוא ערב ומתוק לשומעיו לא משא וכבדות ואתם ברשעתכם תהפכו דברי אלקים חיים, ואמר זה לפי שהנביאים הראשונים היו מנבאים בלשון משא אבל היה זה להם לפי שהיו נושאים דבר ה' אבל לא שתהיה נבואתם כבדות אמנם הרשעים האלה לא היו אומרים משא דבר ה' שהוא הלשון המורה על הנבואה אלא משא ה' מלשון כבדו' וטורח, (לז) ואומרו כה תאמר אל הנביא הוא כאומר אינני שולל ואוסר עליכם שתשאלו לנביא דבר ה' כי אינו מהגנות שכאשר תתפללו לפניו יתברך שתשאלו לנביא מה ענה ה' לשאלתנו ובקשתנו, ואם לא שאלתם דבר תוכלו לבקש ממנו כדי לדעת העתיד מה דבר השם אבל לא תאמרו משא ה' כאילו הוא יתברך שמו היה משא כבד עליכם, (לח) ואם משא ה' תאמרו על אפי ועל חמתי (לט) אני אשלם לכם המשא בלשון נופל על הלשון והוא ונשיתי אתכם נשוא רוצה לומר אשכח אתכם וכאילו אתם משא

עלי שאטוש אתכם מעל פני ואל העיר הזאת גם כן כי אסיר מכם וממנה השגחתי, (מ) ובזה האופן אתן עליכם חרפת עולם וכלימה נצחית:

פרק כד

פסוק א

הראני ה' והנה שני דודאי תאנים וגומר עד סוף הנבואה. בעבור שהראה השם לירמיהו בנבואתו גלות בני יהודה העתיד לבא עליהם הראה לו עוד מה שיהיה בהם אחרי שילכו בגולה ולזה הראהו שני דודאי תאנים רוצה לומר שני סלים מלאים תאנים שהיו מועדים לפני היכל ה' כאלו באו שמה מהבכורים והונפו והונחו שמה, ואומרו אחרי הגלות נבוכדנצר יראה זר לפי שהיה ראוי שיאמר הכתוב זה בתחלה אחרי הגלות וגו' הראני השם שני דודאי תאנים וגומר הדוד האחד וגומר, אבל ענין זה שהוא ראה שני דודאי תאנים מועדים לפני היכל ה' האחד היה רומז אל יכניה ואל שרי יהודה והחרש והמסגר יועצים וחכמי ירושלם שהלכו עמו, והדוד האחר היה רומז לצדקיהו ושריו ושארית העם, וגילה בזה שעם היות יכניה ושריו וחכמיו בבבל גולים וצדקיהו ושריו ועמו נשארים בירושלם אשר שם בית ה' וארון האלקים שלא היו מפני זה צדקיהו ועבדיו ועמו יותר קרובים אל השם ולא יהיו מפני שנשארו בירושלם ניצולים מהגלות יותר מן יכניה ואשר הלכו עמו בבלה, אין הדבר כן כי שניהם ראה מועדים לפני היכל השם ולכן אמר אחריו אחרי הגלות נבוכדנצר מלך בבל את יכניהו בן יהויקים וגומר ויביאם בבלה כי גם אחרי היותם שמה ראה שני הדודאים הרומזים לשני המלכים מועדים לפני היכל ה' לתת בהם משפט מה יהיה בהם, וזכר שלא נדונו כפי מקומות מושבותיהם עתה אבל כפי מעשיהם כי היה (ב) הדוד האחד תאנים טובות כתאנה בבכורה בראשיתה שהם יותר נחמדים לאכול כמו שאמר כבכורה בתאנ' בראשיתה מצאתי אבותיכם (הושע ט, י), והדוד השני היה מתאנים רעות מאד אשר לא תאכלנ' מרוע, (ג) וכן אמר הנביא שהיה רואה אותם והנה לא השיבו השם שהיה יכניהו ושריו כתאנים הטובות צדקיהו ושריו כתאנים הרעות לפי שכולם אלו ואלו רשעים היו, ולא מפאת עצמם נמשלה הא' לתאנים הטובות והאחר לרעות אלא כפי מה שיהיה בהם והוא אומרו (ה) כתאנים הטובות כן אכיר את גלות יהודה אשר שלחתי מן המקום הזה אל ארץ כשדים לטובה, (ו) והוא שאשים עיני עליהם לשומרם והשיבותים על הארץ הזאת, ואומרו ובניתים ולא אהרוס ונטעתים ולא אתוש אין ענינו שהשבים לבית שני לא ילכו עוד בגלות אחר אבל על אותם שבבבל אמר שכבר עבר עליהם הצרה שהיתה עתידה לעבור ומעתה לא יקוו עוד

הריסה ונתישה כי אם בנין ונטיעה בשובם לירושלם אל בית שני, וגם רמז בזה ליהויכין שיצא מהמאסר ויכבדהו מלך בבל כי כן היה, (ז) ואומרו ונתתי להם לב לדעת אותי ענינו כי שם בבבל יתחכמו בחכמת התורה כי שם נעשה התלמוד הבבלי ועליו אמר ונתתי להם לב לדעת אותי וגומר כי ישובו אלי בכל לבם, (ח) והתאנים הרעות רומזים אל צדקיהו אל שריו ועמו במה שיהיה עליהם ועל היושבים בארץ מצרים שהלכו שם עם יוחנן בן קרח, (ט) שיתן אותם לזועה ולרעה ולחרפה למשל ולשנינה (י) ויכלה אותם החרב הרעב והדבר בכל מקום שיהיו בו, גם צדקיהו ימות בנפש מרה בתוך המאסר, וסבת זה כולו היתה לפי שהקב"ה גזר שכל ממלכות האדמה יכבשו לפני נבוכדנצר, ולכן היה ירמיהו בשם ה' יועץ ודורש אל היהודים וגם לשאר ממלכות שיעבדו את מלך בבל, ומפני שיכניהו ושריו וחכמיו שמעו בדבר ה' ויצאו אליו ונכנסו בידו לכן דבר השם עליהם טוב והיו כתאנים הטובות, אמנם צדקיהו ועמו שעם כל דברי הנביא ועצתו לא נכבשו תחת נבוכד נצר ולא שמעו בקול ה' להשתעבד אליו היו כתאנים הרעות כי רעה תבא עליהם כי הנה לא יצא צדקיהו מהמאסר ולא יצא מושל מזרעו, ולכן חיבר אליו היושבים בארץ מצרים לפי שהלכו שמה שלא ברשות גבוה ובהפך רצונו ובעוברם על מצותו. והותרה בזה השאלה הששית:

פרק כה

פסוק א

הנבואה התשיעית תחילתה הדבר אשר היה אל ירמיהו על כל ערי יהודה וכו' עד בראשית ממלכות יהויקים. ויש בנבואה הזאת ד' פרשיות. האחד, הדבר אשר היה אל ירמיהו. הב', לכן כה אמר ה' צבאות יען וכו'. הג', כי כה אמר ה' אלקי ישראל אלי קח את כוס היין החמה. הד', כה אמר ה' צבאות הנה רעה יוצאה. וראיתי לשאול בדברי הנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה באומרו כאן בשנה הרביעית ליהויקים בן יאשיהו מלך יהודה היא השנה הראשונה לנבוכדנצר מלך בבל, כי הנה בתחילת ספר דניאל כתוב בשנת שלש למלכות יהויקים מלך יהודה בא נבוכדנצר מלך בבל ירושלם ויצר עליה וזה מורה שבשנה השלישית ליהויקים כבר היה נבוכדנצר בבבל ואיך יאמר אם כן בכאן שהשנה הרביעית ליהויקים היתה הראשונה לנבוכד נצר כי שנית היתה לו, ועוד יתבאר הספק הזה בפירוש הפסוקים:

השאלה השנית בענין כוס היין החמה שנתן ה' על כל ממלכות הארץ ואמר תחילה לבני יהודה לכן כה אמר השם יען אשר לא שמעתם את דברי הנה שולח ולקחתי את כל משפחות צפון נאם השם ואל נבוכדנצר מלך בבל עבדי והביאותים על הארץ הזאת ועל יושביה ועל כל הגוים האלה סביב וכו', כי איך יענשו הגוים בעבור עונות ישראל כי הגוים בעובדם לאלהים אחרים אין עליהם אשמה כי חלק ה' כוכבי מעלה ושריהם לכל העמים ולמה אם כן נתחייבו גלות כבית יהודה הפושע:

השאלה השלישית באומרו שיעבדו הגוים ההמה את מלך בבל ע' שנה ובמלאת אותם יפקוד על מלך בבל ועל עמו כי הנה היות גלות בני יהודה ע' שנה ביארה התורה סבתו על אשר לא שבתה הארץ שמטותיה ואמר כל ימי השמה תשבות וכו' וידוע שהם ביטלו שבעים שמיטות ולכן היה גלות בבל שבעים שנה אבל הגוים שלא צוה אותם לשבות בשמיטות ולא נענשו עליהם למה זה הגביל עונשם שבעים שנה כבית יהודה עצמם:

השאלה הרביעית באומרו ועבדו הגוים האלה את מלך בבל ע' שנה וכו', ולא זכר כאן כמה מהשנים יעבדו אותו בית יהודה והיה ראוי שכמו שנזכרו בתוך הגוים בחרבן ובגלות כן יהיו נזכרים ביניהם בפקידה כי אין ספק שלא קרא גוים את בית יהודה כי בשמם קראם:

השאלה החמישית באומרו על בבל ועמו והבאתי על הארץ ההיא את כל דברי וכו' אשר נבא ירמיהו על כל הגוים כי מה היה חטא בבל ורשעתו שבעבורו נתחייב בעונש הזה אם מפני שהחריב ירושלם וכבש ממלכות הגוים הכתוב מעיד שהקדוש ברוך הוא העיר רצונו ונפשו לעשותו כמו שאמר הנני שולח ולקחתי את משפחות צפון ואל נבוכד נצר מלך בבל עבדי וכו' כי להיותו עושה שליחותו קראו עבדי ואם הוא יתברך צוהו ומידו היתה זאת למה נענשו הכשדים:

השאלה השישית באומרו בכוס היין החמה והיה כי ימאנו לקחת הכוס וכו' כי הנה בעיר אשר נקרא שמי עליה אני מחל להרע ואתם הנקה תנקו לא תנקו וכו', כי הנה יש על הק"ו הזה פירכא גדולה מה לעיר ירושלם שהיתה מיוחדת להנהגתך וזנה אחרי אלהי נכר הארץ ומפני זה נתחייבו עונש גדול תאמר בגוים שאינם מיוחדים להנהגתך ולא זנו מתחת אלהיהם למה ישתו מן הכוס ההוא כי אחרי שאין ענינם שוה בחטא למה יהיה שוה בעונש. והנני מפרש פסוקי הנבואה באופן יותרו השאלות האלה כלם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא לייעד הגוים והממלכות שיחריב נבוכד נצר ושתהיה התחלתם ארץ יהודה וירושלם עמה ומלכה בעבור פשעיהם ותועבותיהם, ואחרי חרבן מלכי יהודה יחריב את מצרים ואת כל הערב ומלכי ארץ העוץ וארץ

פשלתים ואדום עמון ומואב ושאר האומות שנזכרו בפרשת כוס היין החמה, ושכל מלכיותיהם יכבוש ויכנע ויעבדו אותו ע' שנה, ואחריהם יפקוד על מלך בבל עצמו חרבן והשחתה כמו שעבר על האומות אשר הכניע וכמו שיתבאר בפסוקים:

הדבר אשר היה על ירמיהו על כל עם יהודה וכו' עד אשר דבר ירמיה הנביא. כבר זכרתי שפעמים מלת על תשמש במקום אל כמו על ביתו הרמתה (שמואל א' ב, יא) ואמר הכתוב שזאת הנבואה נאמרה אל ירמיהו ושהיתה על כל ערי יהודה ממה שעשו ברשעתם וממה שיקרה להם בענשם, וכבר זכרתי בשאלו' שיש בזה ספק גדול והוא שבסוף ספר מלכים כתוב שיהויקים מלך י"א שנים וכאשר נתן ביד מלך בבל להוליכו בבל לא יהיה כ"א כהתם מלכותו, וזה לא יסכים עם מה שנאמר בתחלת ספר דניאל (דניאל א, א) בשנת שלש למלכות יהויקים מלך יהודה בא נבוכדנצר מלך בבל ירושלם ויצר עליה ויתן ה' בידו את יהויקים, ואם היה שב נבוכדנצר ואסר את יהויקים בשנת שלש למלכותו יתחייב שנאמר שלא מלך יהויקים כי אם שלש שנים בלבד לא י"א כמו שנזכר בספורו, ויקשה עוד מ"ש הנביא בנבואה הזאת בשנה הרביעית ליהויקים בן יאשיהו מלך יהודה היא השנה הראשונה לנבוכד נצר מלך בבל כי הנה יתחייב שבשנת שלש ליהויקים עדיין נבוכד נצר לא היה מלך והוא סותר לדברי ספר דניאל, ומפרשי הנוצרים אמרו בהיתר זה שמה שנאמר בספר דניאל בשנת שלש למלכות יהויקים לא היה בשנת שלש למלכותו אלא בשנת שלש לשעבוד יהויקים שנשתעבד לנבוכד נצר כי הנה בספר מלכים כתוב (מלכים ב' כד, א) בימיו עלה נבוכד נצר מלך בבל ויהי לו יהויקים עבד שלש שנים וישב וימרד בו, ושעל זה נאמר בשנת שלש רוצה לומר לשעבוד יהויקים, ושהיה התחלת השתעבדו לנבוכד נצר בשנה השמינית למלכות יהויקים והוא היה לו עבד שלש שנים וישב וימרד בו ואז הגלה אותו בסוף שנות מלכותו, והפירוש הזה הוא הכחשת הכתוב והכזבתו כי הוא אומר בשנת שלש למלכות יהויקים והם יפרשוהו על השעבוד, ובסדר עולם אמר שנבוכד נצר שעלה על ירושלם בראשונה ונשתעבד אליו יהויקים ג' שנים ואח"כ שב ומרד בו ועלה עליו שנית.

ולכן מה שראוי שיאמר בזה הוא שכפי מה שנזכר בדברי עזרא בספר דברי הימים יהויקים הגלה לבבלה כמו שאמר שם עליו עלה נבוכד נצר מלך בבל ויאסרהו בנחשתים להוליכו בבלה (דברי הימים ב' לו, ו), ותוכן הענין כך היה שבהשלמת שלש שנים למלכות יהויקים בתחלת השנה הרביעית למלכותו שהיא היתה השנה הא' למלכות נבוכדנצר בדברי ירמיהו כאן בנבואה הזאת עלה על ירושלם ונתן ה' בידו את יהויקים כמו שנזכר בספר דניאל והוליכו בנחשתים בבלה כמו שנזכר בדברי הימים ואז לקח

קצת כלי בית ה', ודניאל זכר שלש השנים לפי שהיו שנים שלמים ולא זכר התחלת השנה הד' ולזה אמר בשנת שלש, ונראה שיהויקים נשתעבד אל נבוכד נצר אחרי שהוליכו לבבל ואז השיבו אל ירושלם או שלא הלך יהויקים לבבל אבל בהוליכם אותו בדרך התחנן לנבוכדנצר ונשתעבד אליו ואז נתן לו רשות לשוב אל ירושלם, וזהו מה שכתוב בד"ה ויאסרהו בנחשתים להוליכו בבלה כי לא אמר ויוליכהו בבלה אלא להוליכו כי רצו להוליכו שמה וחזר מדעתו בדרך ושב יהויקים לירושלם ועמד ג' שנים עבד לנבוכדנצר ואחר השלש שנים ההם מרד בו ולזה נאמר בד"ה וישב וימרד בו רוצה לומר ששב לירושלם למלכותו וימרד בו אחרי שלש שנים מן השעבוד, ויראה שהתמיד במרד חמש שנים ואז בתשלום י"א שנים למלכותו עלו עליו גדודי כשדים וגדודי ארם כמו שנזכר בספר מלכים והגלה יהויקים פעם שנית ומת בדרך שהיו מוליכים אותו לבבל בחרפה ובוז כמו שניבא עליו ירמיה סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלם, הנה התבאר ששתי פעמים הגלה יהויקים ושדניאל היה מהגולה הראשונה וממנה דבר ושמנה אליה השנים השלמים ולכן אמר בשנת שלש, אבל ירמיהו אמר כאן בשנה הד' לפי שכבר נשלמו הג' שנים ונכנסה השנה הד', וראה למנות בה כי הנה בשנת שלש למלכות יהויקים שהמליכו פרעה נכה מלך נבוכדנצר על בבל שהיה מלכות מועט ומשועבד למלך אשור כמ"ש (שם יז, כד) ויבא מלך אשור מבבל כי היה בבל מלכות נכנע ומשועבד אליו ונבוכד נצר מרד בו וכבש את מלכות אשור ועשה את בבל ראש המלכיות כולם, ולפי שמלך מצרים היה אויב לנבוכד נצר ומלך מצרים היה אוהב אל יהויקים והוא המליכו בארץ יהודה לכן בתחילת מלכותו התעורר נבוכדנצר מרוב שנאתו למלך מצרים לבא להלחם ביהויקים שהיה נמלך מידי מלך מצרים ויבא לירושלם ויצר עליה, ובשנה הרביעית בתחלתה ראה ירמיהו הנבואה הזאת ולכן יחסה לשנה הרביעית אל מלכות יהויקים שהיא השנה הראשונה למלכות נבוכדנצר, והותרה בזה השאלה האחד:

פסוק ב

אשר דבר ירמיהו הנביא וכו' עד קח את כוס היין החמה:

דבר ירמיהו הנביא על כל עם יהודה רוצה לומר הדרים בערי יהודה ואל יושבי ירושלם הדברים האלה שיזכור וידמה שבירושלם דבר זה, ולפי שלא היו שם יושבי הערים אמר על כל עם יהודה כי ניבא עליהם עם היות שלא היו לפניו אמנם ביושבי ירושל' שהיו לפניו אמר ואל כל יושבי ירושלם ולא אמר בהם מלת על, והיו דבריו (ג) מן י"ג שנה ליאשיהו ועד היום הזה זה כ"ג שנה כי הנה יאשיהו מלך ל"א שנה וביו"ג למלכו התחיל לנבאות ירמיהו יתחייב שאחרי נבואתו חיה י"ט שנה וזאת הנבואה היתה בשנה הד'

ליהויקים, הנה הם אם כן הכ"ג שנה שיאמר כי מנה קצת השנה בבלה ואמר שבכל אותו הזמן היה דבר ה' אליו על אזהרתם ושובתם מדרך רעה, וירמיהו היה משכים לדבר אליהם על זה ועכ"ז לא שמעו אליו, ולא די שלא שמעו הם אליו אבל גם אל נביאים אחרים ששלח השם להם לא אבו שמוע וז"ש (ד) ושלח ה' אליכם את כל עבדיו הנביאים השכם ושלוח ולא שמעתם (ה) ואני ואותם הנביאים האמתיים גם כן לא היינו שואלים מכם לעשות שום דבר רע אלא לאמר שובו נא איש מדרכו הרעה ותשבו על הארץ שנתן השם לאבותיכם מתנה לנצח נצחים כי זו היתה הכוונה האלהית ואתם מונעים את הטוב מכם, ואמר זה כנגד שפיכות הדמים וגלוי עריות והעושק והגזל שהיה ביניהם, (ו) עוד אמר בפרט על העבודה זרה ואל תלכו אחרי אלהים אחרים ולא תכעיסו אותי במעשה ידיכם שהם הפסילים באופן שלא ארע ולא אעשה רעה לכם, ועם היות האזהרות האלה טובות וכלם לתועלתכם (ז) לא שמעתם אל דברי השם ולא היה זה אלא למען הכעיסני במעשה ידיכם וההכעסה תהיה באמת לרע לכם, (ח) ואמרו לכן כה אמר ה' צבאות יען אשר לא שמעתם וכו' ענינו איני חושש לפסיליכם כי הבל המה ומה לי שתעבדום או לא אבל בעבור שלא שמעתם את דברי והוא המרד באמת, לכן (ט) הנני שולח בכם משלחת מלאכי רעים והם כל משפחות צפון שהם אומות שונות בעצמם, ואל נבוכדנצר מלך בבל שהוא עבדי והביאותים על הארץ הזאת שהיא ארץ יהודה ועל כל הגוים האלה סביב רוצה לומר שהם סביבות ארץ יהודה והחרמתים ואחריבם והגוים הם אשר יאמר מיד בנבואת כוס היין החמה, (י) ואמר שתהיה הצרה כל כך בארץ שתאבד ממנה קול ששון וקול שמחה ממה שישמחו בני אדם אלו לאלו ולא גם כן קול חתן וקול כלה שהוא נישואי האנשים והנשים שלא יחדלו מהארץ, ואמר קול רחים ואור נר להגיד כי תהיה ג"כ הרעב כל כך רבה בארץ שלא תהיה בה קול רחים שטוחנין בהן החטה כי מעטו ולחוסר השמן לא יהיה גם כן בין האנשים אור נר כי ימששו באפלה.

ואמנם למה נכללו בגזרה הזאת כל גויי הארץ עם בני יהודה אומר בענינו שהגרמים השמימיים משגיחים על הגופים התחתונים בשני פנים, הא' בהוראה והשנית בהשפעה, וענין ההוראה הוא תחת הכח וההכנה לדבר העתיד להיות, וענין ההשפעה הוא תת הפעל ההשלמה והמציאות אל אותו הכח וההכנה, והנה הוראת השמים ותת כחם הוא דבר כולל לכל האומות בשוה גם לישראל כי לכולם יתנו כוכבי השמים וכסיליהם הכח וההכנה על הדברים לפי שההוראה וההכנה והכח מיוחסים ומיוחדים לחומר המקבלים ולחלק הגופני כי החומר הוא התחלת כל כח והגוף הוא נושא ההכנות כולם, ובהיות גוף כל אדם מסובב כפי טבעי מזגו והרכבתו מהפועלים השמימיים בין שיהיה מישראל

או מאומה אחרת יחוייב שיהיו הוראותיהם והכנותיהם בו, אמנם ההשפעה ויציאת הדברים לפועל הזה בערך כל האומות אשר לא מבני ישראל המה היא מסורה בהחלט לגרמים השמימיים או יותר באמת אל שרי מעלה שהם נפשות הגלגלים והכוכבים ההם, אבל בערך עם ישראל אין הדבר כן כי עם היות ההוראה הכח וההכנה בהם גם כן מהשמים לא יושפע פעל הכנותיהם מהשמים ולא מנפשותיהם שרי מעלה אלא מהאל יתברך סבת הסבות כולם בלבד, וסבת זה שנפשות האומות הם כולם בארצותם לגוייהם מונהגים ממערכות השמים ונפשותיהם כמו שגופותיהם מונהגים ומושפעים מגופות הגרמים השמימיים ההם עד שמפני זה נעזבו לעבוד לעליונים ההם וכמ"ש (דברים ד, יט) אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים, ולכן היה באומות העולם הכח והפעל שניהם נמשכים מהמערכה השמימיית וז"ש (שופטים ה, כ) משמים נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא שהיתה המערכה נגדו, וישעיהו אמר על מפלת בבל (ישעיה יג, י) כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם וגומר להגיד שתהיה השפלת בבל כפי המערכה, אמנם האומה הישראלית להיות החלק הנפשיי שבהם בעבור התורה שקבלו מיוחד אל ההנהגה האלהי' והשגחתו העליונה כמו שאמר (שמות ו, ז) והייתי לכם לאלהים, ואתכם לקח ה', עד שבעבור זה הם לבדם נתחייבו במעשה המצות ונאסרה עליהם העבודה לשרי מעלה ולשום נברא בלתי לה' לבדו לכן יוחד ענינים לטוב או לרע הכל אל ההשגחה האלהית בלבד.

ויצא לנו מזה שהוראות המערכות העליונות אל אומות העולם יחוייב שיצאו לפועל כפי הוראתם מבלי תוספת ולא חסרון, אמנם ההוראות שיורו המערכות על אומת ישראל אינו מחוייב שיצאו אל הפועל כאשר הם לפי שהמשפיע והמוציא אותם אל הפועל הוא הבורא יתברך אשר לו עוז ותעצומות לאין תכלית ולכן פעמים יוסיף ויעדיף הפועל האלקי בהשגחתו על ההוראה השמימיית הטובה היא אם רעה, ופעמים יבטלה כולה, ולפעמים ימירה רע בטוב או טוב ברע, ולזה לא היתה הנהגת האומה הישראלית כפי המנהג הטבעי כי אם בדרך נסיי למעלה מן הטבע, וביאור זה כי בהיות ישראל עושים רצונו של מקום אם היה שיורו המערכות השמימיות עליהם רעה לא יוציא הקב"ה אותם לפועל אבל יבטלה לגמרי, וזהו מאמר ירמיהו (ירמיה י, ב) אל דרך הגוים אל תלמודו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה ואמרו חכמינו זכרונם לברכה (שבת קנו, א) גוים יחתו וישראל לא יחתו, וזה ענין יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים לתת מטר (דברים כח, יב) וגומר כלומר שאע"פ שדלתי שמים יהיו סגורים כפי דרך הטבע מבלי הכנה להמטיר על הארץ הקב"ה יפתח בהשגחתו אותו לתת מטר ארצך

בעתו, וזהו אצלי מאמר המשורר (תהלים סח, כא) האל לנו אל למושעות ר"ל להושיעני ואף שנהיה כפי הטבע והמערכה מוכנים למות לאלקים ה' למות תוצאות להצילנו ממנה, אמנם אם המערכות השמימיות תורינה על ישראל טובה בהיותם רצויים לפניו יתברך הנה בהשגחתו העליונה יוציאנה לפועל ולא לבד כאשר הם אבל גם יוסיף עליהם טובה להיות הפעולה כפי טבע הפועל וההשפעה כפי יד המשפיע ויכלתו, והוא יתברך אינו כלי הטבע כשמים ונפשותיהם אבל הוא בורא אותו ולו היכולת לשנותו בעוצם ובחולשה כפי רצונו וזהו השקיפה ממעון קדשך מן השמים (דברים כו, טו) מ"ם ממעון הוא מ"ם היתרון יאמר השקיפה לבר' יותר ממעון קדשך רוצה לומר יותר ממה שיורו השמים, ואמר רוכב שמים בעזרך (שם לג, כו), והנביא אמר אענה את השמים והם יענו את הארץ (הושע ב, כג) רומז למה שביארתי, אמנם בהיות ישראל רעים וחטאים לה' מאד הנה אע"פ שהמערכות העליונות יורו עליהם טובה הם לא יזכו בה כי יבטל הקב"ה בהשגחתו הטוב ההוא המסודר וזהו ועצר את השמים ולא יהיה מטר (דברים יא, יז) כלומר שאף על פי שתהיה הוראתם להמטיר על הארץ הקב"ה יעצור בה ויבטלה, ועל זה אמר הושע הנביא (הושע ט, א) אל תשמח ישראל אל גיל בעמים כי זנית מעל אלקיך וגומר גורן ויקב לא ירעם רוצה לומר שהגוים יזכו בהוראות המערכת וישראל לא יזכו בהמה בהיותם חטאים, ואם יהיו ההוראות השמימיות על ישראל רעות יוציא אותם הקב"ה לפועל וגם יוסיף עליהם וזהו והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו (דברים לא, יז) וגומר.

והיוצא מכל הדברים והאמת האלה שהמערכה השמימיית הוראתה הצלחה גדולה לנבוכדנצר והשפלה וחרבן לכל הגוים וגם לבית יהודה, ולזה היה הנביא מתרה בהם שישובו בתשובה כדי שמתוך תשובתם יצילם השם מאותה רעה המעותדת לבוא וכאשר הם לא שמעו בקול השם עזבו את קדוש ישראל הסתיר פניו מהם ונשארו כיתר הגוים ונחרבו כמוהם בהוראת המערכה השמימיית כי לא היה זכות בבני יהודה לשיצילם השם ממנה וישדד מערכות השמים בעבורם, ולכן קרא השם את נבוכד נצר בשם עבדו לפי שהיה מוצלח במולדתו, (יא) ולכן עבדו אותו כל הגוים ע' שנה לפי שאז נשלמה מעלת הוראתו, וכמו שאמר אחר זה ועבדו אותו כל הגוי' ואת בנו וא' בן בנו עד בוא עת ארצו גם הוא כמו שיתבאר, ואולי היו השבעים שנה כפי שבעת הכוכבי לכת כי הנה יש לכל אחד מכוכבי הנבוכה מנין מיוחד מהשנים יורו עליהם בהשפעותיהם והם הנקראים אצל החכמים יודעי העתיד שנות אלפרדר, וסכום שנות כולם הם שבעים שנה כי שנות שבתאי אחד עשר ושנות צדק שנים עשר שנה ושנות מאדים שבע שנים ושנות

השמש עשרה שנים ושנות נוגה שמנה שנים ושנות כוכב המה שלש עשרה שנים ושנות לבנה תשעה שנים הרי כולם ע' שנה, שסבבו בהם שבעת המשרתים ממשלת נבוכדנצר והכנע האומות אליו, אמנם לאומת ישראל נדונו בזה כפי חטאם בביטול השמיטות שלא שמרו בארצם וגם כפי המערכה בשאר האומות, (יב) ואמר כי בסוף הע' שנה תבוא גם החרבן על מלך בבל ועמו, (יג) ויתקיימו בהם כל מה שניבא ירמיהו בספר הזה על כל יתר הגוים, (יד) והוא שיעבדו בכשדיים גם כן גוים רבים ומלכים גדולים באופן שיקבלו תשלום פעולתם אשר עשו לגוים שהחריבו, והנה לא זכר כאן פקודת בני יהודה לפי שלא היתה הכוונה בנבואה הזאת ליעד על פקודת הגוים הנחרבים כי כבר יעד פקידתם למעלה ועל פקידת בני יהודה וגם בנבואה הי"א ינבא עליו, אבל זכר הנה חרבן הגוים כולם והזמן אשר יעבדו את מלך בבל, והותרה במה שפרשתי בזה השאלות שנית ושלישית וד' וה':

פסוק טו

כי כה אמר ה' אלקי ישראל אלי קח את כוס היין החמה וכו' עד סוף הנבואה. לפי שניבא ירמיהו על כל הגוים אשר יחריב נבוכד נצר הראהו השם במראה הנבואה מי המה בשמותם לגווייהם והראהו בנבואות כאילו היה מצוה אותו שיקח כוס א' של יין, (טז) שהוא משל לחמה השפוכה לבוא עליהם מפאת המערכה השמימיית ואין ספק שהיה ענין הכוס והשתייה כולו במראה הנבואה, (יז) כי לא יתכן שילך הנביא למלכים ההם ולא שישתו מידו את כוס חמתו, (יח) והנה זכר ראשונה ירושלם וערי יהודה לפי שאותם החריב נבוכדנצר תחלה, (יט) ואחריהם זכר פרעה מלך מצרים כי הנה אחר חרבן ירושלם מיד החרי' נבוכדנצר את מצרים, (כ) ואחריו כל הערב והוא עם מקובץ מגוים מעורבים וידמה שאין ביניהם מלך ולזה אמר ואת כל הערב ולא זכר בו מלך, ואמר ואת כל מלכי ארץ פלשתים ואחר כך אמר את אשקלון ואת עקרון עם היותם מארץ פלשתים לפי שיהו אשקלון ועזה ועקרון מלכיות בפני עצמם ושאר ארץ פלשתים היו בה מלכים אחרים, ולא זכר גת כי לישראל היתה שלקחה דוד מיד פלשתים, ולפי שאשדוד נחרבה מקצתה קודם בוא נבוכד נצר עליה לכן אמר בחרבנו שארית אשדוד, (כב) והנה אמר בצור מלכי ובצידון ג"כ מלכי בלשון רבים עם היות שכל אחת מהן היתה עיר אחת ומלך א' מולך בתוכה לפי שבני המלכים נקראים מלכים וכמ"ש יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד (תהלים ב, ב), ונראה שהיו בצור וצידון רבים מזרע המלוכה ומלכי האי הם מלכי האיים כי אי הוא שם המין, (כג) וקצוצי פאה הם השוכנים בקצוות העולם כי פאה הוא קצה, (כד) ומלכי הערב הם הערביים ממשפחת ישמעאל השוכנים

במדבר, ואינם הערב שזכר למעלה כי הם היו עם בלי מלך והיו שוכנים בערים ואלה היו אחרים שוכנים במדבר, (כו) ובכלל אמר ואת כל ממלכות הארץ, ולפי שאת כל אלה החריב נבוכד נצר אמר אחריהם ומלך ששך ישתה אחריהם והוא מלך בבל המחריב עצמו וכמו שת"י כי ששך הוא בבל באותיות א"ת ב"ש וכן תמצא בנבואת בבל בסוף זה הספר שקראו שם ששך, והענין שגם הוא יהיה עדי אובד ובהשלים שנות הצלחתו ישפך מזלו ויחרב, (כז) וצוה השם לנביא שיאמר לגוים ההם שתו ושכרו וקיו ונפלו ולא תקומו לפי שהשכרות יתחלף ברוב ובמעט ויש שכור שישתה ולא ישתכר, ויש שישתכר אבל לא יקיא כי אצטומכתו יסבול כל היין ההוא, ויש שכור שיקיא אבל לא יקום מקומתו ארצה, ויש מהשכורים שאף שיפלו יהיה בהם כח לשיקומו מעצמם ולכן אמר כנגד הגוים ההם כל אותם הגדולים שתו ושכרו וקיו ונפלו ולא תקומו, והנמשל בכל זה הוא אומרו מפני החרב אשר אני שולח ביניכם והוא חרב בבל שלא ישאר בכם כח מפניו, (כח) ואומרו והיה כי ימאנו וכו' הוא משל לגוים ההם שיתעצמו להנצל מיד מלך בבל והנביא ישלח לומר אליהם שאל ישעו בדברי שקר כי באמת שתו ישתו מכוס החמה הזה ויהיו נכבשים למלך בבל, (כט) כי אחרי שהעיר אשר נקרא שם ה' עליה רוצה לומר ירושלם שהיתה מיוחדת להנהגתו והשגחתו הש"י מחל להרע והוא שלא יצילה מרעת המערכה השמימיית בהיותם חלק ה' ויחלל אותם בהסתירו פניו מהם כדי שיקבלו רעות המערכה וכל שכן שראוי זה בשאר האומות שהם נכנעים למערכה בהחלט שאין להם אופן להנצל ממנה, (ל) כי הנה הש"י שהוא על המערכות השמימיות כולם ממרום ישאג רוצה לומר בהשגחתו רוצה להעניש את עמו שתתקיים בו רעות המערכה וממעון קדשו יתן קולו שמעון קדשו הוא השמים, וזכר בזה אם כן שהחרבן מחויב מפאת ההשגחה ומפאת המערכה וביאר השאגה שיחס אליו יתברך כפי השגחתו באומרו שלא תהיה שאגת ההשגחה על הגוים כי הם נמסרים אל המערכה אבל שאוג ישאג על נוהו שהוא בית יהודה שעליו ממרום ישאג להענישו, ובעבור זה הידד כדורכים יענה רוצה לומר יצעק ויענה וירים קולו כדורכים בגת שמרימים קולם כן השם יתן קולו ודברו לשתתקיים הרעה על כל יושבי הארץ, (לא) ולכן בא שאון עד קצה הארץ כלומר יבא בבת קול בכל יושבי הארץ כי ריב לה' בגוים נשפט הוא לכל בשר ולא אמר נשפט הוא על הש"י כי הוא שופט לא נשפט אבל שיעור הכתוב נשפט הוא לכל בשר שהרשעים יתנם לחרב כי זה דבר נשפט מאת השופט יתברך.

פסוק לב

ואמנם פרשה הנה רעה יוצאה מגוי אל גוי וכו' כתב הרד"ק שהנכון אצלו שהיא לעתיד ושאומרו עזב ככפיר סכו נאמר על חרבן בית שני שהחריבו הרומיים, ואינו נכון כי כאן אמר הנה רעה יצאת מגוי אל גוי וסער גדול מירכתי ארץ ולא נאמר זה כי אם על עניני נבוכד נצר שהחריב גוים ריבם ובא מירכתי ארץ, אבל ענין הפרשה הוא שבעבור שאמר שהש"י ישאג בהשגחתו וממעון קדשו השמם גם כן יתן קולו בא לפרש מה הוא שתעשה המערכה ומה הוא שתעשה ההשגחה האלקית וזהו הנה רעה יוצאת מגוי אל גוי וסערה גדולה מירכתי ארץ והוא מה שתורה ותעשה המערכה השמימיית, ואמנם מה שתעשה ההשגחה הוא שתוסיף ברעה ההיא אצל עמו לפשעם וזהו (לג) והיו חללי ה' ביום ההוא מקצה הארץ ועד קצה הארץ לא יספדו ולא יקברו וגומר כי זה על ישראל נאמר ובהם נתקיים לא ביתר הגוים שכבש נבוכדנצר, (לד) ולכן היה עצת הנביא לעמו הלילו הרועים שהם מלכי יהודה ושריו וכהני ה' וצעקו והתפלשו אדירי הצאן שהם הסנהדרין שופטים ושוטרים שבעם שמלאו ימיכם קצת מכם לטבוח והם המתים, וקצת מכם בגלות וזהו ותפוצותיהם ונפלתם ככלי חמדה רוצה לומר לא תהיה המפלה שלכם כמפלת אדם ריק ונקלה אלא ככלי חמדה שמפלתו גדולה היא, (לה) ולא תחשבו להנצל מהרעה בורחים כי תאבד מנוס מהרועים ופליטה מאדירי הצאן, (לו) והנביא מקונן ואומר קול צעקת הרועים רוצה לומר אוי שהרועים אינם רוצים לצעוק אל ה' קודם הרעה לשיצילם אבל תהיה יללתם אחרי' כשיראו כי שודד ה' את מרעיתם, (לז) ונדמו נאות השלום רוצה לומר הערים שלכם שהיה בהם שלום יהיו נכרתי' מפני חרון אף ה', (לח) ואל תבטחו בדברי נביאיכם שאומרים היכל ה' היכל ה' כי הנה יהיה השם כמו הכפיר מהאריות כאשר יעזוב סכו שלא יזכרם, והנה יעשה זה לפי שהיתה ארצם לשמה מרעת המערכה השמימיית וזהו מפני חרון היונה ומפני חרון אפו ג"כ שהוא מעונש ההשגחה כי התחברו ברעתה המערכה וההשגחה האלקית כמו שבארתי:

פרק כו

פסוק א

הנבואה העשירית תחלתה בראשית ממלכות יהויקים וכו' כה אמר ה' עמוד בחצר וכו' עד הדבר אשר היה אל ירמיהו וכו' כתב לך את הדברים האלה. ויש בה ט"ו פרשיות. הראשונה, בראשית ממלכות יהויקים. השנית, וישמעו הכהנים. השלישית, ויאמרו הכהנים והנביאים. הרביעית, ויאמרו השרים. החמישית, בראשית ממלכות יהויקים.

השישית, כי כה אמר ה' צבאות אל העמודים. הז', כי כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל על הכלים. הח', ויהי בשנה ההיא. הט', ויהי דבר ה' אל ירמיה אחרי שבור וגו'. הי', ואלה דברי הספר. הי"א, כי כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל אל ישיא לכם. הי"ב, כי כה אמר ה' כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה כי כה אמר ה' אל המלך היושב על כסא דוד. הי"ג, כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל אל אחאב. הי"ד, ואל שמעיהו הנחלמי. הט"ו, ויהי דבר ה' אל ירמיהו לאמר שלח אל כל הגולה. והנני שואל בנבואה הזאת ששה שאלות:

השאלה הראשונה למה זה תפשו הכהנים והנביאים וכל העם את ירמי' בעבור שניבא שיהיה בית ה' כשילה ותחרב העיר ואמרו שהיה בן מות מפני זה, והלא כבר באה לירמיהו הנבו' הזא' פעם אחרת וצוהו ה' שיעמוד בחצר בית ה' ויקרא זה אל כל יהודה הבאי' בשערים ההם להשתחוות ושם היו הכהנים והעם ולא עשו אז דבר מהחרדה הזאת:

השאלה השנית בדברי הזקנים שדברו כדי להציל את ירמיהו ולפוטרו מעונש המות והוא כי הם אמרו ראשונה מיכה המורשתי וכו' ההמת המיתהו חזקיהו וכו' וזו היה טענה לפוטרו מן המות, עוד אמרו וגם איש היה מתנבא בשם ה' אוריהו וכו' ויבקש המלך המיתו וכו' ויביאוהו אל המלך יהויקים ויכהו בחרב וזו היתה טענה ומשל להרוג את ירמיהו לא להצילו מהמות, ומפרשים כתבו כי אומרו וגם איש וכולי היו דברי הכהנים והעם כנגד דברי הזקנים והיה ראוי לדבריהם שיאמר הכתוב ויאמרו הכהנים והעם לא שיוחס זה לזקנים:

השאלה השלישית אם הספור הזה קרה בראשית ממלכת יהויקים איך יגיד עליו ענין אוריה ממה שקרהו עם יהויקים ושלח יהויקים למצרים והביאוהו משם והכהו ולא היה בענין ירמיהו שקרה אחריו ימים רבים בראשית מלכות יהויקים כי קודם לזה היה ענין אוריה:

השאלה הרביעית בפרשת בראשית ממלכת יהויקים מענין המוסרות והמוטות שצוהו השם שישלחם אל מלך אדום ומואב עמון וצור וצידון ביד המלאכים הבאים ירושלם אל צדקיהו מלך יהודה כי הנה בראשית יהויקים לא היה עדיין צדקיהו מלך יהודה כי אם אחר כך י"א שנה, ויקשה עם זה אומרו כאן ואל צדקיהו מלך יהודה דברתי ככל הדברים האלה כי הנה בראשית ממלכת יהויקים לא היה צדקיהו מלך ואיך יקראהו כן וידבר אליו:

השאלה החמישית באומרו ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיהו מלך יהוד' בשנ' הרביעי', והיא כי אם היה בשנה הרביעית למלכותו לא היה בראשית מלכותו כי הוא

לא מלך אלא י"א שנה וראשית מלכותו תהיה השנה הראשונה לא ארבעה שנים, ובסדר עולם אומרו כי השנה הרביעית היתה למלכותו ולפי שיהויקים הגלה ע"י נבוכדנצר והוליכו לבבל ומשם הושיבו על אדמתו נחשבה לו אותה ההשבה כאלו היתה ראשית מלכותו ואין פשט הכתוב סובל זה, והרד"ק פירש בראשית שהית' השנה הא' שבשנה הד' היא ד' לשמיטה וגם זה אינו נכון:

השאלה השישית במה שאמר אחרי שיעדם בפקידה ושובם לירושלם כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם נאם ה' מחשבות שלום וגומר, כי מה המה המחשבות האלה אם להשיבם לארצם כבר נאמר ועל מה אמר וקראתם אותי והלכתם והתפללתם לפני ובהיותם בארצם אין שטן ואין פגע רע למה יקראו ויתפללו, גם אומרו ושבתי את שבותכם וקבצתי אתכם מכל הגוים ומכל המקומות אשר הדחתי אתכם שם והשבותי אתכם אל המקום הזה הוא קשה מאד להולמו לפי שלא שבו כל היהודים הנדחים לבית שני לא עשרת השבטים ולא בני יהודה אשר במצרים ובעמון ומואב וביון ובספרד וצרפת וגם אותם שבבבל לא שבו כלם ואיך אמר אם כן וקבצתי אתכם מכל הגוים, והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא לספר שצוה השם לירמיהו שינבא בחצר בית ה' שיהיה בית ה' כשילה ושתפשו בו הכהנים ונביאי השקר וכל עם הארץ לאמר שהיה חייב מיתה מפני הדברים האלה אשר דיבר, ושבאו השרים והצילוהו מידם באמרם שבשם ה' דיבר, ושמיד אח"ז צוה השם כדי לפרסם עוד יעודיו שיעשה מוטות ומוסרות וישלחם אל כל המלכים אשר סביב ירושלם לאמר שיעבדו את מלך בבל וייטב להם ואם לא שיחרימם, ושכן דיבר לצדקיהו ועמו ושלא ישמעו אל דברי נביאי השקר המנבאים להם שכלי בית ה' המובאים בבלה ישובו מהרה לירושלם, כי הנה יהיה הדבר בהפך ששאר הכלים הנשארי' בירושלם יוליכו לבבל, ושחנניה בן עזור ניבא כנגד זה שישבור השם עול מלך בבל בעוד שנתים ימים וישיבו את כלי בית ה' אשר בבבל לירושלם, ושירמיהו א"ל על זה שאין דבריו מתקבלים בעוד שלא יתקיימו כי אין שלמות היעוד אלא באמתתו ויציאתו לפועל במציאות, ולפי שחנניה באף ובחמה לקחש המוטה מעל צואר ירמיהו וישברה ניבא עליו ירמיהו שימות בשנה ההיא ושיעשה השם מוטות ברזל תחת מוטות העץ אשר שבר, וכתב ירמיהו אל הגולה שהלכה עם המלך יהויכין אל בבל שיבנו בתים ויטעו כרמים שמה כי הנה גזר השם כי ישבו שם עד מלאת לבבל ע' שנה, והנשארים בירושלם ירדפם החרב והרעב והדבר ואחאב בן קוליה וצדקיהו

בן מעשיה נביאי השקר ישרפם מלך בבל ואת שמעיהו הנחלמי שהיה כמוהם וכמו שיתבאר בפסוקים:

בראשית ממלכות יהויקים וגו' עד בראשית ממלכת יהויקים. עתה יספר הנביא מה שקרהו בראשית והתחלת מלכות יהויקים (ב) והוא שצוהו השם שיעמוד בחצר בית ה' וידבר על כל ערי יהודה רוצה לומר אל כללות אנשי ערי יהודה הבאים להשתחוות בית ה' את הדברים האלה והזהירו שלא יגרע מהם דבר אעפ"י שהיה הנביא ירא את העם והייעודים היו רעים עכ"ז לא יגרע מהם דבר, (ג) ושהיה תכלית הדבור הזה אולי ישמעו וישובו בתשובה כדי שישוב חרון אף ה' מהם, (ד) והדברים אשר ידבר הם שאם לא יאבו ללכת בתורת ה', (ה) לשמוע על דברי הנביאים רוצה לומר את דברי הנביאים שהיה שולח אליהם כל היום השכם ושלוח כמו שלא שמעו עד כה, (ו) יתן את הבית הזה כשילה כשלקחו הפלשתים את ארון ברית ה' במלחמה שאז נחרב משכן שילה, והיה זה משורת הדין כי כיון שאין בארון רק שני לוחות הברית וספר התורה שהי' מונח בצדו והם לא היו רוצים ללכת בדרכי התורה מה להם עם הארון והלוחות והתורה ראוי שיסתלקו מהם, ומפני שלא נחרב עיר שילה כשנלקח הארון לכן הוצרך לומר כאן ואת העיר הזאת אתן לקללה לכל גויי הארץ, והייעוד הזה כבר ניבא אותו ירמיהו פעם אחרת כמו שנזכר בנבואה הד' וזהו ועשיתי לבית אשר נקרא שמי עליו אשר אתם בוטחים בו ולמקום אשר נתתי לכם ולאבותיכם כאשר עשיתי לשילה והשלכתי אתכם מעל פני כאשר השלכתי את כל אחיכם את כל זרע אפרים, (ח) והנה לא עשו שם בני יהודה שום רעה אל ירמיהו על היותו מנבא היעוד הרע הזה כמו שעשו בכאן שאמרו מות תמות, (ט) מדוע נבאת בשם ה' רוצה לומר שכך היה גזור לפניו הנה הוא לפי שהיו אז שמה המלך והשרים בעת הנבאו ולכן לא העלילו עליו כלל לא הם ולא הכהנים בראותם את המלך והשרים שותקים, אבל עתה שלא היו שמה המלך והשרים אבל בהפך שהיו בבית ה' נביאי השקר המבקשים את דמו המה הסיתו את הכהנים וכלם עשו החרדה הזאת, והמורה על זה הוא שכאשר באו השרים מבית המלך וידעו הדבר הם הצילו את ירמיהו מידיהם. ואפשר עוד לומר שהנבואה הזאת היא עצמה אשר נאמרה אז לירמיהו שיעמוד בחצר בית ה' ויאמר כל זה אבל שהוא לא עשאו בפועל עד אשר צוה לו השם עתה שילך להנבא הנבואה ההיא, והיה זה מפני שלא ניבא אותה עדיין והמורה על זה הוא מ"ש לו כאן אל תגרע דבר כאילו אומר אל תעלם דבר כמו שעשית עד כה, ולכן באה הנבואה הזאת באותם המלות עצמם שבאה שמה, וגם יורה על זה שהשרים והזקנים כאשר דברו להציל את ירמיהו וספרו ענין מיכה המורשתי אילו היה אמת שירמיהו כבר

היה מנבא הנבואה הזאת פעם אחרת היו הם וגם ירמיהו מליצים זה רוצה לומר שכבר נאמרה הנבואה הזאת פעם אחרת בפני המלך ולא ענשו את ירמיהו עליה. והותרה בזה השאלה הא'.

פסוק י

וסיפר הכתוב שהשרים שהיו בבית המלך שמעו הצעקה קול נתנו בבית ה' וילכו שמה אבל לא נכנסו למקום אסור להם כי הם עמדו שער ה' החדש. ות"י שהוא שער המזרחי וחכמים ז"ל אמרו ששם חדשו סופרים את ההלכה, וע"ד הפשט ראוי לומר שנתחדש בשער ההוא דבר שבעבורו קראו הכתוב החדש, (יא) והנה הכהנים והנביאים באו לפני השרים וספרו להם תוכן הענין ואמרו שהי' לירמיהו משפט מות על הנבואה ההיא שניבא כי היה דעתם שהוא מעצמו היה אומר זה ולא דבר השם הוא ולכן בהיותו נביא שקר ומנבא רעות במרמה וכזב היה בן מות, (יב) וירמיהו השיב לפני השרים והעם שאין הדבר כן כי ה' שלחו להנבא כל מה שניבא ואם כן לא היה נביא שקר, (יג) ועוד שלא ניבא הרעות בהחלט כדבריהם אבל אמר שאם ירצו וייטיבו מעלליהם ודרכיהם וישמעו בקול ה' ינחם על הרעה ולא תבא, ושלכן לא היה בן מות כי הוא לא ניבא שקר בשם ה' ולא ניבא רעות כי אם טובות אם ישובו ושאם ה' אלקים דיבר מי לא ינבא ושלכן היה נקי מכל פשע, (טז) אבל השרים לא נפתו בדברי הכהנים ונביאי השקר כמו שנפתה העם הסכל כי הם פסקו את הדין ואמרו אף שנודה שלא ניבא כי אם רעות אין לאיש הזה ירמיהו משפט מות כיוון שבשם ה' אלהינו דבר אלינו ומה חטאת השליח בדברו דברי שליחותו, מדברי השרים יראה שיראי אלקים המה כי הם הצדיקו את הדין כראוי ואמרו כי בשם ה' אלהינו כדברי מאמינים, (יז) וכאשר ראו זקני ירושלם שהשרים דברו בעד ירמיהו עצרו כח גם הם לדבר בעדו ואמרו לעם כי לא רצו לדבר לכהנים ולא לנביאי השקר אלא אל העם, (יח) מיכה המורשתי שנקרא כן לפי שהיה מעיר מרשה היה נביא בימי חזקיהו ואמר ציון שדה תחרש וירושלם עיים תהיה והר הבית תהיה לבמות יער, (יט) ההמת המיתוהו חזקיהו וכל עם יהודה לא המיתוהו באמת אבל חזקיהו שהיה ירא את ה' חלה פניו באופן שנחם ה' על הרעה וכמו שאמר בדברי הימים (דברי הימים ב' לב, כו) ויכנע חזקיהו וגומר, ואנחנו עושים רעה גדולה על נפשותינו שלא די שלא נשוב בתשובה אלא שנהרוג את הנביא המדבר בשם ה' ומזהיר אותנו לטובתינו, (כ) אמנם מה שאמרו עוד וגם איש היה מתנבא וגומר יראה סותר למה שדברו הזקנים כי סופו הוא שבעבור נבואתו הרגו המלך יהויקים ואיך יחשבו הזקנים להציל את ירמיהו עם זה, ולכן כתבו המפרשים שמאמר גם איש היה מתנבא וגומר לא היו דברי הזקנים אשר

זכר אלא דברי הכהנים והנביאים שבראותם טענת הזקנים לפטור את ירמיהו מספור מה שקרה למיכה המורשתי עם חזקיהו השיבו הם על דבריהם וגם איש היה מתנבא בשם ה' כמו שמנבא ירמיהו וינבא על העיר הזאת ועל הארץ הזאת ככל דברי ירמיהו רוצה לומר לא נבא דבר על בית ה' שהוא דבר יותר חמור כי אם על עיר ירושלם ועל ארץ יהודה, (כא) ויבקש המלך המיתו וברח מצרים, (כב) ושלח המלך אחריו (כג) והוציאוהו משם והביאוהו לפניו ויהרגהו בחרב ולכן הוא מהראוי שגם ירמיהו יהרג במצות המלך יהויקים שצוה להרוג את אוריה, ולפי שהיו חלוקים בדעותיהם השרים והזקנים לפוטרו והכהנים והנביאים והעם להורגו (כד) התחזק השר אחיקם בן שפן בגבורתו וחזקו והציל את ירמיהו מידיהם.

והפירוש הזה לא יתכן לפי שאם היה מאמר וגם איש היה מתנבא וגומר מהכהנים והנביאים והעם לא מהזקנים היה ראוי שיאמר הכתוב ויאמרו הכהנים והעם וגם איש היה מתנבא וגומר, כי איך ניחס להכהנים ולנביאים מה שנתיחס ונתקשר בכתוב עם דברי הזקנים, ולכן נראה לי לומר בזה שהאמת שהנבואה הזאת נאמרה לירמיהו בראשית ממלכת יהויקים אבל כאשר ירמיהו עשאה בפועל כבר היה בימי צדקיהו וכן הוא אומר אחר זה ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיהו כי אז נכתב כל זה, ולכן נזכרה כאן אחרי שכבר כתב הנביא למעלה ייעודים על צדקיהו במראת דודאי התאני', ולהיות הדבר הזה מתפישת ירמיהו בבית ה' בימי צדקיהו לכן זקני יהודה בדברם אל העם הביאו שני משלים, האחד ממיכה המורשתי שנבא רעות לפני חזקיהו ולא המיתו חזקיהו אבל חלה פני אלקיו וינחם ה' על הרעה ומפני זה שלום ואמת היה בימיו, והמשל השני עשו מאוריה שנבא גם כן רעות בימי יהויקים והוא לא חלה פניו אלקיו לא שב בתשובה אבל רדף אחרי הנביא עד שהרגו בחרב, ולכן היה תכלית חזקיהו למלוך שנים רבות ולמות בכבוד והצלחה, והיה תכלית יהויקים שמלך קצר ימים ושבע רוגז והגלה בבלה ומת בדרך וקבורת חמור נקבר סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלם, ולכן ראוי שנקח מזה לימוד ולא נרע לירמיהו אבל נשוב בתשובה כדבריו, הנה אם כן עשו בדבר שתי טענות המשליות הא' מחזקיהו שעשה טוב כמלך כשר שהיה ולכן הנה שכרו אתו, והב' מיהויקים שעשה כמלך רשע ופושע ופעולתו לפניו, והיו אם כן הדברים כולם דברי הזקנים וסיפר הכתוב כי לא היו מספיקים דברי השרים והזקנים להציל את ירמיהו אם לא שיד אחיקם בן שפן וגבורתו היה להצילו מיד הכהנים הנביאים וכל העם והותרו בזה השאלות השנית והשלישית:

פרק כז

פסוק א

בראשית ממלכת יהויקים וגו' עד ויהי בשנה ההיא. סיפר הנביא שגם בימים ההם בראשית ממלכת יהויקים באה לו נבואה אחרת (ב) מהמוסרות ומוטות שיעשה ויתנם על צוארו, (ג) וישלחם אל המלכים שזכר מסביבות ירושלם ביד מלאכיהם הבאים לירושלם, ואמרו חכמים ז"ל שעשה נבוכד נצר אל יהויקים שליט על חמשת מלכים אשר זכר הנביא כאן ולכן היו שולחים שמה מלאכיהם, וחמש עשרה שנה היה מלך יהודה שליט בהם משנה א' ליהויקים עד ארבעה לצדקיהו לכן בימיו היה ענין המוסרות, אמנם על דרך הפשט יראה שהמלכים ההם היו שולחים מלאכים אל מלך יהודה להתיעץ שימרדו כולם במלך בבל, (ד) ולכן צוה השם לנביא שיודיעם על ידי מלאכיהם (ה) שהאל יתברך אשר עשה את האדם ואת הבהמה על פני כל הארץ בכחו הגדול והנותן את הארץ לאשר ישר בעיניו (ו) הוא נתן את כל הארצות האלה ביד נבוכדנצר מלך בבל שקרא אותו עבדו לפי שיעשה רצונו ויחריב את אויביו, וגם את חית השדה נתן לו לעובדו, ורמז באדם אשר יתן בידו ישראל ובני יהודה, ורמז בחית השדה שאר האומות כולם שנתנו בידו, ובדרש (שבת קנ, א) אמרו שהיה נבוכדנצר רוכב על אריה ותנין קשור על צואר הארי, (ז) ושיודיעם שיעבדו אותו ואת בנו אויל מרודך ואת בן בנו בלשצר עד בוא עת ארצו רוצה לומר עד שיבא העת להחרב ארצו גם הוא שתחרב על ידי מדי ופרס כמו שנחרבו שאר הארצות על ידו, (ח) ויודיעם עוד שהממלכה והגוי אשר לא יעבוד אל נבוכדנצר מלך בבל ואשר לא יתן את צוארו תחת עולו רוצה לומר שלא יכנע ולא ישתעבד אליו ברצונו, יפקוד עליו בחרב וברעב ובדבר עד תומם ובזה היה מסכל עצתם שלא יתיעצו למרוד במלך בבל כי המערכה העליונה תנשאו כל הזמן המוגבל ההוא בהכרח, (ט) והזהירם ג"כ שלא ישמעו אל נביאיהם וקוסמיהם ועוניהם ומכשפיהם האומרים אליהם לא תעבדו את מלך בבל, (י) כי שקר הם מנבאים להם, וכבר זכר הרב המורה כי כל מגיד הנעלם בעתיד יקרא בהרחבת הלשון נביא לפי שנביא הוא מגזרת ניב שפתים וענינו מדבר, ולכן אמר כאן על הקוסמים והמעוננים והמכשפים כי שקר הם נבאים לכם ושהיתה עצתם מוכנת למען הרחיקם מעל אדמתם, (יא) לפי שהגוי שיעבוד את מלך בבל ישאר על אדמתו בהשקט ובבטחה ואשר לא יעשה כן ילך בגלות ובשבי.

והנה עם היות שבאה הנבואה הזאת אל ירמיהו מהש"י בראשית ממלכות יהויקים הנה לא כתבה ולא עשאה בפועל אלא בשנה הראשונה לצדקיהו וכמ"ש מיד אחר זה ויהי

בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיהו כי אז נעשתה הפעולה הזאת, ובעבור זה אמר הנביא ביד מלאכים הבאים ירושלם אל צדקיהו מלך יהודה כי כעשותו את הנבואה הזא' בפועל שהיה כבר בימי צדקיהו ראה לבאר המלאכים אשר שלח בידיהם הנבואה הזאת לאי זה באו לירושלם ואמר שהיה לצדקיהו כי כבר היה זה בימיו, (יב) ולכן אמר אליהם גם כן ואל צדקיהו מלך יהודה דברתי ככל הדברים האלה אשר דברתי אתכם כי רוצה לומר שאותו ייעוד שהגיע אליו בימי יהויקים א"ל עתה. והותרה בזה השאלה הד'. ורש"י כתב פרשה תחתונה לעליונה ד' שנים והוא שיביא צוארו תחת עול מלך בבל ויעבוד אותו הוא ועמו, (יג) וישבו חיים ולא ימותו בחרב ברעב ובדבר כי אחרי שבני יהודה לא זכו במעשיהם לשהקב"ה ישנה בעבורם המערכה העליונה ונשארו כיתר הגוים אליה היה ראוי שישתעבדו כמוהם למלך בבל שהשעה מצחקת לו, (יד) ושלא ישמעו אל דברי הנביאים המנבאים להם בהפך זה כי שקר להם מנבאים, (טו) לפי שלא שלחם השם והם משקרים בדבריהם, ושכל זה היה ג"כ מפועל המערכה למען יבואו לחרבן, (טז) וכן אמר הנביא להכהנים ואל כל העם בני יהודה, ולא היתה האמירה אליהם לבד שיתנו צואר' תחת עול מלך בבל כי זה למלך ולשרים יאות לאמרו ולשמעו לא לכהנים והעם אבל אמר אליהם שלא ישמעו אל דברי הנביאים האומרים שכלי בית ה' המובאים בבלה ישובו מהרה לירושלם כי שקר המה מנבאים בזה, (יז) וכן אין ראוי לשומע' למה שאומרים שלא יעבדו את מלך בבל כי יותר טוב הוא שיעבדו אותו ויחיו משתהיה עיר ירושלם חרבה, (יח) ואם יאמרו שהם נביאי השם באמת יפגעו ויתפללו לה' לא שישובו הכלים לירושלם אבל שהכלים הנותרים בבית ה' ובבית המלך שלא ילכו גם כן לבבל, (יט) כי כה אמר וגזר הקב"ה שכל הכלים לא מזהב וכסף כי כבר לא היו בבית ה' אבל כלי הנחשת העמודים והים והמכונות ויתר הכלים הנותרים בירושלם (כ) שלא הוליך מלך בבל כאשר גלה את יהויכין ואת כל חורי יהודה שהם השרים והגדולים שבמלכות, (כב) כולם בבל יובאו ושם יהיו עד יום הפקודה שיפקדם השם כי אז יעלו בני יהודה מבבל וישיבו הכלים עמהם וכן היה ברשות כורש מלך פרס כמו שנזכר בספר עזרא, והנה כזכרו יעוד העמודים ושאר הכלים אמר כי כה אמר ה' צבאות אל העמודים שרוצה לומר על העמודים כמו ויאמר אברהם אל שרה אשתו (בראשית כ, ב), ובעבור שארכו הדברים באומרו אשר לא לקחם נבוכד נצר מלך בבל הוצרך לומר שנית כי כה אמר ה' צבאות על הכלים הנותרים בית ה' וגו':

פרק כח

פסוק א

ויהי בשנה ההיא וגומר עד ויהי דבר ה' אל ירמיהו אחרי שבור. בעבור שזכר הנביא פה שתי נבואות אחת מהמוסרות ושיתנו כל הגוי' וגם כל בני יהוד' צואריהם תחת עול מלך בבל, והב' מכלי בית ה' הנותרים שיבאו בבלה לכן זכר מן מה שקרהו עליהן עם חנניה בן עזור, ואמנם אומרו בראשית ממלכת צדקיהו ואמר בשנה הד' הוקשה מאד כי אם היה זה בארבעה שנים למלכותו לא היה ראשית מלכותו, וכבר זכרתי בשאלות דעת סדר עולם וגם דעת הרד"ק שהיו הד' שנים לשמיטה כשמלך צדקיהו לא היו שלמים וכאשר עברו על מלכותו ד' שנים נשלמו שנות השמיטה ונשארו מצדקיהו ז' שנים ואז נחרב הבית וכאמרם ז"ל כי כאשר נחרב הבית מוצאי שביעית היתה, ושלפיכך כתוב בחדש החמישי, ויותר נכון אצלי לפרש שיש בפסוק הזה שתי גזרות, הא' ויהיה בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיהו מלך יהודה שהוא חוזר למעלה יאמר ויהי כל זה שנזכר למעלה בראשית ממלכת צדקיהו, וכבר פירשו המפרשים על זה הדרך אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר וגומר ויהי בארבעים שנה (דברים א, ב) וגומר רוצה לומר היה הדרך ההוא מהלך י"א יום ויהי מהלכו בארבעים שנה, והגזרה השנית היא אומרו בשנה הרביעית בחדש החמישי אמר לי חנניה בן עזור הנביא אשר מגבעון בבית ה' לעיני הכהנים וכל העם (ב) שאמר לו השם שברתי את עול מלך בבל וזה היה סותר לנבואת המוסרות, (ג) ועוד אמר אלי בעוד שנתים ימים אני משיב אל המקום הזה את כל כלי בית ה' וגומר והוא סותר לנבואות הכלים אשר נבאתי, הנה היה אם כן בשנה הראשונה בראשית מלכות צדקיהו נבואת המוסרות ונבואת הכלים שנזכרה למעלה מזה, ובשנה הרביעית אמר חנניה סתירתם, והותרה בזה השאלה הה'.

והנה קרא ירמיהו לחנניה נביא להיותו מנבא אבל הוא נביא שקר ויהודי מיושבי גבעון היה כפי המפרשים, אמנם אחז"ל שהיה נביא אמת ותלו טענתו בק"ו כי הנה שמע את ירמיהו מנבא בשוק העליון הנני שובר את קשת עילם, ונבואה זו בסוף הספר נאמרה בראשית ממלכת צדקיהו כמו שמפורש, ולפי שהיה עילם סמוך לבבל עמד חנניה בשוק התחתון ודרש ק"ו ומה עילם שלא באו אלא לעזור לכשדיים וכו' כמו שמפורש בסנהדרין (סנהדרין פט, א), ולפי דעתי שחלם חנניה את הדבר הזה וחשב שהיה חלומו נבואיי והנה היה חלום פשוט מהרכבות הדמיון ובזה טעה לא להיותו מכוון לנבאות שקרים אבל לפי ששגגת תלמוד עולה זדון לכן נענש כי היה לו להבחין ענין חלומו, (ו) ומפני שחנניה היה מתפאר בנבואתו זאת להיותו מדבר טוב על ישראל בהפך ירמיהו שהיה

מנבא רע עליהם לכן אמר לו ירמיהו מי יתן ויקם ה' את דבריך אשר נבאת להשיב כלי בית ה' וכל הגולה למקום הזה ירושלם, ובעלי אגדה אומרים שאמר לו הלואי ויתקיימו דבריך אני משתכר ואתה נפסד אני כהן ואוכל קדשים אם יעמוד הבית הזה בבנינו ואתה גבעוני ותהיה לי חוטב עצים ושואב מים, (ז) אך שמע נא לא תחשוב שבעבור שאני מנבא רעות ואתה מנבא טובות יאמנו דבריך ולא יאמנו דברי אין האמונה נתלית בדברים כי אם במציאות כי מה שיצא לפועל יוודע שהוא אמת ומה שלא יהיה במציאות יוודע שיהיה שקר, (ח) וזהו אומרו הנביאים אשר היו לפני ולפניך מן העולם וינבאו למלחמה לרעה ולדבר רוצה לומר כמוני היום, (ט) הנביא אשר ידבר לשלום כנגדם וסותר אליהם רוצה לומר כמוך עמי רוצה לומר לא היו מאמינים בהם להיותם מנבאים טובות אבל בבוא דבר הנביא ובהתקיימו אז יודע ששלחו ה' באמת, ואם כן לא תתפאר בנבואתך להיות' טובות כי לא יאמנו דבריך עד שיתקיימו, זהו הפירוש האמתי בפסוקים האלה מתישב כפי המלות, ולא כמו שפירשו הרב המורה בפתיחתו לפירוש המשנה שכתב שהיתה כוונת ירמיהו שבייעוד הטוב יבחן הנביא שאינו חוזר לא בייעוד הרע ושאמר ירמיהו אני מנבא רעות אם לא יבואו איני שקרן שהקדוש ברוך הוא ניחם על הרעה אתה מנבא הטובה ואם לא יבא דברך בידוע ששקרן אתה, וממדרש תנחומא הוא ונמשכו אחריו המפרשים כולם, ויקשה להם מאד אומרו הנביאים אשר היו לפני ולפניך וגומר כי לא יהיה לו בפסוק ההוא גזרה ולא ענין כלל אבל הפירוש האמתי הוא מה שאמרתי.

פסוק י

והנה חנניה לקח את המוטה שהיה על צוארי ירמיהו כי אחרי שנתן שאר המוטות למלאכי המלכים הבאים לירושלם היה מביא ירמיהו מוטה אחת על צוארו כנגד מלך יהודה ואותה לקח חנניה לעיני העם וישברה, ואמר וישברהו בלשון זכר כנגד הקשר שהיה במוטה, או אמר וישברהו לרמוז אל עול מלך בבל ששבר אותו בדברי נבואתו, (יא) ויאמר בשם ה' ככה אשבור את עול מלך בבל בעוד שנתים שנים מעל צואר כל הגוים וירמיהו שתק וילך לדרכו כי ירא ממנו:

ויהי דבר ה' אל ירמיהו אחרי שבור וגו' עד כי כה אמר ה' אל המלך. צוה השם לירמיהו (יג) שיאמר אל חנניה בן עזור על שבירת המוטה מוטות עץ שברת באמרך שאשבור את עול נבוכדנצר מעל צואר כל הגוים שלא שברת לבד מוטה אחת ממלך יהודה אלא מוטות רבות מכל הגוים, אבל שקר אתה דובר כי יהיו במקומם מוטות ברזל שהוא יותר חזק מן העץ (יד) והוא משל לחוזק עול נבוכד נצר שהיתה על כל הגוים ההם, והנה מלבד שבאה הנבואה הזאת אל ירמיהו לאמר לחנניה מאת השם (טו) הנה ירמיהו

מעצמו אמר אל חנניה שמע נא חנניה לא שלחך ה' ואתה הבטחת את העם הזה בשקר (טז) לכן כה אמר ה' וגזר עליך שתמות בשנה הזאת כי עם היות שלא אמר השם כן לירמיהו הנה הוא גזר עליו העונש הזה כמו שעשה משה רבו לקרח ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה (במדבר טז, ל), (יז) והקדוש ברוך הוא מקים דבר עבדו ועצת מלאכו ישלים כי כן מת חנניה בשנה ההיא, ומאשר אמר הכתוב שמת בחדש השביעי אמרו חכמים ז"ל (ילקוט שמעוני ירמיה רמז שם) שהיתה שנה אחרת מלמד שמת ערב ראש השנה וצוה לבניו שיקברוהו אחר ראש השנה כדי לעשות נבואת ירמיהו שקר, וכן תרגם יונתן ומית חנניה נביאה שקרא בשתא ההיא ואתקבר בירחא שביעאה, ותרגם ג"כ השנה אתה מת השתא הדא את מית ולשתא אחרנתא את מתקבר וכוונת יונתן אינה שכן פירש לו זה ירמיהו אלא שזו היתה כוונתו בדבריו:

פרק כט

פסוק א

ואחרי שמת חנניה ונתפרסם שקרות נבואתו כתב ירמיהו מירושלם אל הגולה אשר הגלה נבוכד נצר מירושלם בבלה (ב) כאשר יצא יכניה מלך יהודה והגבירה שהיא אמו והסריסים שהם גדולי המלכות כמו שת"י רברביא, (ה) שיבנו בתים וישבו בשובה ונחת ויטעו גנות ויאכלו פרין עם היות ששלש שנים יהיו להם ערלים, (ו) והבחורים ישאו נשים והבתולות ישאו אנשים ויולידו בנים ובנות בבבל ולא יחשבו שמהרה יבאו משם כי לא יהיה כן, (ז) ולכן יתפלו בשלום העיר ההיא כיון שבשלומה יהיה להם שלום להיותם דרים בתוכה, (ח) ושלא יבטחו בדברי הנביאים המשקרים ואל החלומות שחולמים אנשים הפך זה, (ט) כי הבל הוא שקר וכזב, (י) לפי שעד שיהיו לבבל ע' שנה מהגדולה וההצלחה והממשלה על כל גויי הארצות לא יצאו בני יהודה משם כי הימים אשר הוראת' המערכה הצלחת בבל, ואמנם מה הם השבעים שנה האלה ראוי שתדע שאינם השבעים שנה שיעדם שיפקוד את ירושלם כי הם היו לחרבן ירושלם והתחילו מחרבן העיר ושריפת בית המקדש ונשלמו בימי דריוש בהשלמת בנין בית ה', אמנם שבעים שנה הנזכרים שהם מהצלחת בבל הם מיום שנבוכד נצר מלך בבבל שמרד במלך אשור ולקח מלכותו עד מות בלשצר בן בנו, כי הנה נבוכד נצר מלך ארבעים וחמשה שנה ואויל מרוד' בנו מלך אחריו כ"ב שנה ובלשצר ג' שנה עד שנהרג הרי לך ע' שנה למלכות בבל מהצלחה וכבוד, וידוע שכאשר מלך כורש ודריוש חותנו בבבל נשלמה הצלחת מלכות בבל בזרע נבוכדנצר בשבעים שנה, ועם היות שעדיין בזמן ההוא לא

נבנה בית ה' הנה אז פקד השם את עמו בשהעיר את רוח כורש מלך פרס לתת רשות לבני הגולה לעלות ירושלם ולבנות בית השם ולהשיב שם כליו והיה זה מ"ט שנה קרוב לחמשים לחרבן ירושלם ושריפת בית ה', ואח"כ שבתה מלאכת בית ה' במצוות כורש והתמידה השביתה עד שנתים לדריוש שנתן רשות להשלים בנין בית ה' ואז נשלמו השבעים שנה לחרבן ירושלם והמקדש, ולזה אמר כאן כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם והקמותי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה שהיא הפקידה שעשה כורש לעלות לירושלם.

פסוק יא

ואמנם אומרו כי אנכי ידעתי את המחשבות וגומר ויתר הפסוקים לא שיערו בהם המפרשים כראוי, וראוי לדעת אחרי שזכר הפקידה והשבתם לירושלם מה הם המחשבות של שלום ומה הוא והתפללתם אלי וגומר, ובפרט מה הוא ושבתי את שבותיכם ולא כבר שבו, גם אומרו וקבצתי אתכם מכל הגוים ומכל המקומות אשר הדחתי אתכם שם נראה בלתי צודק כי הנה לא שבו לבית שני לא עשרת השבטים שהגלה מלך אשור ולא בני יהודה שהלכו בגלות כי אם מעט מהם מאותם שהיו בבבל ושאר העם שהיו בשאר הארצות לא שבו לירושלם ואיך אם כן נתקיים הייעוד הזה, והתמה מרש"י שכתב שנאמר זה על צדקיהו שלא גלה עדיין כי הנה הפרשה לאחרי הפקידה תדבר לא קודם אליה, ודעתי בו תבין אחרי שתדע תכלית פקידת בית שני כי הנה יש לשואל שישאל אחרי אשר הקב"ה סילק שכינתו מישראל מחרבן בית ראשון מפני העבודה זרה שהיו עובדים ומפני עבירות אחרות משפיכות דמים וגלוי עריות וחלול שבתות שהיו ביניהם וגם מפני חלול השמיטות איך גזר עליהם גלות ע' שנה בעון השמיטו' שחללו ופקד אות' מיד ולא הניחם עוד בגלות בעונש שאר הפשעים שעשו חמורות מהשמיטות, ואם היה זה מהשם יתברך חסד ורחמים לכפר על חטאתם ולהעביר פשעיהם ולשובם לקדמותם למה לא חלה הנבואה באישיהם והאורים והתומים ארון כפורת כרובים ואש מן השמים כימי קדם, ואם לא עשה כן לפי שלא היתה גאולה שלימה כי אם פקידה חלושה למה א"כ השיבם לירושלם וצוה אותם על בנין הבית אם לא היה אלא מקדש מעט, אבל סבת זה כולו הוא שהקב"ה רצה ליסר אותם כאשר ייסר איש את בנו ולכן הביאם בגלות בבל ע' שנה לשתרצה הארץ את שבתותיה כדי שירגישו באותו זמן מועט שישבו בבבל צרות הגלות ורעותיו, האמנם אחרי אותם הע' שנה ראה לפקוד אותם ולהוציאם מאותו גלות ולהשיבם אל ירושלם לא להיותם כבר מכופרים מפשעיהם אלא כדי שיהיה להם מקום והכנה טובה לשישובו

בתשובה ויתפללו אליו ומתוך תשובתם ותפלתם יסלח לעונותי' וישרה שכינתו בתוכם ושבו בנים לגבול' אחיהם שהיו מפוזרים ונדחים בגליות שלא שבו בפקידה, כי מפני שלא היתה פקידתם מבבל גאולה שלימה הוצרכו לאותה פקידה כדי להכין לבם לשוב אל אלהיהם באופן שיחכה לחננם ויחון לרחמם כי תהיה להם הכנה יותר טובה וקדושה לזה בהיותם בארץ הקדש ובבנותם בית ה' ועבודתם שמה ממה שהיה להם בהיותם בבבל, וז"ש הנביא בכאן כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם נאם ה' מחשבות שלום ולא לרעה רוצה לומר שלא היתה פקידת בבל מכוונת לעצמה כי אם לתת להם הכנה והזדמנות טוב לשישובו אל ה' אלהיהם כדי שיקבץ נדחיהם שלא שבו לבית שני ואלה הם המחשבות לשלום ושהיו לתת להם אחרית ותקוה שהיא הגאולה השלימה, (יב) ולכן נאמר וקראתם אותי והלכתם והתפללתם אלי ואין זה ייעוד שיעשו כן אלא צווי שצוה אותם שיקראוהו ויתפללו לפניו על גאולת אחיהם ושובם אל ארצם, (יד) ושאז ישמע אליהם וישיב את שבותם ויקבץ אותם מכל הגוים ומכל המקומות אשר נדחו שמה, כי זה על הגאולה הכללית אמרו לא על פקידת בבל שכבר היתה ולא היתה ככה, ושאז ישיב כולם אל המקום הזה ירושלם אשר בהשגחתו הורגלו משם כי זה היה תכלית הפקידה וצרכה, ולכן לא היו בה הקדושות שהיו בבית ראשון לפי שלא היתה גאולה נשלמת כי אם הכנה אליה אם היו העולים שמה אנשים צדיקים ושומרים דבר השם והולכים בדרכיו, וכאשר אנשי בית שני הרעו מהראשונים במעשיהם לא זכו אל מה שהיה הכונה האלהית בפקידתם ונתחייבו לשוב בגלות אחר יותר קשה ויותר ארוך מן הראשון כמה פעמים לא לבד על מה שחטאו בזמן בית שני אלא גם כן על כל מה שעשו בזמן בית ראשון מהע"ז וש"ד וג"ע ושאר העבירות כי היה הגלות מדובק מראשו עד סופו לפי שלא הוזהרו ממנו בבית שני, והותרה בזה השאלה הששית. ולפי שהיו נביאי השקר אשר אתם בבבל מנבאים להם שישובו ירושלם מהרה לכן הנביא אחרי שיעדם בישיבה שמה עד תום ע' שנה ותכלית הפקידה מה היה, אמר להם זהו האמת מהכוונה האלהית (טו) לא כמו שאתם אמרתם הקים לנו ה' נביאים בבבל שהם משקרים:

פסוק טז

כי כה אמר ה' אל המלך היושב על כסא דוד וגומר עד סוף הנבואה. בעבור שהנביא ניבא על המוסרות וסיפר מה שקרהו עם חנניה בן עזור עליהם ונשתלשלו הדברים כמו שנזכר, לכן חזר לדבר בענין עול מלך בבל שהיה הנמשל במוסרות והמוטות ההמה, ואמר שהש"י גזר על המלך המולך מבית דוד והוא היה אז צדקיהו ואל כל עם ירושלם שלא

הלכו בגלות יהויכין שלא יתפארו בשנשארו בירושלם ואחיהם הלכו בגולה, (יז) כי כה אמר ה' שהשארותם שמה תהיה לרעתם לפי שישלח בהם את החרב והרעב והדבר ויהיו כתאנים השוערים רוצה לומר המלוכלכים וכמו שזכר למעלה במראת דודאי התאנים, ולא לבד יהיה זה בהם בהיותם בירושלם במצור ובמצוק (יח) אבל גם כשילכו בגלות ירדוף אותם שמה הדבר הרעב והחרב וז"ש ורדפתי אחריהם בחרב ברעב ובדבר וגומר בכל הגוים אשר הדחתים שמה, כי מפני שנדבקו בהם במצור נשארו דבקים עמהם ועם זרעם בכל המקומות אשר ילכו שמה, ומה קשה הייעוד הזה וכמה אימת אותו הנסיון, כי הנה החרב מבואר הוא שנדבק בהם בגלותם בכמה גזרות ושמדות שבאו עליהם נתנו את נבלתם מאכל לעוף השמים וחיתו ארץ, ואמנם הדבר מצאנו ראינו בנסיון פעמים רבות שבבוא דבר בארץ על הרוב יתחיל ביהודי ומהם יתדבק בגוים עד שמפני זה אמר מרע"ה בקללתו (דברים כח, כא) ידבק ה' בך את הדבר וגו' לא אמר ידבק בחירק היו"ד ובקמץ הבי"ת אלא ידבק בפתח היו"ד ובסגול הבי"ת להודיע שבעמו ובאמצעתו יתדבק הדבר בארץ, ומה גם עתה בזמן הגרושים האלה שהארצות אשר יצאו מהם היהודים היו בריאות וטובות ואשר הלכו שמה היו ככה ובבואם שמה יד ה' היתה בם להומם בדבר מופלג וחזק מאד נמצא זה באותם שהלכו ממלכות ספרד אל פורטוגאל ואל איטליא ואל ארץ הישמעאלים ובכל המקומות אשר הלכו שם, וסבת זה בגולים מבוארת שמפני הליכתם רבים אל ארץ ואויר אחד ודבוקם אלו באלו ידבק בהם הדבר, ואמנם הרעב הנה זאת חקרנוה כן היא שבארץ אדום ובארץ ישמעאל בבוא שנת הבצורת שימעט הלחם בשוק ימכרו לגויי הארץ ולא ירצו למכור ליהודי עד שמפני זה מה שיקנה הגוי באחד יצטרך היהודי לקנות אותו בשנים, וגם מפני עניותם והיותם גזולים ועשוקים כל הימים ירדפם הרעב תמיד, ומלבד שלשת הרעות האלה הנוגעים עד נפש הנה יהיו לזועה לכל ממלכות הארץ לאלה ולשרקה שיהיו לועגים עליהם ולחרפה שיהיו בעיניהם נבזים ושפלים בחרפה וקלון.

פסוק יט

ויהיה כל זה תחת אשר לא שמעו את דברי רוצה לומר אבותיכם ולא שמעתם אתם גם כן, ואחרי שניבא על חנניה בן עזור שימות השנה וניבא ג"כ לעם הנשאר בירושלם שלא הלכו לבבל, (כ) ניבא על אשר הלכו בגולה שמה שהיו שומעים אל נביאי השקר, (כא) ואמר שהקדוש ברוך הוא אמר וגזר בהשגחתו אל אחאב בן קוליה ועל צדקיהו בן מעשיה בעבור שהיו נביאי השקר שיענישם על ידי נבוכד נצר מלך בבל, (כב) שישרוף אותם באש עד שישאר שמיהם לקללה, (כג) ושיהיה זה תחת אשר עשו נבלה בישראל

וינאפו את נשי רעיהם ועוד שנית שדברו בשמי שקר מה שלא צויתים ואנכי היודע ועד רוצה לומר אנכי היודע שדברו שקר כי לא צויתי אותם ככה ואנכי היודע והעד שראיתי ניאופם בנשי רעיהם, ואחרי שניבא עליהם (כד) ניבא גם כן על שמעיהו הנחלמי שהיה גם כן נביא שקר, וצוה השם לנביא שיאמר עליו (כה) יען אשר אמרת בשמכה רוצה לומר בשמך ובאה הה"א נוספת כמו אותכה שהוא כמו אותך, והענין שנעשה נביא אמת שר וגדול וכתב ספרים מבבל בשמו אל העם אשר היו בירושלם אל צפניה הכהן לאמר (כו) אתה צפניה השם נתנך כהן תחת יהוידע רוצה לומר שהיה כהן גדול ממלא תחת יהוידע הכהן במעלה וכבוד, והיה ממנויו להיות פקיד ונגיד בית ה' רוצה לומר בבית ה', והפקידה היא לכל איש משוגע ומנבא שתתן אותו אל המהפכת שהוא בית הסהר ואל הצינוק שהוא כלי שמכניסין וסוגרין הידים, וכיון שלהיותך כהן גדול אתה צפניה פקיד על כיוצא בזה (כז) למה לא נערת בירמיהו (כח) על אשר שלח אלינו לבבל לאמר ארוכה היא רוצה לומר שישיבתנו כאן תהיה ארוכה ורבה מאד ולא נשוב במהרה מכאן כמו שאני נבאתי, (כט) וצפניה קרא את הכתב באזני ירמיהו (ל) ואז בא אליו דבר ה' והדבור הזה הוא אותו שנזכר למעלה כה אמר השם יען אשר אתה שלחת בשמכה כי שניהם אחד, (לא) אבל סיפר ראשונה הענין שעליו בא הדבור ואחריו יזכור גזירתו, והוא שישלח לומר אל כל הגולה שהקדוש ברוך הוא אמר וגזר על שמעיה הנחלמי יען אשר נבא בשמי בשקר ולא שלחתיו (לב) לכן הנני פוקד עליו ועל זרעו שלא יהיה לו איש יושב בתוך העם הזה ולא יראה בטוב שהיא הפקידה שזכר למעלה לפי שדיבר סרה על השם לדבר שקר בשמו אשר לא צוהו:

פרק ל

פסוק א

הנבואה האחד עשר תחילתה הדבר אשר היה אל ירמיהו וכו' כתב לך את הדברים וכו' עד הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת השם בשנה העשירית לצדקיהו וכו'. ויש בנבואה הזאת י"ח פרשיות. האחד, הדבר אשר היה. הב', ואלה הדברים. הג', ואתה אל תירא עבדי יעקב. הד', כי כה אמר ה' אנוש לשברך. הה', כה אמר ה' הנני שב שבות אהלי יעקב. הו', הנה סערת ה' חמה יצאה. הז', כה אמר ה' מצא חן במדב'. הח', כי כה אמר ה' רנו ליעקב שמח'. הט', שמעו דבר ה' גוים. הי', כה אמר ה' קול ברמה נשמע. הי"א, כה אמר ה' מנעי קולך מבכי. הי"ב, הציבי לך ציונים. הי"ג, כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל. הי"ד, הנה ימים באים נאם ה'. הט"ו, כי זאת הברית אשר אכרות. הי"ו, כה אמר

ה' נותן שמש לאור יומם. הי"ז, כה אמר ה' אם ימדו שמים. הי"ח, הנה ימים באים נאם ה' ונבנתה העיר. ושאלתי בנבואה הזאת ו' השאלות:

השאלה הראשונה באומרו כי יש יום קראו נוצרים בהר אפרים וגומר, כי אם קרא נוצרים אכלוסי מלך בבל כמו שאמר בנבואה השנית הנה נוצרים באים מארץ מרחק איך בגאולה העתידה יאמר שיבואו הנוצרים ההם מאכלוסי נבוכד נצר שכבר נמחה מן העולם אלפים מן השנים ולמה אמר בהר אפרים יותר מבמקום אחר ואיך יאמרו נעלה אל ה' אלקינו:

השאלה השנית באומרו כי הייתי לישראל לאב ואפרים בכורי הוא, כי הנה אפרים לא היה בכור בתוך השבטים כי הבכור היה ראובן ואף שיוסף נטל פי שנים כדין הבכור לא מפני זה יצדק לומר שאפרים שהיה אחד מבניו הוא הבכור:

השאלה השלישית במה שאמר רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו, וזה כי אם היתה מבכה על בניה כולם איך אמר כי איננו והיה לו לומר כי אינם, ואם על אפרים בלבד היתה מבכה ועליו אמר כי איננו למה אמר מבכה על בניה כי הנה על בנה היה לו לומר, גם בתשובת ה' בא הכפל שאמר ושבו מארץ אויב ושבו בנים לגבולם:

השאלה הרביעית באומרו בימים ההם לא יאמרו עוד אבות יאכלו בוסר ושיני בנים תקהינה כי אם איש בעונו ימות וכו', כי מה החדוש בייעוד הזה לזמן הגאולה והוא תמיד ובכל זמן וגם היום בהיותנו בגלות איש בעונו ימות ולא יומתו בנים על אבות ולמה אם כן תלאה בימים ההם:

השאלה החמישית באומרו וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה לא כברית אשר כרתי את אבותם ביום החזיקי בידם להוציאם ממצרים, כי זה המאמר מורה שלזמן הגאולה העתידה יתן השם לעמו תורה חדשה אחרת מתחלפת לתורה אשר אתנו והוא בהפך העיקר שנאמין מנצחיות התורה ושלא תשתנה בשום זמן וכבר אויבי ה' והאפיקורוסים עם המאמר הזה שות שתו השערה ונלחמו עמנו הרבה:

השאלה השישית היא באומרו ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעה את השם כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם, כי איך אפשר שיבואו בני אדם כולם לידיעות האלקיות שהם העמוקות מכל המושכלות בלי למוד ואיך אפשר שישתוו בידיעתם הקטנים עם הגדולים, וכבר זכר הפילוסוף בספר המופת שקנין הידיעה מבלי למוד הוא שקר. והנני מפרש פסוקי הנבואה הזאת באופן יותרו השאלות האלה כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא ליעד על קיבוץ הגליות והגאולה העתידה ומחרבן האומות בה תחת אשר הרעו לישראל, ושישראל יהיו נושעים ויבאו על ארצם וירבו

ויפרו שמה, וייעד על חזרת עשרת השבטים שקרא מלכות אפרים מגלותם וחזרת בית יהודה מכל הארצות אשר נפוצו בם ושיהיו כולם ישראל ויהודה לעם אחד ומלך אחד ימלוך עליהם ויכרות עמהם ברית חדשה שיקיימו תורת משה וישמרוה בלבם ומעשיהם, ותתחרב ירושלם מאד מאד יותר ממה שהיתה בימים הראשונים וכמו שיתבאר בפסוקים:

הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' לאמר כה אמר ה' אלקי ישראל כתב לך וכו' עד כה אמ' ה' מצא חן, (ב) סיפר הכתו' שצוה ה' לנביא שיכתוב על ספר כל הדברים האלה אשר דיבר ה', ואינם הדברים הנזכרים למעלה אף על פי שאמר בלשון עבר אשר דברתי אליך אבל הם הנזכרים אחר זה וכמ"ש ואלה הדברים אשר דבר ה' וגומר, כי בעבור שייעד הנביא עד כה החרבן ירושלם על ידי נבוכד נצר צוה אותו שינבא עתה על גאולת העם וחזרתו, ולפי שהיו הדברים האלה דברי נחמה והגדת הטוב העתיד לבא עליהם הזהירו שיכתבה על ספר כדי שידעו באחרית הימים שכמו שיתקיימו הייעודים הרעים יתקיימו הטובי' ולכן יכתבם על ספר למען יעמדו ימים רבים, וזהו אומרו כאן (ג) כי הנה ימים באים ושבתי את שבות עמי ישראל ויהודה והשבותים אל הארץ אשר נתתי לאבותם וירשוה, והנה הנבואות האלה יש מהמפרשים שפירשו אותם על פקודת בית שני ויפרשו קול חרדה שמענו וגומר על הכשדיים בחרבן בבל ועל בני הגולה אשר שם שיפחדו בבוא האויבים עליהם, ויהיה עת צרה העת ההיא ליעקב וממנה יושע, ושעל נבוכד נצר וזרעו אמר אשבור עולו מעל צוארך וכן כל הפרשה, אבל כפי פשוטה לא יתכן הפי' הזה מפנים. האחד, שזכר בגאולה הזאת ושבתי שבות עמי ישראל ויהודה, (ד) ואמר ואלה הדברים אשר דבר ה' אל ישראל ואל יהודה וידוע שבבית שני לא שב מלכות ישראל וגם מיהודה לא שב כ"א חלק קטן מהם. הב', שאמר כאן כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הדחתי' שמה, ואמר כל אכלי' יאכלו ובחרבן בבל לא נחרבו כי אם הבבליים בלבד. הג', שאמר ועבדו את ה' אלקיהם ואת דוד מלכם ואמר והיה אדירו ממנו וגומר, וידוע שבבית שני לא מלך מלך מבית דוד עליהם. הד', שכאן ניבא שתהיה אותה תשועה לזמן רחוק מאד כמו שאמר כי הנני מושיעך מרחוק ואמר אנוש לשברך כמו שיתבאר, ובבית שני לא נושעו כ"א מקרוב כמו נ' שנה. הה', שניבא על הגאולה הזאת שלא יבאו עוד לגלות כמ"ש ולא יעבדו בו עוד זרים ואמר ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד ולא היה כן בבית שני כי תמיד היו משועבדים אם לפרס ואם ליון ואם לרומי ועוד באו בגלות הארוך הזה. ומכל הפנים האלה יראה שלא נאמרה הנבואה הזאת על בית שני.

אמנם במדרש אגדה דרשוה על מלחמת גוג ומגוג ולזה נטו רוב המפרשים, ואני כבר פירשתי בספר מעייני הישועה בענין גוג ומגוג ועתה אפרש זאת הפרשה על פי דרכו, הנה רבים מהנביאים נבאו על חרבן האומות בזמן הגאולה ואולם איך יהיה זה רואה אני מכח הנבואות שבאחרית הימים יעורר הקב"ה לרב אומת הנוצרים הנקראים היום אדום לעלות לכבוש ארץ ישראל כי שם עיניהם ולבם כל הימים כי שם נקבר אלהיהם, ויבאו על הארצות ההם ויעשו בישמעאלי' מכת חרב והרג ואבדן רב, ובשמוע הישמעאלים שבכל ארצות המזרח והצפון מהרעות שעושים הנוצרים באנשי דתם ובהיותם הולכים לכבוש העיר הקדושה שהיא גם כן אצל הישמעאלים שער השמים ומקום קדושה רבה יתקבצו ויבאו נגדם ויבאו אלו ואלו למלחמה על ירושלם ואז תהיה ביניהם הריגה עצומה ונקמת ה' עליהם, ואותם הבאים ממזרח הם הנקראים גוג ומגוג ולא יבאו להלחם בישראל כי אם באדום העולים על ארץ ישראל לקחת אותה מיד הישמעאלים, וזהו המשפט שיעשה ה' בכל האומות בעמק יהושפט, והיות ירושלם סף רעל לכל העמים ושאר הנבואות שנאמרו על זה, ועליו (ה) אמר ירמיהו כאן קול חרדה שמענו פחד ואין שלום שיהיה זה על האומות, (ו) ובדרך המשל אמר שאלו נא וראו אם יולד זכר רוצה לומר שאלו לאנשי המלחמה ההיא האם זכרים עומדים על המשבר ללדת כנקבות ומדוע ראיתי כל גבר שהיה גבור חיל למלחמה עתה הוא ידיו על חלציו כיולדה ונהפכו כל פנים לירקון מרוב הפחד, (ז) אבל אמיתת הדבר הוא כי גדול היום ההוא מאין כמוהו ברבוי החללים ועוצם המלחמה והפלגת הנקמה וגם לישראל אשר שמה תהיה עת צרה כי הם יפחדו מן העמים ההם אבל ממנו יושע רוצה לומר שמאותה מלחמה תצא תשועתו, (ח) לפי שביום ההוא אשבור עולו מעל צוארך וכנוי עולו חוזר למה שאמר כל גבר ידיו על חלציו רוצה לומר שמן היום ההוא והלאה לא יהיה עוד עול גבר מהאומות על ישראל ויהודה, ומוסרותיך אנתק כלומר הייסורים והשעבודים אשר שמו האומות בך אנתק אותם ולא יעבדו בו עוד זרים וכנוי בו חוזר אל העול שהאומות לא יעבדו את ישראל באותו עול עוד ששעבדום עד עתה, (ט) אבל עבודתם תהיה את השם אלקיהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם והוא מלך המשיח שימלוך מבית דוד ויוחס אליו, ובזה גלה ב' ייעודים. האחד, שיעבדו את ה' אלקיהם ואל ישובו לכסלה לחטוא עוד כמו שחשבו אבותיהם. והב', שלא ימרדו עוד בבית דוד כמו שעשו בזמן רחבעם כי תמיד יהיה מזרעו מולך עליהם ועל זה יאמר ואת דוד מלכם.

פסוק י

ולפי שהיה היעוד הזה לזמן ארוך לכן אמר אחריו ואתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואין פירושו מארץ רחוקה כמו שפירשו המפרשים אלא מזמן רחוק כמו מרחוק ה' נראה לי (לקמן לא, ג), וכאילו הודיע שלא תהיה הגאולה לגולים עצמם כי אם לזרעם וזהו ואת זרעך מארץ שבים, האמנם אחר שיגאלו לא יחרדו עוד במלחמות ולא בצרות אחרו' ולא ילכו בגלות אחר ועל זה אמר ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד, ואמר שלשת הלשונות האלה כנגד הגליות שעברו עליהם כי הנה מלכות ישראל גלה בג' גליות וכן מלכות יהודה בג' אחרות מחרבן ראשון וכנגדן אמר שב שקט ושאנן, וכנגד הגלות שגלו בבית שני אשר אנחנו בו אמר ואין מחריד, ונתן הסבה למה לא יפחדו מזה באומרו (יא) כי אתך אני להושיעך כי אעשה כלה בכל הגוים וגומר כי יכלו במלחמה ההיא האומות וישראל לא יכלה אבל ייסר אותם כפי המשפט למעשיהם ונקה לא אנקך שהוא ענין כריתה. והפסוקים האלה אמר הנביא למעלה בנבואת מצרים ונשנו כאן לפי שהיו מענין זה הדרוש והיעוד.

פסוק יב

והמשיך הנביא לספר ייסוריהם של ישראל בגלות שבעבורם יחכה ה' לחננכם באומרו כי כה אמר ה' אנוש לשברך נחלה מכתך רוצה לומר השבר והגלות שלך גדול הוא ואנוש מבלי תקות רפואה ומכתך היא נחלה כלומר עצומה, או שנחלו אותה וירשוה מאבותיהם עד שכל רופאים שראוך בחלייך (יג) אין דן דינך למזור רוצה לומר אין רופא שידין וישפוט המכה שלך שתקבל רפואה לפי שרפואות תעלה אין לך ופירוש תעלה רפואה כלומר אין דן חלייך למזור ולכן להיותו חולי נואש לא יעשו לו הרופאים רפואה כלל, ולפי שהאדם בהיותו חולה הולכים אוהביו לבקרו אמר כנגד ישראל אין אתה כן כי (יד) כל מאהביך שכחוך ואותך לא ידרושו לפי שאתה נחשב בעיניהם כמת והתיאשו הרופאים והאוהבים ממך, והיה כל זה לפי שמכת אויב הכיתיך והיה מוסרי אותך מוסר אכזרי אבל היה זה כולו על רוב עונך שעצמו חטאתיך, (טו) ולכן מה תצעק על שברך באומרך שאנוש מכתך כיון שעל רוב עונך ברבויים ושעצמו חטאתיך באיכותם עשיתי לך אלה הייסורין, ובאו הדברים האלה מהמכה והרופאים האוהבי' דרך משל לרוב צרותינו בגלות, וזכר אותם בלשון נקבה כנגד כנסת ישראל ואמר מה תצעק כנגד העם והכל נאות בלשון.

פסוק טז

ואמר שאע"פ שהיו צרותיו על עונותיהם הנה לא מפני זה יפטרו הלוחצים אותם מעונש מה שהרעו עמהם לפי שכל האוכלים אותם ומחריבים בתיהם גם הם יאכלו וכל צריהם ילכו בשבי כמו שהלך ישראל, (יז) אבל יהיה הבדל בין ישראל ובינם והוא שהם יכלו ואתה לא תכלה רוצה לומר שהם ברעתם יבאו אל כלייה מוחלטת וישראל לא יכלה בגלות וזהו כי אעלה לך ארוכה וממכותיך שהיית נואש מרפואתם אני ארפאך וזה כולו בגאולתם ופדות נפשם, ואומרו כי נדחה קראו לך מלת כי תשמש במקום אע"פ יאמר אני ארפאך ממכותיך אע"פ שקראו לך האומות נדחה, ושלא היה לציון דורש אני אקבצ' ואדרוש אותה, ומפני שזכר ענין גלותם במשל החולי והמכה וגאולתם במשל הרפואה (יח) לכן הוצרך הנביא לבאר הנמשל במשל ההוא, וזהו אומרו כה אמר ה' הנני שב שבות אהלי יעק' שהוא רמז אל עריהם, ומשכנותיו ארחם שהוא רמז לשמרון ולשאר המדינות הגדולות ונבנתה עיר על תלה שהיא ירושלם כי להיותה גבוה מכל הארצות אמר בה על תלה, וארמון על משפטו ישב שהוא ב"ה שיבנה אז, (יט) ויצא מהם רוצה לומר מירושלם וערי יהודה תודה וקול משחקים נותנים תודה לה' על גאולתם, ואעפ"י שבזמן גאולתם יהיו בני ישראל ובני יהודה מתי מעט שנים שלשה גרגרים הנה אז בדרך נס יתרבו מאד וזהו אומרו והרבתים ולא ימעטו, ועם היותם בגלות בצער ומצוקה רבה הנה אז לא יהי' כן אב' והכבדתי' ולא יצערו (כ) והיו בניו כקדם רוצה לומר שבהתחברות' יהיו כמו שהיו במצרי' שנאמר בהם ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד (שמות א, ז), ועדתו לפני תכון שתהיה עדת השם לפניו יראי ה' וחושבי שמו, ואמנם לוחציהם אפקוד עליהם וזה במלחמה שזכר.

פסוק כא

ולפי שבבית שני היו בני יהודה נכנעים פעם לפרס ופעם ליון ופעם לרומיים והיו תמיד מהם מושלים בירושלם אמר שלא יהיה אז כן כי הנה יהיה אדירו ממנו רוצה לומר המלך המולך בישראל יהיה מזרעם ומושלו מקרבו יצא, וגם המלך והמושל ההוא לא יהיה חוטא ופושע כי אני הקרבתיו ויגש אלי, ואומרו כי מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי לא שיערו בפירושו המפרשים כראוי, ורש"י כתב לגשת אלי למלחמה, וה"ר דוד קמחי פירש מי הוא שערב אל לבו לגשת אלי ולא הקרבתיו, אבל היותר נכון בפירושו הוא שלפי שאמר על האדיר והמושל שיקרבהו ויגש אליו הוצרך לפרש למה אמר יקרבהו, ואמר שהוא לפי שאין האדם כדאי להתקרב אל האלקים אם הוא יתברך לא יקרבהו ויסייע אותו לקרבה אליו ולהתדבק בו, וכמו שאמר אשרי תבחר ותקרב (תהלים סה, ה)

ואמר למדני לעשות רצונך כי אתה אלקי רוחך טובה תנחני וגומר (שם קמג, י), ולזה אמר כאן והקרבתיו ויגש אלי כי מי הוא זה אשר ערב אל לבו לגשת אלי ואם אני לא אקרבהו ולא אתמוך ידי בו, וכמו שייעד בצדקת המלך אשר ימלוך אז (כב) כן ייעד בצדקת העם בימים ההם והוא אומרו והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלקים כי ימול לבבם באופן שהמה יקרבו אליו לשרתו והוא ישגיח בהם כאב את בן ירצה, הוצרך הנביא לבאר מתי תהיה מלחמה זאת ותשועת ישראל (כג) ועליו אמר הנה סערת ה' חמה יצאה סער מתגורר רוצה לומר לוחם על ראש רשעים יחול שהם האומות שהרעו לישראל ויהודה, (כד) ושלא יחשוב אדם שמפני תשובתם של ישראל ישוב השם מחרון אפו כמו שעשה בננוה כי לא ישוב חרון אף ה' עד עשותו ועד הקימו, ולא תחשבו שיהיה זה לזמן שבעים שנה כפקידת בבל כי הנה מזימות לבו באחרית הימים תתבוננו בה שהוא אחרית הזעם והגלות, (כה) ובאותו עת שתהיה נקמה מהאומות אהיה לאלקים לכל משפחות ישראל והמה יהיו לי לעם וכבר ניבא דניאל זה עצמו באומרו והיתה עת צרה אשר כמוה לא נהיתה (דניאל יב, א) שהוא רמז למלחמה הנזכרת ובעת ההיא ימלט עם ישראל כמו שביארתי שמה:

פרק לא

פסוק ב

כה אמר ה' מצא חן במדבר וגומר עד שמעו דבר ה' גוים. הנבואה הזאת היא גם כן בגאולה העתידה והיא נחלקת לג' חלקים. הא', מתחילתה עד כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל עוד יאמרו את הדבר הזה וגומר והוא ידבר מקיבוץ עשרת השבטים ותשובתם על אדמתם. והחלק הב', הוא משם עד הנה ימים באים נאם ה' וזרעתי את בית ישראל והוא ידבר מגאולת מלכות יהודה. והחלק הג', משם עד הנה ימים באים ונבנתה העיר והוא ידבר מהתחברות שתי המלכיו' יחד יהודה וישראל וכמו שאפרש. ורש"י פירש שמצא חן במדבר הם דברי האל, (ב) ושמרחוק ה' נראה לי הם דברי הנביא, ושמאמר ואהבת עולם אהבתיך הם דברי ה', ופירש מרחוק בזכות האבות. וה"ר דוד קמחי כתב שפסוק מצא חן במדבר כולו הם דברי ה', ומרחוק ה' נראה לי הם דברי ישראל מתרעמים שמזמן רחוק נראה להם ועתה הסתיר פניו מהם, והש"י משיבם ואהבת עולם אהבתיך ופירש מצא חן במדבר שישראל מצאו חן בעיני ה' כשהוציאם ממצרים והוליכם במדבר שהיו שרידי חרב המצריים המתנכלים אותם להמיתם, והלוך להרגיעו ישראל הוא ענין האל ההולך לפניהם במדבר, ושניהם פירושים דחוקים בלתי מתישבים בכתובים ויקשה

אליהם למה אמר מצא חן במדבר והיה ראוי שיאמר במצרים כי שם מצאו חן בעיניו להוציאם, ומה שת"י שספק צרכם במדבר אינו מענין הפרשה, גם אומרו עם שרידי חרב על יוצאי מצרים הוא זר כי שם לא הרגם בחרב, וכדי לברוח מהספקות נראה לי לפרש במדבר מלשון מדברך נאוה (שיר השירים ד, ג) שהוא נאמר על התפלה והדבור יאמר ה' שמצא חן במדברו ותפלתו לישראל שהם שרידי חרב מהגלות הארוך הזה שלא הרגו אותם האומות כמו שהרגו אכלוסים רבים מהגולים, ולכן יתפללו הלוך להרגיעו רוצה לומר ראוי לך ה' אלקינו שתלך להרגיעו מצרתו, כי הלוך הוא מקור וישמש בכל הזמנים, וביאר מה הוא העם הזה שמצא חן במדברו ותפלתו בהיותם שרידי חרב הגליות ושמדברו ותפלתו הוא הלוך להרגיעו ואמר שהוא ישראל, ויהיה לפי זה הכתוב מסורס כאילו אמר מצא חן ישראל במדברו ותפלתו שאמר כנגד הש"י עם שרידי חרב הלוך להרגיעו כי זהו מדברו נאוה והקב"ה מתאוה לתפלתם של צדיקים, ויתנו טעם לתפלתם ודבורם באומרם עוד מרחוק ה' נראה לי רוצה לומר מזמן רחוק בהיותנו במצרים נראה לנו לגאול אותנו ולהרגיענו מגלותנו ולכן גם עתה הלוך להרגיע לעם הזה, וע"ז הקב"ה משיבו כן דברת שמרחוק נראתי לך גם מרחוק אהבתיך וזהו ואהבת עולם אהבתיך ועל כן משכתיך חסד להוציאך מגלות מצרים ולתת לך התורה וארץ הצבי ושאר החסדים, ואף על פי שעזבתיך בגלות שנים רבות (ג) עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל רומז למלכות אפרים, ואמר נבנית לפי שהאומה בחרבנה וגלותה היא כבנין ההרוס שיתפזרו עציו ואבניו וכשיבנה יתקבצו, וביאר שתהיה בנינה מהשם יתברך בכחו הגדול והוא אומרו עוד אבנך כי אני אהיה הבונה שלך עוד תעדי תופיך כמו שעושים הבתולות לצאת במחול משחקים, והוא משל למדות המשובחות והאמונות האמתיות שבמקום שהיית בגלות עצובת רוח ודוה הנה אז תצא במחול שמחים והמשחקים, (ד) ובמקום שהכותיים בגלות השבטים נתישבו בהרי שומרון ואכלו פרי כרמיך יבא זמן שתטעי כרמים בהרי שומרון ואשר יהיו נוטעים אותם יחללום בשנה הרביעית כמצות התורה, ומלת נטעו הוא עבר במקום עתיד, ולפי שהכרמים שהם בהרים יעשו יין יותר משובח להיות השמש מכה בהם תמיד, ובשומרון בזמן השבטים מפחד האויבים היו יראים לצאת לכרמים, לכן להבטיחם על השלוה אמר עוד תטעי כרמים בהרי שומרון ולא תירא מהאויבים ללכת שמה, ובא הפסוק הזה פעם בלשון יחיד לנקבה עוד תטעי ופעם לזכרים הרבים נטעו נוטעים וחללו, וכל זה מורה על מה שזכרתי בהקדמת זה הספר ממיעוט בקיאות ירמיהו בלשון ובכתיבה ואחשוב שעל הכותיים אמר נטעו נוטעים וחללו שהם נטעו

בהרי שומרון כרמים וחללי אותם בתועבותיהם ויהיה לפי זה הפירוש הפסוק מתוקן בדקדוקו מבלי דוחק.

פסוק ו

ואמנם אומרו כי יש יום קראו נוצרים בהר אפרים וגומר פירשו המפרשים נוצרים על הצופים שהיו עומדים שמה מפחד האויב ועתה יעלו שם לקרא ליושבי הכפרים לעלות לציון להודות להשם על תשועתם, ואיני מוצא טעם בפירוש הזה כי לא נזכרה כאן מלחמת ישראל לשידבר בצופים ואין בכתוב שיקראו לכפריים לעלות לציון, ואיני רואה בשום מקום שיקראו צופים נוצרים, והנה למעלה בנבואה השנית אמר ירמיהו בזכרו חרבות ירושלם השמיעו על ירושלם הנה נוצרים באים מארץ מרחק ויתנו על ערי יהודה קולם וידוע שלא אמר זה על הצופים, והמפרשים פירשו שמה שהם אכלוסי נבוכד נצר ושנקר' נוצרים על שמו כאלו נבוכד נצרים, וי"ת נוצרים כמו בצרים בבי"ת, והפירושים האלה את כולם ישא רוח כמו שהוכחתי שם, אבל אמיתת הענין הוא שנוצרי' הם הרומיים בני אדום כי הנה בהיות הנביא מנבא על חרבן ראשון באה לו ג"כ הנבואה על חרבן שני שיעשו הרומיים בירושלם, ועליו אמר שם הנה נוצרי' באים מארץ מרחק שהיא רומי כי בבל לא היה ארץ מרחק לירושלם ולא יקרא קצה הארץ אלא רומי, ועליהם ג"כ אמר כאן קראו נוצרים בהר אפרים שרצה בזה לבאר מתי תהיה נקמת ה' אשר זכר, ואמר כי יש יום וזמן עתיד לבא שאז יקראו הנוצרים בהר אפרים ויאמרו אלו לאלו קומו ונעלה ציון רוצה לומר לכבוש את ירושלם, ואומרו עוד אל ה' אלקינו הם דברי הנביא מבאר שהיה כונתם להלחם עם אלקי ישראל, או יהיה חוזר למעלה כי יש יום לה' אלקינו יקראו נוצרים בהר אפרים שהוא אשר יכבשו ראשונה ויאמרו בזדון לבם קומו ונעלה ציון ללוכדה וקראם נוצרים לפי ששרשו נצר, ויאמר על החרבן כמו ונצורי יהודה להשיב, כעיר נצורה, ונצורת לב, וכן הביאו הרד"ק בשרשיו, ולפי שהיו הרומיים מחרימים את הארצות קראם נוצרים מצורף לזה שצפה הנביא ברוח הקודש שיאמינו הרומיי' בני אדום ומפני זה יקראו בשמו נוצרים.

פסוק ז

ולפי שאז מפני אותה מלחמה יהיה עת צרה ליעקב כמו שאמר צוה כאן שיתפללו לאל שיושיעם ממנה רנו ליעקב שמחה וגומר ואמרו הושע ה' עמך וגומר כי מאותה מלחמה תצא תשועתם, גם נכון לפרש נוצרים כפי השורש הנזכר על עשרת השבטים שהיו נחרבים וגולים זה כמה אלפים מהשנים ואמר שיבוא יום שאותם הנחרבים והעלובים יקראו בהר אפרים שהוא מארצם קומו ונעלה ציון אל ה' אלקינו רוצה לומר שלא יעשו

כמו שהיו עושים בימי אחאב ובימי ירבעם שהיו מונעים העם מלעלות ירושלם לבית ה' אבל בהפך שיאמרו כולם קומו ונעלה ציון אל השם אלקינו, ואז כשיהיה זה צוה השם שיתנו הודאות לשמו על גאולתם וזהו רנו ליעקב וצהלו לראש הגוים השמיעו הללו ואומרו הושע ה' את עמך את שארית ישראל, (ז) כי הוא יביא את השבטים מארץ הצפון ויקבצם מהארצות ההם שהם ירכתי ארץ, ואמר בם עור ופסח להגיד שיהיו העולים מן הגולה דלים ונחלשים ושאפי' הפסח והעור והחולה ישובו ויבאו לגאולה, (ח) ואמר בבכי יבאו להודיע שיהיו חבלי המשיח וצרות קבוץ הגליות כל כך עד שיבואו כולם בבכי מהרעות שיסבלו בביאתם ובתחנונים אובילם לבית מקדשי ולרמוז על שלמות הארץ אמר אוליכם על נחלי מים אפשר שרמז בזה על התורה שתמלא הארץ דעה את השם כמים לים מכסים, והוא דרך ישר לא יכשלו כאשר ילכו בו כי לא ישובו עוד לפשעיהם, ואמר כי הייתי לישראל לאב להגיד שילמדם תורה ודעת כאיש המלמד את בנו להועיל וזהו ואפרים בכורי הוא והנה קרא את אפרים בכור אם מפני ברכת יעקב אבינו שעשה ליוסף בכור נוטל פי שנים ואם מפני שמלכות אפרים גלה ראשונה ולכן קראו בכור וראשון בענין הגלות, והותרו כפי מה שפירשתי בפסוקים האלה השאלה הראשונה והשנית:

פסוק י

שמעו דבר ה' גוים וגו' עד כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל עוד יאמרו את הדבר הזה. עתה יאמר הנביא ככרוזא קארי בחיל אתם הגוים חשבתם שהיה ענין ישראל נואש מבלי תקוה דעו כי אין הדבר כן כי מזרה ישראל יקבצנו שהוא הקדוש ברוך הוא שפיזרו הוא יקבצנו לא היה סנחריב מזרה אותם אלא הקב"ה וכן הוא יקבצם עתה, והביא להם ראיה על זה משמירתם בגלות כי איך אפשר שתעמוד כבשה אחת בין כמה זאבים ולא תכלה ולא תומר לדת אחרת אלא שהוא יתברך שמרה כאשר ישמור הרועה את עדרו כי כמו שהרועה פעם מזרה הצאן ופעם יקבצנו כן יעשה שומר ישראל לצאנו ועמו, (י) כי עתה פדה את יעקב שהם עשרת השבטים רוצה לומר שיפדה אותו, ובא מלת פדה העבר במקום עתיד וכן הוא פעמים רבות כדרך הנבואות לפי שהיה הנביא רואה הדבר בנבואתו כאילו כבר יצא למציאות, ואמר וגאלו מיד חזק ממנו כנגד האומות המחזיקות בו בגלותו, (יא) והנה הם כשיגאלו לא יעבדו את הבעלים והעגלים כמו שהיו עושים בראשונה אבל יבאו וירננו במרום ציון שהוא כמו שת"י טור בית מקדשא דאתבני בציון, וגם במרוצה רבה ירוצו ונהרו אל טוב ה' שהוא מקום השכינה כי הוא הטוב האמתי, ויהיה זה ברגל לפי שיקבלו התבואות בברכה מופלגת וזהו אומרו על דגן ועל תירוש

ועל יצהר וגומר ולא יוסיפו לדאבה עוד בעצבון ודאגה, (יב) אבל בהפך שאז תשמח בתולה במחול ובחורים וזקנים יחדו כי לרוב השמחה לא יבושו הזקנים מעשות כמעשה הבחורים לפי שאהפוך אבלם לששון ושמחתים מיגונם שהיה בגלות.

פסוק יד

ואמנם הכהנים שחדלו ממתנותיהם בימים ההם ארוה ואשביע נפשם מדשן ושובע רב לפי שתחזור עבודת בית המקדש למקומה וירבו הקרבנות בברכת הארץ והוא אומרו ועמי את טובי ישבעו.

פסוק טו

ועשה הנביא המשל על ענין עשרת השבטים כאילו רחל אמו של יוסף היתה בוכה וכדי להשמיע קולה ביותר בכה תבכה ברמה רוצה לומר בגבעת הרמה והוא בכי תמרורים, ואמנם אמר רחל מבכה על בניה בלשון רבים וחזר ואמר כי איננו בלשון יחיד לפי שרחל ילדה שני בנים יוסף ובנימין ויוסף בשני בניו מנשה ואפרים היו במלכות ישראל וגלו בגלות עשרת השבטים ולא שבו ולא נודע מהם דבר אם הם קיימים או לא, אמנם בנימין היה ממלכות יהודה וגלה עמו לבבל ושב לבית שני וגלה עוד בגלות חרבן בית שני ולכן אמר רחל מבכה על בניה שהם יוסף ובנימין שגלו בשתי המלכיות, האמנם גודל אנחתה אינו כל כך על בנימין לפי ששב לבית שני וידענו שבתו וגלותו אלא על גלות יוסף שלא שב עוד לא נודע ממנו עוד דבר והוא אומרו מאנה להנחם על בניה כי איננו יוסף הנזכר, (טו) ולכן ישיבה ה' על כל אחד מבניה אם על בנימין ששב לבית שני אמר כי יש שכר לפעולתך נאם ה' והפעולה הוא הנהי והבכי אשר עשתה ושבו מארץ אויב כי בני בנימין שבו לירושלם מבבל שהיתה ארץ האויב הגדול, (טז) ועוד ישבו פעם אחרת בגאולה העתידה וזהו ויש תקוה לאחריתך ושבו בנים לגבולם שהם ג"כ בני בנימין שישובו בגאולה האחרונה והותרה בזה השאלה השלישית.

ואחרי אשר השיבה על ענין בנה הקטן השיבה על הגדול שאמרה כי איננו ואמר עליו (יז) שמוע שמעתי אפרים מתנודד ר"ל ראה ראיתי השבטים אשר גלו אשורה שהיו מתנודדים כאיש המקונן בוכה ונוהה. ואומר יסרתני ואוסר כלומר כבר הסרותי ממני דרכי העבודה זרה שהייתי עובד ואני מוכן לקבל מוסר ולמוד כעגל לא לומד שאין בו סכלות קניני שימנעהו מהתלמד והוא מתפלל ואומר השיבני ואשובה כי אתה ה' אלקי, (יח) והיתה כל כך תשובתו עד שהיה אומר כי אחרי שובי נחמתי רוצה לומר אחר ששבתי מדרכי הרעים נחמתי ונתחרטתי מהם, ואחרי הודעי שקבלתי ידיעה בעצמי ולא הייתי סכל ספקתי על ירך כאדם המתחרט בושתי וגם נכלמתי כי נשאתי חרפת

נעורי כלומר בושה על בושה קבלתי בזה לפי שהאדם כשיחטא יאמרו בני אדם עליו זה הרשע מנערותו היה כן ויזכרו חטאת הנעורים בעבור חטאת הבחרות והזקנה, כן אמר אפרים בושתי וגם נכלמתי בושה אחרי בושה לפי שנשאתי ויזכרו לי חרפת נעורי עם חרפת הזמן הזה, ולהיות תשובתו כל כך שלימה ישיבהו ה' (יט) הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועי' רוצה לומר לא תשא עוד חרפת נעורים ולא חרפת איש גדול כי הנה אחרי שהגעת לגבול אנשים היית לי בן יקיר שהוא השם שיאמר על הבן הגדול הנכבד ובהיותך ילד קטן היית לפני ילד שעשועים, וזהו מה שאזכור מדי דברי בך לא מן החטאים שעשית כי לא יעלו עוד על לב, ומפני שהוא עשה תשובה שלימה ואנכי דברתי על לבו דברים טובים דברים נחומים כל כן המו מעי לו על גלותו רחם ארחמנו נאם ה' בגאולתו. ובויקרא רבה דרשו חז"ל כי מדי דברי בו על מתן תורה שדיבר אלקים לישראל וגם נכון הוא בפשט הכתוב.

פסוק כא

ולכן אמר כנגד מלכות ישראל הנזכר הציבי לך ציונים רוצה לומר כשתלך בגלות עשה סימנים בדרכים וציונים כמו גלי אבנים או אבן מצבת, שיתי לבך למסילה זכור אותה כדי שתדע לשוב בעת גאולתך בדרך אשר הלכת בו לשוב את עריך.

פסוק כב

ולפי שנתארך גלות י' השבטים זמן רב אמר הנביא כאן עד מתי תתחמקין הבת השובבה ותתחמקין הוא מגזרת חמק עבר רוצה לומר עד מתי תתעכב ותתמיד בגלותך כי הנה ברא ה' חדשה בארץ שעם היות שאתה נמשלת לנקבה שימשול בה בעלה לפי שבעלוך אדונים קשים זולתי הנה עתה לא יהיה כן כי אף על פי שעד עתה תשש כחך כנקבה אתה תסובב לזכר הגבור יותר המושל עליך ותגבר עליו גם שתסובב האומות שהם כגבר מושל בך ובסבתך יבאו לחרבן וכליון. ואפשר לפרש נקבה תסובב גבר על רחל שהיתה נקבה שבתפלתה תסובב הגבור האמתי יתברך לרחם על בניה והוא נמשך כפי המשל שזכר למעלה, וקרוב לזה דרשו חכמים זכרונם לברכה נקבה על ישראל וגבר על הקדוש ברוך הוא שישראל בתשובתו יסובב את הגבור והנורא להיטיב להם, הנה בזה החלק הראשון מזאת הנבואה דיבר הנביא ממלכות ישראל לענין גאולתו וכבר זכרתי שענין קול רחל ובניה ודבור ה' אליה ותשובת השבטים ומאמר ה' על תשובתם וציוני הדרכי' מבואר נגלה שהוא כולו דיבור הלציי ואמר על צד המשל:

פסוק כג

כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל עוד יאמרו את הדבר הזה וכו' עד כה אמר ה' נותן שמש וגומר. עתה בחלק השני הזה מהנבואה דיבר הנביא ממלכות יהודה ואמר אלקי ישראל רוצה לומר האלוה אשר יעד ודבר טוב על ישראל אמר גם כן על בני יהודה ועל עריו שבשובו את שבותם עוד יאמרו אליהם כל רואיהם יברכך ה' נוה צדק הר הקדש כי יקראו את ארץ יהודה נוה צדק לרוב הצדקה שימצא בה ויקראו את ירושלם הר הקדש לפי שתשוב שמה הנבואה וההשפעה והשכינה כימי קדם לא כמו בית שני שלא היה בו לא צדק ולא קודש, (כג) וישבו בה יהודה וכל עריו יחדו אכרים רוצה לומר שלא ילכו עוד בני יהודה בגלות אחר אבל ישבו בה רוצה לומר בארץ הקדושה, וכל עריו יחדו יהיו אכרים רוצה לומר שיהיו כל עריו ארץ מקנה וירבו בהם אכרים וכבשים הרבה כי עם שיש ארצות שיתיחדו בזה מזולתם שלא יהיו כן הנה בכל ערי יהודה יצו ה' את הברכה באופן שכולם יהיו מלאים אכרים, ונסעו בעדר רוצה לומר שלרבוי המקנה יסעו העדרים ממקום למקום לבקש מרעה, (כד) כי אז לא יהיו בני יהודה ברעב ובצמא ובחוסר כל כאשר הם בגלות וזהו כי הרויתי נפש עיפה וכל נפש דאבה מלאתי ברוב הטובות שיהיו בזמן ההוא, (כה) ולפי שכל זה ראה הנביא בחלום לכן אמר על זאת הקיצותי וארא ושנתי ערבה לי רוצה לומר שעל זאת הנבואה הקיץ משנתו כי נתפעל כל כך ממה שחלם אותה בשורה טובה שהקיץ עליה, ואומרו וארא ושנתי ערבה לי פירשו המפרשים שהוא לעבר כאילו אמר וכבר ראיתי הנבואה שקדמה, ויותר נכון אצלי לפרשו על הנבואה שיזכור אחר זה כי על הראשונה אשר קדמה אמר על זאת הקיצותי ולפי שחזר לישן וראה עוד הנבואה השנית לכן אמר וארא ושנתי ערבה לי, (כו) ומה שראה מתוך שנתו שנית הוא אומרו מיד הנה ימים באים נאם ה' וזרעתי את בית ישראל ואת בית יהודה זרע אדם וזרע בהמה, וזהו החלק השלישי שניבא על התחברות ישראל ויהודה כי אחרי שניבא על כ"א מהם בפני עצמו ניבא על התחברותם יחד שיהיה ענינם כזרע שמגרעין אחד יצאו כמה גרעינים ותהיה הברכה לא לבד בהם כי אז גם בבהמתם שלא תהיה משכלה ועקרה בארצם, כי כמו שבאו עליהם הקללות והרעות בהפלגה מהשגחת השם יתברך כן בזמן הגאולה יבא עליהם הטובות והתשועות בהפלגה ועל זה אמר (כז) והיה כאשר שקדתי עליהם לנתוש ולנתוץ וגומר כן אשקוד עליהם לבנות ולנטוע.

פסוק כט

ואמנם אומרו בימים ההם לא יאמרו עוד אבות אכלו בוסר פירשו בו המפרשים שבזמן התשועה לא יענשו הבנים בעון אביהם כמו שהיה קודם לכן, ותמהתי מדבריהם כי הנה

פוקד עון אבות על בנים לא נאמר אלא אל חטא ע"ז כשהבנים אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם שאם יתחברו עונות האבות עם עונות הבנים ויהיה העונש גדול ואיך יצדק זה לימות המשיח, אבל פירוש הכתוב הוא שעתה בגלות אומרים אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו (איכה ה, ז) לפי שבחטא הע"ז שעבדו אנשי בית ראשון נתחייבו גלות ובניהם נשארו בו לזה היו אומרים כמ"ש יחזקאל (יחזקאל יח, ב) אבות יאכלו בוסר ושיני בנים תקהינה, אמנם בזמן הגאולה לא יהיה כן כי ימול השם לבבם הערל באופן שכמו שאבותיהם חייבו הגלות כן אלה יזכרו בתשועה ולכן לא יאמרו עוד שהם סובלים עונות אבותיהם כיון שכבר הם בני חורין ונגאלים, (כט) וכל איש בעונו ימות רומז אל האבות שאכלו הבוסר הם אשר מתו וקהו שיניהם ואלה שלא אכלו ממנו לא תקהינה שיניהם, ויהיה אומרו בעונו ימות עתיד במקום עבר כאילו אמר על הראשוני' הגולים איש בעונו מת כל האוכל הבוסר קהו שיניו והותרה השאלה הד'.

פסוק לא

וכדי שלא יובן המאמר הזה על העתיד אמר אחריו הנה ימים באים נאם ה' וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה וגומר ופירש שלא תהיה הברי' חדשה תורה אחרת שיתן אליהם אז כי הנה תורת משה מורשה היא לכל קהלת ישראל לא תשתנה ולא תחליף בזמן מן הזמנים, אבל אמר שיהיה ענין הברית שיתן להם רצון ונטיה רבה לקיום התורה האלהית ושלא לעבור על מצוה ממצותיה כמו שהיו עושים עד כה, (לא) וזה לא כברית אשר כרתי את אבותם ביום החזיקי בהם רוצה לומר כשלקחתי אותם להוציאם ממצרים אשר המה הפרו את בריתי והיו עוברים על מצותי, ואומרו ואנכי בעלתי בם פירשו המפרשים שהוא כמו בחלתי בחי"ת שענינו קצתי בם, ולי נראה שהוא כפשוטו יאמר כי המה הפרו את בריתי עם היות שאני בעלתי בם לקחת אותם לי לעם והוא מלשון כי בועליך עושיך (ישעיה נד, ה), (לב) כי זאת הברית אשר אכרות רוצה לומר אלא זאת הברית אשר אכרות אתם שאחרי גאולתם וקבוצם אתן תורתי בקרבם ועל לבם אכתבנה רוצה לומר אותה תורה שנתתי להם בימים הראשונים על ידי משה בסיני שהיו הם מפרים אותה עתה אכתבנה על לבם באופן שלא תהיה בפיהם מצות אנשים מלומדה ולבם רחוק ממנה, אבל תהיה התורה היא כתובה על לבם בעט ברזל וכצפורן שמיר, והענין שיראו כ"כ מהנפלאות שאעשה לעיניהם שיתבטל יצרם הרע ויכנעו לעבוד אותי באמת ובתמים ועל זה אמר והייתי להם לאלקים והמה יהיו לי לעם רוצה לומר שלא יבואו עוד להסתר פנים והסתלקות השכינה אבל תמיד אהיה לאלהים משגיח בהם ושוכן בתוכם והמה יהיו לי לעם שומרי מצותי והותרה בזה השאלה החמישית.

פסוק לד

אמנם אומרו ולא ילמדו עוד איש את רעהו לאמר וכו' הוא זר מאד שיבאו בני אדם כולם לידיעת הדברים האלהיים בלי לימוד ושישתוו בידיעה ובחכמה הקטנים עם הגדולים, ומה שראוי שיאמר בזה הוא שהדברים המוטבעים בנו ביצירה השכלית אינם צריכים לימוד כי הטבע ילמדם מבלי מלאכה והקטנים המתחילים בה ידעו אותה כגדולים המובהקים בידיעה, כאילו תאמר המושכלות הראשונות שאינם צריכות אל לימוד וישתוו בידיעתם הקטנים עם הגדולים אבל הדברים המלאכותיים והנקים מכח הטענות וההקשים הם אשר יצטרכו ללמוד, ולכן אמר שתהיה בזמן הגאולה יראת השם וההכנעות לפניו כ"כ תקועה בלבות האנשים עד שלא יצטרכו ללמוד אותה איש את רעהו ואיש את אחיו לפי שכולם ידעו הידיעה הזאת ליראה את השם הנכבד מקטנם ועד גדולם כידיעת המושכלות הראשונות שאין השכל מספק בהם דבר, ואמר שלא יעשו זה מפחד העונשים כי הוא יתברך יסלח לחטאתם ועונותיהם לא יזכור עוד אלא לפי שתשקע יראת השם והכרת אלהותו בלבות בני אדם כולם מפני הנפלאות אשר יראו בעיניהם. והותרה בזה השאלה הו'. ובילמדנו אמרו (הובא בילקוט שמעוני ישעיה פרק נד רמז תעט) בעולם הזה לומדים תורה מבשר ודם לפיכך משכחים אותה שכמו שב"ו עובר כך תלמודו עובר שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו, אבל לעתיד לבא אין ישראל לומדים אלא מפי הקב"ה שנאמר וכל בניך למודי ה', רצו בזה שעתה למוד התורה הוא מלאכותיי ע"י ב"ו ולכן לא יעמוד ימים רבים כי הפעולה תתיחס אל הפועל אותה אבל בזמן הגאולה תהיה למידת התורה ע"ד נס והוא אמרם מפי הקדוש ברוך הוא לכן תתקיים ותעמוד כעמידת הפועל אותה:

פסוק לה

כה אמר ה' נותן שמש לאור יומם וגו' עד סוף הנבואה. כתבו המפרשים שהפרשה הזאת אמר להבטיח ישראל על גאולתם, ושזכר הים לפי שהקב"ה בטל חק הים בקריעת ים סוף, ויקשה להם למה לא זכר מופת אחר ומה לים עם השמש, ויותר נראה לפרש שרצה לומר שלא יתיאשו מהגאולה עם כל תוקף הצרות ורבוייה כי הנה יקרה להם כמו שיקרה לשמש המאיר לארץ ביום ובלילה יחשך אורו ויהיה בחשך ואפלה ואחר כך השמש יצא על הארץ ויאיר לדרים עליה וכן הירח וכוכבים שיאירו בלילה וביום יסתרו, וכן בענין הים פעמים הולך וסוער ואחר כך ברצות השם קם סערה לדממה, ככה יהיה ענין ישראל שאחרי חושך הגלות ואפלת הצרות יראו אור גדול וכבוד ה' עליהם יזרח, ואחרי רעש ים הגלות משבריו וגליו וצרותיו השם יתברך ישים העקוב למישור

ושקט ושאנן ואין מחריד, ועל זה אמר כאן כה אמר ה' נותן שמש לאור יומם רוצה לומר כי בלילה יחדל אורו וירח וכוכבים לאור לילה כי ביום יסתר אורם רוגע הים ומשקיטו כאשר יהמו גליו, כי רוגע הוא מלשון מרגוע ומנוחה כי הכל מאתו יתברך, כן יהיה ענין ישראל בגלותם שאחרי החושך יבוא אורם ואחרי הסערה ישקטו וינוחו כי לא ישבות זרעם ולא יפסדו בשום צד, ואף על פי שימצא בהם תנועת ההעתק מעליה לשפלות ותנועת השנוי מטוב לרע הנה לא יפול בהם תנועת ההפסד והכליון אם היה שתאמר בו תנועה, (לה) כי כמו שלא נפסד השמש והירח והככבים בזמן החושך ויבוא אחריו אור, וכן לא ימיש חוקיהם כי תמיד יבא המרגוע אחר ההמיה כן זרע ישראל לא ישבות מהיות גוי כי אחרי הגלות יבאו לגאולה ויהיו גוי אחד בארץ למעלתם.

פסוק לז

ואמנם אומרו אח"ז כה אמר ה' אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדות הארץ מלמטה גם אני אמאס בכל זרע ישראל יראה שאין בו צורך ושהוא כפל דברים, גם יראה שאין ענין המשל מתוקן כראוי כי איך ידמה מדת השמים וחקירת מוסדי הארץ לענין המיאוס בכל זרע ישראל, גם אומרו השמים מלמעלה והארץ מלמטה היא ביאור בלתי הכרחי הלא ידענו שהשמים הם מלמעלה והארץ היא למטה. והנ"ל בזה הוא שהנביא עשה בקיום ישראל דמוי אחר ובבחינה אחרת והוא כי כמו שלא תפול המדה על גובה השמים כי הנה החקירה האנושית התבאר בחכמה שתגיע עד קערורית הגלגל הח' אבל א"א שתגיע לקערורית הגלגל הט' לדעת כמה הוא עוביו וגובהו, וכן א"א שימוד האדם עובי הארץ ואמר זה על הנקודה אשר מצבה באמצע כדור הארץ שאותה הנקודה הוא המרכז והיסוד האמיתי לא כדור הארץ בכללה וכמו שאמר עליו תולה ארץ על בלימה (איוב כו, ז) כי מפני שהנקודה ההיא בלתי מתחלקת קראה בלימה רוצה לומר בלי מהות וכמות, ויאמר כי כמו שא"א שתפול המדה והמספר בשתי הקצוות האלה שהם האחד לצד מעלה שהוא המקיף ואחד לצד מטה שהוא המרכז ככה בשום צד לא יספרו עונותיהם של ישראל לפניו יתברך באופן שמפניהם יהיו נמאסים לפניו, ולפי שכל העונות נכללו בשני סוגים סוג העוונות שהם בין אדם למקום שהם כלפי מעלה לכן אמר כנגדם אם ימדו שמים מלמעלה, וסוג העוונות שבין אדם לחבירו וכנגדם אמר ויחקרו מוסדי הארץ למטה, והמאמרים האלה כולם כחם כח הקש תנאי מתדבק אם ימושו החוקים האלה מלפני גם זרע ישראל ישבתו אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס, ונשנה סתירת הקודם ויוליד סתירת הנמשך רוצה לומר אבל לא ימושו החקים האלה א"כ גם זרע ישראל לא ישבותו וכן לא ימדו שמים מלמעלה א"כ גם אני לא אמאס.

פסוק לח
ואמנם אומרו אח"ז הנה ימים באים נאם ה' ונבנתה העיר ממגדל חננאל וגומר, הוא יעוד על ירושלם שיהיה ישובה כפילה ומכופלת ממה שהיתה בראשונה, ואמר ונבנתה העיר לה' להגיד שלא תיוחד ירושלם לחלק יהודה ובנימין כמו שהיה בבית ראשון ולא לשבט אחר בייחוד אבל תבנה לה' וכמו שיתבאר בדברי יחזקאל שתהיה ירושלם תרומה לה' מן הארץ, ושתתרחב ממגדל חננאל שהוא הקצה האחד עד שער הפנה שהוא הקצה האחר וכן אמר אחריה בנבואתו עד שער הפנים, (לח) וכן תתרחב גבול ירושלם מן קו המדה נגדו עד גבעת גרב ונסב געתה והם שמות למקומות מרעה הצאן הסמוכים לשם כי תתרחב עריהם, (לט) וכן וכל עמק הפגרים שהוא המישור הקרוב לירושלם, ואולי שהוא עמק יהושפט.
ורש"י פירש העמק שנפלו בו הפגרים בימי סנחריב והדשן הוא כר נרחב דשן ושמן, או הוא מקום ששופכים שם הדשן והשדמות עד נחל קדרון הם השדות הסמוכות לעיר שאז יכנסו כולם בעיר עד פנת שער הסוסים שהוא השער שהיו יוצאים שם הפרשים לרוץ שם את הסוסים שיהיה לצד מזרח בהר הבית קדש לה', ולא יבא העיר לחרבן אחר כאשר בא פעמים כי לא ינתש ולא יהרס לעולם וכאילו יעד הנביא שעוונות ישראל לא ימדו ולא יספרו לפניו יתברך אבל ירושלם יצא קוה במדה ותתרחב מאד:

פרק לב

פסוק א
הנבואה השנים עשר תחילתה הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בשנה העשירית לצדקיהו וכו' עד הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בימי יהויקים. ועם היות שנזכרו בתוך זה נבואות אחרות קבצתי אותם בנבואה הי"ב הזאת מפני היותם מקושרות בעניניהם גם שהיו כולם בשנה העשירית לצדקיהו וכאילו מפני זה כלנה הם נבואה אחת. ויש בה כ' פרשיות. הא', הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בשנה העשירית. השנית, ויאמר ירמיהו היה דבר ה' אלי. השלישית, ואתפלל אל ה' אחרי תתי. הרביעית, ויהי דבר ה' אל ירמיהו לאמר הנה אני אלהי כל בשר. החמישית, ועתה לכן כה אמר ה'. הו', כי כה אמר ה' כאשר הבאתי. הז', ויהי דבר ה' אל ירמיהו שנית. הח', כי כה אמר ה' על בתי העיר הזאת. הט', כה אמר ה' עוד ישמע במקום הזה. הי', כה אמר ה' צבאות עוד יהיה במקום הזה החרב. הי"א, הנה ימים באים נאם ה' והקמותי. הי"ב, כי כה אמר ה' לא יכרת לדוד. הי"ג, ויהי דבר ה' אל ירמיהו לאמר כה אמר ה' אם תפרו. הי"ד, ויהי

דבר ה' אל ירמיהו לאמר הלא ראית. הט"ו, כה אמר ה' אם לא בריתי. הי"ו, הדבר אשר היה. הי"ז, וידבר ירמיהו הנביא אל צדקיהו. הי"ח, הדבר אשר היה אל ירמיהו אחרי כרות. הי"ט, ויהי דבר ה' אל ירמיהו וכולי אנכי כרתי ברית. הכ', לכן כה אמר ה' אתם.
ושאלתי בפסוקי הפרשיות האלה ששת השאלות:
השאלה הראשונה מה היה שירמיהו פעמים קורא את חנמאל בן דודו כמו שאמר ויבא אלי חנמאל בן דודי וגומר ואקנה את השדה מאת חנמאל בן דודי כי היה דודו של ירמיהו שלום וחנמאל היה בנו ופעמים קורא אותו דודי וכמו שאמר ואתן את ספר המקנה אל ברוך בן נריה בן מחסיה לעיני חנמאל דודי:
השאלה השנית בתפלת ירמיהו, והיא כי אומרו אהה אדני אלהים הנה אתה עשית את השמים וגומר לא יפלא ממך כל דבר הוא מאמר נאות כפי ענין התפלה וכן גדול העצה ורב העליליה אשר עשה עיניך פקוחות וכו' כי הוא מורה על הידיעה וההשגחה בפרטים, אמנם כל מה שזכר אחריו אשר שמת אותות ומופתים וכל שאר הדברים יראה שאין בהם צורך לענין התפלה:
השאלה השלישית באומרו כי על אפי ועל חמתי היתה העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה וגו' כי איך נתקיימה על אפו ועל חמתו והנה הכל תלוי כרצונו ומאמרו ואיך יאמר על ירושלם שמיום שהוסדה היתה על אפו ועל חמתו, והנה הכתוב אומר אוהב ה' שערי ציון וגומר וירושלם היא העיר אשר בחר ה' בו לא שהיתה על אפו ועל חמתו מן היום:
השאלה הרביעית בתשובת השם לירמיה שהשיבו אני ה' אלהי כל בשר, וזה כבר הודה בו ירמיהו בתפלתו והיה לו ליעדו על פקידת בית שתהיה לימים מועטים ויהיה השדה בידו והוא ית' יעדו בפרשה ועתה לכן כה אמר ה' על הגאולה העתידה כי א"א לפרשה על בית שני כמו שיתבאר ומה ענין זה לקנין השדה:
השאלה החמישית באומרו ויהי דבר ה' אל ירמיהו שנית והוא עודנו עצור בחצר המטרה וכולי, והיא למה אמר בה שנית, וכתב הרד"ק שנית רוצה לומר על זה הענין, ולא הבנתי כונתו כי הוא פירש הפרשה של מעלה כי כה אמר ה' כאשר הבאתי וכו' על פקידת בית שני והוא עצמו מפרש הנבואה הזאת השנית לעתיד לבוא ואיך אם כן יהיו שתיהם על ענין אחד לשיקראה שנית, ואם נאמר שהיתה שנית שבאה לו בהיותו כלוא בחצר המטרה יקשה הדבר כי הנה שמה באה לו נבואת הנה חנמאל והיא ראשונה ואחריה התפלל ובאה לו נבואה שנית ויהי דבר ה' אל ירמיהו לאמר הנה אנכי אלהי כל בשר הממני יפלא כל דבר ותהיה אם כן הנבואה הזאת שנבאר עתה שלישית לא שנית, וגם

נבואות רבות אחרות באו לו בהיותו שמה והם רוב הנבואות שיזכור אחר זה כי הוא ישב שם עד שנלכדה ירושלם ולא אמר שלישית ולא מספר אחר:

השאלה השישית בנבואת כה אמר ה' אלהי ישראל הלוך ואמרת אל צדקיהו מלך יהודה ואמרת אליו וכולי, והיא למה אמר בזה ב' פעמים ואמרת אליו ועוד מה היה הצורך ביעוד הזה לצדקיהו והלא כבר ניבא זה אליו פעמים אחרות ועל זה נזכר למעלה שהושם בית הכלא בחצר המטרה ומה התועלת בהכפל הזה אם להחניף את צדקיהו שמשרפות אבותיו ישרפו לו והוי אדון יספדו לו בבבל הנה בהיות כל זה לאחר מותו כאפס ותוהו יחשב לו, והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כלם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא לספר מה שצוה השם אל ירמיהו שיקנה השדה מאת חנמאל בן דודו והתפלה שהתפלל ירמיהו על זה ומה שהשיבו השם יתברך עליו ומה שהודיע מן הגאולות והתשועות אשר יעשה לעמו בקיבוץ גליות ושיצמיח ביניהם צמח צדיק מבית דוד הוא ימלוך עליהם ולא ישתנה כמו שלא ישתנו חקות שמים וארץ כי שני הבחירות שבחר השם בזרע בית דוד למלכות ובזרע אהרן לכהונה יהיו תמיד קיימות לפניו, האמנם על כל פנים חרוב תחרב ירושלם עתה וצדקיהו ילך בשבי אבל ימות על מטתו בכבוד כמלך יהודה וסיפר עם זה מה שעשו בני יהודה שעשו דרור לעבדים ולשפחות בשבועה ובאלה ואח"כ נתחרטו מהטובה שעשו וחזרו ללוקחם ולהשתעבד בהם, וגם זה עזר כי עליו נשבע השם בזרוע לרעתם קדשו להביא עליהם הדבר הרעב והחרב מהכשדיים, וכמו שיתבאר בפסוקים:

הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בשנה העשירית לצדקיהו וכו' עד ואתפלל אל ה' אחרי תתי. סיפר הנביא שבאה לו נבואה מאת השם ובמצותו על ידי המלאך הדובר בו והיה זה בשנה העשירית למלכות צדקיהו, (ב) ומכאן ידע שכבר היה חיל בבל צרים על ירושלם כי שתי שנים התמיד שם המצור ובשנה הג' נלכדה והיה אז ירמיהו אסור בחצר המטרה ר"ל בחצר שהיו שם שומרים את האסורים, כי מטרה הוא לשון שמירה כמו הינטור לעולם, ותרגם ויאסוף אותם אל משמר (בראשית מב, יז) לבית מטרא, (ג) והיתה מאסר ירמיהו במצות המלך מפני שניבא שתנתן ירושלם ביד מלך בבל, (ד) ושצדקיהו המלך לא ימלט ממנו כי עיניו את עיני מלך בבל תראינה ופיו ידבר עם פיו והיה זה כשדיבר אותו משפטים, (ה) ושהוא יוליכהו גולה ושבוי אל בבל, ואמר ששם יהיה עד פקדי אותו והפקידה היא באמת המות כמו שפירשה שהיא פקודת כל חי כמ"ש אם כמות כל האדם ימותון אלה ופקודת כל האדם יפקד עליהם (במדבר טז, כט). והרד"ק פירש עד פקדי אותו שאקח נקמתו, ואינו נכון לפי שקודם הנקמה מבבל שהיתה במות

בלשצר כבר היה מת צדקיהו בימי אויל מרודך, ואם אמרו על גופו של צדקיה הנה גם אחרי הנקמה עד היום הזה היה שם.

פסוק ו

ואמנם אומרו ויאמר ירמיהו היה דבר ה' אלי לאמר הוא חוזר למעלה שזהו הדבר אשר היה אל ירמיהו בשנה העשירית, ובעבור שארכו הדברים בספור המצור לכן ירמיהו הוצרך לומר היה דבר ה' אלי לאמר, וענין ויאמר ירמיהו הוא שכאשר באתהו הנבואה הזאת מענין חנמאל אמרה אל אנשי המשמר בחצר המטרה כדי שידעו ויראו בעיניה' איך התאמתה נבואתו ושלא יפול מכל דבריו ארצה, (ז) והיה ענין נבואתו שחנמאל בן דודו יבוא אליו לאמור לו קנה לך את שדי אשר בענתות, ושלא יהיה זה מאהבתו אותו אלא מפני שלו משפט הגאולה לקנות ראשונה, ואומרו כי לך משפט הגאולה וכו' הוא אצלי מאמר השם רוצה לומר אני סבבתי שיבוא לך חנמאל לדרוש זה לפי שלך משפט הגאולה וכאילו אמר לו שיקנה השדה כי אליו יאתה במשפט, (ח) ומיד אח"ז בא חנמאל אל חצר המטרה ואמר לירמיהו שיקנה שדהו כאשר דבר אליו האלקים, ואמנם אומרו ואדע כי דבר ה' הוא אין ענינו שבא דבר ה' אל חנמאל לעשות זה כי חנמאל לא היה נביא השם ולא גם כן שהיה ירמיהו בראשונה מסופק בנבואה שבאתהו על זה אם היתה נבואה אם לא ושעתה נתאמת אצלו כי דבר ה' הוא, כי הנה הנביאים לא היו מסופקים בנבואתם והנבואה תודיעם שהיא נבואה בחוזק הרגשה כמו שכתבתי בפירוש הנביא אשר אתו חלום וכו', אבל פירוש הפסוק הנה הוא שבעבור שלא זכר הנביא בספור הענין שצוהו השם שיקנה השדה אבל א"ל בלבד שיבא לו חנמאל לבקש ממנו הדבר הזה כי לו משפט הגאולה ולא היה זה צווי ברור, לכן אמר כאן ואדע כי דבר ה' הוא רוצה לומר אני ידעתי מאופן הנבואה שהגיעה לי כי דבר ה' הוא ר"ל שאקנה את השדה וכי הוא יתברך העיר את רוח חנמאל לזה כדי שאני אקנה את השדה ויהיה לאות ולמופת לבני יהודה שעוד יקנו שדות וכרמים בארצם עם היות חיל הכשדיים צרים עליהם וילכדום, וכן אמר הוא בתפלתו ואתה אמרת אלי אדני ה' קנה לך השדה בכסף וגומר שגילה בזה שהוא צוה בנבואתו לקנותו ואין זה אלא כמ"ש כי לך משפט הגאולה לקנות ולזה אמר אחריו ואדע כי דבר ה' הוא, (ט) ואקנה את השדה וששקל לו את הכסף שהתנה עמו שבעה שקלי' ועשרה הכסף וכבר כתבו חכמים ז"ל שהיו השקלים האלה מנים והכסף הוא סלעים, וכן ת"י שבעה מנין ועשר סלעין דכסף, ובדברי חז"ל (בכורות נ, א) אמר רבי חנינא כל כסף האמור בתורה סתם סלעין בנביאים ליטרין בכתובים קנטרין חוץ משל עפרון שהם קנטרין.

פסוק י

וזכר הנביא שעשה בקנין השדה כל החזוקים הראוים לעשות אם הכתיבה בשטר המקח ואם החתימה שחתם עדות העדים שעשה המקנה בפני עדים שזימן לכך והעידו על המקנה וגם כן על משקל הכסף ולזה חזר לומר ואשקול הכסף במאזנים רוצה לומר בפני העדים (יא) וסיפר שלקח את ספר המקנה את החתום המצוה והחוקים ואת הגלוי שהם ג' ספרים. האחד, הוא ספר המקנה והוא ספר הכתוב בו המכירה שעשה חנמאל לירמיהו ולכן נקרא ספר המקנה, והספר הזה לא היה בו אלא כתיבת חנמאל מהמכירה שהיה עושה לירמיהו. והספר הב' הזה היה, המצוה והחוקים שהם תנאי המכירה כמו מספר שני תבואות שהוא מצוה שבתורה והמנהגים שבזמן ההוא היו נוהגים במכירות וחתום בעדים. והספר הג' הוא, הגלוי רוצה לומר ספר אחד שהיה ביד הקונה מוכן להראותו לכל אדם כדי שיכירו וידעו שהשדה שלו ושלא יצטרך להראות ספר המקנה שהוא חתום ולא התנאים. והרד"ק כתב בשם אביו שהיה הגלוי ספר שכתב בו שגלה אזן שאר הגואלים אם ירצו לקנות כמו שעשה בועז, (יב) האמנם אמר שנתן את ספר המקנה אל ברוך לעיני חנמאל ולעיני העדים הכותבים בספר המקנה ולא זכר שנתן לו שאר הספרים ספר החוקים ספר הגלוי לפי' המפרשים מפני שהיה ספר המקנה הוא העיקר בענין ההמשל והרמז הזה, ויותר נכון לפרש שאמר ואתן את הספר על ספר המצוה והחקים ועל ספר הגלוי שעל כל אחד מהם אמר הספר בה"א הידיעה, ועל הספר האחר מהמכירה אמר המקנה, ונזכרו כולם אם כן בכתוב הזה. והנה חנמאל שזכר כאן בשם דודו אפשר שהיה בן דודו ונקרא אצלו דודו כמו שנאמר באברהם עם לוט וישמע אברם כי נשבה אחיו (בראשית יד, יד) והוא היה בן אחיו, והרד"ק כתב שהיה זה חנמאל אחר שהיה דודו לא אותו שמכר את השדה שהוא היה בן דודו, ורש"י כתב שהיה דודו מצד אחד ובן דודו מצד אחר והותרה השאלה האחת. ולפי שכל ג' הספרים הנז' נתן ירמיהו לברוך (יג, יד) לכן א"ל בשם ה' אלהי ישראל כי הרמז הזה על ישראל הוא לקוח וגו', וזכר שלשתם ספר המקנה ואת החתו' והוא המצוה והחוקים שזכר למעלה, ואת ספר הגלוי שהוא הג', וצוהו שיתן את ג' הספרים ההם בכלי חרש למען יעמדו ימים רבים ולא יתעפשו בהיותם תחת הארץ, (טו) והיה זה רמז ובטחון גדול שעוד יקנו בני יהודה בתים ושדות וכרמים בארץ הזאת ומזה תדע שלא היה ענין המכירה הזאת להודיע לנביא שבמהרה ישובו לירושלם מגלות בבל וישוב השדה לידו על פי מכירתו כי הנה לא הבטיחו הש"י על זה ולא הודיעו שישוב השדה לידו עוד, ולא חזר ירמיהו לירושלם ולא חזר השדה ההוא לידו וגם לא לידי יורשיו כי עולי בבל זכו בארץ ולא יירשוה הבעלי'

הראשונים, גם לא יאמר על ההחזרה מגלות בבל שהיתה למ"ט שנה למען יעמדו ימים רבים, אבל היה הרמז הזה כולו על הגאולה העתידה שישוב ישראל ויהודה על ארצותם ויקנו בתים ושדות וכרמים, והנה היה מצדקת ירמיהו שנזדרז להוציא את כספו ולאבדו בתתו אותו בשדה שלא יזכה בו עוד כדי לעשות הרמז ההוא לתקות ישראל:

פסוק טז

ואתפלל אל ה' אחרי תתי את ספר המקנה וגומר עד ויהי דבר ה' אל ירמיהו וגו'. סיפר הנביא שהתפלל אל השם הנכבד ואמר שהיה זה אחרי תתו את ספר המקנה שהוא היה העיקר אל ברוך בן נריה להגיד שלא עשה תפלתו קודם שיקנה השדה כדי להמלט מקנות אותו ומתת הכסף בעדו, כי הוא בצדקתו עשה כל מה שצוהו השם לא עבר ממצותו ולא שכח והוציא הכסף מידו והשליכו לאבדון בתתו אותו תחת השדה שידע שלא יזכה בו, אבל היתה תפלתו אחרי הקניה ומשקל הכסף ותתו ספר המקנה אל ברוך אז התפלל לאלהיו שהוא ברחמיו וברוב חסדיו ישיבהו יעוד טוב על ענין ישראל כי זה היה תכלית תפלתו, והתבונן בדברי תפלתו כי הוא רצה לומר שהקב"ה בצואתו אותו שיקנה השדה בהיות חיל הכשדים על ירושלם לא ימלט כפי החלוקה מהיות על אחת ששת סבות וכולן לא יצדקו בחיקו יתברך, ויקשה אם כן למה צוהו שיקנה השדה.

הסבה הראשונה, אם לא ידע יתברך שהכשדים צרים על ירושלם והסוללות באו על העיר ללכדה ולכן מפני העדר הידיעה היה מצוה אותו בקנין השדה וכנגד זה אמר (יז) אהה ה' אלקים הנה אתה עשית את השמים ואת הארץ בכחך הגדול ובזרוע' הנטויה לא יפלא ממך כל דבר רוצה לומר א"א ליחס בזה העדר ידיעתך כי אתה בראת העליונים והתחתונים ואם המערכות השממיות חייבו זה אתה ידעתו כי אתה בראת את השמים ואת רשעת הכשדים אתה ידעת גם כן זה כי אתה עשית את הארץ ואיך יתעלם ויתכסה ממך דבר מזה המצור זה באמת בלתי אפשר.

והסבה הב', אם נאמר שבדרך חסד שב אפך מהעם הזה ומפני חסדיך וזכות אבותם שאתה זוכר להם תשא בעד חטאתם, אבל גם זה בלתי אפשר לפי שכמו שאתה (יח) עושה חסד לאלפים כן אתה משלם עון אבות אל חיק בניהם אחריהם והוא כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם כמ"ש הכתוב לשונאי (שמות כ, ה) ואיך אם כן לא תעניש את העם הזה שאחזו בע"ז שהיו עובדים אבותיהם ופשעו נגדך המה ואבותיהם.

והסבה הג', אם ניחס אליך העדר היכולת ולכן לא תוכל להרע להם אבל זה גם כן בלתי אפשר כי אתה האל הגדול הגבור ה' צבאות שמו רוצה לומר צבאות מעלה וצבאות מטה כולם עבדיך ואתה יכול עליהם יכולת בב"ת.

והסבה הד', אולי ניחס זה להעדר ההשגחה שתמאס מעשה בני אדם ולא תחוש להשגיח בהם ולכן ימלט העם הזה מעונשך, אבל גם זה בלתי אפשר כי אתה (יט) גדול העצה ורב העליליה ר"ל גדול הידיעה שהיא העצה וגדול היכולת בפעולות רב העליליה לא כמו שיקרה בבני אדם שיש מהם בעלי שכל והם מתרשלים בפעולות, אבל עיניך והשגחתך פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש ואיש בפרטיותו כדרכיו ולא לבד כדרכיו שילך בהם אבל גם כן כפרי מעלליו והוא הפרי הנמשך מדרכיו שעליו גם כן תדינהו.

והסבה הה', הוא אם אולי כפי דרך הטבע והמערכה השממיית אין הזמן הזה ראוי לחרבנם ולכן תתרשל מהם כדי שלא תעשה אותות ומופתים להענישם, אבל גם זה אינו כן כי אתה (כ) שמת אותות ומופתים בארץ מצרים עד היום הזה רוצה לומר שהם נזכרים עד היום הזה, והענשת המצריים אם כן בדרך נס מבלי טבע ולא מערכה מחייבת אותו, וכן פעמים רבים תעשה זה בישראל ובאדם רוצה לומר שתעניש אותם בדרך טבע פלא לא בדרך טבע המערכה, עד שבעבור זה תעשה לך שם כיום הזה כי השם יעשה מופתים לא הדבר הטבעי וכמאמר המשורר פלאות עדותיך ע"כ נצרתם נפשי (תהלים קיט, קכט). ובמדרש דרשו ובישראל ובאדם גם כן על נסי מצרים בישראל ובמצרים עשית מופתים כאחד לזה לטוב ולזה לרע שנאמר ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה אותו מזל ששמש חשך למצרים שמש אור לישראל, וי"ת ולישראל עבדת פרישן בגו בני אינשא.

והסבה הו', אם אולי אינו משורת הדין שתחריב ירושלם ויגלו בני יהודה ולכן לא יצלח מלך בבל נגדם ותהיה קניית השדה טובה (כא) אבל גם זאת לא תצדק לפי שאתה הוצאת את עמך את ישראל מארץ מצרים באותות ומופתים וגומר, (כב) ותתן להם את הארץ הזאת וגומר, (כג) ויבאו וירשו אותה ולא שמעו בקולך ובתורתך לא הלכו את כל אשר צוית להם לעשות לא עשו ולכן הוא משורת הדין ויושר הצדק שתקרא אותם את כל הרעה הזאת, (כד) עד שמפני היות הדין כן הנה הסוללות באו העיר ללוכדה והעיר ירושלם כאלו היא כבר ניתנה ביד הכשדים הנלחמים עליה לפי שלא יוכלו אנשי ירושל' לסבול החרב הרעב והדבר ואשר דברת היה כי אתה יעדת להם כל זה, ואחרי שאין אחד מכל הסבות האלה עומדת צודקת למלטם ולהצילם מיד הכשדים (כה) למה זה אתה ה' אלקי אמרת לי קנה לך השדה בכסף רוצה לומר שפזרתי את כספי ללא הועיל, ועוד שצוית אותי להעד עדים והעיר ניתנה ביד הכשדים ולא ישארו פה העדים ומה יועיל עדותם, זהו היה תכלית תפילת הנביא להשם יתברך שיודיעהו סבת וצורך הצוואה הזאת מקנין השדה והעדת העדים אחרי שעתידים הם ללכת בגולה ולא יהיה להם שדה

וכרם. הנה התבארו פסוקי התפלה הזאת ושהיו נאותים לענין שאלתו. והותרה בזה השאלה השנית:

פסוק כו

ויהי דבר ה' אל ירמיהו לאמר הנה אני אלקי כל בשר וגומר עד ויהי דבר ה' אל ירמיהו שנית. השיב הש"י לתפלת הנביא (כז) אל תחשוב שמפני רוממות מעלתי לא תפול ידיעתי בעניני בני אדם או שלא אשגיח בהם מפני מיאוס כמאמר הפושעים עזב ה' את הארץ אין הדבר כן כי אני אלקי כל בשר ולזה לא יתכן שיפלא ויעלם ממני שום דבר מהם, וידעתי שהעיר תנתן ביד הכשדים כי לא שב אפי מהם מפני שרבו עונותיהם להכעיסני, אבל אמרתי קנה לך השדה להיות להם נחמה ופתח תקוה שישובו מהגלות ויקנו בתים ושדות בארץ הזאת, זהו כללות תשובת השם.

פסוק כח

והוא אומרו הנני נותן את העיר הזאת ביד הכשדים וגומר, (כט) והציתו את העיר הזאת באש ושרפוה ואת הבתים אשר קטרו על גגותיהם לבעל וגומר שהם בית המלך והשרים, וכן נאמר בספור המעשה וכל בית גדול שרף באש כי באותם הבתים הגדולים לפי שהיו גבוהים היו מקטרים על גגותיהם לבעל שהוא השמש, וכן היו בהם מנסכים נסכים לאלהים אחרים והיו עושים כל זה למען הכעיסני, וכדי להגדיל חטאתם שיתפס עם בני ישראל מלכות אפרים באמרו (ל) כי היו בני ישראל ובני יהודה אך רוצה לומר באמת עושים הרע בעיני מנעוריהם, ואמר נעוריהם על זמן השופטים קודם מלוך מלך בתוכם, או אמר מנעוריהם על הזמן שהיו עבדים במצרים שהיו עובדים שם ע"ז כמו שזכר יחזקאל, ולפי שזכר יחד בני ישראל ובני יהודה שב לבאר חטאת כל אחד מהם בפני עצמו ואמר על מלכות ישראל כי הוא החל ראשונה בע"ז כי בני ישראל אך מכעיסים אותי במעשה ידיהם רוצה לומר עם בני ישראל באמת הם היו מכעיסים אותי במעשה ידיהם שהם צלמיהם ופסיליהם, (לא) וכנגד בני יהודה אמר כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת וגומר, וענין המאמר הזה מתמיה מאד איך אמר שעל אפו ועל חמתו היתה ירושלם מן היום שנבנית עד שנחרבה, והנה המשורר אמר אוהב ה' שערי ציון (תהלים פז, ב), ומשה רבינו אמר על כל ארץ ישראל ארץ אשר ה' אלקיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלקיך בה (דברים יא, יב), והמפרשים פירשו על אפי ועל חמתי היתה קימת העיר הזאת, ואינו נכון כי יחסר בכתוב מאמר היתה קימת, גם שגם זה המאמר עם התיקון שתיקנו בו יקשה מאד לפי שאם היה קיומה על אפו וחמתו איך נתקיימה, ואחרים פירשו למן היום אשר בנו אותה על ימי שלמה שבנה הבית שאז החלו לזבוח בבמות

ונשי שלמה עובדות לאלהים אחרים, וגם זה אינו נכון כי אין הכתוב מדבר מהבית כי אם מהעיר ולא מצאנו ששלמה בנה את עיר ירושלם.
אבל פירוש הפסוק הזה לדעתי הוא בהפך ממה שחשבו המפרשי', והוא שהודיע השם לנביא שירושלם למן היום שנבנית על ידי דוד המלך עליו השלום היתה מיוחדת להנהגת השם יתברך והשגחתו והיו עיניו ולבו בה כל הימים, ולכן כאשר היתה ההכרח מפני רשעת העם היושב בה להחריבה היה חרבנה על אפו ועל חמתו של הקדוש ברוך הוא, כי הנה להיות רעת בני יהודה רבה מאד מפני רשעתם הוצרך יתברך להסיר את ירושלם מעל פני השגחתו ושמירתו העליונה וההסרה ההיא מעל פניו היא היתה על אפו ועל חמתו, וזה שאמר כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת למן היום אשר בנו אותה שהוא בימי דוד שבנה את ציון וחומות ירושלם, וביאר מה היה על אפו ועל חמתו באומרו להסירה מעל פני, (לב) על כל רעת בני ישראל ובני יהודה וגומר כי ההסרה הזאת מפני רשעתם היתה על אפו ועל חמתו אלא ששורת הדין ומשפט אלקי הארץ חייבו וזהו פירוש הפסוק הזה על בוריו. והותרה בזה השאלה השלישית:

פסוק לג

וזכר עוד מרשעתם שפנו אליו עורף ולא פנים ולא קיבלו למודו ומוסרו, (לד) אבל בהפך ששמו שקוציהם בבית וגו' ואמר זה על אחז ומנשה, (לה) וכן בעבודת המולך בגיא בן הנום, והתבונן שתמיד כשיזכור העבודה הארור' ההיא אומר השם אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי וכן הוא בדברי ירמיהו ג' פעמים, וכבר פירשתי ענינו למעלה והכלל הוא שרשעי הדור היו אומרים שהיתה העבוד' ההיא טהורה ומקודשת ויעשו עליה טענה ממה שצוה יתברך לאברהם שיעשה עולה מיצחק בנו, ויפרשו על זה גם כן אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א, ב) שמעצמם יעשו קרבן, ולכן לבטל המחשבה הזאת הכוזבת אמר יתברך תמיד בזכרון זאת העבודה אשר לא צויתי רוצה לומר בתורה לעשות קרבן מעצמם ולא עלתה על לבי בעקידת יצחק שישרף על גבי המזבח אבל היו מכוונים הרשעים רשעי הדור בדבריהם למען החטיא את יהודה, הנה אם כן ביאר רשעת בני ישראל ואחר כך רשעת בני יהודה, (לו) ולפי שבני יהודה המאמינים בדברי הנביא היו אומרים שכבר ניתנה ירושלם אל נבוכד נצר מתנה מוחלטת לכן אמר השם אל תחשבו כזאת כי הנה העיר אשר אתם אומרים ניתנה ביד מלך בבל לא תתמיד רעתה לנצח נצחים, (לז) כי כבר יבוא זמן אשר אקבץ את עמי ואמר הנני מקבצם בלשון רבים רומז לבני ישראל ובני יהודה שזכר למעלה שיקבצם מכל הארצות אשר הדחתים שם מתוך אפי וחמתי וקצפי הגדול, כי הוא אמר באפי על גלות השבטים שהגלה מלך אשור

ואמר ובחמתי על חרבן ירושלם שהחריב מלך בבל ואמר ובקצף גדול על חרבן בית שני והגלות הגדול הזה אשר אנחנו בו, ועל כולם אמר והשבותים אל המקום ירושלם כי כולם יעלו שמה לבית ה' כימי עולם וכשנים קדמוניות כימי דוד ושלמה והושבתים לבטח על אדמתם ולא ילכו עוד בגלות אחר, (לח) לפי שהם יהיו לי לעם קדוש ואני אהיה להם לאלקים (לט) ולא ישובו לחטוא כי אתן להם לב אחד ודרך אחד כי עם היות לבבות בני אדם מתחלפים זה מזה ביצריהם ותאותיהם הנה בענין יראתם אותי והכנעם לפני יהיה להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל הימים, ויהיה זה באמצעות האותות והמופתים שיעשה לעיניהם שהנה יתפעלו מהם בנפשותם התפעלות נפלא וכ"ש בראותם הפליאה העצומ' מתחיית המתים שמפני זה יהיה להם לב אחד ודרך אחד ליראה מלפניו ויהיה זה לטוב להם ולבניהם אחריהם כל הימים, (מ) לפי שבהיותם טובים וישרים בלבותם אכרות להם ברית עולם, או אמר ברית עולם ברית שיתמיד עד סוף העולם כדעתם ז"ל בהפסדו ויהיה הברית שלא אשוב מאחריהם מלהטיבי אותם כי לא אסתיר עוד פני מהם והם גם כן ישמרו בריתי כשתהי' תמיד יראתי בלבב' לבלתי סור מעלי.

פסוק מא

ובמקום שעתה הסירותי את ישראל מעל פני באף ובחמה אז יהיה בהפך כי אשוש עליהם להטיב אותם וכמו שאמר משה רבינו עליו השלום (דברים ל, ט) כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב, והנה הגאולה המיועדת פה היא העתידה להיות בקבוץ גליות לא פקידת בבל כי לא נתקיימו בה הייעודים האלה ולזה אמר ונטעתים בארץ הזאת בכל לבי ובכל נפשי רוצה לומר בשאר הפעמים שבאו לארץ בל נטעו בל שרשו לפי שגלו ממנה אמנם בגאולה העתידה ההיא תהיה ישיבתם עליה נטיעה קיימת לפי שלא יסחו עוד ממנה וזהו בכל לבבי ובכל נפשי.

וכבר שיערו המפרשים שהיתה הפרשה הזאת עתידה לקבוץ גליות, (מב) אבל חשבו שהפרשה של אחריה כי כה אמר ה' כאשר הבאתי וגומר היתה על פקידת בבל, ואינו נכון אצלי לפי שאיך יתכן שיהיה מיעד ראשונה לזמן רחוק וישוב אחר כך ליעד לזמן קרוב אף כי פסוקי הפרשה מורים שאינם אלא חזוק וקיום ליעוד הקודם, ולכן יתכן לפרשה גם כן על העתיד שהיה כנתינת טעם ליעוד אשר למעלה יאמר ואל תתמהו מהיעוד הזה אשר אמרתי כי כה אמר ה' כאשר הבאתי אל העם הזה את כל הרעה הגדולה הזאת רוצה לומר מגלות השבטים על ידי סנחריב וגלות בני יהודה על ידי נבוכדנצר כן אנכי מביא עליהם את כל הטובה אשר אנכי דובר עליהם והיא אשר זכר למעלה בפרשה, (מג) ונקנה השדה רוצה לומר ואז בארץ הזאת יקנו שדות ולא כמו

שאתם אומרים שתמיד תהיה שממה מאין אדם ובהמה לפי שהכל ניתן ביד הכשדים, (מד) ולא שדה א' בלבד אבל שדות רבים בכסף יקנו וכתוב בספר וחתום והעד עדים בארץ בנימין וסביבי ירושלם וערי יהודה כמו שעשה ירמיהו. ומפני שראו המפרשים שזכר כאן ארץ בנימין וסביבי ירושלם וערי יהודה ובערי השפלה ובערי הנגב שהם כולם ארצות מארץ יהודה כמו שנזכר בספר יהושע, לכן חשבו שהיתה הנבואה הזאת לזמן שתשוב בגלות בבל לע' שנה, ואין הדבר כן כי הנה אמר לו בערי יהודה ובנימין לפי ששם היה מנבא ושם נעשה הרמז מקניית השדה מחנמאל, אבל הייעוד כולל הוא וקשור עם מה שלמעלה ובזה נשלמה תשובת הש"י לנביא על תפלתו מענין השדה שהיה לרמוז על העתיד והותרה בזה השאלה הד': ואם עכ"פ תאמר שהנבואה האחרונה הזאת היא על בית שני יהיה ענין סגנון הפרשיו' כי כאשר ניבא על הגאול' העתידה זכר שקודם אליה לימים מועטים תהיה פקידות גלות אבל שלא יהיה כ"א בארץ יהודה וארץ בנימין ובזה גילה שי' השבטים לא ישובו לבית ב' כ"א גלו' יהודה ובנימין מגלות נבוכדנצר בלבד:

פרק לג

פסוק א

ויהי דבר יהו - ה אל ירמיהו שנית וגומר עד הנה ימים באים נאם ה': בעבור שלמעלה זכר נבואה גדולה על קבוץ גליות והגאולה הכוללת העתידה להיות ועתה באתהו נבואה אחרת גם כן על הגאולה העתידה ההיא לכן אמר ויהי דבר ה' אל ירמיהו שנית רוצה לומר שנית על הגאולה העתידה, ואם נאמר שהפסיק ביניהם בנבואת פקידת בבל בפרשה כאשר הבאתי אל העם הזה הוצרך הכתוב לומר בנבואה הזאת שיזכור שנית שהוא כאומר על הגאולה אשר תהיה לא על הראשונה שישובו מבבל אלא מהגאולה השנית שיגאלו בקץ הימים והותרה בזה השאלה החמשית: ואמר עודנו עצור בחצר המטרה להודיע שהיה ענינו רמז לענין האומ' כי כמו שהיה ירמיהו עצור ואסור בחצר המטרה ימים רבים ושמה באו לו נבואות שתי הגאולות הפרטי מבבל והכוללת מקבוץ גליות כן ישראל יהיו עצורים ואסורים בגלותם זמן רב ויהיו במאסרם וגלותם כמטרה לחץ לכל האויבים ועליהם תבא הגאולה הפרטית מבבל וכוללת הקבוץ הגליות (ב) ואמר לו יתברך בעד שתיהן כה אמר ה' עושה ה' יוצר אותה רוצה לומר שפקידת בבל ה' הוא עושה כי לא יעשה אותה כורש אלא הש"י שהעיר את רוחו, וכנגד הגאולה העתידה אמר ה' יוצר אותה מלשון יוצר אור כי אז עליהם יזרח השם, ולפי שהגאולה ההיא תצטרך אל הכנות רבות לכן אמר להביאה ה' שמו כי הוא המהוה האמתי הדברים הנפלאים,

(ג) ועליה אמר לירמיהו קרא אלי ואענך ואגידה לך גדולות ובצורות שלא ידעתם רוצה לומר אתה ירמיהו אינך רוצה להתפלל אלא על בני דורך ועל גלות בבל להיותו בימיך ואני צויתיך שלא תתפלל עליהם, אמנם על הגאולה העתידה קרא אלי ואענך בשורות טובות ונחמות שהם גדולות ובצורות כלומר חזקות ולפי שלא היה על פקידת בבל לכן אמר לו ולא ידעתם.

פסוק ד

כי כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל כי נקרא עדיין שמו על ישראל לפי שעוד ישובו ליראתו ולעבודתו, וזכר ראשונה ענין ירושלם כי הוא היה הראש וזהו על בתי העיר הזאת רוצה לומר מהשרים ועל בתי מלכי יהודה הנתוצים שנשרפו באש, ואומרו אל הסוללות ואל החרב (ה) באים להלחם את הכשדים ולמלאם את פגרי האדם אשר הכיתי ונבוכו המפרשים בפירושו מאד ופירשו אל הסוללות ואל החרב בסוללות ובחרב שלפי שאנשי ירושלם באו להלחם את הכשדים ולא פתחו להם לכן התחזקו הכשדים והכו הבתים בסוללות ובחרב ויושבי הבתים גרמו למלאת את הבתים מפגרי האדם שהם בני יהודה. ואתה רואה כמה מהדוחקים והחסרונות בכתוב יסבול הפירוש הזה, ולי נראה לפרשו באחד משני דרכים. האחד, הוא שהפסוק הזה כולו הוא יעוד רע יאמר שהשם גזר על בתי העיר הזאת ועל בתי מלכי יהודה שיהיו נתוצים ועד"מ ומליצה אמר וצוה השם אל הסוללות ואל החרב הבאים מבבל להלחם עם הכשדים על ירושלם כי הוא יתברך צוה ואמר לסוללות ולחרב ההם שינתצו בתי המלכים והשרים, וגם כן צוה לסוללות ולחרב למלאם רוצה לומר לבתים הנזכרים מפגרי האדם אשר הכיתי באפי והם בני יהודה וירושלם, ויהיה את הכשדים כמו עם הכשדים, וכן את יעקב איש וביתו באו (שמות א, א) עם יעקב. והדרך הב' בפירוש זה הפסוק הוא, שיהיה הפסוק הזה כולו נחמה, וענינו שאמר השם על בתי העיר הזאת רוצה לומר בעבור בתי העיר הזאת ובתי מלכי יהודה שנתצו הכשדי' אמר השם אל הסוללות ואל החרב של פרס ומדי שיבואו להלחם אל הכשדים לתת נקמת ה' בבבל, לפי שנתצו הבבליים הבתים בירושלם ושאותם הסוללות והחרב הבאים להלחם על הכשדים ימלאו רוצה לומר ערי הכשדים את פגרי האדם והם הכשדים שהרגו פרס ומדי, ועליהם אמר אשר אנכי הכיתי באפי ובחמתי לפי שאנכי קצפתי מעט והכשדיים עזרו לרעה בחרבן ירושלם ולכן יהיה ענשם מדה כנגד מדה שסוללות פרס ומדי יתצו ערי הכשדים כנגד מה שעשו הכשדים בירושלם בסוללותיהם ושיבא על הכשדיים חרב פרס ומדי וימלא עריהם מפגריהם בעבור מה שמלאו הם בתי ירושלם מפגרי היהודים, וזה פי' נכון מתישב על המלות, וזה נחמה רבה שיתן השם לערי

יהודה נקמה מאויביהם ואומרו אשר הסתרתי פני מהעיר וגומר ענינו ואמנם במקום שבזמן החטאים הסתרתי פני מהם (ו) אעלה להם ארוכה ומרפא לצרותיהם בזמן ההוא, ואמר כנגד ירושלם וכנגד הגולים ורפאתים וגליתי להם עתרת שלום כי בעבור שהיה קץ הגאולה מכוסה אמר שבזמנה יגלה להם אותו, וכן אמר דניאל (דניאל יב, ט) כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ מכלל שלעת קץ יגלה, ועתרת הוא לשון רבוי רוצה לומר רוב שלום ואמת שיהיה ביניהם.

אבל לא יהיה כפקידת בית שני ששבו לירושלם מבני יהודה ובנימן בלבד (ז) כי בגאולה העתידה והשבותי את שבות יהודה ואת שבות ישראל שהם עשרת השבטים יחד ובניתים כבראשונה רוצה לומר כימי דוד ושלמה, (ח) ואם עתה בחרבנם נתחייבו גלות על כל רשעתם הנה בזמן ההוא לא יהיה כן כי אטהרם מכל עונם וגומר, וזכר בזה חטאת ועון ופשע שלשת מיני העבירות שמכולם יטהרם, (ט) ואם בעת חרבנם היו ישראל דואגים בתולותיה נוגות והיא מר לה (איכה א, ד) הנה אז לא יהיה כן כי יהיו לשם ששון לתהילה ולתפארת לכל גויי הארץ וגומר, וגם הנגאלים עצמם לא יחטאו עוד כי יפחדו מחטוא באופן שלא יאבדו הטובה והשלום אשר יתן השם להם, וכמו שאמר הושע (הושע ג, ה) ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים כי הפחד על הטובה הוא שלא תבוא לידי אבדון, ואם עתה ירושל' בכה תבכה מאין הפוגות (יא) הנה אז לא יהיה כן כי ישמע במקום הזה קול שמחה קול חתן וקול כלה שיעשו בארצותם חופות חתנים ובפרט ישמע קול הודאה שיאמרו כולם הודו את ה' צבאות כי טוב רוצה לומר שקבץ צבאות ישראל ויהודה ולכן יביאו תודה בית ה' לפי שאשיב את שבות הארץ כבראשונה אמר ה', (יב) וכמו שבזמן החרבן נעדרו מן הארץ האדם והבהמה ככה בזמן הגאולה בשוב העם יתרבו הבהמות ועל זה אמר כה אמר ה' צבאות עוד יהיה במקו' הזה שהוא עתה חרב מאין אד' ומאין בהמה שהוא ירושלם וכל עריו נוה רועים מרביצים צאן עד שתמלא כל הארץ מהם, (יג) בערי ההר שהם המקומות הגבוהים, ובערי השפלה שהם המקומות השפלים, ויתרבה הצאן והבקר כל כך עד שלא יוכל בעל הצאן למנות את צאנו ויצוה מונה אחר למנותם ועל זה אמר עוד תעבורנה הצאן על ידי מונה, ואפשר לומר שאמר זה על העם שיתרבו מאד ויתן השם עליהם רועה שלא יפזר את הצאן כמו שעשו מלכי ישראל ויהודה אבל יהיה רועה נאמן ומונה אותם כדי שלא יאבד צאן מהעדר, ועל המלך הצדיק אמר עוד תעבורנה הצאן על ידי מונה ולכן סמך לזה ייעוד מלך שיקים השם להם מבית דוד וזרעו שהוא יהיה המונה:

פסוק יד

הנה ימים באים נאם ה' והקימותי את דברי הטוב וכו' עד הדבר אשר היה אל ירמיהו יאמר שבימים ההם שיקים ה' את דברו הטוב אשר דיבר להשיב שבות ישראל ושבות יהודה, (טו) אז יצמיח לדוד צמח צדיק וכבר ניבא זה עצמו ירמיהו למעלה האמנם אמר שם צמח צדיק וכאן אומר צמח צדקה, והענין אחד שתהיה הצדקה והיושר בלבו ותבונתו גם שהוא יעשה משפט וצדקה בארץ ולכן ראוי שתקרא צמח צדקה, ובעבור שהוא יהיה מבית דוד ממלכות יהודה ומיושבי ירושלם (טז) לכן אמר כנגדם בפרט בימיו תושע יהודה וירושלם תשכון לבטח, ואומרו וזה שמו אשר יקרא לה ה' צדקנו אפשר לפרשו על ירושלם וכמו שאמר יחזקאל (יחזקאל מח, לה) ושם העיר מיום השם שמה כי מפני שצדק ילין בה מאת השם לכן תקרא העיר ה' צדקנו. והיותר נכון בפירושו הוא כמו שפירשתיו למעלה שבעבור שאמר אצמיח לדוד צמח צדק' שאמר צדקה בלשון נקבה כנגד ירושלם כאילו אמר צמח ירושלם שהיא צדקה לכן אמר הנביא וזה השם רוצה לומר צדקה אשר יקרא לה לירושלם ה' צדקנו כי הוא יתברך יקרא את ירושלם בזה השם צדקה לפי שיתמיד בה משפט וצדקה תמיד, ולפי שייחס מלך המשיח לירושלם ולבני יהודה כמו שאמר בימיו תושע יהודה וירושלם תשכון לבטח חשש אולי יחשוב השומע שיהיה מלך המשיח מולך על בני יהודה ולא על בית ישראל ולכן אמר בסמוך (יז) כי כה אמר השם לא יכרת לדוד איש יושב על כסא בית ישראל כי כמו שימלוך על יהודה ימלוך על ישראל, ואתה תדע שהיו בישראל שני השתלשליות אחד מהמלכים שהיו כולם נמשכים מזרע דוד והשני מהכהנים שהיו כולם מזרע אהרן, והנה כשנחלקו המלכיות ומלך ירבעם על ישראל שלא היה מזרע דוד ולא מזרע יהודה כי אם משבט אפרים בראותו שנפסק ההשתלשלות הראשון (יח) עשה להפסיק גם כן ההשתלשלות השני ועשה כהנים מקצה העם משאר השבטים שלא היו משבט לוי ולא מזרע אהרן, ומפני זה ייעד במקום הזה על שני ההשתלשליות באומרו לא יכרת לדוד איש יושב על כסא בית ישראל רוצה לומר שלא תכלה משפחתו לשתבוא המלוכה לזרע אחר וגם לא יכלה זרעו בנקבה כענין בנות צלפחד כי תמיד לא יכרת לו איש רוצה לומר זכר והוא ישב על כסא בית ישראל כל השנים עשר שבטים יחד, וכן לא יכרת לכהנים הלוים רוצה לומר לכהנים שהם משבט לוי איש שיהיה מעלה עולה וכו' כי ישובו שני ההשתלשליות למעמדן הראשון.

פסוק יט

וכדי לחזק זה עוד באה לירמיהו נבואה אחרת לאמר (כ) אם תפרו את בריתי היום ואת בריתי הלילה ר"ל אם אפשר שתופר ותבטל ההנהגה הטבעית המסודרת מהיום והלילה (כא) יהיה אפשר שבריתי תופר את דוד מהיות לו בן מולך על ישראל כולו כמו שהיה כסא דוד, וכן את הכהנים הלוים מהיותם משרתים בעבודת ביתי. והנה קרא את חקות שמים וארץ ברית להיותם דבר עומד וקיים בברית ואמר תפרו לנכח שישראל עצמם עשו חלוק המלכיות, ולכן אמר כנגדם אם יש יכולת בידכם לשנות חוקי השמים ביום ובלילה כן יהיה בידכם להפר עוד ברית דוד במלוכה ובבית אהרן בכהונה, (כב) ואע"פ שאתם מעטת' אותם אני ארבה ואפרה אותם כי כמו שלא יספר צבא השמים ולא ימד חול הים לרבויים כן ירבו זרע דוד והכהנים המשרתים לפני.

פסוק כג

ולפי שישראל היו אומרים כמו שנתבטל ברית דוד במלוכה וברית הלוי בכהונה כן נתבטל ברית ישראל מהיות עם ה' לכן באה אל ירמיהו נבואה על זה (כד) ואמר לו הלא ראית מה העם הזה דברו לאמר שתי משפחות אשר בחר השם בהם וימאסם והם משפחת דוד למלוכה ומשפחת אהרן בכהונה שמאסם השם ואין עוד מהם לא מלך ולא כהן, ולא די זה שאומרים בני הדור הזה אלא שגם את עמי ינאצון רוצה לומר בדבריהם שאומרים שמאסתים מהיות גוי עוד לפניהם כלומר לפני המלך מבית דוד ולפני הכהן מזרע אהרן כי בביטול המלכות והכהונה יבטל העם מהיותו עם השם יתברך וכמו שדרשו חכמים זכרם לברכה על אין לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי איש לאוהליו ישראל שכאשר פרקו מעליהם מלכות בית דוד כן פרקו מעליהם מלכות שמים, והמפרשי' פירשו ואת עמי ינאצון על זרע דוד וזרע אהרן שגם הם ינאצו את העם ולא יוכיחם כראוי, (כה) ואמר ה' שאין הדבר כמו שחשבו האומרים האלה כי כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה רוצה לומר אם לא יהיה וימשך בריתי יומם ולילה מתנועות הגלגל כאילו חקות שמים וארץ לא שמתי במעשה בראשית, (כו) אם יהיה זה אפשר יהיה אפשר גם כן שאמאס את זרע יעקב שהוא שבט לוי לענין הכהונה וזרע דוד עבדי לענין המלכות, והוא אומרו מקחת מזרעו מושלים אל זרע אברהם יצחק ויעקב ויהיה זה כאשר אשיב את שבותם ורחמתים, ותהיה ההשנאה בזה אבל בריתי יומם ולילה יהיה וחקות שמים וארץ שמתי שהוא סותר הקודם ויוליד שזרע יעקב ודוד לא אמאס שהוא סותר הנמשך, וזה עם היות שלא יצדק בגלות כי אין להם לא מלך ולא כהן הנה יתקיים לזמן הגאולה כאשר אשיב את שבותם ורחמתים. והנה הנבואה הכוללת הזאת תכלול

נבואות רבות שבאו לירמיהו כולן על הענין הזה ובכל אחת מהן באה לשון מורה על הנבואה בעצמה אם ויהי דבר ה' ואם כה אמר ה' וכדומה מהלשונות, ויש להבדיל ביניהן כי הנה אומרו כה אמר ה' או כי כה אמר ה' או הנה ימים באים לא היה ביניהם הפסק זמן כי כולם נאמרו בנבואה מדובקת, אבל אומרו ויהי דבר ה' מורה שנפסקה הנבואה הראשונה ובאה אחרת אחריה ואמנם נסמכה לראשונה להיותם מענין אחד ונפסקה הנבואה הראשונה לתת מרגוע לנביא בכחותיו ביקיצה אבל הם כולם ממין אחד:

פרק לד

פסוק א

הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' ונבוכדנצר מלך בבל וכו' עד הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' אחרי כרות. עתה יספר הנביא נבואה אחרת שהגיעה לו בהיות נבוכדנצר וכל חילו נלחמים על ירושלם במצור (ב) והיא שצוהו השם הלוך ואמרת אל צדקיהו מלך יהודה זה הייעוד הרע שהכשדים ילכדו את העיר הזאת ירושלם וישרפו אותה באש, (ג) וצדקיהו המלך לא ימלט מידם כי יתפשוהו ויביאוהו לפני נבוכד נצר ויוליכוהו בבל, האמנם ראוי לעיין בזה למה אמר ב' פעמים ואמרת כי הנה אמר הלוך ואמרת אל צדקיהו מלך יהודה וחזר לומר שנית ואמרת אליו, ועוד יש לעיין מה היה הצורך בייעוד הרע הזה שצוהו שיאמר לצדקיהו והלא כבר ניבא זה עצמו פעם או פעמים אחרות וכמו שכתוב למעלה בזאת הפרשה ועל זה עצמו שניבא ירמיהו הושם בבית כלא בחצר המטרה כמו שנזכר שם, ומה צורך בזה ההשנות האם להחניף את צדקיהו שמשרפות אבותיו ישרפו לו והוי אדון יספדו לו הנה כל זה בהיותו לאחרי מותו כאפס ותוהו נחשבו לו, אבל ענין הנבואה הזאת היא שבראשונה ירמיהו ניבא זה עצמו על צדקיהו ובעבור שהיה אומר אותו בפרסום לכל אדם והיה מרפה ידי הנלחמים וכמו שנזכר בסוף דבריו כי תלחמו את כשדים לא תצליחו שבזה היה מרפה ידיהם מהמלחמה כמו שאמרו השרים למלך לכן צוה המלך לשום אותו במשמר בחצר המטרה כדי שלא ידבר לשום אדם נבואותיו, ועתה באתהו הנבואה והזהירו השם שיאמר אותה לצדקיהו והוסיף לומר ואמרת אליו להזהיר אותו שלא ידבר הייעוד הרע הזה לשום אדם אחר כ"א לצדקיהו המלך לבדו, וזה טעם ההשנות ואמרת אליו כי אליו בלבד תהיה האמירה הזאת לא לאדם אחר, והיה התועלת בהודעה הזאת אם להסיר מלב צדקיהו שהיה ירמיהו מנבא עליו רעות מלבו ומשנאתו אותו ולא מפי ה' כיון שאחרי שהיה במאס' לא נבא דבר רע לכן צוהו ה' בהיותו שם שינבא זה וידע צדקיהו כי דבר ה' ושאין הנביא כובש נבואתו, ואם להעיר

את לב צדקיהו שיצא אל הכשדים ויכנע אליהם שאם היה עושה כן לא היה נבוכד נצר שוחט את בניו לעיניו ולא לנקר את עיניו ולכן צוה ה' לנביא שינבא זה לצדקיהו בסתר ושלא ידע אדם דבר מזה, (ד) ואם למצא חן בעיניו בתתו בשורות טובות שעם היות שיובל לבבל בגולה הנה לא ימיתהו נבוכד נצר בחרב כי היה ירא צדקיהו מזה מאד, (ה) ושימות בשלום רוצה לומר מחמת חליו כשאר בני אדם המתים בשלום ויעשו לו הכבוד שהיו עושים למלכים.

ורז"ל פירשו והוא האמת שכיון באומרו בשלום תמות שימות נבוכד נצר בחייו שכל ימי נבוכדנצר לא יצאו אסיריו ממאסר וכשמת יצא צדקיהו ולמחרת מת וקברוהו בכבוד כמלכי יהודה, וכאילו הודיעו שהוא יראה את מיתתו של נבוכד נצר ויהיה לבו בשלום מבלי פחד ממנו מה שלא היה כן בהיותו חי, ובשרו גם כן שמשרפות אבותיו המלכים ישרפו לו והיו אותם המשרפות מטתם וכלי תשמישיהם שהיו שורפים עם שרפת בשמים מרוקחים כמו שנאמר באסא, והיה ענין זה כי עם היות צדקיהו גולה וחוץ מארצו ומשולל ממלכותו הנה במותו יעשו לו כל הכבודו' שהיו עושים למלכים בהיותם בארצם ובמלכותם אם מהמשרפות ואם מההספד שיספדו לו הוי אדון כמו שיספדו למלכים, ולכך לא הרע צדקיהו לירמיהו על הנבואה הזאת לפי שלא אמרה כי אם אליו ולתכלית טוב, ולכן אמר על כל זה כי דבר אני דברתי נאם ה' רוצה לומר גזרה היא גזורה מלפני לא אשוב ממנה, הנה מפני כל הדברים האלה באה אליו הנבואה הזאת. ואפשר לומר עוד שהנבואה הזאת היא עצמה הנזכרת למעלה שעליה שמו את ירמיהו כלוא בחצר המטרה אבל למעלה זכר הכתוב בלבד על מה שמו אותו שם וכאן יספר הנבואה ההיא איך היתה ומה ענינה וחלקיה, והותרה בזה השאלה הששית:

פסוק ח

הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת השם אחרי כרות המלך צדקיהו וכו' עד סוף. הנבואה הזאת קדמה לנבואות שנזכרו למעלה כי אותם היו בשנה העשירית למלך צדקיהו בהיות חיל בבל במצור על ירושלם וזאת הנבואה והספור מדרור העבדים היה קודם בוא הכשדיים, וכן פירשו בסדר עולם כי מה שאומר בספר יחזקאל (יחזקאל כ, א) ויהי בשנה השביעית בחמישי בעשור לחדש באו אנשים מזקני ישראל לדרוש את השם וישבו לפניו היא השנה השביעית למלכות צדקיהו ואותה שנה כרת המלך צדקיהו ברית אל כל העם אשר בירושלם לקרא דרור, וכפי זה נאמר שלא נזכרו נבואות ירמיהו בספר הזה כפי סדר זמניהם בקדימ' ואיחור, אבל אם כתבו אותן אנשי כנסת הגדולה כתבום כמו שמצאו אותם, ואם ירמיהו כתב ספרו כתב אותם כפי מה שעלו בזכרונו, וכפי פשט הכתובים

אפשר לפרש שגם הנבואה הזאת היתה בהיות ירושלם במצור הבבליים כי אז כרתו הברית על ענין העבדים ויורה על אומרו בסופה והשיבותים אל העיר האת כי נעשה זה כאשר עלו הבבליים מעליהם מפני השמועה ששמעו מחיל מצרים שהיה בא וכפי זה כבר היה חיל הכשדים במלחמה על ירושלם, האמנם נזכרו שתי הנבואות כאן אם מה שלמעלה ליעד המלך וזאת ליעד השרים שניבא עליהם בשעת המעשה, וספור הענין הזה הוא מה שיאמר שהמלך צדקיהו ועמו שבו להם מעון העבדי' והשפחות העבריים והעבריות שהיו מתעבדים בהם יותר משש שנים שצותה תורה ולכן כרת המלך ברית אל כל העם אשר בירושלם לקרא דרור בארץ, (ט) והוא לשלח כל אדם את עבדו ואת אמתו חפשים לבלתי עבוד בם, ואמר ביהודי אחיהו איש אחרי שכבר אמר העברי והעבריה לפי שראשונה אמר שיהיו שולחים אותם חפשים כפי מצות התורה להיותם עבריים ועתה יאמר שגם התחברה להם בזה סבה אחרת והיא להיותם אחים ממלכות יהודה שהוא פרטיות וקורבה יותר גדולה מקירבת בני שאר השבטים, ועל זה אמר לבלתי עבוד בם ביהודי אחיהו איש והוא מסורס לבלתי עבוד בם איש באחיהו יהודי רוצה לומר משבט יהודה, (י) והודו כל השרים והעם בברית הדרור ההוא וישלחו את העבדים ואת השפחות חפשים, (יא) ואחר כך נתחרטו מהטובה אשר עשו וישובו לקחת את העבדים ואת השפחות ויושיבום לבתיהם להשתעבד בהם ויכבשום רוצה לומר כבשו אותם בדרך עבדות כאשר היו בראשונה, (יב) ועל המעשה הזה באה הנבואה לירמיהו הנה אם כן מה שנאמר בתחילה הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת השם אחרי כרות וגומר היא עצמה מה שכתבו כאן ויהי דבר השם וכו'.

פסוק יג

כה אמר השם אלקי ישראל אנכי כרתי ברית את אבותיכם וענינה שבמעמד הר סיני צוה השם וכרת עליו ועל שאר המצות ברית את בני ישראל, (יד) שמקץ שבע שנים רוצה לומר מתחילת השנה השביעית לכל עבד ואמה ישלחו את העברים חפשים אבל אבותיכם בהיותם יושבים על הארץ חללו המצוה הזאת ועברו עליה ולא שמעו בקול השם אשר צוה אותם, (טו) ואתם שבתם בתשובה ותעשו את הישר בעיני באותו ברית אשר כרתם עם המלך לקרא דרור איש לרעהו ועל זה כרתם ברית ונשבעתם בבית מקדשי, (טז) ועתה שבתם וחללתם את שמי בעברכם על השבועה אשר נשבעתם לפני ותשובו ותכבשו את העבדים ואת השפחות אשר כבר שלחתם חפשים להיות לכם לעבדים ולשפחות, (יז) ומפני זה גזר ואמר השם עליכם שיקרא הוא דרור אל החרב הדבר והרעב שישלטו בכם ולא יהיה לכם אדון שימנע אתכם מידיהם כי תהיו משועבדים אליהם כמו ששעבדת'

רעיכם העבריים זה יהיה ענשיכם על שעבודם שלא מן התורה, (יח) אמנם על עברכם על השבועה והברית אשר עשיתם ע"ז יהיה עונש אחר והוא שאתן את האנשים העוברים את הברית ההוא מפני שלא הקימו את דברי הברית אשר כרתו, ובעבור שהיה דרך כורתי הברית לבתר עגל אחד ולעבור בין בתריו כמו שהיה במראת בין הבתרים וזה לרמוז שיהיו כורתי הברית שניהם עם היותם נבדלים במקומותיהם מדובקים כגון העגל ההוא בהיותו חי שהיה מתאחד מכל צד, לכן כשדיבר כאן מהברית זכרו באותו דרך נהוג באומרו הברית אשר כרתו לפני העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו ואולי שבאותו ברית שכרת צדקיהו כרתו בפועל עגל אחד לשנים ויעברו בין בתריו לקיום הברית ההוא, (יט) וביאר שאמר זה על שרי יהודה והם היושבים בערי יהודה מחוץ ירושלם, ושרי ירושלם הסריסים והכהנים וכל עם הארץ העוברים בין בתרי העגל שהוא רמז לברית אשר כרתו, (כ) ויהיה ענשם שיתן אותם ביד אויביהם ושתהיה נבלתם למאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ כי (לא) תהיה להם קבורה כמו שלא עמדו בברית, (כב) ולפי שבהיות נבוכדנצר על ירושלם שמעו כמו שיזכור אחרי זה שחיל פרעה יצא ממצרים ויעלו הכשדים מעל העיר, לכן יעדם הנביא שלא ישמחו בזה כי במהרה ישובו על העיר וילכדוה וכו', הנה אם כן הנבואה זאת באה כנגד השרים כמו שהנבואה שלמעלה באה כנגד המלך צדקיהו:

פרק לה

פסוק א

הנבואה השלשה עשר תחילתה הדבר אשר היה וכו' הלוך אל בית הרכבים וכו' עד ויהי בשנה הרביעית ליהויקים, ויש בנבואה הזאת שלשה פרשיות בלבד. הראשונה, הדבר אשר היה. השנית, ויהי דבר ה' אל ירמיהו. השלישית, לכן כה אמר השם אלקי צבאות אלקי ישראל. ושאלתי בנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה למה נזכרו הנבואות שניבא ירמיהו בימי המלך יהויקים אחרי הנבואות אשר נבא בימי צדקיהו שמלך אחריו שנים עשר שנים והיה ראוי שיוזכרו נבואותיהם כפי סדר זמניהם בקדימה ואיחור ויהיו נבואות זמן יהויקים תחילה ונבואות זמן צדקיהו באחרונה:

השאלה השנית אם היה שיונדב בן רכב צוה את בניו על דברים ארבעה והם שלא ישתו יין ושלא יבנו בית ושלא יזרעו שדה ושלא יטעו כרם ובכולם קיימו מצותו, למה זה

לקח יתברך המשלו מהיין בלבד ולא מבנין הבתים ומטע הכרמים וזריעת השדות בהיות שבכולם צוה אותם יחד ובכולם קיימו ושמרו מצותו:

השאלה השלישית באומרו הלוך אל בית הרכבי' ודברת אותם והבאותם בית ה' אל אחת הלשכות והשקית אותם יין, כי מה צורך בהליכה ובדבור ובהבאה והיה די שיאמר יתברך לנביא בא אל הרכבים והשקית אותם יין כדי שהם ישיבו עם מצות אביהם ויוכח את העם בזה:

השאלה הרביעית אם ירמיהו לא אמר לרכבים אלא שתו יין בלבד ולא דבר ולא צוה אותם על דבר אחר, מדוע הם בתשובתם זכרו בנין הבית והכרם והשדה שצוה אותם אביהם ושבכולם היו מקיימים מצותו והוא לא שאל כי אם על היין ועליו היה ראוי להשיב בלבד:

השאלה החמישית באומרם אחרי תשובתם המספקת ויהי כעלות נבוכד נצר מלך בבל על הארץ ויאמר בואו ונבוא ירושלם מפני חיל הכשדיים ומפני חיל ארם ונשב בירושלם כי זה איננו מענין התשובה וגם הנביא לא שאלם ע"ז דבר ומה להם בזה:

השאלה השישית באומרו יתברך בתוכחתו אחרי שיאמר הלא תקחו מוסר לשמוע אל דברי נאם ה' הוקם את דברי יונדב בן רכב וכו' חזר לומ' כי הקימו בני יונדב בן רכב את מצות אביהם אשר צום והעם הזה לא שמעו אלי, והוא כפל מבואר אחרי שכבר נאמר זה עצמו, והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להוכיח את ישראל למה לא ישמעו בקול ה' אלקיהם ולא יקיימו מצותיו, והביא להם משל מבני רכב שאינם שותים יין עם היותו משקה אהוב אצל טבע בני האדם והם ימאסו בו ולא ישתוהו כדי לקיים מצות יונדב בן רכב אביהם הזקן שצוה שלא ישתו יין, ואם הרכבים בדבר שאין בו היזק עצמיי יעזבו ערבותם ותועלתם לקיים מצות אביהם יותר היה ראוי לבני יהודה שישמעו בקול ה' וישמרו מצותיו בהיות חייהם וטובתם תלויים בזה וכמו שיתבאר בפסוקים:

הדבר אשר היה אל ירמיהו הנביא עד ויהי דבר ה' אל ירמיהו וכו'. הנה בכתבו הנבואה הזאת במקום הזה אחרי זכרון הנבואות שניבא ירמיהו בימי צדקיהו נוכל לומר טעמים אם שהנבואות האלה מירמיהו היו מפוזרות ואנשי כנסת הגדולה קבצו אותם ושמום בספר וכאשר מצאו כל נבואה ונבואה מהם כתבו אותה ולא חששו אל הזמנים אלא לזכרון הנבואות שניבא בתוכחתו לבני יהודה והתראתו בהם עם החרבן שהיה עתיד לבוא עליהם ועל ירושלם ובית ה', ואף שנאמר שירמיהו כתב ספרו כמו שזכרו חכמים ז"ל בפרק קמא דבתרא (ב"ב טו, א), נאמר שהיו הנבואות האלה כולנה נזכרות אצלו

או בכתב כל אחת בעצמה וכאשר קבצם ושמם על ספר שם אותם כמו שמצא אותם או שנזכרו לו ולא חשש על זמניהם בקדימה ואיחור וזה ממה שלא יזיק, והיותר נכון אצלי הוא כי ירמיהו כאשר כתב הנבואה שבאה לו ושניבא לבני יהודה על מצות דרור העבדים והשפחות שנזכרה למעלה והוכיחם על ביטולה, הביא אחריה נבואת בני רכב שהיו שומרים ומקיימים מצות אביהם להוכיח את בני יהודה למה לא יקיימו מצות האלוה יתברך שצוה אותם על דרור העבדים והשפחות, הנה אם כן נזכרה הנבואה הזאת במקום הזה עם היותה קודמת בזמן להוכיח עמה על ענין הדרור שזכר קודם לזה כדי שלא נחשוב שבזמן הזה בהיות המצור על ירושלם הגיעה לירמיהו הנבואה הזאת הודיע ואמר בה שהיתה בימי יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה עם היות שנזכרה בזה הזמן להיותה מתיחסת לדרור והותרה בזה השאלה האחת.

והנה צוה השם לירמיהו (ב) הלוך אל בית הרכבים ודברת אותם והבאותם בית ה' וגומר לפי שחשש אולי הרכבים כשישים לפניהם היין לשתות יגערו בו ויחרפוהו להיות היין דבר נמאס אליהם, גם שאולי לא ירצו לבוא אל בית ה' להתקבץ בלשכה לעשות הבחינה הזו בפרסים, ולכן צוהו השם שילך אל בית הרכבים והם היו מבני חובב חותן משה ונקראו רכבים על שם רכב אבי יונדב שהיה גדול משפחתם, וכן אומר בדברי הימים (דברי הימים א' ב, נה) המה הקנים הבאים מחמת אבי בית רכב, וידבר אליהם והדבור היה להודיעם שהשם יתברך צוהו שיעשה ההמשל הזה בפרסום בבית ה', ושלכן ירצו לבוא ולהתקבץ שמה ולא יחר בעיניהם המעשה ההוא כי אינו אלא לתכלית טוב, ועל ההתנצלות וההודעה הזאת אמר הלוך אל בית הרכבים שהיו כלם חונים בירושלם בבית אחד ודברת אליהם רוצה לומר שתודיעם תכלית המעשה הזה וענינו, ואז והביאותם בית ה' כי הודיעו שהם יבואו בנפש חפצה למעשה ההוא ולא יקוצו בו, ואמר והשקית אותם יין לומר שישתדל להשקותם יין כי הם לא שתו אבל שמו לפניהם לשתות. והנה לא עשה הנסיון הזה על שאר הדברים שצוה גם כן יונדב בן רכב לבניו מבנין הבתים ומטע הכרמים וזריעת השדות כ"א בענין היין בלבד, לסבות מהם שבענין הבתים והכרמים והשדות לא יוכלו לפרשם מצות אביהם כמו שיפרסמוהו ביין שהיה לפניהם והנביא אומר להם שתו ולא שתו ונתנו בדבר סבת מצות אביהם אבל אם היה אומר להם בנו בתים או זרעו שדות ונטעו כרמים היה לרואים לומר ואיך יבנו ואין להם עצים ולא אבנים ולא קרקע ואיך יטעו ואין להם קרקע וכן בכרמים, או יאמרו הנה הם נעדרים מהבתים והשדה והכרם לפי שהם נכרים ולא ניתן להם בארץ חלק ונחלה, או שהם כולם דלים או סכלים ואינם יודעים לעשותו גם שאין להם הקרן שצריך אליו, מפני זה לא עשה

נסיונו אלא מהיין שאין צריך לשתייתו לא חכמה ולא קרן ולא הכנות כי היו הכוסות והגביעים לעיניה', גם שבשתייתו היה להם ערבות ועדון ולא עמל כאשר הוא בשאר הדברים, והותרו בזה השאלות ב' וג':

פסוק ג

והנה הנביא לקח מהרכבים הגדולים עם הקטנים לראות אם יתעורר אחד מהם לשתות אם מהזקנים לחולשת זקנתו ואם מהנערים לחולשת דעתו בשמירת המצות, כי הנערים ירדפו הערב כמו שאמר הפלוסוף בספר המדות, ולזה אמר שהביא את יאזניה ואת אחיו שהיו זקנים ואת כל בניהם שהיו נערים ובכלל כל בית הרכבים, (ד) והביאם בית ה' לפי שהיו שם מתקבצים העם בפרסום גדול, ובאותה לשכה שהיה של בני חנן שהיה איש האלקי' ובמקו' ההוא יהיה יראת אלקים תמיד, גם היתה אצל לשכת השרים כדי שיעיינו בדבר, גם שהיתה ממעל ללשכת שומר הסף שהיו עמו כל כלי הבית כלי יין וזולתם, (ה) ומשם לקח הנביא הגביעים והכוסות ואולי היין גם כן ולזה נזכרו השמות האלה לענין אותו מקום, והנה ירמיהו לקיים דבר השם אמר לרכבים שתו יין, (ו) והם השיבוהו בפני כל העם אשר שם ראשונה לענין היין לא נשתה יין כי יונדב בן רכב אבינו צוה עלינו לא תשתו יין אתם ובניכם עד עולם, וכאשר ידעו הרכבים צורך המעשה ההוא ממה שדיבר אליהם ירמיהו קודם בואם שמה כמו שזכרתי לא נסתפקו להשיב על ענין היין בלבד (ז) אבל גם הוסיפו לבאר שגם כן צוה אותם אביהם הזקן שלא יבנו בית ולא יזרעו זרע בשדה וכרם לא יטעו, ואומרו עוד ולא יהי' לכם ענינו שלא דיי שלא יבנו ושלא יטעו ולא יזרעו אותו אבל גם בית בנוי וכרם עשוי ושדה נזרע לא יהיה להם לא בקנייה ולא אם יתנו להם במתנה בשום צד לא יהיה להם בית וכרם ושדה, ואמר למען תחיו לפי שהבתים והשדות והכרמים מעכבים את האדם במקומו אף שיהיה בארצו רעב דבר או חרב מלחמה וימות מפני זה בקצור שנים וכאשר לא יהיה להם דבר מזה וישבו באהלים כשיהיה במקום אהליהם חוסר לחם מגפה או מלחמה בארץ ילכו משם אל מקום אחר אשר ייטב להם ולא יעכבום שדה וכרם ולא הבתים ובזה יאריכו ימים.

ואמנם טעם איסור היין לא הוצרכו לפרשו מפני שהיזקו מבואר מטירוף הדעת וכמו שאמר שלמה (משלי כג, כט) למי אוי למי אבוי למי מדינים למי שיח למי פצעים חנם למי חכלילות עינים, שהם כולם רעות גדולות, וביאר שהם יתקבצו במאחרים על היין וכו' שמרבים בשתייתו, (ח) והיה תכלית דברי הרכבים שבכל המצות שצוה להם יונדב עם היותם רבות וחוץ מהרגל אצל בני אדם שמעו אליו ועשו ככל אשר צוה אין איש עובר על מצותו, והנה קראו אל יונדב אבינו לא שהיה הוא המוליד אותם אלא שראשון

המשפחה יקרא אב כמו שנאמר אברהם אבינו יצחק אבינו ועל אדם נאמר אביך הראשון חטא, (ט-י) והנה הוסיפו הרכבים דברים בענין הבית והשדה והכרם מלבד היין שנשאלו עליו כדי לפרסם שמצות רבות יונדב וכולם היו שומרים מבלי חלול כלל, (יא) ואמנם אומרו בסוף דבריהם ויהי בעלות נבוכדנצר וגומר כדי להשיב על קושיא אחת שאפשר שיקשו עליהם השומעים דבריהם רוצה לומר ואם אתם מצווים לשבת באהלים בשדה ושלא יהיה להם בית למה תשבו בירושלם והרי יש לכם בית, להשיב על זה אמרו ואם היום אנחנו בבתים בירושלם היה זה מפאת ההכרח שכאשר עלה נבוכד נצר על הארץ וכן הארמים גנבים שודדי לילה כדי להנצל מידיהם ברחנו ונכנסנו פה ולכן נשב בירושל' מפני ההכרח לא מהרצון ולא אמרו ויהי כעלות נבוכד נצר על עלותו על ירושלם בימי צדקיהו כשהחריבה כי הנה הנבואה הזאת היתה בימי יהויקים אבל אמרו זה על עלותו בימי יהויקים. והותרו עם מה שפירשתי השאלות ד' וה':

פסוק יב

ויהי דבר ה' אל ירמיהו וכו' עד סוף הנבואה זכר שכאשר נעשה נסיון הרכבים ונשמעו דבריהם דיבר השם יתברך לירמיהו וצוהו (יג) שיאמר לאיש יהודה רוצה לומר לאנשי יהודה וליושבי ירושלם הלא תקחו מוסר לשמוע אל דברי רוצה לומר מהנסיון הזה אשר ראיתם ומדברי הרכבים אשר שמעתם הלא תקחו מוסר ולמוד מהם לשמוע אל דברי, (יד) הוקם קיימו וקבלו הרכבים דברי יונדב בן רכב, ואיני רוצה לדבר בבית ובכרם ובשדה כי תאמרו שאין להם נחלת שדה וכרם כי ארץ ישראל לבני השבטים נתחלקה לא לנכרים ושלזה הם אינם מתעסקים בזה, אבל מה תאמרו בענין היין שצוה שלא ישתו והם אינם שותים אותו לא שלא יערב לחכם כ"א מפני ששמעו את מצות אביהם ואתם למה אינכם שומעים דברי ומקיימים מצותי האין ראוי לכבד אותי ולשמוע מצותי מדברי יונדב ומצותו, והנה אנכי דברתי אליכם השכם ודבר ולא שמעתם ואחשוב שאמר זה על מעמד הר סיני ששמעו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה וזהו ואנכי דברתי אליכם ולא שמעתם כי מיד עשיתם העגל ואבותיכם פרעו מוסר, (טו) גם שלחתי אליכם את כל עבדי הנביאים והם הנביאים שנבאו לישראל אחרי מות משה רבינו, ומה טוב אומרו את כל עבדי הנביאים כי הנה גילה בזה שלא קמו נביאים עבדי ה' בשום אומה אחרת כ"א בישראל כדי להישירם וזהו השכם ושלוח רוצה לומר בכל יום הייתי משתדל בזה כאדם המשכים לעשות מלאכתו והם לא היו מבקשים מכם גדולות אלא שובו נא איש מדרכו הרעה וזהו במצות לא תעשה, והטיבו מעלליכם וזהו במצות עשה, ובפרט היו מזהירים אותם להרחיקם מהעבודה זרה כי היא שקולה כנגד כל העבירות וזהו ואל

תלכו אחרי אלהים אחרים לעבד' כדי שתשבו על האדמה הזאת אשר נתתי את אבותיכם כי היה דעתי שתהיה תמיד בידכם ואתם לא הטיתם את אזניכם ולא שמעתם אלי לפי שחשכתם את עצמיכם מקבל מצותי.

פסוק טז

ואמנם אומרו אחר זה כי הקימו בני יונדב וגומר שיראה מיותר הוא באמת מקושר עם הפסוקים שאחריו ואינו קשור עם הקודמים לו, ואמר כמוציא תולדה וכלל מכל מה שאמר כי הקימו רוצה לומר ובעבור מה שזכרתי שהקימו בני יונדב בן רכב את מצות אביהם אשר צום ושהעם הזה לא שמעו אלי (יז) לכן מפני זה אמר ה' אלהי צבאות השמים ואלהי ישראל ומשגיח בהם שיתן לכל אחד מהכתות האלה שכרו וענשו והראוי לו, כי יהיה ענשם של העם הזה שלא שמעו אלי שאביא על יהודה ועל יושבי ירושלם והם אשר לא רצו לשמוע אלי את כל הרעה אשר דברתי אליהם רוצה לומר אם בקללות האמורות בתורה ואם על ידי הנביאים, ויהיה זה ענשם על אשר לא שמעו אלי וכאשר קראתי אותם בתוכחותם לא ענו, (יח) ואמנם לבני יונדב על אשר שמעו את מצות אביהם (יט) יהיה שכרם שלא יכרת איש ליונדב בן רכב עומד לפני כל הימים ואין הכונה שיהיו כהנים ויכנסו בהיכל ה' לעבוד כי לכל איש ישראל אסור להכנס בהיכל ה' אף כי לנכרי אלא שיהיו בניו בקרב ישראל מאמינים יראי ה' וחושבי שמו, וחז"ל (עיין תנחומא במדבר כו) אמרו שיהיו בניו יושבים בסנהדרין ומורים בדברי תורה, ויש אומרים שיהיו בנותיהם נשואות לכהונה ויהיו מבני בנותיהם מקריבים על גבי המזבח, ואמר הכתוב בשכר הרכבים ולבית הרכבים אמר ירמיהו להגיד שהשכר הזה שדיבר השם עליהם הודיע אותו הנביא מיד אליהם, ורשם במעלותיהם ג' דברים. אחד, יען אשר שמעתם על יהונדב אביכם. והב', ותשמרו את כל מצותיו. והג', ותעשו כל אשר צוה אתכם. ויראה ששלשת המאמרים האלה כחם אחד, ואינו כן כי הנה שבחם ראשונה באשר שמעו אל דברי יהונדב אביהם ולא נמנעו מלשמוע הדברים שצוה אותם כשיצאו מפניו, ושבחם עוד שנית ותשמרו את כל מצותיו רוצה לומר שלא שכחו דבריו עם היותם דברי הדיוט שמרו אותם בלבם באופן שלא נשכחו מפיהם עד היום הזה, ושבחם שלישית בענין העשייה והקיום שעם היותם מצות רבות עשו כלם ולא נפקד מהנה דבר וזהו ותעשו ככל אשר צוה אתכם שלא נפל מכל דבריו ארצה לפניכם והותרה השאלה הששית:

פרק לו

פסוק א

הנבואה הי"ד תחלתה ויהי בשנה הרביעית ליהויקים וכו' עד הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' אחרי שלח אותו. ויש בנבואה הזאת עשרים פרשיות. הראשונה, ויהי בשנה הרביעית. השנית, ויקרא ירמיהו את ברוך וגומר. השלישית, ויהי בשנה החמשית. הרביעית, ויהי כשמעם את כל הדברים. החמישית, ויאמרו השרים אל ברוך. הששית, וישלח המלך את יהוא. הז', ויהי דבר ה' אל ירמיהו. הח', לכן כה אמר ה' על יהויקים. הט', וימלוך מלך צדקיהו. הי', ויהי דבר ה' אל ירמיהו. הי"א, ויצא ירמיהו מירושל'. הי"ב, כה אמר ה' הנתן תנתן. הי"ג, וישלח המלך צדקיהו. הי"ד, ויאמר ירמיהו אל צדקיהו. הט"ו, ויאמר המלך צדקיהו אל ירמיהו. הי"ו, ויאמר ירמיהו לא יתנו. הי"ז, ויאמר צדקיהו אל ירמיהו. הי"ח, ויבאו כל השרים אל ירמיהו. הי"ט, והיה כאשר נלכדה ירושלם. הכ', ואל ירמיהו היה דבר ה'. ושאלתי בפסוקי הנבואה הזאת ששת השאלות: השאלה הראשונה מה היתה המגילה הזאת שצוה הש"י לנבי' שיכתוב, ואם נאמר שהיה הספר הזה יקשה למה קראה מגילה והוא ספר בפני עצמו וירמיהו כתבו לא ברוך בן נריה וכן ספר מלכים, ואם אמרם זה על מגילת איכה כמו שהוא קבלת חכמים ז"ל איך אמר וכתבת אליה את כל הדברים אשר דברתי אליך על ישראל ועל יהוד' ועל כל הגוי' כי במגלת איכה לא באו כל הנבואות ההם אלא בזה הספר, וגם יקשה למה כתב מגילת איכה ע"י ברוך וספר מלכים וספר זה כתבם ירמיהו בעצמו:

השאלה השנית במה ששאלו השרים לברוך איך כתבת את כל דברים האלה מפיו ותשובתו להם מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו, כי הנה השאלה יראה שאין בה צורך כי הלא ידעו איך יכתוב האדם מה שאומרים לו ומה השאלה על זה גם התשובה יראה תפל מבלי מלח מפיו יקרא אלי ואני כותב על הספר בדיו ומי לא ידע בכל אלה ומה החדוש אליהם הלא ידעו שכותבים בדיו:

השאלה השלישית במה שנאמר כאן ששלח המל' צדקיהו אל יהוכל בן שלמיה ואת צפניה בן מעשיה הכהן אל ירמיהו הנביא לאמר התפלל נא בעדינו את ה' אלקינו וכו', ויראה שזהו מה שנזכר למעלה בנבואה הי"ב הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בשלוח אליו המלך צדקיהו את פשחור בן מלכיה ואת צפניה בן מעשיה הכהן לאמר דרש נא בעדינו את ה' כי נבוכד נצר מלך בבל נלחם עלינו וגומר, ואם שתיהן נבואה אחת יקשה שכאן היה אחד מהשלוחים יהוכל בן שלמיה ושם נזכר במקומו פשחור בן מלכיה, ועוד

כי תשובת ירמיהו שנזכרה שמה אינה הנזכרת כאן, ויקשה עוד למה נזכרה שתי פעמים הנבואה הזאת ובמקומות מתחלפים כל כך:

השאלה הרביעית בענין המאסר שזכר הכתוב בירמיהו, כי הנה באו בזה פסוקים סותרים זה לזה לפי שלמעלה בנבואה הי"ב נאמר שהיה ירמיהו כלוא בחצר המטרה וגומר אשר כלאו צדקיהו וגו', וכאשר צוה ירמיהו לברוך שיקרא את המגילה אמר לו אני עצור לא אוכל לבוא בית ה' והיה זה בימי יהויקים ואיך היה עצור כי הנה לא נאסר כי אם בימי מלכות צדקיהו, עוד נאמר למעלה מזה וירמיהו בא ויצא בתוך העיר ולא נתנו אותו בית הכלא נראה שבימי צדקיהו ועל פיו צוה מאסרו לא בימי יהויקים ולא במצות השרים, ואחרי כל זה נאמר ששאל ירמיהו מאת המלך שלא ישיבהו לבית יהונתן שהוא המאס' ששמוהו השרים בו ויצוה המלך צדקיהו ויפקידו את ירמיהו בחצר המטרה ואיך זה כי הוא כבר היה בחצר ההיא ושם ישב עד אשר נלכדה העיר כמו שיזכור אח"ז וראוי לישב כל זה:

השאלה החמישית בדברי עבד מלך הכושי בבקשו מהמלך על ירמיהו שהיה בתוך הבור וימות תחתיו מפני הרעב כי אין הלחם עוד בעיר, וזה כי לא היה החשש שימות ברעב אלא שימות בבור ומה לו לענין הרעב כי כבר צוה המלך לתת לו ככר לחם ליום ואם לא היה בעיר לחם גם כן ימות ברעב בהיותו בבור כמו בהיותו בחצר המטרה ולמה אם כן תלה ענין עלייתו מן הבור עם הרעב ולא זכר שימות בבור מפני הטיט והקור, והרד"ק כתב שבהיותו בבור לא יראהו אדם לתת לו לאכול ואם כבר לא היה לחם בעיר בין שיהיה בבור או חוץ מהבור תמיד ימות ברעב גם לא אמר דבר מהרואים:

השאלה השישית בפרשת והיה כי נלכדה העיר וגומר, והיא כי מה הצורך בספו' הזה כאן אחרי שכבר נכתב מפי ירמיהו עצמו בסוף ספר מלכים וגם בסוף הספר הזה נכתב פעם אחרת, גם שכאן לא נכתב כולו כמו שנכתב שמה כי סיפר מתי הבקעה העיר ולא סיפר שהיה בחדש הרביעית ולא סיפר מתי נכנסו הכשדים בה שהיה בחדש החמישי, סיפר משריפת בית המלך ובית העם אם הוא בית כל אחד מהעם ולא זכר שריפת בית ה', גם לא זכר הדברים ששללו מבית ה' כמו שנזכר כל זה שם ומה היה א"כ הצורך בספור הזה כאן. והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כלם:

הכוונה הכוללת בספורי הנבואה הזאת הוא להגיד ענין המגילה שעשה ירמיהו לקונן על חרבן ירושלם ובית האלקים, ושכתב אותה ברוך בן נריה מפיו ושקראה אחר כך בבית ה' ומה שעשו השרים על זה עד ששמע אותה מלך צדקיהו ויקרעה וישרפה באש, ושצוה השם לירמיהו שיכתוב מגילה אחרת ככל הדברים אשר היו במגילה הראשונה, וייעדו

ברעה אשר יבוא על יהויקים על שרפו את המגילה, ושכאשר מלך צדקיהו בתחלת מלכותו נראה כמתחסד ושלח אל הנבי' שיתפלל בעדו אל ה', והאל יתברך שהיה יודע רשעתם השיבו שלא יבטחו בעלות הכשדיים מעל העיר כי מהרה ישובו עליה ללכדה וישרפוה באש, ושיצא ירמיהו מירושלם ללכת ארץ בנימין ויתפשו' בשער העיר באמרם שהוא נופל אל הכשדים ונתון אותו בבית הכלא והמלך צדקיהו שלח ויקחוהו משם בסתר ושאלו דבר השם והגיד לו והפיל תחנתו לפניו שלא ישיבהו לבית הכלא ויצו המלך לשומו בחצר המטרה ולתת לו ככר לחם ליום והשרים בקשו המלך להמיתו כי היה מרפה ידי אנשי המלחמה והמלך ליראתו מן השרים אמר שיעשו בו כרצונם והם השליכו אותו אל הבור ונטבע שם בטיט, עד שבא עבד מלך הכושי ודיבר אל המלך ובמצותו העלה אותו מן הבור, ואח"כ שאל המלך אל ירמיהו דבר ה' והוא הגיד מה שיעד עליו רעה ובקש ממנו שלא ישיבהו בית יהונתן שהיה כלוא שם ושמו בחצר המטרה וישב שם עד היום שנלכדה העיר, וסיפר מה שקרא כאשר נלכדה העיר למלך צדקיהו ובניו ומה שצוה נבוכדנצר על ירמיהו ומה שניבא על הכושי, וכמו שיתבאר כל זה בפרטיות הפסוקים:

ויהי בשנה הרביעית ליהויקים וגומר עד וישלח המלך את יהודי לקחת את המגילה. לפי שזכר הנביא למעלה הנבואה שבאה לו על דבר הרכבים שהיה בימי יהויקים מלך יהודה ראה לספר אחריה הנבואות שבאו לו גם כן בימיו על ענין המגילה שעשה ירמיהו לקונן על חרבן ירושלם ובית ה', ומה שנמשך על המגילה ההיא והוא שבשנה הרביעית ליהויקי' צוה השם יתברך לירמיהו (ב) שיקח מגילת ספר ויכתוב עליה כל הדברים אשר דבר אליו על ישראל ועל יהודה ועל כל הגוים וחכמים ז"ל אמרו שזאת היתה מגילת איכה כי צוה לו שתהיה מגילה וגליון, והנה במגילת איכה לא היו כתובות נבואות שנאמרו לירמיהו על יהודה וכ"ש על ישראל שלא ניבא עליהם רעה כי כבר היו גולים בימיו, וכל שכן הנבואות שצוה ודיבר לו על כל הגוים שנכתבו בסוף הספר הזה אינם במגילת איכה ולכן אחשוב שבעבור שבאותה מגילה קינן ירמיהו על ישראל ועל יהודה בחרבנם וגלותם, וגם בה זכר נקמת השם מאויביהם כמ"ש (איכה א, כב) תבא כל רעתם לפניך וגומר ואמר שישי ושמחי בת אדום, לכן כנגד הדברים האלה מהקינות על ישראל ויהודה ועל הייעודים העתידים על האומות נאמר כאן וכתבת אליה את כל הדברים אשר דברתי אליך על ישראל ועל יהודה ועל כל הגוים וגומר, לא שיכתוב הנבואות כאשר הם כי אם קינותיו על הרעה וייעודם על הנקמה כמו שנזכרו במגילה ההיא, (ג) ואמר שהיה כל זה לעורר את לבם שישובו בתשובה כדי שיזכו לסליחה ולא יבאו לחרבן כי

לא יחפוץ במות המת, (ד) והנה ראה ירמיהו לכתוב זה על ידי ברוך ולא עשה כן בשאר נבואותיו שהוא ירמיהו בעצמו כתב כל ספרו זה וכל ספר מלכים וגם ספר שמואל לדעת לפי שהספרים אשר חוברו בנבואה הנבואה ההיא תעוררהו ותעזרהו לשומה על ספר, אבל מגילת קינות לא נעשתה כי אם ברוח הקודש שהיא מדרגה למטה מהנבואה והוא כח ילוה לאיש לדבר דברי חכמה או תוכחות בלשון צח והדור מאד כמו שאמר הרב המורה בפמ"ה ח"ב, ולהיות מגילת קינות מלשון ירמיהו ומליצתו הוצרך להקל עליו את המלאכה לכתבה ע"י ברוך בן נריה מה שלא עשה בכתיבת הנבואות בעצמם כי המליצה והשיר הנעשה ברוח הקדש צריכה התבודדו' רב ולכן לא יוכל להטריד עצמו בכתיבה. והותרה בזה השאלה הראשונה.

פסוק ה

והנה צוה הנביא אל ברוך שלהיותו עצור ולא יוכל לצאת משם ולא לבוא בית ה' (ו) ילך הוא ויקרא את המגלה שמה כי הם דברי ה' ודברים יוצאים מנבואותיו עם היותם קינות בעצמם, ושיקרא אותם בבית ה' באזני העם ביום הצום כי אז יתקבצו שמה עם רב מירושלם ומערי יהודה, (ח) יספר הכתוב שעשה ברוך כאשר צוהו ירמיהו, (ט) וביאר איך ומתי עשאו באומרו אח"ז ויהי בשנה החמשית ליהויקים וגומר (י) ויקרא ברוך בספר את דברי ירמיהו בית ה' וגומר והתבונן אומרו דברי ירמיהו כי זה מעיר ומגלה אמתת דבריהם ז"ל שהיא היתה מגילת קינות שהם היו דברי ירמיהו, ואילו היו דברי נבואות כאשר ניבא מהשם לא היה הכתוב קורא אותם דברי ירמיהו אלא דברי ה', אבל להיותם נאמרים ברוח הקדש היו באמת דברי ירמיהו, והנה ברוך לא הלך לקרא את המגיל' לשרים כי אם אל העם אבל בחר לקראתה בלשכת גמריהו הסופר כדי שהוא להיותו חכם וסופר יראה הדברים, (יא) והנה גמריהו לא היה שם בלשכה אבל היה שם בנו לכן אמר שמכיהו בנו שמע את הדברים מעל הספר רוצה לומר שלא שמעם מפי ברוך אבל עיין בכתיבה ומעל הספר שמעם וקבלם, וקראם דברי ה' לפי שכל דברי הנביאים אף שיהיו ברוח הקדש היו מיחסים אליו יתעלה שקבלו ממנו, (יב) ואז הלך מיכיהו לבית המלך ללשכה שהיו שם השרים ואביו גמריהו עמהם, (יג) והגיד להם מיכיהו את כל הדברים אשר שמע בקרוא ברוך בספר כי הנה שמעם מהספר עצמו, (יד) וישלחו כל השרים בעד ברוך וילך שם עם המגילה, (טו) ויקרא אותה באזניהם, (טז) והם פחדו אל ה' ואת ענשו ואמרו אל ברוך דע לך שאנחנו נגיד למלך את כל הדברים האלה, ואמרו אליו זה כדי שלא יתרעם מהם למה גילו את סודו וגם מפני מה שאמרו לו אח"ז לך הסתר אתה וירמיהו ואיש לא ידע איפה אתם כי הנה פחדו גם כן אולי ישלח המלך

להרוג אותם ולכן יעצוהו על זה והפקידו את המגילה שמה בלשכת בן אלישמע הסופר כדי שמשם יקחוה אם ירצה המלך לשמעה, (יז) האמנם שאלו השרים את ברוך הגד נא לנו איך כתבת את כל הדברים האלה מפיו וכבר שאלתי כי מה ענין השאלה הזאת ששאלו ממנו הלא היו יודעים איך יכתוב הסופר ומה היתה תשובתו שהוא יקרא אליו והוא כותב על הספר בדיו ומה החדוש אשר בזה, אבל אמתת הענין כך הוא שכאשר ברוך הגיד להם שהוא כתב כל הדברים אשר היו במגילה לפי ששמע אותם מירמיהו חששו השרים אם אמר ירמיהו הדברים האלה לברוך בדרך כללות וברוך מעצמו סידר הדברים והניחם במגילה כאשר הם ואם היה הדבר כן לא יחושו כל כך לפרטי הדברים כי אם לכללות הענין, או אם כתב אותם מלה במלה בעת שהיה אומר אותם ירמיהו והיו אם כן כל הדברים דברי נבואה ויוצאים מפי ירמיהו לא זולת זה ומפני זה שאלו את ברוך הגד נא לנו איך כתבת את כל הדברים האלה מפיו, רוצה לומר אם אמרם לך בכללות ואיך זכרת אותם כולם ובהכרח הוא שתהיה מוסיף או גורע על דבריו או אם כתבת אותם מלה במלה ככל היוצא מפיו, (יח) והוא השיבם שלא שמע הדברים בכללות אבל מפיו היה קורא אליו מלה במלה ובדברו הוא היה כותב על הספר, והסתכל כי לא אמר ואני כתבתי אלא ואני כותב על הספר בלשון הווה רוצה לומר שכאשר הוא היה אומר דבור אחד היה הוא לפניו כותב אותו מיד באופן שלא שם ברוך במגלה ההיא אלא הדיו והכתיבה בלבד וכל השאר היה מירמיהו ואם כן הדברים כולם היו מפיו ולא היה אחד מהם מברוך. והותרה עם זה השאלה הב':

פסוק כא

וישלח המלך את יהודי וגו' עד וימלוך מלך צדקיהו וגומר. כאשר סיפר יהודי למלך ענין המגילה ודבריה צוה לו שיביאה לפניו והוא הביאה וקראה לפניו ולפני השרים אשר היו אתו רצה לומר לא השרים ששמעו אותה בלשכה אלא אחרים שהיו עם המלך, (כב) והמלך היה יושב בבית החורף כי היה לו בית מיוחד לקיץ עליות מרווחים וחלונים להכנס בו הרוח כדי לקרר ובית החורף היה במחסה ומסתור שלא יכנס בו הרוח והקור והיה זה בחדש התשיעי הוא כסלו בתוך הסתו, והיה האח לפניו מבוערת ונראה שהאש הגדול שאנו קוראים מדורה הוא האח, וכן ת"י וית נורא קדמוהי מדלקין, ובדברי חז"ל (שבת כ, א) מאי אח רב אמר אחואנא פי' עצי ערבה ושמואל אמר עצים הנדלקים באחוה, ורש"י פירש האח על הכלי שמבערים בו את האש (כג) וכאשר היה יהודי קורא ג' דלתות או ד' רוצה לומר דפין המלך היה קורע אותה ומשליכה אל האש אשר על האח המדורה או מערכת העצים, וחז"ל (בר"ר מב, ד ועוד) פירשו ג' דלתות על הפסוקים אמרו

כאשר שמע המלך יהויקים פסוק איכה ישבה בדד וכן פסוק בכה תבכה וכן פסוק גלתה יהודה וכן פסוק דרכי ציון אבלות לא חשש כי אמר אני אמלוך על הנשארים וכאשר שמע היו צריה לראש אמר מעכשיו איני מלך אז יקרעה בתער הסופר, (כד) ואמנם עכ"ז המלך ושריו לא פחדו ולא קרעו את בגדיהם מאותם הדברים שהיו שומעים ולא שבו בתשובה עם היות שהשרים הראשונים ששמעו דברי המגילה בלשכה פחדו את השם כמו שכתוב למעלה, (כה) והם היו שהפגיעו במלך ר"ל שהתחננו לפניו לבלתי שרוף את המגלה ולא שמע אליהם כי הוא ברשעתו ושאר השרים שקודם לכן היו עמו בבית העיזו פניהם ולא שתו לב לדברים ההם, וחז"ל דרשו (מו"ק כו, א) ולא קרעו את בגדיהם מכלל דבעי קריעה ועל זה סמכו שהרואה ספר תורה שנקרע חייב לקרוע.

פסוק כו

והנה צוה המלך לקחת את ברוך שהיה סופר במגילה הזאת ואת ירמיהו שהיה הנביא שניבא אותה והיתה לקיחתם להביאם לפניו להרגם, ועשה הקב"ה עמהם נס שלא מצאום וזהו ויסתירם ה', (כז) וסיפר הכתוב שבאה לירמיה מיך אח"ז נבואה מהשם יתברך ואמר אחרי שרוף המלך את המגילה ואת הדברים להודיע שלא לבד שרף גליוני המגילה שאף הדברים עצמם שרף, וחז"ל סמכו לזה שהרואה ספר תורה שישרף חייב לקרוע שתי קריעות אחת על הגויל ואחת על הכתב שנ' את המגילה ואת הדברים, והיה זה לפי שאף הגויל מבלי כתיבה אחרי שהיה מיוחד לדברי הנבואה כבר חלה בו קדושה רבה, (כח) וצוהו השם יתברך שיקח מגילה אחרת ויכתוב עליה את כל הדברים הראשונים וגומר, (כט) וייעד את יהויקים תחת אשר שרף את המגילה (ל) שלא יהיה לו בן יושב על כסאו כי יהויכין בנו לא מלך כ"א ג' חדשים והיה כלא היה והוא ימות בדרך בבל ולא ינתן לקבורה, כי תהיה נבלתו מושלכת לחורב ביום ולקרח בלילה (לא) באופן שיפקד עליו ועל עבדיו את עונם והוא שריפת המגילה כ"א היה רומז לשאר העבירות היה לו לומר את כל עונותיהם, (לב) והנה ירמיה לקח מגילה אחרת וכתב עליה את כל דברי הספר אשר שרף יהויקים באש ועוד נוסף עליהם דברים רבים כהנה כי עם היות שהשם יתברך לא צוה אלא שיכתוב במגילה הזאת השנית כל הדברים שהיו בראשונ' הנה ירמיהו הוסיף מדעתו בשנית דברים רבים, וגם זה מוכיח שזו היתה מגלת קינות ושירמיהו עשאה מעצמו ברוח הק' לקונן על מה שהיה עתיד להיות, ולכן הושמה המגלה ההיא בין הכתובים ולא הושמה בתוך הנביאים עם היות המחבר והמסדר אותה נביא לפי שלא נכתבה כי אם ברוח הקדש, וכבר כתבתי במקומות אחרים שהנביאים לא היו נמלטים פעמים מלהשתמש בהשגות חושיהם וכן פעמים היו מדברים ומחברים

דבורי שירות ומליצות או קינות ברוח הקדש עם היות שלא היו מגדר הנבואה ומעלתה כמו שביאר הרב המורה בפ"מה ח"ב:
ורז"ל (איכה רבה פתיחתא כט) חלקו מה הם הדברים ההמה שהוסיף ירמיהו במגלה השנית הזאת ורבי חמא בר חנינא אמר ונוסף עליהם זה איכה יעיב, דברים זה איכה יועם, רבים זכור ה' כהמה זה אני הגבר, שהוא מן תלתא תלתא, ורבנן אמרי ונוסף עליהם זו אני הגבר שהוא מן תלתא תלתא מלמד שהיה כתוב על המגילה הראשונה איכה ישבה איכה יעיב איכה יועם, ועוד הוסיף עליהן דברים שהוא אני הגבר שהוא מתלתא תלתא ורבים כהמה הוא זכור ה', וזהו הדעת היותר מתישב ואליו נמשך הרש"י בפירושיו:

פרק לז

פסוק א

וימלוך מלך צדקיהו בן יאשיהו תחת כניהו בן יהויקים וגומר עד וישלח המלך צדקיהו:
בעבור שיעד הנביא על יהויקים על שריפת המגילה שלא יהיה לו בן יושב על כסא דוד, לכן סמך לספור הקודם המלכת צדקיהו שמלך במלכות יהויקים תחת יהויכין בנו רוצה לומר כי בהיות יהויכין מולך ביהודה מתחת יד מלך מצרים שהמליכו הנה בקללת השם על יהויקים לא נתקיים המלכות בידו כי אם ג' חדשים כי מיד בא נבוכדנצר והגלה אותם והמליך בארץ יהודה את צדקיהו ונתקיימה בזה נבואת ירמיהו, (ב) אבל גם צדקיהו ועבדיו ועמו לא שמעו את דבר ה' ואמרו חכמים ז"ל (סנהדרין קג, א) שיהויקים היה רשע ודורו היה זכאי וצדיק וצדקיהו היה צדיק ועמו ואנשיו היו רשעים, (ג) וכבר יורה ע"ז שצדקיהו שלח אל ירמיהו לאמר התפלל נא בעדנו אל ה' אלקינו והדברים האלה היו דברים מיושרים, ואין ספק אצלי שזה מה שכתוב כאן ששלח המלך צדקיהו לומר לירמיהו התפלל נא בעדנו אל ה' אלקינו הוא עצמו מה שאמר למעלה הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בשלוח אליו המלך צדקיהו וגומר לאמר דרש נא בעדינו אל ה' כי נבוכדנצר מלך בבל נלחם עלינו, וידוע שלא עלה נבוכדנצר על ירושל' בימי צדקיהו אלא פעם אחת כשהחריב את ירושלם ולא שלח אם כן אל ירמיהו אלא פעם אחת לא שתים, וידמה שהלכו אל ירמיהו שלשה יהוכל ופשחור וצפניה והספור לא חשש לספור כי אם שנים מהם בלבד, ונזכר בשתיהן צפניה בן מעשיה הכהן כי הוא היה העיקר והשאר זכר אחד מהם, והנה למעלה בא הכתוב להודיע הנבואה שבאה אל ירמיהו כאשר שלח לצדקיהו שיתפלל בעדם, והוא מ"ש מיד כה אמר ה' אלקי ישראל הנני מסב את כלי המלחמה וגומר, ואמנם בכאן לא בא הכתוב אלא להודיע מתי יצא ירמיהו מבית

האסורים והוא כאשר מלך צדקיהו ושלח לומר לירמיהו התפלל נא בעדנו אל ה' אלקינו, (ד) כי אז בא ויצא ירמיהו בתוך העם ולא נתנו אותו בבית הכלא מפני הסבה ההיא, אם כן לא נשנה הספור הזה כאן אלא לזה התכלית. והותרה בזה השאלה הג':

פסוק ה

ואחר זה התחיל לספר מה שקרה לחיל הכשדי' שהיו במצור על ירושל' ששמעו מחיל פרעה הבא כנגדם ועלו מעל ירושלם, והיה זה מפני שנבוכדנצר כשהמליך את צדקיהו השביע אותו באלקים שיהיה לו נאמן והוא מרד בו ושלח למלך מצרים לעזרו כנגד נבוכדנצר, וכאשר שלח מלך בבל חילו על ירושלם מפני מרד צדקיהו יצא חיל פרעה ממצרים לעזור את צדקיהו, וכאשר שמעו זה הכשדיים הצרים על ירושלם עלו מעליה, והנה ירמיהו לא אמר למלך ולעבדיו שנעשה זה בתפלתו אשר התפלל בעדם כי לא רצה להתהלל במתת שקר, (ו) אבל בהפך שמיד באה אליו הנבואה ואמר למלאכי צדקיהו (ז) כה תאמרו לאדוניכם דע לך שחיל פרעה היוצא לכם לעזרה הנה הוא שב לארצו ולכן אל תשמח בעלות הכשדים מעליכם, (ח) כי מיד ישובו למצור וילחמו על העיר וילכדוה וישרפוה באש, (ט) ולכן אל תתהללו ואל תונו נפשיכם לומר הלוך ילכו מעלינו הכשדים כי באמת לא ילכו, (י) ודעו לכם כי אף שיהיה אפשר שתכו כל חיל הכשדים הנלחמים בכם ולא ישארו בהם כ"א אנשים מדוקרים מעטים הנה בלי ספק אותם המדוקרים איש באהלו יקומו וישרפו את העיר הזאת באש, וכל זה להודיע שהיה חרבנה השגחה מאת השם יתברך ולא מפעל הכשדים וכחם, (יא) וסיפר הכתוב כמה היה ירמיהו מתאמת בנבואתו שהנה כאשר עלו הכשדים מעל ירושל' מפני חיל פרעה (יב) יצא ירמיהו מירושלם ללכת אל ארץ בנימין, ואומרו לחליק משם בתוך העם פירשו המפרשים לחליק ולהפריש עצמו מירושלם שהיה שם בתוך העם שהיה ירא שמא יתנוהו בבית הכלא וענין לחליק הוא מלשון השמטה, ולי נראה שבעבור שהיה ירמיהו מן הכהנים אשר בענתות בארץ בנימין ואנשי עירו היו שונאים אותו לכן היה הולך לשם להחניף להם בלשון חלקות כדי שיאהבוהו וימצא עמהם כאשר ילכו בגלות. ואפשר לפרשו מענין מחלוקת אף על פי שהוא בחירק כל כך דרשוהו חכמים זכרונם לברכה מלשון חלק אמרו שהיה חולק ליטול חלק עם הכהנים אשר בענתות, ובהיות מלשון מחלוקת יאמר שלפי שהיה ירא בשבתו בירושלם לחלוק שם בתוך העם כי כולם היו קמים נגדו לכן היה הולך לארץ בנימין לחלק רוצה לומר לחלוק משם בתוך העם שהיו קרוביו עם אנשי ירושלם.

פסוק יג

והנה בהיותו בשער העיר בעל הפקידה רוצה לומר הפקיד לשמור את הפתח שהיה בן בנו של חנניה בן עזור תפש אותו לאמר אל הכשדים אתה נופל ר"ל להתחבר עמהם, ובדרש אמרו שחנניה בעת מותו בעבור שמת מקללת ירמיהו צוה את שלמיה בנו שבכל מה שיוכל יכשיל את ירמיהו ושלמיה צוה כזה את יראיה בנו ולכן הכשילו עתה, (יד) ועם היות שירמיהו כחש דבריו (טו) הנה השרים קצפו עליו והכוהו ושמו אותו בבית האסורים שעשו בבית יהונתן (טז) ולפי שהיו חנויות סמוכות לבית הסהר ההוא ולפניו לצד החוץ לכן אמר כי בא ירמיהו אל בית הבור שהוא היה היותר רע שבמאסר, ואל החנויות רוצה לומר אשר בתוך החנויות וישב שם ימים רבים.

וראוי שנבאר עתה מה היה מאסר ירמיהו כי הנה באו בזה פסוקים בלתי מתישבים אלו עם אלו, וזה כי הנה למעלה בנבואה הי"ב נאמר וירמיהו הנביא היה כלוא בחצר המטרה וגומר אשר כלאו צדקיהו מלך יהודה, ואחר זה בנבואה הזאת כשצוה ירמיהו אל ברוך לקרא המגילה אמר אני עצור לא אוכל לבוא בית ה', והיה זה בימי יהויקים ואיך נהיה זה ועדיין לא תפשו צדקיהו, עוד נאמר למעלה וירמיהו בא ויצא בתוך העם ולא נתנו אותו בבית הכלא וראה שהיה אסור בימי צדקיהו וכאן נאמר שהשרים אסרו אותו בעבור שהיה הולך לארץ בנימין ואם כן לא היה הוא אסור מהמלך, ואחר זה כתוב ששאל ירמיהו מאת המלך שלא ישיבהו לבית יהונתן והיא המאסר שנתנו לו השרים ויצוה המלך צדקיהו ויפקידו את ירמיהו בחצר המטרה והוא כבר היה ראשונה בחצר ההיא ושם ישב עד אשר נלכדה העיר וכמו שיזכור אחר זה, וקשיא אם כן מדידיה לדידיה, והנראה בזה הוא שירמיה לא לבד נתפש בבית הכלא פעם אחת כי פעמים רבות אסרוהו שם ושיהויקים אסרו כבראשונה מפני מה שניבא עליו הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט וגומר לכן כה אמר ה' אל יהויקים וגומר לא יספדו לא הוי אחי והוי אחות לא יספדו לו הוי אדון והוי הודו קבורת חמור יקבר סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלם, וניבא גם כן על יכניהו בנו ובעבור זה שמוהו בבית האסורים ושם צוה לכתוב את מלת איכה על ידי ברוך בן נריה, וכאשר מלך צדקיהו לפי שהוא היה אז מלך צדיק אף על פי שעבדיו ועמו היו רעים וחטאים לה' מאד הוא צוה להוציאו מבית האסורי' ויורה על זה מה שאמר למעלה מזה כשסיפר מהמלכת צדקיהו וירמיהו בא ויצא בתוך העם ולא נתנו אותו בבית הכלא רוצה לומר שאז כשמלך צדקיהו יצא הנביא מבית האסורים ובא בתוך העם ולא שמוהו בבית הכלא, האמנם אחרי זה בשנה העשירית לצדקיהו כשניב' ירמיהו עליו שלא ימלט מיד מלך בבל צוה לשומו בבית הכלא והיא פעם שניה, ועל

זה נאמר למעלה הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' בשנה העשירית וגומר, וירמיהו הנביא היה כלוא בחצר המטרה אשר כלאו צדקיהו מלך יהודה וגומר, ושם נאמרה לו נבואת חנמאל על קנין השדה ושאר הנבואות הטובות והנחמות ושם נאמר ויהי דבר ה' אל ירמיהו שנית והוא עודנו עצור בחצר המטרה וגומר, ובהיותו שמה באתהו הנבוא' שנזכרה למעלה הלוך ואמרת אל צדקיהו מלך יהודה ואמרת אליו כי בזה נתן לו האל יתעלה רשות ואומץ לב לשיצא מחצר המטרה שהיה מקום שנתנו לו למאסר ושילך למלך לומר לו דבר השם, וזהו אומרו הלוך ואמרת שילך שמה וכן עשה שהלך אל המלך ודבר אליו ומאז והלאה לא הביאוהו באותו המאסר ועשה נסיון הרכבים, ואחר זה בעלות חיל הכשדים מירושלם יצא ירמיהו ללכת לארץ בנימין ותפשוהו יראיה והשרי' כדי שלא יברח אל הכשדיים ונתנו אותו בית הסוהר בית יהונתן הסופר, ומשם שלח המלך צדקיהו ולקחו וידבר אתו ויצו שלא ישיבוהו עוד בית יהונתן ויפקיד אותו בחצר המטרה וזו היתה מאסר שלישי לו שמה, ומשם לקחוהו השרים והשליכו אותו אל בור מלכיה שהיה שם בחצר המטרה ונטבע בטיט, ומשם הוציאוהו בדבר המלך עבד מלך הכושי וישב ירמיהו בחצר המטרה ומשם היה שולח המלך לדבר אתו וחוזר שם ושמה ישב עד אשר נלכדה העיר, וזהו אמתת הענין הזה עם היות באו הפרשיות והפסוקים בלתי מסודרים בזה בקדימה והאיחור כמו שזכרתי בהקדמת זה הספר כי בא המאוחר ראשונה והקודם באחרונה ואין ספק שיהיה לסבה מה בלתי מושג' אצלנו. והותרה בזה השאלה הד':

פסוק יז

וישלח המלך צדקיהו ויקחהו וגומר עד וישלח המלך צדקיהו ויקח את ירמיהו וגומר. סיפר הכתוב שבהיות ירמיהו בבית הבור אשר בבית יהונתן שלח צדקיהו בעדו ושאלו בביתו בסתר היש דבר מאת ה' רוצה לומר אם באה אליו נבואה מקרוב כי היה צדקיהו ירא את ה' אם לא שאנשיו ועמו כולם היו רשעים, וירמיהו השיבו יש ויאמר ביד מלך בבל תנתן רוצה לומר אע"פ שצרות לבבי הרחיבו והשרים עשו עמי רעות הרבה הנה לא קצרה יד ה' מהופיע בי נבואתו ואתה אדוני המלך תדע לך בלי ספק שביד מלך בבל תנתן כי הנבואה תמיד תודיעני זה בלי חלוף, (יח) ואחר זה בקש הנביא ממנו על מאסרו כי לא היה בו משפט מות והוא לא חטא נגדם כי דבר אליו מה שצוהו השם, (יט) ושאר הנביאים אשר היו מנבאים טובה הנה הם נחבאים וכסתה כלמה פניהם, (כ) וכיון שלא חטאתי לך ולעבדיך אל תשיבני לבור אשר בבית יהונתן הסופר לא אמות שמה, (כא) וצוה אז המלך שלא ישיבוהו לבור אבל יפקידוהו בחצר המטרה וכדי שלא

ימות ברעב יתנו לו ככר לחם ליום מחוץ האופים שהוא כמו שת"י משוק הנחתומי', ואמרו חכמינו זכרונם לברכה במדרש (שיר השירים רבה א, מא) שהיו נותנים לו פת קיבר שהיתה נמכרת חוץ לפלטירא פירוש פת סובין, וכפי הפשט נראה שמפני הרעב היו עושים פת למכור בשוק ידוע כדי לפרנס העם שבירושלם ונתנו לכל אחד ככר אחד ליום וצוה המלך שיתנו משם לירמיהו חקו דבר יום ביומו בלי מעות עד תום כל הלחם מן העיר ומאז והלאה ישב ירמיהו בחצר המטרה כי לא רצה לצאת משם אף על פי שלא היו שמה שומרים עליו:

פרק לח

פסוק א

האמנם השרים בשמעם הנבואות שהיה ירמיהו מנבא אל העם (ב) שהיושב בירושלם ימות בחרב ברעב ובדבר והיוצא אל הכשדים וחיה והיתה לו נפשו לשלל רוצה לומר כאילו שלל והציל נפשו מהמות, (ג) לפי שהעיר תנתן ביד מלך בבל, (ד) אמרו אל המלך יומת נא את האיש הזה רוצה לומר למה זה תרחם עליו ותצילהו מן המות ותפרנסהו יותר היה ראוי להרגו לפי שהוא מרפה ומחליש ידי אנשי המלחמה, (ה) והמלך השיבם הנה הוא בידכם כי אין המלך יוכל אתכם דבר רוצה לומר מה תריבון עמדי הנה הוא בידכם כי אין המלך יכול עמכם לעשות דבר כי אתם מעכבים בידו ומבטלים יכולתו, (ו) ואז השרים לא חששו לדברי המלך ולחפצו ובעל כרחו השליכו את ירמיהו אל הבור שהיה למלכיהו בן המלך שאותו בור היה בחצר המטרה וכאילו לא יצאו ממצות המלך שצוה שישב בחצר המטרה כי הבור שמה היה אבל היה מלא טיט ונטבע בו הנביא והיה קרוב למות כי אותה היו השרים מבקשים, (ז) והנה עבד מלך הכושי שהיה איש סריס שמע מכל אשר נעשה לירמיהו ונכמרו רחמיו עליו, והאיש הזה היה שמו בעצם עבד מלך לא מפני שהיה עובד למלך כ"א לפי שכך היה שמו והיה כושי בעורו והיה איש סריס, ותרגם יונתן גבר רב רוצה לומר שהיה מהשרים כי השרים נקראו סריסים, ויש מחכמים ז"ל שדרשו כושי על צדקיהו ומהם דרשו על ברוך בן נריה ואין מקרא יוצא מידי פשוטו יהיה מי שיהיה, (ח) הוא דיבר אל המלך והיו דבריו, (ט) אדני המלך הרעו האנשים האלה את כל אשר עשו אל ירמיהו הנביא וכבר זכרתי בשאלות כמה מהזרות יש בפסוק הזה כי הוא היה מתרעם על הבור אשר השליכוהו בו ונתן טעם מפני הרעב באומרו וימת תחתיו מפני הרעב, והנה עם היותו בבור יתנו לו ככר הלחם אשר צוה לו המלך ומה לו עם הרעב, אבל פירוש הכתוב לדעתי כך הוא שאמר הרעו האנשים האלה

את כל אשר עשו לירמיהו רוצה לומר כבר פעמים רבות הרעו עמו תמיד אם באשר שמוהו בבית יהונתן בבור ואם בשאר המאסרין שהם היו הסבה במאסרו תמיד, ועוד עתה באחרונה את אשר השליכוהו אל הבור שהוא תרעומת אחר אחרון, ואומרו וימת תחתיו מפני הרעב הנה כאומר ואם היה כונתם שימות יניחו לו והוא מעצמו ימות תחתיו ברעב כי אין הלחם עוד בעיר ולמה זה אם כן ימיתוהו בבור בתוך הטיט, הנה אם כן אומרו וימות תחתיו אם רצונו שימות בבור מפני הרעב אבל שיניחהו חוץ מהבור וימות תחתיו ומפני הרעב ולא ימות נטבע בטיט. והותרה בזה השאלה החמישית. ואחרי אשר כתבתי זה ראיתי בדברי רש"י שהיו נוטים לזה הפירוש ושמחתי בהם, (י) והנה המלך שמע לדבריו וצוה שיוציאוהו מהבור, ולפי שהיה עמוק וירמיהו זקן נקהלו שלשים איש ויעלו את ירמיהו הנביא רוצה לומר כי נביא השם הוא באופן שלא ימות בבור, (יא-יב) וכן עשה עבד מלך שהמציא דרכים להעלותו מבלי צער וכאב ברחמיו וברוב חסדיו:

פסוק יד

וישלח המלך צדקיהו ויקח את ירמיהו וגומר עד והיה כאשר נלכדה העיר וגומר. בהיות ירמיהו יושב בחצר המטרה אחרי שהעלהו עבד מלך הכושי מהבור שלח המלך בעדו אל מבוא השלישי אשר בבית ה' והוא מקום נסתר, ושאלו לאמר שואל אני אותך דבר אל תכחד ממני ואתה תראה בפסוקים שלא שאל המלך ממנו דבר ואיך אמר א"כ שואל אני אותך דבר אל תכחד ממנו, אלא שהענין שדבר אמר על נבוא' שהיא דבר ה' ואמר המלך לנביא שואל אני אותך דבר, ר"ל שואל אני אותך מהו דבר ה' ונבואותו אשר ראית בענין הזה, ולפי שהוא שאל על דבר ה' (טו) לכן השיבו הנביא כי אגיד לך הלא המת תמיתני וכי איעצך לא תשמע אלי ורצה בזה לו' למה זה תשאל על דבר ה' כי הגדתו אליך לא יועיל לי ולא יועיל לך, אם שלא יועיל לי לפי שאם אגיד לך הלא המת תמיתני ואם שלא יועיל לך לפי שכאשר איעצך לא תשמע אלי, (טז) והמלך השיבו בשבוע' לענין מיתתו באומרו בסתר ההוא חי ה' אשר עשה לנו את הנפש הזאת אם אמיתך ר"ל שלא ימיתהו, ונשבע בנפשו כי היא הית' חביב' אצלו לפי שהיו אמונותיו אמתיות ולכן נשבע בה שלא ימיתהו הוא בעצמו ושלא יתנהו ביד המבקשים את נפשו שהם השרים שהשליכוהו בבור בראשונה אבל לא נשבע לו שיקבל עצתו ויקיימה, (יז) ואז אמר לו הנביא כה אמר ה' אלקי צבאות השמים שהוא אלהי ישראל ועכ"פ ירחם עליו אם יצוא תצא אל שרי מלך בבל והם הצרים על ירושלם וחיתה נפשך ונפש כל בני ביתך והעיר לא תשרף באש אבל תהי' עבד למלך בבל ולא תחרב העיר, (יח) ואם לא תצא להכבש תשרף העיר ואתה לא תמלט מידם, (יט) ולפי שהי' ירא המלך מהיהודים אשר נפלו אל

הכשדים שהם כאשר יראוהו שמה יעשו לו בזיונות וקלון ויתנו אותו ר"ל הכשדים בידם של היהודים ויתעללו בו אותם היהודים בחרפה ובוז, (כ) הבטיחו הנביא שלא יתעללו בו ולא יתנו אותו הכשדים בידי היהודים, (כא) אבל אם לא יצא להכבש לכשדים, (כב) הראהו ה' שכל נשי המלך יהויכין אשר נשארו בביתו כשהוא יצא אל מלך בבל עתה יהיו מוצאות אל שרי בבל והמה יאמרו נגדך הסיתוך יכלו לך אנשי שלומך שהם נביאי השקר והשרים שהיו מאמינים בהם המבטיחים שלא יבא מלך בבל על ירושלם ויכלו לך שנמשכתה אחריהם והם הטבעו בבוץ שהוא הטיט מלשון היגאה גומא בלא ביצה נסוגו אחור בנבואותיהם בבטחונם, וכמו שיוציאו לבבליים כל נשי יהויכין (כג) כן יוציאו כל נשיך ובניך ואתה לא תמלט מידם ואת העיר הזאת תשרף כי אתה תהי' השורף אותה כיון שאתה גורם בשרפה לפי שאינך יוצא להשלים את הכשדים.

פסוק כד

וסיפר הכ' מצדקת צדקי' שעם היות הייעודים האלה כ"כ רעים הוא יעץ לירמי' שלא ידע אדם מזה שאמר לו כלל לא להעלים הייעוד אלא כדי שלא ימיתוהו כי הי' מרחם עליו, (כה) ואם יוודע הדבר מביאתו שמה וישאלו השרים מזה (כו) יאמר שבא להתחנן למלך שלא ישיבהו אל בית יהונתן שהיה אסור שמה בראשונ', (כז) והנה השי"ת הטה לבם להאמין לדבריו והחרישו ממנו כי לא נשמע הדבר ר"ל כי לא נשמע בפי שום אדם הדבר שירמי' דיבר למלך ובזה האופן השרים לא רדפו עוד אחריו בחשבם שהמלך דיבר שלא ישיב עוד למאסר, (כח) וישב ירמיהו בחצר המטרה עד יום אשר נלכדה ירושלם כי לא הוסיף עוד לצאת בתוך ירושלם ולא השתדל עוד ללכת ארץ בנימין אבל ישב שמה בחצר המטרה כאשר דבר לו המלך כל ימי המצור:

פרק לט

פסוק א

והיה כאשר נלכדה ירושלם וכו' עד סוף הנבואה. לא בא הכ' כאן לספר ולהודיע איך הי' חרבן ירושלם ואבוד המלך צדקי' ועמו כי זה כבר כתבו ירמי' עצמו בסוף ספר מלכי' וגם בסוף הספר הזה נכתב פעם אחרת ואין צורך לשנותו כאן, גם שלא נזכר במקום הזה בשלמות כמו שזכרתי בשאלות, אבל באו הכתובים האלה להודיע אחרי שנכתבו הנבואות אשר ניבא ירמי' על לכידת ירושלם ועל המלך צדקי' ועל עמו שכולם נתקיימו ושכאשר פתר להם כן הי' אם בלכידת הבבליים את ירושלם כי הנה בשנה התשיעית לצדקיהו בחדש העשירי שהוא טבת בא נבוכדנצר וכל חילו על ירושלם ויצרו עליה

כמו שנבא ירמי', ועם היות שלא בא נבוכדנצר שמה אלא נבוזראדן רב טבחים לפי שבא בשם מלך בבל ומצותו אמר הכ' שבא המלך, וגם כדי להיות נבואת ירמי' שניבא בהם על ירושלם, (ב) ובשנה האחת עשר למלכות צדקיהו בחדש הרביעי שהוא תמוז הבקעה העיר כי לפי שלא הי' לחם בעיר עם הארץ לא מיחו ביד הכשדים כשנתקרבו לבקע החומה מפני זלעפות רעב, והנה אמרו חז"ל (תענית כו, א - ב) שבי"ז בתמוז הבקעה העיר והוא א' מהחמש' הדברים שארעו באותו יום, האמנם נאמר כאן שהבקע' העיר בתשעה לחדש לענין המעשה והוא בתשע' לחדש הבקעה העיר מעצמה, (ג) ומיד באותו לילה באו שרי בבל בשער התוך והיא השער שהיה בחומה האמצעית כי שלש חומות היו בירושלם כמו שזכרתי בפירוש לספר מלכים, וזה נכתב להודיע שנתקיימה נבואת ירמיהו שניבא ובאו ונתנו איש כסאו פתח שערי ירושלם, (ד) ואז ברח צדקיהו וכל אנשי המלחמה מן העיר, (ה) ורדפו הכשדיים אחריהם והשיגום והוליכו אותם רבלתה לפני נבוכדנצר וידבר אתו נבוכדנצר משפטים רוצה לומר שהוכיחו על אשר מרד בו ושעבר על שבועתו שהשביעו עליו באלקים, וכל זה לקיים מה שניבא ירמיהו עליו לאמר ואתה לא תמלט מידם ושעיניו יראו את נבוכדנצר ופיו ידבר עם פיו, (ו) וסיפר ששחט את בני צדקיהו ואת כל שריו, (ז) ואת עיניו עור אבל אסרו אותו בנחשתים שהם שלשלאות של ברזל להביא אותו בבלה, ובזה נתקיים מה שניבא לו ירמיהו שלא ימיתהו בחרב כי עם היות ששחט את בניו ושריו הנה לא שחט את צדקיהו, ואחרי ששבו הכשדיים מלרדוף אחרי צדקיהו אז הרחיבו פרץ העיר ועליו אמרו שהבקעה בי"ז בתמוז.

והנה לא סיפר הכתוב כאן מתי נכנסו הכשדיים לירושלם ולא מחרבן הבית כמו שנזכר בספר מלכים וגם בסוף הספר הזה, נראה שלא נכנסו לירושלם עם היות שהבקעה העיר עד ז' ימים לחדש אב לפי שכל אותו חדש היו היהודים נלחמים על פרץ העיר באופן שלא יכלו הכשדים להכנס לעיר עד אותו יום שבחולשת העם מפאת הרעב לא עצרו כח עוד ובאו הכשדיים בעיר, האמנם לא נזכר כאן הפרטיות הזה לפי שלא בא הכתוב לספר המאורע כ"א לרשום קיום הנבואה, (ח) ולכן בלבד אמר ששרפו את בית המלך ואת בית העם ופירשו המפרשים בית כל א' מהעם, ויותר נכון הוא שקרא את ב"ה בית העם ולא קראו בית ה' לפי שכבר נסעה משם השכינה, ואת חומות ירושלם כולם נתצו והרסו לארץ, (ט) ואת יתר העם הנשארים בעיר ירושלם רוצה לומר שלא המיתו בחרב בשעת המלחמה, ואת הנופלים אשר נפלו אל הכשדים עם היות שנכנסו בידיהם והיה ראוי לחמול עליהם, ואת יתר העם הנשארים רוצה לומר בערי יהודה כולם הגלה נבוזראדן לבבל, (י) והשאיר בארץ מדלת הארץ ויתן להם כרמים ויוגבים שהשדות יקראו יוגבים,

ובמסכת שבת (שבת כו, א) דרשו לכרמים תאני רב יוסף אלו מלקטין אפרסמון מעין גדי עד רמתא וליוגבים אלו צודי חלזון דדוד עד חפא, הנה התבאר אם כן שלא בא הכתוב בזה אלא לבאר שנתקיימו נבואות ירמיהו אם בענין המלך והשרים וגלות העם ואם בענין העיר והבית והותרה בזה השאלה השישית.

פסוק יא

ולפי שירמיהו ניבא ג"כ על עצמו שיהיה לו נפשו לשלל, לכן סיפר כאן שצוה נבוכדנצר עליו את נבוזראדן (יב) קחנו ועיניך שים עליו כי משמים העירו לבבו לזה וגם היהודים שהיו בבבל מגלות יהויכין יתכן שהם הודיעו לנבוכדנצר ענין ירמיהו ונבואותיו שהיה מנבא על עלותו להחריב את ירושלם בחטאתיה כי חפצים היו גם הם בחרבנה להיותם חוץ ממנה גולים, מזה התעורר גם כן לעלות עליה כי הפעולות האלהיות ימשכו באמצעות סבות אמצעיות מביאות אליהם, ולכן צוה נבוכדנצר לנבוזראדן שהיה על ירושלם במקומו שיקח את ירמיהו ועיניו ישים עליו ולא יעשה עמו שום רעה לא מהריגה ולא מגלות ושביה אבל כאשר ידבר ירמיהו אליו כן יעשה עמו, (יג) ואמנם אמר וישלח נבוזראדן וכולי וחזר לומר וישלחו להעיד שכל אחד משרי בבל שלח בפני עצמו לבקש את ירמיהו ולחפש אחריו בכל הגולה אנה הלך, ואותם השרים היו רבי מלך בבל רוצה לומר גדולי מלכותו מלשון על כל רב ביתו (אסתר א, ח), ואחרי ששלחו לבקש כל אחד בפני עצמו על ידי אנשיו וידעו אנה הוא אז (יד) וישלחו כלם יחד ויקחו את ירמיהו, ואומרו מחצר המטרה אין ענינו שמצאוהו בחצר המטרה כי הנה ברמה נמצא אסור בתוך גלות ירושלם המובלים בבלה כמו שיזכור אחר זה, אבל אמר מחצר המטרה להגיד כי ידעו ששם היה בראשונה אסור ועתה היה ברמה אסור באזיקים בתוך הגולים שהוליכוהו מחצר המטרה עם שאר הגולים לרמה ומשם לקחו נבוזראדן ודיבר לו הדברים שיזכור אחר זה, אבל הכתוב זכר מן תכלית הספור והוא אומרו ויתנו אותו אל גדליה בן אחיקם בן שפן להוציאו מן הבית רוצה לומר מתוך השבויים ולהוליכו עמו אל ביתו כי הנה גדליה בן אחיקם הפקיד מלך בבל על הנשארים בארץ יהודה ועמו ישב ירמיהו כרצונו.

פסוק טו

וסיפר הכתוב שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה ובריה כי הנה בהיות ירמיהו עצור בחצר המטרה אחרי שהעלהו עבד מלך הכושי מן הבור אף על פי שהיה עת צרה בתוך החרבן באה לו הנבואה (טז) לומר לעבד מלך הכושי שחרבן העיר על כל פנים יבוא, ויהיה הרעות לפניך ביום ההוא רוצה לומר כי תראה החרב והרעב והדבר וביאת

הכשדיים בירושלם בעיניך, (יז) אבל עם כל זה שיפול מצדך אלף ורבבה מימינך אליך לא יגש וזהו והצלתיך ביום ההוא ולא תנתן ביד האנשים אשר אתה יגור מפניהם והם הכשדים הצרים על העיר, (יח) והוא אומרו כי מלט אמלטך ובחרב לא תפול, וגם לא תלך אסור בתוך השבויים כי תהיה לך נפשך לשלל כאילו אתה שללת אותה מכף האויבים ולא תהיה נפשך שלל לאדם אחר, ויהיה כל זה לפי שבטחת בי רוצה לומר שבמה שעשית להציל את ירמיהו ממות לא יראת את השרים ובטחת בי שאצילך מידם וגם מחרב הכשדיים:

פרק מ

פסוק א

הנבואה הט"ו תחילתה הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה' אחרי שלוח אותו נבוזראדן וכולי עד הדבר אשר היה אל ירמיהו הנביא על הגוים. ויש בנבואה הזאת י"ז פרשיות. הראשונה, הדבר אשר היה אל ירמיהו. השנית, וישמעו כל שרי החיילים. השלישית, ויוחנן בן קרח. הרביעית, ויהי בחדש השמיני. החמישית, וישמע יוחנן בן קרח. הששית, ויגשו כל שרי החיילים. הז', ויהי מקץ עשרת ימים. הח', ויהי ככלות ירמיהו. הט', ויאמר עזריה. הי', ויהי דבר ה' אל ירמיהו. הי"א, הדבר אשר היה אל ירמיהו אל כל היהודים. הי"ב, לכן כה אמר ה' צבאו'. הי"ג, ויענו את ירמיהו. הי"ד, ויאמ' ירמיהו אל כל העם. הט"ו, ויאמר ירמיהו אל כל העם ואל כל הנשים. הי"ו, כי כה אמר ה' הנני נותן אל פרעה. הי"ז, הדבר אשר דיבר ירמיהו הנביא אל ברוך בן נריה וגו'. ושאלתי בדברי הנבואה הזאת ששת השאלות:

השאלה הראשונה באומרו הדבר אשר היה וגו', וזה כי לא מצינו כאן נבואה כלל כי אם ספור מה שאמר לו נבוזראדן וסיפור ענין גדליה בן אחיקם ומיתתו, ואיה אם כן הדבר אשר דבר ה' אליו אחרי שדיבר לו נבוזראדן ובדרש אמרו שדבר ה' היה מה שנאמר אחר דברי נבוזראדן ושובה אל גדליהו, ואינו נכון כי הם דברי נבוזראדן לא דבר השם, והרד"ק כתב שדבר ה' הוא מה שכתוב אחרי הספורים ויהי מקץ עשרת ימים ויהי דבר ה' אל ירמיהו, ויקשה עליו למה תלהו בדברי נבוזראדן באומרו אחרי שלח אותו וכולי:

השאלה השנית מי אמר לנבוזראדן שהשם דיבר את הרעה הזאת על ירושלם ושהיה בעבור שחטאו לו ולא שמעו בקולו, ולמה האויבים ההם ונבוזראדן ונבוכדנצר חמלו וריחמו על ירמיהו והם לא ריחמו על בית ה', ומה ראו אם כן בירמיהו האם מפני שניב'

רעה על ירושל' הלא גם על בבל ניבא רעה וחרבן ומי הגיד להם דברי הנבואות ואיך יחסו כל זה להשגחת השם והם בלתי מאמינים בה:

השאלה השלישית מה ראה ישמעאל בן נתניה להרוג את גדליה בן אחיקם והוא לא עשה עמו רעה, וכל שכן בהיותו יושב לבטח אתו והנה ישמעאל היה מזרע דוד ולמה ירע בעיניו שיהיה שארית לבני יהודה בארצם ומדוע בחר להסיר מיהודה ומירושלם משען ומשענה שריד ופליט ללא סבה:

השאלה הרביעית בדברי שרי החיילים לבוא לגור במצרים והיא שאם היה דעתם ורצונם לבוא למצרים ולשבת שם על כל פנים כמו שגלו בדבריהם באחרונה למה זה שאלו את דבר השם על ידי הנביא, ומדוע נשבעו לפניו כאשר ידבר אליהם כן יעשו ולא ישובו ממנו, וכאשר הודיעם דבר השם אז אמרו בפי' שבכל צד ילכו שמה ומוטב היה משיהיו שוגגין בדבר מיהיו מזידין ולמה אמרו שברוך בן נריה מסיתו על זה ומה לו לברוך תועלת בשבתם בארץ:

השאלה החמישית בדברי הנשים המקטרות שאמרו כי עשה נעשה וגומר לקטר למלכת השמים וגומר כאשר עשינו אנחנו ואבותינו וגומר ונשבע לחם ונהיה טובים ורע לא ראינו כי איך אמרו שהיו טובים ולא ראו רעה והלא ראו חורבן ירושלם וגלות עמו וכל הרעה אשר מצאם על זה ואיך העיזו פניהם לדבר שוא וכזב כזה:

השאלה השישית הנבואה אשר באה לירמיהו על נבואת ברוך בן נריה אמרת אוי נא לי יסף ה' יגון על מכאובי וגומר, איך אמר שנאמרה לו בשנה הרביעית ליהויקים מלך יהודה, והנה הכתוב מעיד כאן שהיתה בכותבו את הדברים האלה מפי ירמיהו והם מה שזכר למעלה מאשר הלכו למצרים ומה היחס שהיה לנבואה ההיא עם הזמן והמלך יהויקים ההיא שבעבורו יוחסה שם, ובכלל השאלה הזאת למה לא נזכרה בתוך הנבואות אשר ניבא בימי יהויקים וזכרה במקום הזה אחרי חרבן הבית ורדת הגולה מצרימה.

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כלם:

הכוונה הכוללת בספורי הנבואה הזאת הוא להודיע רשעת בני יהודה ואנשי ירושלם, כי הנה נבוזראדן רב הטבחים עם היותו איש רע מעללים מרשעי אומות העולם ומלך בבל עצמו לא עשו כלה בבני יהודה והפקידו את גדליה בערי יהודה והשאירו עמו ההמון ודלת העם ובנות המלך וחיילים אחרים מאשר ברחו מירושלם, וגם הוציאו את ירמיהו מתוך השבויים והגולים להיותו נביא השם ודבר נבוזר אדן אליו דברי שלום ואמת בהוראתו שהיה חרבן ירושלם דבר השגחיי מאת השם ית' בחטאת יושביה יען לא שמעו בקולו, אמנם בני יהודה לא היו כן כי מהם הרגו את גדליהו בן אחיקם וישבו את

היהודים אשר אתו והיו יותר אכזריים בזה מן הכשדים, והנשארים בהם שאלו את פי ה' והכעיסוהו במעשיה' ודברי תועבותם באמרם שלא נחרבה בעבור העבודה זרה שעבדו אלא מפני שחדלו מלקטר ולנסך לה כראוי ולכן נגזרה עליהם גזרה שבארץ מצרים יתמו ושם ימותו וכמו שיתבאר זה בפסוקים:

הדבר אשר היה אל ירמיהו וכו' עד וישמעו כל שרי החיילים ראוי שתדע שהיה דרך הנביאים כלם ליחס נבואותיהם לזמן מלך מהמלכים שניבאו בימיהם כאילו תאמר בירמיהו הנבואות אשר ניבא בימי מלכות יאשיהו או בימי מלכות יהויקים או בימי מלכות צדקיהו, ואחרי שנחרב ירושלם ולא היה עוד מלך לבית יהודה הוצרך הכתוב ליחס נבואת ירמיהו שניבא אח"כ לדבר נרשם מהכשדיים ומפני זה אחר חרבן ירושלם וגלות צדקיהו כשבא הכתוב לספר נבואות ירמיהו יחס אותם לזה הזמן רוצה לומר אחרי שלוח אותו נבוזר אדן כששלחו בהיותו אסור בזיקים בתוך הגלות, ולא אמר הכתוב אם כן הדבר אשר היה על נבואה פרטית אלא על כל הנבואות והספורים שיבאו אח"כ בספר הזה שייחס אותם לפעל הזה לפי שלא היה כבר מלך ביהודה ליחסם אליו, גם אחשוב שאמר הכתוב כן לפי שמצינו לירמיהו נבואות אחרי החרבן ויקשה איך ינבא בהיותו גולה ואין נבואה שורה מתוך עצבון, לכן אמר שהיה דבר ה' אל ירמיהו לפי ששלח אותו נבוזראדן להוציאו מהשביה ודיבר על לבו לבוא ואז התנבא. והותרה בזה השאלה הא'.

פסוק ב

והנה נבוזראדן עם היותו רב הטבחים ושר ההורגים נפש ונוגעים בחלל שהוא מה שיורה על גודל אכזריותו כי לכן מנה אותו נבוכדנצר להיות שר ונגיד במלחמה על ירושלם, לקח את ירמיהו מבין השבויים הגולים מבני יהודה שהיה אסור בזיקים עמהם ופתח חרצובות שביו ואמר לו ה' אלקיך דבר את הרעה אל המקום הזה ירושלם רוצה לומר אני יודע שאתה נבאת כל זה על העיר הזאת בשם ה' אלהיך, (ג) ויבא ויעש ה' כאשר דבר רוצה לומר לא אחשוב שכח נבוכדנצר וכח שריו וחייליו עשה הדבר הזה כי השם בהשגחתו עשאו הכל ולא הם, ושלא נעשה הדבר הזה מפני זכות נבוכדנצר אלא מפני רשעת בני יהודה וחטאתם וז"א כי חטאתם לה' ולא שמעתם בקולו והיה לכם הדבר הזה מהחרבן לזאת הסבה והנה הגיעה הידיעה הזאת לנבוכדנצר ולנבוזראדן באמצעות יהויכין והשרים מבני יהודה שהלכו עמו גולים לבבל שהם הודיעו להם ענין ירמיהו ונבואותיו אשר ניבא על מלכי יהודה ועל ירושלם, ואולי מזה התעורר נבוכדנצר כמו שזכרתי למעלה לעלות על ירושלם כי לא האמינו מלכי ארץ כי יבא צר ואויב בשערי ירושלם אם לא בנבואות נביאיה, ואחשוב שגם גדליה בן אחיקם שהיה עם מלך בבל

הודיעו זה ולכן הפקיד אותו נבוכדנצר על ערי יהודה והפקיד עמו את ירמיהו, גם ידעו נבוכדנצר ושריו מה שניבא ירמיהו מהמוסרות ומוטות ששלח את מלך אדום ואל מלך מואב ואל מלך בני עמון ושאר המלכים ביד מלאכיהם לאמר כה אמר ה' הנה נתתי את כל הארצות האלה ביד נבוכדנצר מלך בבל עבדי ועבדו אותו כל הגוים וגומר, ושהיה הנביא מתרה בצדקיהו שיכנס ויכנע ביד מלך בבל ולכן היה נבוכדנצר ושריו אוהבים לירמיהו בעד שמועתו, ואולי שעל זה עצמו אמר נבוזראדן כי חטאתם לה' ולא שמעתם בקולו שהחטא הוא שצוה אותם לעבוד את מלך בבל ולהכנע לפניו והם לא שמעו בקולו ולכן היה להם הדבר הזה מהחרבן.

פסוק ד

ואמר נבוזראדן לירמיהו שבעבור שהוא היה מנבא לעבוד את מלך בבל לכן פתח אותו מהזיקים והם שלשלאות הברזל שהיו על ידיו ואם ירצה לבוא עמו לבבל יבא וייטיב לו ואם רע בעיניו לבוא ילך וישב במקום אשר ירצה, (ה) ואומרו ועודנו לא ישוב ושובה אל גדליה ענינו ופירוש ועודנו ירמיהו לא אמר שישוב משם לשבת בתוך העם הבין נבוזראדן שהיה דעתו לשוב, ואמר לו ושובה אל גדליה אשר הפקיד מלך בבל בערי יהודה ושב אתו בתוך העם שהיו נאספים להשאר שמה עמו או אל כל הישר בעיניו ללכת לך, וי"ת ואם לית את צבי למיתב ותוב לות גדליה בר אחיקם, ואמר ויתן לו ארוחה ומשאת ואמרו המפרשים שענינו מנחה, ולי נראה שארוחה אינה אלא דבר קצוב דבר יום ביומו כי צוה על אחיקם לתת לו מתבואות הארץ מחלק המלך ארוחת תמיד לירמיהו כל הימים, (ו) ובזה האופן נשאר ירמיהו במצפה עם גדליה בתוך העם הנשארים עמו שמה. והותרה עם מה שזכרתי בזה השאלה הב':

פסוק ז

וישמעו כל שרי החיילים וגומר עד ויהי ביום השני להמית את גדליהו. לפי שבבוא הכשדיים לירושלם ברחו משם אנשים רבים ובהיותם בשדה הקימו להם שרים להתנהג על פיהם, לכן אמר כאן ששמעו שרי החיילים אשר בשדה רוצה לומר שהיו בורחים ומפוזרים בכפרים כי הפקיד מלך בבל מתחת ידו את גדליה בן אחיקם בארץ יהודה, וכי ברצון המלך היה שיאספו אליו נשים וטף ומדלת הארץ מאשר לא הוגלו רוצה לומר כי לא יחפוץ מלך בבל ביותר גולים ממה שיש לו, (ח) ולכן באו להתחבר עם גדלי' המצפתה וגם היו שם עמו ישמעאל בן נתניהו שהיה מזרע המלוכה ושרים אחרים ואנשיהם, (ט) ולפי שהיה גדליה עבד מלך בבל נשבע להם שישבו בטח ושלא יראו מהיותם עובדים לכשדיים שהיא עם פחות כי לא יעבדו את הכשדיים כי אם את מלך בבל לבדו, וישבו

בארץ ושגדליה יעמוד במצפה כדי לעכב ולמנוע את הכשדים שלא יבאו בארץ, וצוה אותם שיאספו התבואות יין ושמן וקיץ והם פירות הקיץ כאילו תאמר ענבים ותאנים ושאר הפירות, (יג) האמנם יוחנן בן קרח ושאר השרים (ד) גילו את אזן גדליה שמלך בני עמון שהיה שמו בעלי"ס בסמ"ך הוא שלח את ישמעאל שיבא ויתחבר אליו בערמה כדי שימצא מקום להרע, ולא האמין להם גדלי' כי חשב שבקנאתם אותו היו מוציאים עליו הדיבה הזאת, (טו) ויוחנן בן קרח חשש אולי גדליה בעבור שהיו האומרים רבים לא שמע אליהם ולכן הוא בסתר אמר אליו אלכה נא ואכה את ישמעאל ואיש לא ידע מי הרגו ולא על מה הרגו, (טז) ולא שמע גדליה לדבריו אבל אמר לו אל תעשה הדבר הזה כי שקר אתה דובר על ישמעאל.

פרק מא

פסוק א

ובחדש השביעי הוא חדש תשרי בא ישמעאל רוצה לומר מארץ בני עמון ועשרה אנשים אתו אל גדליה ויאכלו שם עמו ועל שלחנו לחם, (ב) ויקומו עליו ויהרגוהו, (ג) וגם הרגו את כל היהודים שהיו עמו וגם את הכשדים אשר נמצאו שמה, ואמנם למה הרג ישמעאל את גדליהו בן אחיקם הוא אצלי לשתי סבות. הא', לפי שישמעאל היה מזרע המלוכה ממשפחת צדקיהו וחשב שמפני זה שיהיה הוא השליט על הארץ המשביר את כל עם הארץ ולא גדליה שלא היה מזרע המלוכה כמוהו, וכבר נרמזה הסבה הזאת מהקנאה והתאוה והכבוד כמו שאמר בכאן ויהי בחדש השביעי בא ישמעאל בן נתניה מזרע המלוכה וגומר כי להיותו כן עשה זה לזה, ולא יאמר עליו שהיה מזרע המלוכה כשזכר ראשונה שבא אל גדליה וזכרו כאן בשע' המעשה להיותו סבתו. והסבה הב', היא שמלך בני עמון להיותו שונא לנבוכד נצר היה רע בעיניו שיהיה גדליה פקיד בארץ יהודה מתחת יד מלך בבל ולכן חשב להרוג את גדליה והכשדיים אשר אתו כדי שילכו ולא יעמדו שמה, ובחר בישמעאל להיותו יהודי שימצא מקום להרגו בערמה בבטחו בו, וכבר גילה הכתוב גם הסבה הזאת באומרו כאן ויכו את גדליהו בן אחיקם בן שפן בחרב וימת אותו אשר הפקיד מלך בבל בארץ כי זאת היתה הסבה במיתתו, והכתוב הזה מורה שישמעאל ועשרת אנשיו קמו על גדליה ויכו אות בחרב אבל לא המיתו אלא ישמעאל לבדו כי הוא הכהו מכת נפש, והנה אומרו אחרי שאמר ויכו אותו בחרב וימת אותו שישמעאל בידיו המיתו. והותרה בזה השאלה השלישית:

פסוק ד

ויהי ביום השני להמיתו את גדליהו וגומר עד ויהי מקץ עשרת ימים. סיפר הכתוב מרשעת ישמעאל שלא די כל הרעה אשר עשה במיתת גדליהו ועמו אבל גם כיסה הדבר, (ה) וביום השני למיתתו היו באים אנשים משכם משילה ומשמרון מגלחי זקן וקרועי בגדים כדרך האבלים על חרבן ירושלם ושרפת בית קדשנו ותפארתנו ובידם מנחה ולבונה להביא בית ה', לא שחשבו שהיה הבית במעמדה כי אי אפשר שבשני חדשים שעברו מתשעה באב עד החדש הזו' הוא תשרי שבו נהרג גדליה לא נודע בשכם ושמרון חרבן ירושלם, אבל הם שמעו כי הפקיד מלך בבל את גדליהו בן אחיקם ושהיו נקבצים שמה חיילים מהיהודים ושיעלו עולה ומנחה בבית ה' ההרוס ולזה היו באים קרועי בגדים על חרבן ירושלם ושרפת הבית הקדוש וגלות יהודה מעל אדמתם ומנחה ולבונה בידם להביא בית ה' ההרוס, (ו) וישמעאל ברעתו יצא לקראתם והראה עצמו בוכה באבדן מולדתו, (ז) ויקחם וישחטם אל תוך הבור כי עדיין לא רותח חרבו לשפוך דם בני יהודה יותר ממה שעשה רב הטבחים.

פסוק ט

ואומרו אשר הכה ביד גדליהו פירשו המפרשים בסבת גדליהו, ויותר נכון לפרש ביד גדליהו מלשון הנה יד ה' הויה (שמות ט, ג) רוצה לומר במכת גדליהו, ויש מפרשים ביד גדליהו במקום גדליהו שהיה במצפה וכן ויד תהיה לך (דברים כג, יג), איש על ידו - פירושם מקום. וחכמים ז"ל (נדה סא, א) אמרו וכי גדליהו הרגם והלא ישמעאל הרגם אלא כיון שהיה לו לחוש על עצת יוחנן בן קרח ולא חשש מעלה עליו הכתוב כאילו הרגם, (י) וזכר הכתוב שלא די זה אלא שגם הנשארים שלא הרג מהעם ובנות המלך שהיו במצפה נהג אותם בשביה לארץ בני עמון, ומזה תראה שאין רשע כרשעת בני ישראל כי הנה נבוזראדן לא הגלה את דלת העם אבל השאירם עם גדליהו ולא הגלה את בנות המלך אבל לכבודן השאיר אותן ביד גדליהו, וישמעאל שהיה מזרע המלוכה וקרוב אליהן מלבד מה שהרג את אנשי המלחמה שהיו עם גדליהו הנה שאר ההמון ודלת העם והנשים והטף ובנות המלך שנשארו עם גדליהו לא ידענו אם היו בנות יהויקים או בנות צדקיהו את כולן השבה ישמעאל וילך לו לעבור את בני עמון (יא) וסיפר הכתוב שיוחנן בן קרח וכל שרי החיילים לא היו במצפה כשישמעאל הרג את גדליהו בן אחיקם, ואולי שאם היו שמה לא היה ישמעאל מכה אותו כי ירא מהם אבל כאשר ראה שהיה גדליה יחידי מהשרים עשה כרצונו, ויורה ע"ז שכאשר שמע כ"ז יוחנן וכל השרים (יב) באו להלחם עם ישמעאל וימצאוהו אל מים רבים אשר בגבעון ר"ל על ברכת המים הרבים

שבדרך ההוא, (טו) ויברח ישמעאל עם שמנה אנשים מפניהם, (יז) והשבויים כלם שבו וילכו לחסות תחת כנפי יוחנן בן קרח והשרים אשר אתו בגרות כמהם והוא מקום שהיה דר שם כמהם בן ברזלי הגלעדי שהוא היה אצל בית לחם, ועשו זה כדי ללכת לבוא מצרים, (יח) כי יראו מפני הכשדים בעבור מה שעשה ישמעאל שהכה את גדליהו אשר הפקיד מלך בבל בארץ ואולי יחשבו הכשדיים שלהיות היהודים הורגים אותם ושהרגו גם כן את הכשדים שהיו שמה שהיו כל היהודים במרד ההוא ולכן יבאו הכשדיים להרגם ומפני זה רצו ללכת מצרים:

פרק מב

פסוק א

האמנם רצו להתיעץ בנבואה וידברו כל השרים וכל העם מקצה אל ירמיהו, (ב) שיתפלל בעדם לה' כי נשארו מעט מהרבה שהיו, (ג) ויורם את הדרך ילכו בה והדבר אשר יעשון, (ג) וירמיהו קבל תחנתם להתפלל בעדם, (ד) והם חייבו עצמם לפניו לקיים דברי השם ולעשות מה שיצוה עליהם והוא אומרם יהי ה' בנו לעד אמת ונאמן רוצה לומר והוא יהיה עד אמת והוא יהיה נאמן רוצה לומר ערב שנקבל מצותו, והוא אמרם אם לא ככל הדבר אשר ישלחך אליך רוצה לומר אשר ישלחהו אליך בנבואתו כן נעשה, (ו) בין שיהיה טוב רצה לומר בעינינו ואם שיהיה רע לפנינו על כל פנים בקול ה' אלקינו כיון שאנחנו שולחים אותך אליו לבקש דברו נשמע כל שכן שלסוף ייטב לנו כאשר נשמע בקול ה' אלקינו ואין רע יורד מלמעלה:

פסוק ז

ויהי מקץ עשרת ימים ויהי דבר ה' אל ירמיהו וגומר עד ויהי דבר ה' אל ירמיהו בתחפנחס. ראוי לתת לב למה זכר הכתוב לכמה ימים באה לנביא דבר ה' להשיב אל העם, והנה לא נמצא כזה בשאר הנבואות גם לא נאמר כאן ויהי אחרי עשרת ימים אלא ויהי מקץ עשרת ימים, ואני אחשוב שגדליה בן אחיקם מת בחודש הז' ביום השני ממנו כי ביום הראשון היה יום תרועה וביום השני נהרג, ובא יוחנן באותם עשרת ימי תשובה להלחם עם ישמעאל והציל את השביה מידו, ומיד דיברו אל ירמיהו שיתפלל אל ה' מה יעשו כי היו יראים מאד מהכשדיים שיהרגום כולם בעבור הריגת גדליהו והכשדים שהיו אתו בחשבם שהיו כל השרים והעם במרד עם ישמעאל, והתפלל ירמיהו באותם עשרת ימי תשובה שבין ר"ה לי"ה עליהם ונתרצה השם לו ביום הצום, ולכן אמר מקץ עשרת ימים רוצה לומר בסוף עשרת ימי תשובה שהסוף הוא ביום הכפורים, אז בא דבר

ה' אל ירמיהו לא שיאמר שנתאחרה תשובתו עשרה ימים אלא שניתנה לו בסוף עשרת הימים הנזכרים והנעשים בשנה ההיא ותהיה התשובה אחרי התפלה יום או יומים לא זמן עשרת ימים, (ח) ולכן קרא הנביא אל יוחנן בן קרח שהיה השר הגדול העומד על בני עמו ולשאר השרים ולכל העם מגדול ועד קטן, (ט) ודיבר אליהם תשובת השם ודברו, (י) שאם ישבו בארץ יהודה יבנה אותם ולא יהרוס רוצה לומר יעשה מהם בנין גדול להרבות אותם ולנטוע אותם בארץ כימי קדם ושלא יבאו לידי הריסה שיהרגום או יגלו אותם אויביהם כי נחם ה' על הרעה ולא יוסיף עוד עליה, (יא) ושלא ייראו מפני מלך בבל ואומרו אשר אתם יראים מפניו אל תיראו ממנו אינו כפל לשון, אבל ענינו והענין שבעבורו אתם עתה יראים מפניו והוא הריגת גדליהו והכשדים שהיו עמו אל תיראו ממנו רוצה לומר מאותו ענין כי אתכם אני להושיע אתכם, (יב) ולב מלך ביד ה' אבל יהיה בהפך שאתן לכם רחמים לפניו ונבוכדנצר עצמו ירחם אתכם והשיב אתכם אל אדמתכם רמז אל היושבים בבבל שישיב אותם ירושלם ברצון השם, (יג) ואומרו ואם אומרים אתם לא נשב בארץ הזאת נראה לי שגזירת הפסוק הוא אומרו מיד לבלתי שמוע בקול ה' אלהיכם רוצה לומר ואם אתם אומרים לא נשב בארץ הזאת יודע אני באמת שאינכם רוצים ללכת ממנה אלא לבלתי שמוע בקול ה' אלקיכם כי הם היו יודעים שארץ ישראל היה ה' דורש אותה תמיד עיניו בה, ושאם היו עובדים ע"ז בתוכה לא יתקיימו בה כיון שאינם עושים משפט אלהי הארץ ולכן היו חפצים לרדת לארץ מצרים כדי שיעבדו שמה עבודה זרה לרצונם בחשבם שלא יענשו שמה עליה כאשר הם נענשים בהיותם בארץ הקדושה, וזהו מה שכיון באומרו ואם אומרים אתם לא נשב בארץ הזאת אין זה אלא לבלתי שמוע בקול ה' אלקיכם בהיותכם במצרים ולא תתחייבו במצוות כבהיותם בארץ הקדושה זהו האמת מכוונתכם, (יד) עם היות שבדבריכם אתם נותנים בדבר סבה אחרת לאמר לא כי ארץ מצרים נבוא לא נראה מלחמה ושופר לא נשמע וללחם לא נרעב ושם נשב כאילו המלחמה והרעב תמיד תהיה בארץ יהודה ולא תבאו ולא תהיה במצרים בשום צד בעולם, ואין הדבר כן (טו) כי הנני מודיעכם בשם ה' שאם אתם תשימו פניכם לבוא מצרים ובפועל תבואו לגור שם בדרך גירות, (טז) החרב והרעב אשר אתם יראים מהם פה, ואמר דואגים רוצה לומר שיש לכם דאגה מכל מה שעברה מהם עליכם שם תדבק אחריכם במצרים כי אף על פי שאינם מטבע הארץ יהיה זה בה חולי מתדבק שיתדבק בה מכם, (יז) והאנשים שהם יותר חפצים לבוא שמה שם יתמו וימותו ולא יהיה מהם שם שריד ופליט לפי שכך גזר השם, (יח) שכמו ששפכה חמתו על יושבי ירושלם כך תתך עליכם בבואכם אל מצרים, ומלבד זה בעבור ענין אבותיכ'

שהיה במצרי' תהיו ביניהם שמה לאלה ולשמה לקללה ולחרפה ולא תחשבו שאז תשובו אל הארץ הזאת כי אם תלכו מצרים לא תראו עוד את המקום הזה רומז אל ירושלם.

פסוק יט

והנה האשימם על אשר שאלו את פי ה' אם לא היה בדעתם לשומעו ולעשותו, כי היה מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין וזה שאמר דבר ה' עליכם שארית יהודה אל תבאו מצרימה ידוע תדעו שהעידותי בכם היום ומכאן ואילך תהיו מזידין אם תעשו דבר אחר ולא שוגגין כיון שכבר התריתי בכם והודעתי לכם דבר ה' ומצותו, (כ) כי אתם התעיתם בנפשותיכם כי אתם שלחתם אותי אל ה' ר"ל אתם עשיתם טעות גדול בנפשותיכם בששלחתם אותי אל ה' להתפלל ונשבעתם שכאשר אגיד לכם כן תעשו, (כא) ואגיד לכם דברו היום הזה ועם היות שעדיין לא השיבו לו דבר הנה הנביא ראה בפניהם שלא היו חפצים במאמרו ושלא יקיימוהו ושעכ"פ ילכו למצרים ולכן אמר ולא שמעתם בקול ה' אלקיכם ולכל אשר שלחני אליכם ר"ל וכן עשיתם בכל אשר שלחני אליכם שלא שמעתם בקולו אשר דברתי, (כב) ועתה ידוע תדעו כלומר עתה אחר ששאלתי את פי ה' והתריתי בכם ואתם אינכם רוצים לשמוע בקולו ידוע תדעו כי בחרב ברעב ובדבר תמותו במקום אשר חפצתם לבוא לגור שמה שהוא מצרים. הנה התבאר מזה ששרי יהודה וכל העם הנשארים בהיותם נבהלים וחרדים בהריגת גדליה בן אחיקם ולהיות בעשי"ת שבין ר"ה ליוה"כ נתישרו נפשותם לעבוד את ה', ולכן שאלו לנביא שיתפלל בעדם אל ה' ואמרו שיעשו כמצותו, אבל אחרי שעבר יוה"כ שבו לכסלותם ונכנסה טינא בנפשותם מפחד הכשדיים שיבאו עליהם ויהרגום על מיתת גדליהו והכשדיים שהיו אתו, וגם נכשל רוחם שהיה סכנה לשבת בא"י שתמיד עיני ה' בה ובעברם על מצותיו היו נענשים בעונשים רבים ובחרו ללכת מצרים להיותם מרוחקים מההשגחה ולשבת בטח:

פרק מג

פסוק ב

ולזה לא קבלו דברי הנביא גם כי חשבו שאם היה זה דבר ה' היה בא לשעתו ולא היה מתאחר כמה ימים אלא שהנביא היה אומר זה מעצמו (ג) בהסתת ברוך בן נריה, ואמנם מה היה בזה ענין ברוך בן נריה ולמה חשבו שהוא יסית את ירמיהו למנוע ההליכה למצרים לא ראיתי בו למפרשי' דבר וגם לא ראיתיו בדברי חכמים ז"ל, ויראה לי בענינו שברוך בן נריה היה משתדל להנבא כמו שיתבאר אחר זה והיה יודע שארץ ישראל היתה

ארץ הנבואה מוכנת להנבא בה המוכנים ושארץ מצרים היתה בהפך מלאה גלולים לא תחול רוח הנבואה שמה על שום אדם, ולכן חשבו האנשים האלה שברוך כדי שיגיע למעלת הנבואה היה רוצה לשבת תמיד בארץ הנבואה והיה מואס ההליכה למצרים בעבור שלא תתעכב שמה נבואתו מפאת הארץ ושהוא לתועלתו זה היה מסית את ירמיהו שיאמר אליהם שישבו על הארץ, וזהו אומרם שקר לא שלחך ה' אלקינו לאמר לא תבאו מצרים כי הגירות אינו אסור במצרים אבל ברוך בן נריה מסית אותך בנו רוצה לומר שלא נלך מצרים, ואמרם עוד למען תת אותנו ביד הכשדיים וכו' אין פירושו שהיה רוצה ומכוין ברוך לזה התכלית, ולא אמרו עליו למען והוא ע"ד (שמות כג, יב) למען ינוח שורך וחמורך כמוך שאין זה סבת מצות השבת אבל הוא דבר נמשך ממנו כן הענין בזה שאם יעשו זה יהיה ישיבתם שמה סבה שיהרגום הכשדיים או יגלום לבבל, (ד) ולכן לא שמעו השרים והעם בקול ה' (ה) ויקחו את כל שארית יהודה (ו) וגם את ירמיהו הנביא ואת ברוך בן נריה והוליכום עמהם לארץ מצרים כי רצו שלא יפרד הנביא מהם כי זכותו יעמוד להם ושברוך ילך שמה ולא יזכה במעלת הנבואה. והותרה השאלה הרביעית:

פסוק ח

ויהי דבר ה' אל ירמיהו בתחפנחס וגו' עד ויענו את ירמיהו כל האנשים היודעים. בעבור ששארית יהודה חשבו שלא היה דבר ה' מה שאמר ירמיהו אליהם שלא יבאו למצרים ושהיה זה לעכבם בארץ יהודה בעבור ברוך כמו שבארתי לכן באה לו הנבואה בהיותם כבר בתחפנחס שהיה מארץ מצרים, (ט) וצוהו השם שיקח בידו אבנים גדולות ושיטמנם ויכניסם במלט במלבן, והמלט הוא החומר שעושי' ממנו הלבנים והמלבן הוא המקום אשר שם עושים הלבנים שהיה בפתח בית המלך, (י) ושינבא שיבוא נבוכד נצר וישים את כסאו מעל האבנים ההמה רוצה לומר בפתח בית המלך:

ונטה שפרירו עליהם ושפריר הוא האהל וממני יופיו נקרא שפריר מלשון אמרי שפר (בראשית מט, כא), (יא) ובאה מחנהו וממשלתו והכה את ארץ מצרים מהם ימית ברעב ומהם יוליך בשבי ומהם בהיותם בשביה יהרוג בחרב, (יב) וישרוף באש את בתי אלקי מצרים ושרפם רוצה לומר הבתים, ושבם הצלמים אלהיהם מכסף וזהב, כן פירשו המפרשים. ויותר נכון לפרש והצתי אש בבתי אלקי מצרים ושרפם רוצה לומר לאלוקות ההם ואמר ושבם על המצריים ועטה את ארץ מצרים כלומר יכריך כל שללה כאשר יעטה הרועה את בגדו כשיסע ממקום למקום שיכריך הרועה בגדו שיתעטף בו אהלו ששכב בו ולא ישאר במקום ההוא דבר אלא יכרוך הכל להוליכו בידו כן יעשה מלך בבל לשלל מצרים, (יג) ולפי שהיו בארץ מצרים עובדים את השמש והיו שם מצבות לעבודתו

זכר שישבר אותם וגם את הבתים אשר היו שם אלקי מצרים ישרוף באש, כי למעלה אמר שישרוף את אלקיהם וכאן יאמר שהבתים שהיו האלוהות בהם ישרוף אותם, והנה הודיע הקדוש ברוך הוא לנביא הייעוד הזה מאלקי מצרים כדי שיגידו לישראל ולא יפנו אחריהם כי גם המה יהיו עדי אובד:

פרק מד

פסוק א

ומפני שדעתם לבוא למצרים כדי לעבוד שם ע"ז כמצריים עצמם לכן באתהו הנבואה ע"ז לומר לשארית יהודה בשם ה', (ב) אתם ראיתם את כל הרעה אשר הבאתי על ירושלם וערי יהודה שהיום הזה הם חרבים מאין יושב בהם, (ג) וידעתם שכל הרעה הזאת באה עליהם מפני רעתם אשר עשו להכעיסני ללכת לקטר לאלקים אחרים, (ד) ועם היות שהתריתי בהם ע"י נביאי השכם ושלוח שלא יעשו התועבה ההיא אשר שנאתי (ה) לא שמעו ולא הטו את אזנם לשוב מרעתם לבלתי קטר, (ו) ולכן היה חרבנם כאשר ראיתם, (ז) ועתה איך לא לקחתם מוסר שבחרתם להכרית איש ואשה תוך ערי יהודה ושלא יהיה לכם שארית בארצכם, (ח) ולא תאמרו שאתם עושים זה מפחד הכשדים אין הדבר כן אבל הוא להכעיסני במעשה ידיכם לקטר לאלקים אחרים בארץ מצרים ואין הענין כמו שחשבתם שבעשותכם זה שמה לא תענשו עליו כי באמת זה יהיה סבה למען הכרית אתכם ולמען היותכם לקללה ולחרפה, (ט) האם שכחתם את רעות אבותיכם ומלכיכם ואת רעות נשיו של כל אחד מהמלכים ההם ואת רעתכם ואת רעות נשיכם אשר עשו ועשיתם בארץ יהודה ובחוצות ירושלם (י) באמת האנשים האלה לא דוכאו ר"ל לא הרגישו בעונש ולא היו עצמם דכאים בכל הרעות שעברו עליהם עד היום הזה כיון שלא הלכו בתורתי ובחקותי אשר נתתי לפניכם ולפני אבותיכם, (יא) ולכן כיון שלא תקחו מוסר הנני משים פני בכם להכרית את כל יהודה (יב) ואותם אשר שמו פניהם לבוא בארץ מצרים שם יתמו מקטנם ועד גדולם בחרב וברעב (יג) ויהיה בהם מה שהיה ביושבי ירושלם, (יד) באופן שלא יהיה שריד ופליט לשארית יהודה הבא אל ארץ מצרים, ואומרו ולשוב אל ארץ יהודה ענינו ואמנם מה שהם מנשאים את נפשם שאומרים שאח"ז ישובו אל ארץ יהודה לא יקום ולא יהיה כי הנה לשוב אל ארץ יהודה שהם מנשאים את נפשם לשוב לשבת שם לא ישובו כ"א הפלטים מחרב האויב:

פסוק טו

ויענו את ירמיהו וגומר עד הדבר אשר דבר ירמיהו אל ברוך. סיפר הכתוב מעזות הפושעים משארית יהודה ומעזות נשיהם המחטיאות אותם שלא דיי שלא נתנו לב לדברי השם (טז) אבל בעזות פנים ומצח אשה זונה ענו את ירמיהו שהדבר אשר דבר בשם ה' לא ישמעו אליו ולא יקבלוהו, (יז) אבל בהפך כי עשה יעשו כל נדריהם אשר נדרו לקטר למלכת השמים, וחשבו המפרשים שמלכת השמים הוא שם נאמר לכל הכוכבים שהם מעשה השם ומלאכתו אשר ברא ושחסר האלף במלכת השמים, ומהם פירשו מלכת השמים על השמש שהוא הכוכב הגדול שבשמים, ואני כבר הודעתיך דעתי שהבעל שהיו עובדים היה כנגד השמש והוא הנקרא מולך כי הוא מלך על כל בני שחץ, והאשרה שהיו עובדים היתה כנגד הלבנה והיא גם כן הנקראת מלכת השמים כמו שיכנה הכתוב השמש בשם מולך כן כינה הירח בשם מלכת השמים, וכמו שכינה השמש בשם בעל להיותו בערך הלבנה כבעל הנותן מהודו וזיוו על אשתו ככה כינה את הירח בשם אשרה שהיא שם לנקבה כאילו היא נקבת השמש ואליו תשוקתו והוא ימשול בה, ואמרו הפושעים האלה שככל היוצא מפיהם יעשו לקטר לנסך למלכת השמים, ואמרו כאשר עשינו אנחנו ואבותינו מלכינו ושרינו בערי יהודה ובחצות ירושלם לרמוז לזמן אחז ומנשה ואמון וגם בימי יאשיהו, ועל הזמנים ההם אמרו ונשבע לחם ונהיה טובים ורעה לא ראינו רוצה לומר ובימים ההם היינו שבעים וטובים לא ראינו רעות החרבן, (יח) אבל בימי יהויקים ויהויכין וצדקיהו שנחרבה ארצנו היה מפני שחדלנו לקטר למלכת השמים ולהסך לה נסכים שמפני הנביאים חדלנו מזה ואז חסרנו כל ובחרב וברעב תמנו, הנה א"כ לא היתה הרעה בעבור ההקטרה שעשינו אלא בעבור מה שלא עשינו ממנה ובזמן ההקטרה והניסוך כהוגן לא ראינו רעה כמו שהיה כאשר חדלנו ממנו. והותרה בזה השאלה החמשית:

פסוק יט

והנה יראה שהנשים היו עיקר הדבורים האלה ולכן היו אומרות בתמיה וכי אנחנו מקטרים ומנסכים רוצה לומר התחשוב שאנחנו מזולת בעלינו עושות כל זה לא באמת כי לא עשינו מבלעדי אנשינו ובעלינו כוונים רוצה לומר מיני מאכלות לה רוצה לומר למלכת השמים להעציבה כי באמת ברשות הבעלים עשינו כל מה שעשינו, ומאמר להעציבה אמרו המפרשים שהוא כנוי ועניני לשמחה, ואינו נכון אבל אחשוב שהוא מלשון עצבים כי הצלמים יקראו עצבים כאלו אמר לעבדה בדרך צלם (כ) והנה ירמיהו השיב לאנשי' ולנשים כולם יחד, (כא) הלא אותה הקטרה אשר הקטרתם אתם ואבותיכם

ומלכיכם בימים הראשונים אשר אמרתם שהיה טוב לכם אותם זכר ה' עתה ועלה על לבו, (כב) ולא האריך עוד אפו מפני רוע מעלליכם אשר עשיתם ובעבור זה היתה ארצכם חרבה כהיום הזה, (כג) מפני אותם ההקטרות ומה שחטאתם ולא שמעתם בקול ה', (כד) ואז ירמיהו באף ובחמה ובקצף גדול אמר אל כל העם והנשים שמעו דבר ה' כל יהודה אשר בארץ מצרים, (כה) ובעבור שהאנשים היו מתנצלים באמרם שהיו הדברים דברי נשים אבל שלא היתה כך כוונתם, וגם היו אומרים שהנשים היו אומרות כן מפני צרות לבבם אבל שלא היו עושות כן בפעל, לכן אמר הנביא אליהם כה אמר ה' צבאות אלקי ישראל אתם ונשיכם רוצה לומר אל תאמרו שהדברים האלה הם דברי הנשים ולא דבריכם כי בוחן לבות וכליות יודע שאתם ונשיכם רוצה לומר כולכם באגודה אחת ולב אחד בדבר הזה, ותדברנה בפיכם ואם המה דברו באמת בפיכם דברו כי מהסכמתכם דברו כל זה, ולכן עם היות שהמה היו המדברות כל זה אתם בידכם מלאתם ועשיתם בפעל מה שהמה דברו מהנדרים שנדרתם לקטר ולנסך, וכן ידעתי שהקים תקימנה רוצה לומר שלא דברו זה בחמה ובקצף אבל לא שיעשוהו בפעל כי הקים תקימנה הנשים האלה את נדריכם והוא בקיטור ובניסוך למלכת השמים.

פסוק כו

ומפני זה מעיד אני עליכם כאילו כבר עשיתם אותו בפעל והוא אומרו בשם ה' הנה נשבעתי בשמי הגדול אם יהיה עוד שמי נקרא בפי כל איש יהודה בכל ארץ מצרים שיאמר וישבע חי ה', (כז) לפי אני אהיה שוקד עליהם לרעה עד שיתמו בחרב וברעב בארץ מצרים כי כיון שלא שמעו בקול ה' ובחרו להם לעבוד אלהים אחרים אין ראוי שיהיה שמי נקרא עליהם ולא נמצא בפיהם, ולפי שלא ילמדו מן הכללות לחשוב שכולם יכלו בהחלט מבלי השאיר להם שריד אמר (כח) ופליטי חרב ישובון מארץ מצרים על ארץ יהודה אבל יהיו מתי מספר מעטים, וכבר אמרו חכמים ז"ל שהיו אלה ירמיהו וברוך וצדיקים אחרים מעטים שהיו ביניהם, ואז ידעו כל שארית יהודה הבאים אל ארץ מצרים דבר מי יקום ממני ירמיהו שאמרתי להם שלא ילכו שמה, או מהם שאמרו ששקר דברתי בשם ה', ואפשר לומר שהיה המאמר הזה מהשם יתברך דבר מי יקום ממני שדברתי לירמיהו שבמצרים ישיגם הרעב והחרב, או מהם שאמרו שישבו במצרים בטח מבלי מלחמה וישבעו לחם, (כט) ונתן הנביא להם אות והוא מביאת נבוכד נצר על מצרים כי כשתראו בקרוב נבוכד נצר בא על פרעה כמו שנבאתי תדעו שיתקיימו גם כן שאר דברי בהיותכם כלים בחרב וברעב בתוך ארץ מצרים, (ל) וז"ש מיד בביאור האות ההוא כה אמר ה' הנני נותן את פרעה הפרע מלך מצרים ביד אויביו שהם הכשדיים וביד

מבקשי נפשו והוא נבוכד נצר ועבדיו כאשר נתתי את צדקיהו בידו, והנה קראו פרעה הפרע לגנאי להגיד כי יהיה פרוע מלשון כי פרעו אהרן (שמות לב, כה) והוא על דרך ויהי ער רע בעיני ה' (בראשית לח, ז) שנהפך שמו מער לרע כן נהפך שם פרעה להפרע:

פרק מה

פסוק א

הדבר אשר דבר ירמיהו הנביא אל ברוך וגומר עד סוף הנבואה. ופרשה אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא על הגוים וכו'. הנבואה הזאת באה לירמיהו על ברוך בן נריה תלמידו ואמרה אליו בשנה הרביעית ליהויקים בן יאשיהו מלך יהודה כשהיה כותב מפיו מגילת הקינות שכתב בראשונה, ועם היות שכתו' בה כאן בכתבו את הדברים האלה על ספר מפי ירמיהו אין ראוי שתחשוב שהדברים האלה הם הנזכרים כאן שאמר בארץ מצרים אל העם שהלך שמה, כי אותם לא נכתבו ביד ברוך מפי ירמיהו ולא נכתבו בשנה הרביעית ליהויקים כי אם אחר החרבן, ואמנם השנה הרביעית ליהויקים היה קודם לזה קרוב לעשרים שנה, אבל אותה נבואה בכתבים של ירמיהו היתה כתובה אחר מגילת קינות וסמוכה אליה, וכאשר העתיקה וכתבה הנביא במקום הזה לסבה שאבאר העתיקה כאשר היתה שם, ולזה אמר בה אחרי כתבו את הדברים האלה על ספר מפי ירמיהו שהיא המגילה הנזכרת כי הם הדברים אשר כתב ברוך מפיו לא הספר הזה שירמיהו כתבו בעצמו ולא ברוך, האמנם למה נזכרה במקום הזה אחרי נבואת מצרים ומה יחסה בזה המקום באמת ראוי לעיין בו.

ואשר נראה לי בסבתו הוא שבעבור שהאנשים אשר הלכו מצרים אמרו לירמיהו שברוך היה מסיתו לומר שלא ילכו למצרים ובארתי שהיה זה לפי שהוא היה מכין עצמו לנבואה וידע שחוצה לארץ לא תבואהו הנבואה מחדש, ולכן חשבו שהוא היה רוצה שישבו בארץ כדי שיתנבא בה שלא יהיה אפשר בלכתו מצרים, הנה מפני זה אחרי שהנביא השיב לדבריהם ראה עוד להשיב על מחשבותם שחשבו על ברוך שהיא כוזבת ולזה כתב כאן הנבואה שנאמרה לו בימי יהויקים שבה הודיע השם לברוך שלא ישתדל להגיע למעלת הנבואה כי היא בלתיי אפשר אליו שיגיע אליה מפני חרבן בית ה' וסלוק השכינה מקרב עמו שהיה קרוב לבוא אז, וזה ממה שיורה שכבר זה לו לברוך עשרים שנה שהיה מתיאש מהנבואה בדבר ה' והוא המוכיח ששקר חשבו עליו האנשים החטאים ההמה בנפשותם כ"א בימי יהויקים נמנעה ממנו בעבור החרבן שהיה עתיד

לבא איך יחשוב עתה אחרי החרבן להשיגה, וזהו תכלית זכרון הנבואה הזאת במקום הזה אחרי הספור הקודם, ועם מה שבארתי בזה הותרה השאלה הששית אשר הערותי:. וענין הנבואה הוא שירמיהו צוה לברוך שיכתוב לפניו במגילת הקינות ההם, ובהיות ברוך כותב אותם אמר בלבו אוי נא לי שלא הגעתי להנבא עם כל ההכנות שהכינותי עצמי לנבואה ונוסף יגון על מכאובי בהיותי סופר לפני ירמיהו כאילו אני תמיד נער ומשרת אליו כי לא הגעתי להיות נביא, ובהיותו חושב בלבו זה (ב) הודיעו השם לנביא ירמיהו והוא אמר לו כה אמר ה' עליך ברוך (ג) אמרת אוי נא לי יסף ה' יגון על מכאובי רוצה לומר אתה עתה אמרת בלבך אל תכחד ממני שבהיותך כותב לפני מפי יסף ה' יגון על מכאובך שהמכאוב שלך היא שיגעת באנחתך בהיותך משתדל להנבא ומנוחה לא מצאת שהיא הנבואה ותוספת היגון הוא הכתיבה שאתה כותב לפני, (ד) ועל זה אשיבך בשם ה' כי הוא ציווני כה תאמר אליו הנה אשר בניתי אני הורס וגומר רוצה לומר לא נמנעת מהנבואה להעדר ההכנות או לתלות השפע ולא להיותך בלתי ראוי להנבא מצד עצמך כי אילו היה הדבר כן היה לך להתרעם, אבל הנבואה נמנעה ממך ברשעת הדור כי הנה אשר בניתי והיא השכינה ששכנתי בבית המקדש בין הכרובים אשר על הארון אני הורס כי אסלק אותה עתה משם, ואת אשר נטעתי אני נותש והם הנביאים שבחרבן הבית גם נביאיה לא ימצאו חזון מה' ואת כל הארץ היא שאעלה השגחתי וברכתי ממנה ואהרוס כולה, (ה) ואיך אפשר שבזמן כזה אתה תבקש לך גדולות והיא הנבואה שתנבא מחדש אל תבקש אותה כי הנני מביא רעה על כל בשר נאם ה' ונתתי את נפשך לשלל כי קרוב תהיה למות בדבר או ברעב והחרב אם לא שבחמלתי תמלט ותציל את נפשך כאלו שללת אותה מיד הלוקחים אותה, ואמר על כל המקומות אשר תלך שמה להודיע שילך בתוך הגול' מכאן ומכאן ולכן תמנע ממנו בהכרח הנבואה לפי שאין דורו ראוי לכך, וכן אמרו חכמים ז"ל בפסיקתא רבתי (מכילתא בסוף הפתיחתא) ומנוחה לא מצאתי ואין מנוחה אלא נבואה שנאמר (במדבר יא, כו) ותנח עליהם הרוח ואומר (ישעיה יא, ב) ונחה עליו רוח ה' ואומר נחה רוח אליהו על אלישע, בוא וראה מה הקדוש ברוך הוא משיבו כה אמר ה' הנה אשר בניתי אני הורס ואתה תבקש לך גדולות ואין גדולות אלא נבואה שנאמר ספרה נא לי את הגדולות אשר עשה אלישע קרא אלי ואענך ואגיד לך גדולות ובצורות ברוך בן נריה כרם אין סייג למה צאן אין רועה למה, מפני מה כי הנני מביא רעה אל כל בשר ונתתי לך את נפשך לשלל, בכל מקום אתה מוצא שאין הנביאים מתנבאים אלא בזכותן של ישראל עד כאן.

והתבונן חכמת דבריהם ז"ל שהנה גילו בזה שלא היה תכלית הנבואה כדי להשלים נפש הנביא בהתדבקה בשכל הפועל וכי אין הנבואה דבר טבעי מגעת בטבע האדם בהשתדלותו ושלא נמנעה מברוך בן נריה להיותו בלתי מוכן אליה כמו שכותב הרב המורה בפרק ל"ב ח"ב, ונמשך אחריו הרב רבי דוד קמחי בפירושו למקום הזה, כי הנה ברוך מוכן היה לנבואה בטבעו ולימודו אבל להיות הנבואה דבר נסיי מפעל הרצון האלקי מגיע לנביא לתכלית ישרות העם לכן בהיות העם בלתי ראוי לכך היתה הנבואה נמנעת, ומזה הצד רוצה לומר מפאת העם נמנעה מברוך כמי שהעדו עליו הפסוקים, וזהו אמרו ז"ל כרם אין סייג למה צאן אין רועה למה וזהו אמתת הדרוש הזה. והמתפלספים מחכמי עמנו לא שיערו בו ונשנה הדעת האמתי זה רוצה לומר שלא היתה הנבואה מגעת מפני הכנת הנביא כי אם לצורך ישראל כהרבה מקומות מדבריהם ז"ל, כי הנה במקום הנזכר אמרו קודם המאמר הנזכר למה ויהי מקץ עשרת ימים ויהי דבר ה' אל ירמיהו, רבי עקיבא אומר וידבר ה' אל משה ואל אהרן צא ואמור להם בזכותכם היה מדבר עמי שכל ל"ח שנים שהיה כועס על ישראל לא היה מדבר עם משה, שנאמר ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה וידבר ה' אלי לאמר (דברים ב, טז, יז) אלי היה בדבור, (תענית ל, ע"ב) אמר רבי שמעון בן עזאי איני כמשיב על דברי רבי אלא כמוסיף על דבריו ולא עם משה בלבד דבר בזכותו של ישראל אלא עם כל שאר הנביאים לא נתדבר אלא בזכותן של ישראל, ואומר ויהי מקץ שבעת ימים ויהי דבר ה' אלי לאמר ואומר ויהי מקץ עשרת ימים ויהי דבר ה' אל ירמיהו, וכן את מוצא בברוך בן נריה שהיה מתרעם בפני המקום שנאמר אמרתי אוי נא לי יסף ה' יגון על מכאובי נשתניתי מכל תלמידי הנביאים יהושע שמש את משה ושרתה עליו רוח הקדש אלישע שמש את אליהו ושרתה עליו רוח הקדש ואני יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי וכו':

פרק מו

פסוק א

הנבואה הששה עשר תחילתה אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא על הגוים וכו' עד הדבר אשר דבר ה' אל בבל. ויש בה חמש' עשר פרשיות. הראשונ', אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא אל הגוים. השנית, הדבר אשר דבר ה' אל ירמיהו הנביא לבא נבוכדנצר מלך בבל. השלישית, עגלה יפפיה מצרים. הרביעית, ואתה אל תירא עבדי יעקב. החמישית, אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא אל פלשתים. השישית, למואב כה אמר ה'. השביעית, לכן הנה ימים באים. השמינית, כי כה אמר ה' הנה כנשר ידאה.

התשיעית, לבני עמון. העשירית, לאדום כה אמר ה' צבאות. האחד עשר, כי כה אמר ה' הנה אשר אין משפטם. השנים עשר, לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ. השלשה עשר, לדמשק בושה חמת. הארבעה עשר, לקדר ולממלכות חצור. החמשה עשר, אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא על עילם. ושאלתי בפסוקים האלה ששת השאלות:

השאלה הראשונה למה זה מכל האומות והעמים אשר ניבא עליהם ירמיהו בפרשת כוס היין החמה שהם כ"ו אומות לא ניב' פה כי אם על י"א מהם מלבד יהודה, וזה כי הנה בנבואות שלמעלה ניבא על חרבן מלכות יהודה ועריו וכאן ניבא על מצרים ועל פלשתים צור וצידון עזה ואשקלון ועל מואב ועל בני עמון ועל אדום ועל בבל שהם עם מלכות יהודה שנים עשר ועל השאר לא ניבא בפרט, והנה פרשת הכוס כוללת לאותם שזכר ולאשר לא זכר שהם כל הערב כל מלכי ארץ העוץ עקרון ושארית אשדוד מלכי האי אשר בעבר הים דדן תימא בוז קצוצי פאה מלכי ערב מלכי הערב השוכנים במדבר מלכי זמרי מלכי מדי מלכי הצפון הקרובים הרחוקים:

השאלה השנית למה ניבא בכאן על דמשק ועל קדר, בהיות אותם שתי האומות לא נזכרו בתוך הגוי' בפרשת כוס היין החמה וידוע שאין ענין הפרשה ההיא אלא ליעד שיאבדו ויחרבו אותם האומות ולמה אם כן לא נזכרו בתוך הנחרבים ההמה:

השאלה השלישית למה בקצת הנבואות האלה זכר הכתוב השנה שנאמרו בה ובקצתם לא נזכרה, כי הנה בנבואה הראשונה שניבא על מצרים אמר שבאה בשנה הרביעית ליהויקים ובנבואה השנית שניבא גם כן על מצרים לא זכר בה דבר מזה, וכן במואב ובני עמון ובאדום לא אמר מתי נאמרו ולא גם כן בדמשק וקדר אמנם בעילם נאמרה בראשית ממלכת צדקיהו ונבואת בבל שהיא האחרונה לא נזכר בה מתי נאמרה ומה היה החלוף הזה:

השאלה הרביעית למה בסוף הנבואה השנית שניבא על מצרים אמר ואתה אל תירא עבדי יעקב ושאר הפסוקים שבאותה נחמה ולא אמר כזה בשום נבואה מנבואות שאר האומות, וידוע שהייעוד ההיא כולל שאומר כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הדחתיך שמה ולכן היה ראוי שיכתב הייעוד הזה אם בתחילת הנבואות האלה או באופן לשיובן על כולן לא במצרים בלבד, ועוד כי הנה ירמיהו ניבא למעלה לבני יהודה הבאים לגור מצרים ששם יתמו וימותו כולם והייעוד הזה הוא הפכי לאותו הייעוד האחר הנזכר אם עליהם נאמר, גם ראוי לעיין למה אמר שני פעמים ואתה אל תירא עבדי ובראשונה הוסיף ואל תחת ישראל ולא אמר כן בשנית:

השאלה החמישית מהו אדום שעליו ניבא ירמי' האם הוא אותו קרוב לארץ ישראל שעבר ישראל קרוב לארצם כשהלכו במדבר ואשר כבש דוד המלך והציב שם נציבים ואשר כבש הורקנוס המלך בזמן בית שני והכריחם לבוא בברית מילה או אם הוא אדום אחר, ואם חרבן אדום שניבא בכאן הוא מה שעשה נבוכדנצר או הוא שעשה בהם דוד המלך עליו השלום או הוא העתיד להיות באחרית הימים, ובפירוש הפרשה ארחיב הדבור בזה הספק כפי ענינו:

השאלה השישית מדוע אמר כאן על אדום בלבד כי כה אמר ה' הנה אשר אין משפטם לשתות הכוס שתו ישתו ואתה הוא נקה תנקה לא תנקה כי שתה תשתה, והוא כי כדומה לזה אמר הנביא למעלה בפרשת כוס היין החמה ונאמר שם על כל האומות וכאן אמרו בייחוד על אדום ולא זכרו בשאר האומות וראוי לדעת הסבה בזה. והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם:

הכוונה הכוללת בנבואות האלה הוא להודיע וליעד חרבן ורעות על כל גוים אשר הרעו לישרא' בחורבן ירושלם וגלות עמו, כי אחרי שזכר הנביא הנבואות אשר ניבא על חרבן ירושלם וגלות בני יהודה ואיך נתקיימו כולם, זכר אחריו מה שניבא גם כן על כל הגוים שעזרו לרעת חרבנה כדי להודיע שקדש ישראל לה' ראשית תבואתה כל אכליו יאשמו רעה תבא אליהם נאם ה', וכמו שיתבאר בפסוקים:

אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא על הגוים וגומר עד הדבר אשר דבר ה' אל ירמיהו הנביא לבא נבוכדנצר מלך בבל. למעלה בפרשת כוס היין החמה ניבא ירמיהו כל האומות שיחריב נבוכדנצר או שימשול עליהם ויכניעם בדרך כלל לא בערך ישראל, ועתה במקום הזה אחרי שזכר חרבן ירושלם וגלות בני יהודה זכר הנביא שכל האומות שעזרו ברעתו ובחרבנו של יהודה יחרבו ויגלו כמוהו, ולזה לא זכר מהאומות אלא אלו שנזכרו כאן נבואותיהם לפי שאלה היו בחרבנן של בני יהודה אם מצרים כי הם שנדרו ואמרו לעזור אותם כנגד נבוכדנצר נתנו לב לצדקיהו למרוד במלך בבל וזה היתי' סבת החרבן והגלו' שהמצריים הוציאו חילם לעוזרם ושבו למצרים, ונבוכדנצר כשראה זה הכביד עליהם המצור עד שהחריב את ירושלם, ואם פלשתים עמון ומואב ואדום לפי שהיו בחורבנה וכמ"ש המשורר (תהלים פג, ו) כי נועצו יחדו עליך ברית יכרותו אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור, והנה דמשק גם הוא היה בכלל הפלשתים, וקדר הוא מבני ערב השוכנים באהלים במדבר והם ישמעאלים, ונזכרו כולם בפרשת כוס היין החמה בכללות שאר האומות, הנה אם כן זכר אלה האומות כאן בלבד לפי שהם עזרו לרעה ושאר האומות שנזכרו בפרשת כוס היין

החמה היו רחוקים מירושלם ולא היו בחורבנה וכן לא נזכרו כאן. והותרה בזה השאלות האחד והב':

והנה הנבואה הראשונה מאלה זכר הכתוב שהיתה בשנה הרביעית ליהויקים להגיד שניבא אותה ירמיהו קודם מפלת מצרים, כי לפי שהיה הענין ההיא קודם זה זמן הרבה מהימים הוצרך הכתוב להודיע שעם היות שנכתבה כאן הנבואה הזאת הנה נאמרה קודם שקרה המלחמה ההיא בשנה הרביעית ליהויקים, אבל הנבואה השנית למצרים שנאמרה עתה על מה שיהיה אחר כך לא הודיע הכתוב בה מתי נאמרה לפי שבידוע שנאמרה עתה אחרי החרבן קודם שנתקיימה ויצתה לפועל, וכן נבואת פלשתים בעבור שכבר עברה קודם לזה ונכתבה עתה הוצרך הכתוב לומר בה שנאמרה לירמיהו קודם המעשה והוא אומרו בטרם יכה פרעה את עזה, וכן עילם לפי שלכדה מלך בבל קודם חורבן ירושלם הוצרך לומר בה שהיתה בראשית ממלכת צדקיהו, אבל למואב ולעמון ולאדום ולקדר ולבבל למה שהיה חרבנם אחר חרבן ירושלם ונכתבה נבואתם קודם בוא חרבנם לא הוצרך הכתוב להודיע בהם מתי נאמרה. הנה התבאר שהנבואות שקדמו לחרבן ירושלם נאמר בהם מתי נאמרו להגיד כי עם היות שנכתבו אחר החרבן הנה באמת נאמרו לנביא קודם החרבן, אבל הנבואות שנאמרו אחר החרבן ונכתבו כפי סדרם וזמניהם לא הוצרך הכתוב לומר דבר מזה כידוע שנאמרו כמו שנכתבו אחרי חרבן ירושלם. והותרה בזה השאלה השלישית:

פסוק ב

ואשוב אל פי' הפסוקים ואומר שהנה זכר כאן על מצרים שתי נבואות לפי ששתי פעמים נפלו ביד מלך בבל, כי בראשונה אחרי שפרעה נכה הלך על נהר פרת בכרכמיש שלכדה מלך אשור ומלך ארם כמו שאמר הלא ככרכמיש כלנו וגו', והרג יאשיהו בהלכו שמה ארכו לו ימי המצור עד השנה הרביעית ליהויקים שסבב הקדוש ברוך הוא כדי לנקום נקמת יאשיהו שיעל' עליו שמה נבוכדנצר ויכם מכה רבה, (ג) ואז ניבא ירמיהו נבואה זאת ואמר על הכשדים ערכו מגן וצנה וגושו למלחמה שיגשו להלחם על המצריים, (ד) ועליהם גם כן אמר אסרו הסוסים וגומר, ואולי שאמרו כנגד המצריים שיתחזקו ויעמדו כנגד חיל נבוכדנצר, (ה) וזכר שהיה אומר להם כן לפי שראה המה חתים רוצה לומר שהיה רואה את המצריים יראים ופוחדים נסוגים אחור מפני חיל נבוכד נצר וגבוריהם יוכתו מכה רבה ומנוס נסו וברחו ולא יפנו רוצה לומר שלא החזירו פניהם כנגד האויבים הרודפים אחריהם אבל היה בלבם מגור מסביב ופחד שמכל פאה יצאו הכשדיי' עליהם, (ו) וראה הנביא שלא ינוס הקל עם כל קלותו ואל ימלט הגבור עם כל גבורתו בפאת צפון

לכרכמיש שהוא על יד נהר פרת לפי שכל המצריים כשלו ונפלו, (ז) ואמר כמלעיג מי זה כיאור יעלה (ח) שהוא מצרים שברבוי חייליו היה עולה על הארץ כנהר בעת שיעלה ויכסה את האדמה ברוב מימיו, והיה מתהלל ואומר אעלה אכסה ארץ אובדה עיר רוצה לומר אוביד עיר כרכמיש ויושבי בה, (ט) עלו הסוסים של פרעה על הארץ והתהוללו הרכב שהיו רצים לכאן ולכאן בהוללות ושמחה ויצאו הגבורים ממצרים וכוש ופוט היו באים לעזרם שהם אנשים רגליים תופשי מגן ולודים שהם דורכי קשת.

פסוק י

אבל לא יהיה דבר כמחשבותם כי יהיה היום ההוא יום נקמה לה' צבאות להנקם מצריו שהם המצריים ממה שעשו ליאשיהו שהמיתו פרעה נכה, ולהנקם מזה תאכל חרב הכשדיים במצרים ושבעה ורותה מדמם וגומר, (יא) עלי גלעד ששם היו עושים הצרי הטוב וקנה לך משם אתה בתולת בת מצרים צרי למכתך כי בלי ספק לשוא יהיה רב הצרי לפי שרפואות תעלה אין לך, (יב) ואילו לא היה נודע בגוים הקלון הזה היתה זאת נחמתך אבל לא יהיה כן כי ישמעו גוים קלונך וצוחתך רוצה לומר צעקתך תמלא הארץ לפי שגבור וגבור כשלו הם גבורי מצרים בנוסם שהיו נכשלים זה בזה ויחדו נפלו שניהם. הנה התבארה הנבואה הראשונה הזאת שנאמר על מפלת מצרים בהיותו על כרכמיש והיא קדמה לחרבן ירושלם, (יג) ואחריה יזכור המפלה השנית כאשר בא מלך בבל להכות את ארץ מצרים שהיה זה אחר חרבן ירושלם בשנת שבעה ועשרים למולכו:

פסוק יד

הגידו במצרים וגומר עד אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא אל פלשתים. בעבור שמדרך המלכים הוא כשיבאו להלחם זה בזה להודיעו שיקח כלי מלחמתו ויכין צרכיו כי הוא רוצה להלחם בו, וזה כדי שלא יאמרו שבאו כגנבים ושודדים לילה פתע פתאום לכן אמר כאן הנביא הגידו במצרים שהוא כלל המלכות והשמיעו במגדול שהוא מקום קרוב למצרים כמו שאמר בין מגדול ובין הים (שמות יד, ב), וכן בנוף ובתחפנחס ערי ממלכה לפרעה והמשמיעים יאמרו אל מצרים התיצב והכן לך לקראת נבוכדנצר כי אכלה חרב סביבך ירמוז לארץ יהודה שכבר החריבה נבוכדנצר והוא יבא גם כן עליך, ואחרי שקודם בואו גילו את אזן מצרים וידע זה (טו) מדוע אם כן נסחף אביריך וגדודיך ולא עמד רוצה לומר כל אחד מהם לא עמד בפני הכשדיים אבל ברחו הכל, אין זה אלא שה' הדפו למצרים וממנו מסיבה שתחרב מצרים לפי שהוא היה הסבה בחרבן בית יהודה, ונסחף הוא מלשון מטר סוחף, ובא בפסוק אביריך בלשון רבים ונסחף ולא עמד והדפו בלשון יחיד לכל אחד מהם, (טז) וכבר יורה גם כן שה' הדפו ממה שהרבה

כושל והיו רובם כושלים ונופלים במלחמה וזהו גם נפל איש אל רעהו רוצה לומר שהיו נכשלים זה בזה ונופלים ארצה, והמתרגם פירש גם נפל מלשון אל הכשדים אתה נופל והוא שתרגם ואף ישתמעו גבר לחבריה, עד שהנכרים שהיו בהם שבאו לעזרת מצרים היו אומרים זה לזה קומה ונשובה אל עמנו ואל ארץ מולדתנו מפני חרב היונה שהוא נבוכדנצר שחרבו מכלה את הכל, וקראו יונה לפי שכל בני אדם היו נכנעים לפניו בהונאות דבריו, והמפרשים פירשו היונה האונסת שאין מי שיעמוד כנגדו וכן והאכלתי את מוניך (ישעיה מט, כו) אונסיך ולא יונו עוד נשיאי את עמי (יחזקאל מה, ח), ויונתן תרגם מענין יין חרבא דסנאה דהא כחמר ברויא.

פסוק יז

וזכר הנביא מפחיתות פרעה שעם היות שידע מביאת נבוכדנצר על ארצו הנה לא יצא לקראתו להלחם בו וזהו קראו שם ונתפרסם במצרים שאון רוצה לומר בושה ופחיתות גדול שפרעה מלך מצרים העביר המועד שהיה נועד למלחמה ולא יצא אליה וכדי בזיון וקצף, ופירש רש"י קראו שם במלחמה במקום מחנה בבל הכריזו פרעה מלך מצרים שאון רוצה לומר פרעה מלך מצרים שהיה שאון מגביה קול תשואות להתהלל בחיילותיו, הנה עתה העביר המועד ולא בא למלחמה, ולפי שלא היו מאמינים המצריים שיבוא נבוכדנצר אל ארץ מצרים לכן הוצרך הנביא להודיע על זה באומרו (יח) חי אני נאם המלך ה' צבאות שמו כי הוא המלך האמתי לא מלכי האדמה כי כתבור בהרים הוא דבר קיים שלא ישתנה ולא יזוז ממקומו, וככרמל שהר הכרמל נטוע על הים לא ימיש משם כן יבא רוצה לומר יבוא נבוכדנצר להחריב את ארץ מצרים ולא ישתנה ולא יזוז מביאתו שמה ולזה נטה יונתן בתרגומו, (יט) ולכן כלי גולה עשי לך יושבת בת מצרים שלוה ושקטה שתחשוב שתמיד תשב לבטח כי נוף שהיא עיר מלוכה למלך מצרים לשמה תהיה ונתצה ונשרפה באש תהיה מבלי שישאר בה יושב. והרד"ק פירש בשם אביו כי כתבור בהרים כמו שהר תבור מיועד לצוד שם ולפרוש שם רשתות וכמו שאמר ורשת פרושה על תבור (הושע ה, א) כן יצודו אותם הכשדיים, וכמו שעצי הכרמל יביאום בים כן יביא נבוכדנצר את המצריים בים בשביה.

פסוק כ

ולפי שמצרים היה מלכות נאה ויפה מאד קראו הנביא עגלה יפפיה רוצה לומר יפה מאד ומעודנת כעגלת מרבק, ואתה דע לך כי עם כל שמנך ודשנותך הנה קרץ שהוא לשון כריתה כמו מחומר קרצתי מצפון שהוא הצד שבבל היה בא בא וכדי לחזק האמת כפל הענין בא בא, (כא) ואמר שלא דיי שהמצריים אנשי הארץ היו עגלה יפפיה אבל בם

שכיריה כל כך היו מתענגים ונוטים להנאות הגופיות שהיו כעגלי מרבק שהם העגלים שמפטמין ועומדים בבית כדי לפטמם לא יוציאו אותם החוצה, כן אותם השכירים יושבים בבתים אוכלים ושותים ואינם יוצאים להלחם והראיה על זה כי גם המה יפנו עורף במלחמה לנוס וזהו נסו יחדו לא עמדו כאילו יום אידם בא עליהם עת פקודתם ושהם בשעת המות ככה נסו ולא עמדו, (כב) קולה של מצרים כנחש ילך וצעקתה תשמע למרחוק כי בחיל ילכו הכשדיים עליהם ובקרדומות יבאו על מצרים לכרתם כעצים, (כג) כרתו יערה יש לפרשו מלשון צווי כמו חרבו מאד, יאמר הנביא כנגד הכשדיים הבאים על מצרים בקרדומות כרתו יערה של מצרים כי אתם יכולים לכורתה לפי שלא יחקר הרבוי והעוצם של הכשדיים כי רבו מארבה ואין להם מספר, ואם נפרש כרתו יערה מלשון עבר יהיה ענינו והנה הכשדים כרתו והכריתו כל יער מצרים בקרדומותיהם פעמים לפי שלא יחקר רבויים כי רבו מארבה וגומר, ועם היות שעדיין לא היה זה כן הוא דרך הנבואות שיזכרו פעמים רבות הדברים העתידים בלשון עבר לפי שהנבי' רואה אותם בביאור כאילו כבר היו בפעל לעיניהם.

פסוק כד

וכאשר יהיה זה תבוש ותכלם בת מצרים יען ניתנה ביד עם צפון שהם הכשדיים הבאים מבבל.

פסוק כה

ולפי שהיה כל זה למצרים בעונש מה שעשו לבני ישראל ובני יהודה בעזרה שנדרו לתת להם ושקרו באמונתם, לכן אמר ה' צבאות אלהי ישראל הנני פוקד אל אמון מנוא וכתבו המפרשים שהיא נוא שם עיר גדולה ואמון שם המלך והמולך בה, ות"י אמון כמו המון ותרגם מנו על אלסכנדריא הא אנא מסעיר על אתרגשות אלסכנדריא כי עם היות שאלסכנדריא זו שהיא היום בנאה אלסכנדוס מוקדון הנה קודם לכן היתה שמה על שפת יאור מצרים עיר שהיתה נקראת אלסכנדריא וכמו שכתבו המספרים הקדומים, והנה זכר אלסכנדריא ראשונה כפי פירוש המתרגם ואח"כ מלכות מצרים בכלל, לפי שהיא על שפת הים והבאים על מצרים ראשונה יפגעו בה, וזכר בפסוק הזה ב' פעמים על פרעה להגיד שבראשונה יבא פרעה אל אותה עיר שיקרא נוא למנוע את הכשדיים שלא יכנסו בה ולא יוכל לעכבם ויברח משם וישב במקום אחר בארץ מצרים למנעו ולא יוכל ג"כ ולזה ב' פעמים יברח ויהיה מנוצח, (כו) ובכלל אמר ונתתים ביד מבקשי נפשם שהם הכשדיים וביד נבוכדנצר ועבדיו שהם השרים הבאים עליהם, ואמנם אומרו ואחרי כן תשכון כימי קדם כבר פי' אותו יחזקאל שיהיה מקץ ארבעים שנה ולא אמר

כימי קדם במעלתה כי הנה יחזקאל אמר והיה שם ממלכה שפלה אבל אמר שתשכון בארצו מבלי גלות כימי קדם.

פסוק כז

ואמנם אומרו ואתה אל תירא עבדי יעקב וגומר כבר נאמרה הנבואה הזאת למעלה בשנוי מלות מועטות, ועניינה במקום הזה הוא כי הנה בני ישראל ובני יהודה בשמעם נבואת מצרים ושאחרי זמן מועט ישובו נגאלים לארצם למ' שנה ייראו ויפחדו לומר הנה אלה להיותם גולים לקרוב מארצם כי ממצרים ועד בבל מרחק מעט וקטון הוא שבו במהרה מפני זה לארצם, וגם שבו לפי שהיה הזמן קצר שישבו בגלות, אבל הגולים למרחקי ארץ וימים ושנים רבים מאד כמונו שגלינו מקצה הארץ ועד קצהו וזה לנו אלפים מן השנים באמת לא נשוב לארצנו עוד, הנה מפני זה דיבר הנביא על לב אנשי הגולה ואמר ואתה אל תירא עבדי יעקב שהוא מלכות יהודה, וכמו שאמר ישעיהו עליו בית יעקב לכו ונלכה באור ה' (ישעיה ב, ה) ולכן קראו עבדי לפי שהיה ביניהם מקדש ה' ועבודתו, ואמר ואל תחת ישראל על מלכות אפרים, ואפשר לומר שהוא כפל ענין והרצון ביעקב וישראל על האומה בכללה והוא היותר נכון. כי הנני מושיעך מרחוק רוצה לומר אע"פ שגלותך הוא למרחקי ארץ ולזמן רחוק כי הכל נכלל המקום והזמן במלת מרחוק ואינך גולה בקרוב ארצך כמצרים ולא בזמן מועט כמוהם הנני מושיעך בעת הגאולה, וגילה בזה שלא היה מנבא על שארית יהודה אשר הלכו למצרים ועברו על דבר השם ומצותו כי הם היו בקרוב, והוא היה מנבא לאותם בני יהודה שהלכו למרחוק ולזה אמר גם כן ואת זרעך מארץ שבים רוצה לומר מהארץ שהלכו שם בשבי, והנה אמר זה כדי למעט ג"כ ולאפוקי אותם שהלכו למצרים ברצונם ולא שבויי חרב כי לא יתקיים בהם הייעוד הטוב הזה כמו שיתקיים באותם שהלכו לבבל ולשאר ארצות המזרח ולארצות המערב שהלכו למרחוק והלכו בשבי, ולפי שמבני יהודה שבו מבבל אל ירושלם בפקידת בית שני לכן אמר ושב יעקב ולא אמר בשיבה הזאת ישראל והשיבה ההיא לא תתמיד שמה אבל אח"כ בזמן התשועה העתידה שקט רוצה לומר יעקב הנזכר ושאנן ישראל כי כלם ישובו וישבו לבטח על אדמתם ואין מחריד אותם כי לא ילכו עוד בגלות אחר כמו שהלכו מפקידת בית שני, (כח) ולפי שאולי ישאר עדיין פחד אחר בלבב הגולים שיקרה אליהם בארצות גלותם כאשר קרה ליהודים היושבים במצרים, כי בהתגבר מלך בבל עלה על מצרים והחריבה וכלה את כל הגוים שהיו בתוכה ושכן יהיה בארצות אחרות ששם נדחי יהודה וישראל שיעלו עליהם גוים אחרים להלחם אלו באלו ויחרימום ויגלו את ישראל הגולים ביניהם, הנה ע"ז חזר לומר כנגד האומות אתה אל תירא עבדי יעקב

רוצה לומר אע"פ שייראו האומות מהכליה אתה אל תירא כי אתה עבדי ולכן אעשה כלה בכל הגוים אשר הדחתיך שמה שכולם יכלו, ולא יזכר עוד שמם כאשר היום הזה כלים מואב ועמון פלשתים ועמלק והשאר אבל אותך לא אעשה כלה ושמך לא יסוף ויסרתיך כפי עונותיך במשפט ומדת הדין אבל נקה לא אנקך שהוא מלשון כריתה וכליה וכמ"ש ישעיהו (ישעיה סו, כב) כן יעמוד זרעכם ושמכם. והותרה בזה השאלה הד':

פרק מז

פסוק א

אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא אל פלשתים וכו' עד למואב כה אמר ה' צבאות. כתבו בסדר עולם שבשנה העשירית לצדקיהו כשהיו הכשדיים צרים על ירושלם כאשר עלה חיל פרעה ממצרים לבוא לעזור את מלך יהודה כנגד נבוכדנצר וישמעו הכשדים את שמעם ויעלו מעל ירושלם כמו שנזכר למעלה אז פרעה הלך עם חילו ושטף את עזה ושב לארצו ואז באותו זמן היה דבר ה' אל ירמיהו שיבוא חיל הכשדים ויכו את ארץ פלשתים, וע"ז נאמר כאן בטרם יכה פרעה את עזה שאז בא לירמיהו הנבואה הזאת מביאת חיל הכשדים על ארץ פלשתים להכותה, (ב) ולפי שהיה בבל לצד צפון אמר על הכשדים הנה מים עולים מצפון והיו לנחל שוטף שהוא משל לחיל נבוכדנצר הכבד והעצום וישטפו ארץ ומלואה שהיא ארץ פלשתים שהחריב נבוכדנצר כל הארץ ההיא כי פרעה לא הכה אלא עזה, (ג) מקול שעטת פרסות אביריו רוצה לומר מקול פסיעות רגלי אביריו וגבוריו של הכשדים ומרעש רכבו של נבוכדנצר ומהמון גלגליו הבאים עם המרכבות ועם הסוללות מהקול ההוא היה בפלשתים כל כך מהפחד שלא יפנו אבות על בנים להצילם אף על פי שהאבות הם מרחמים בטבע על הבנים וזה מסבת רפיון ידיהם וחולשת לבותם, (ד) על היום ההוא הבא עליהם לשדוד את פלשתים להכרית לצור ולצידון כל שריד עוזר רוצה לומר להכרית לצור ולצידון שהיו מדינות בארץ פלשתים כמ"ש, וגם מה אתם לי צור ולצידון וכל גלילות פלשת שיכרית מהם נבוכדנצר כל שיוכל להיות עוזר לפלשתים כלומר שישארו מהם נשים וטף ולא איש שריד שיהיה עוזר בענין המלחמה לפי שגזר השם שישודדו את פלשתים, וקראם שארית אי כפתור לפי שהיו הפלשתים והכפתורים אחים כמו שאמר אשר יצאו משם פלשתים ואת כפתורים (בראשית י, יד) כאילו אמר שגם מכפתור שהיה זרע פלשתים לא ישאר שארית.

פסוק ה
ולפי שפרעה כמו שנזכר הכה ראשונה את עזה ונבוכדנצר הכה אותה שנית לכן אמר הנביא באה קרחה אל עזה שנשארה כקרח מבלי שום דבר נדמתה רוצה לומר נדמתה אשקלון, ועל הפלשתים שהיו רבים ויושבים בעמק אמר שארית עמקם ויונתן תרגם שארית עמקם שאר תוקפיהון עד מתי תתגודדי רוצה לומר תשרטי הנה כבר התגודדת ממכת פרעה ועתה שנית ממכת נבוכדנצר עד מתי תתגודדי עוד, (ו) וכדרך המקוננים אמר חרב לה' עד מתי לא תשקוטי ואמר זה על מלך בבל נבוכדנצר שהוא החרב שהביא הקדוש ברוך הוא על עולמו ראוי היה שתחדל מהרה עוד ותרגיעי שהוא מלשון מרגוע, (ז) אבל איך תשקוטי וה' צוה לה והיה זה מפני מה שעשו הפלשתים מהרעות לישראל בחרבנם ולכן יחס ענין חרבנם אל ההשגחה האלהית, והנה לא זכר בפלשתים שישוב שבותם כמו שאמרו במצרים ובמואב ובעמון לפי שבאומות ההם הלכו בשביה עם רב מהם ולכן אמר ושבתי את שבותם, אבל מהפלשתים לא הלכו אנשים בשביה וכל חרבנם היה בהריגה וביזה ושלל נכסיהם ולכן לא נזכר בהם גלות כלל אבל אמר לשדוד את פלשתים כי שודד ה' את פלשתים, וכן היה שנבוכדנצר כשבא על צור שלל את כל רכושה אבל לא הוליך אנשיה בשבי כאשר עשה למואב ולעמון:

פרק מח

פסוק א
למואב כה אמר ה' צבאות וכו' עד אל דרך עמדי וצפי יושבת ערוער. אמר בנבואת מואב כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל לפי שמואב הצר והרע מאד לישראל עד שמפני זה היתה נבואתו גדולה מאד כמו שיתבאר, ולזה אמר שגואלה חזק כי ה' אדון כל צבאות השמים הוא אלהי ישראל והוא רצה להנקם ממואב על אשר עשו כנגדם, וזכר ערי מואב כל אחת בשמה הוי אל נבו כי שודדה עיר שהיתה שמה נבו הובישה נלכדה קריתים עיר אחרת ששמה כך קריתים והיתה חזקה מאד לא תירא מהאויב ולכן הובישה כאשר ראתה שנלכדה, וכן הובישה המשגב עיר אחרת ששמה כך משגב להיותה נשגבה בעצמה ולכן בושה וחתה בראותה שלכדוה האויבים, (ב) וכן אמר על עיר חשבון אין לו תהלת מואב בחשבון כי אין ראוי שיתהלל מואב עוד עם חשבון כיון שלא עמדה בפני האויבים שחשבו עליה רעה והוא לשון נופל על הלשון חשבו מחשבון, וכן גם מדמן תדומי ולא תתהלל עוד כיון שאחריך תלך חרב (ג) וזכר גם כן חורונים עיר אחרת שנשמע משם קול צעקה מהשוד והשבר הגדול שבא עליהם, (ד) ובכלל נשברה מואב השמיעה צעקת

צעיריה והם הבנים הקטנים שהלכו בשבי, ויונתן תרגם צעירי' שלטניהון, (ה) ואמרו כי מעלה הלוחית בבכי יעלה והמאמר הזה תמצאהו גם כן בדברי ישעיהו בקוננו על מואב ענינו שהמואביים כאשר באו חיילי נבוכד נצר עליהן מפחדם היו עולים ללוחית שהוא מקום גבוה להשגב שם, וזכר הנביא שכאשר יעלו בבכי עולים ובוכים לפי שבמורד חורונים שהיה בשפל צרי רוצה לומר צרים היו משמיעים צעקת שבר מהרעות שהיו עושים שם, ולכן עלו למעל' הלחות כדי להנצל מהרעות שיעשו הצרים במקומות השפלים, וצרי הוא כמו צרים על דרך חלוני שקופים אטומים (מלכים א' ו, ד).

פסוק ו

והיה הנביא מיעץ את המואביים נסו מלטו נפשיכם ותהיינה רוצה לומר הערים כערוער במדבר והוא העץ הגדל במדבר בארץ ציה, וי"ת כמגדל ערוער דישרן כשכונן במדברא, ופרש"י שערוער אין סביבו יישוב אלא יושבי אהלים במדבר, וביאר הנביא למה זה היה מיעץ נסו מלטו נפשיכם והוא שפעמים רבות האדם כדי לשמור ממונו לא יצא ולא יברח מן הרעה ואבד העושר ההוא ויאבד נפשו ג"כ בעבורו, וזהו (ז) כי יען בטחך במעשיך והוא בית ושדה וכרם ובאוצרותיך גם את תלכדי רצה לומר לא לבד תאבד הממון והמעשים אבל גם נפשך תלכד עמו, ואף האלוה של מואב והוא הנקרא כמוש כמ"ש כמוש אלהיך (שופטים יא, כד) גם האלוה ההוא ילך בגולה וכבניו ושריו עמו כי הכשדיים ישללו גם הפסילי' מפני הכסף והזהב אשר עמהם. ולפי שזכר הנביא בנבואתו זאת ערים מיוחדים בשם, אמר שלא יחשבו ששאר הערים אשר לא זכר בשמם ינצלו (ח) כי הנה יבוא שודד אל כל עיר ועיר לא תמלט אחת מהנה ואבד העמק רוצה לומר הערים אשר בעמק ונשמד המישור, וכל זה יהיה לפי שאמר ה' וגזר בחכמתו שיהיה כן כי לפי שקצף מואב גדל על קצף שאר האומות זכר זה בהם, (ט) ואומרו תנו ציץ למואב כי נצא תצא פירשוהו המפרשים על בריחתם כי הבריחה נמשלה לעופפות ולפי שהעוף יעופף בכח הנוצה לכך נמשלה ההליכה המהירה בנוצה, ונצא הוא מקור והאל"ף תמורת ה"א יאמר תנו בריחה למואב כי ברוח תברח, ויונתן תרגם ציץ כמו כתר כמו ציץ הזהב אמר אעדו כתרא מן מואב ארי מגל תגלי. ופירש רש"י שענין הפסוק לדעתו הסירו הכתר ממואב ותנו אותה לאחרים, ויהיה קשה אצלו אומרו תנו ציץ למואב שהיה לו לומר הסירו לא תנו והיה לו לומר ממואב ולא למואב ואין דעתי נוחה עם אחד מהפירושים האלה להיותם בלתי מתישבים על הלשון, אבל ציץ הוא אצלי שם עשב כמו ויוצא פרח ויצץ ציץ (במדבר יז, כג) וגומר ואמר ויציצו מעיר כעשב הארץ (תהלים עב, טז) כציץ השדה כן יציץ (שם קג, טו) וכמוהו רבים, ולפי שזכר שיברחו המואבים וילכו במדבר

אמר כמלעיג מהם תנו ציץ למואב רוצה לומר תנו למואב העשב לשיאכל ממנו כבהמות כי הנה יאבד את כל אשר לו יצא תצא אומת מואב מארצו ועריה של מואב לשמה תהיינה מאין יושב בהן ולכן ראוי לתת להם הציץ והעשב למאכלם כאנשים הולכים במדברות ולא דבר אחר.

פסוק י

ואמר כנגד המשחיתים ארור עושה מלאכת ה' רמיה שקרא השחתת מואב וחרבנו מלאכת ה' וקלל מי שיעשה אותה במרמה וירפה ידו מהם וזהו וארור מונע חרבו מדם, והנה אמר זה במואב מה שלא אמר על אומה אחרת משאר האומות לפי שהקדוש ברוך הוא הזהיר את ישראל אל תצר את מואב והם הרשיעו לעשות להם ולכן השחתתם היתה מלאכת ה' ובגזרתו, ואמר הנביא שלא יתהללו באמרם שלא הלכו בגולה בשום זמן מהזמנים וזהו (יא) שאנן מואב מנעוריו רוצה לומר מהזמן שהתחילה האומה הזאת וגם היום שוקט הוא על שמריו ולא הורק מכלי אל כלי כיין הטוב המשומר בענביו, ולכן עמד טעמו בו וריחו לא נמר ולא נתחלף, (יב) כי הנה הקדוש ברוך הוא גזר שהנה ימים באים עתה ושלחתי צועים עליו והם המריקים כי צועים פרש"י מריקים מלשון מהר צועה להפתח (ישעיה נא, יד) הוא הלוך מעים בשלשול, וצעוהו רוצה לומר יריקו אותם שאם הם לא הורקו מכלי אל כלי עתה יריקו אותם באמת, ולפי שעשה במואב משל היין לכן אמר בו וכליו יריקו ונבליהם ינפצו והם הנבלים שבהם ישימו היין מלשון כל נבל ימלא יין (ירמיה יג, יב) ינפצו אותם ברגליהם וישברום, (יג) ואז תבוש מואב מכמוש אלהיהם וידעו שאין בו כח להצילם כאשר בשו בית ישראל מבית אל שהיו בוטחים בעגל שהיה שמה, (יד) והנביא מוכיח את בני מואב איך תאמרו גבורים אנחנו (טו) כיון ששודד מואב ועריה עלה רוצה לומר נפסק או ובעריה עלה השודד אשר זכר ומבחר בחוריו של מואב ירדו לטבח ולהריגה, ולפי שזה היה עתיד להיות אמר נאם המלך ה' צבאות שמו כי גזרת מלך היא, (טז) ואמר שלא יהיה זה לזמן רחוק וימים רבים כי קרוב איד מואב לבוא ורעתו מהרה מאד, (יז) ולכן כל סביביו ראוי שינודו ויקוננו עליו ויאמרו איך נשבר מטה עוז מקל תפארה כי היה מואב בגבוריו מטה עוז וביפיו ועשרו היה בקרב העמים מקל תפארה, (יח) אבל מכאן והלאה רדי מכבוד רוצה לומר רדי מהכבוד שהיה לך מקדם ועתה בגלות תשב בצמא וחוסר כל טוב:

פסוק יט

אל דרך עמדי וצפי וכו' עד לבני עמון. יאמר הנביא אל דרך עמדי רוצה לומר עמדי על הדרך את יושבת ערוער ותצפי לדעת הרעה הזאת שתבא על מואב אומתך ותשאלי את

הנסים והנמלטים משאר ערי מואב שבאו עליהם הכשדים תחלה, ואמרי בשאלתך מה נהיתה רוצה לומר מה הרעה שנהיתה בהם, ואמר נס בלשון זכר ונמלטה בלשון נקבה כלומר אם איש או אשה, גם כי בנבואות כבר יבוא כן פעמים רבים הזכר כנגד העם והנקבה כנגד הכנסיה, (כ) ולפי שהיה עיר מואב ראש המלכות כולו אמר הוביש מואב כי חתה מדינתו הלילי וזעקי ומשם תלך השמועה אל ארנון כי שודד מואב, (כא) וכי באה משפט אלהים אל ארץ המישור אל כל הערים אשר זכר בשם (כה) באופן שנגדעה קרן מואב והוא חזקו ויופיו, (כו) ואמר הנביא כנגד המשחיתים את מואב השכירוהו כי על ה' הגדיל רוצה לומר תנו לו כדי שכר ויין הרבה שישתכר הרבה מכוס החמה כי על ה' הרחיב פה והגדיל לשון שאמר שלא יכול להצילם, וכאשר יהיה מואב משתכר יספוק בקיאו כמו השכור שמתגולל ומתהפך מצד אל צד בהקיאו היין ששתה וסופק בגופו לארץ והיה לשחוק גם הוא כמו שהיה ישראל, (כז) ובדרך שאלה אמר כנגד מואב ואם השחוק היה לך ישראל כן תהיה אתה עתה לשחוק אם כגנבים תמצא כלומר הנמצא ישראל כגנבים שתשחוק עליו כמו שישחקו ויריעו על כגנבים כשיתפסום כמו שאמר יריעו עלימו כגנב כי מדי דבריך בו בישראל תתנודד ותניע ראשך, (כח) עזבו ערים ושכנו בסלע יושבי מואב רוצה לומר אין ראוי שתשבו בערים כי יבא האויב עליכם אבל שכנו בסלעים כי שם תשגבו מהכשדיים ובהיותכם שמה בסלע תהיו כיונה שתקנן כלומר שתעשה הקן שלה בצדדי הפחת כדי שלא יקחו בני אדם אותה ואת אפרוחיה כי מפני הפחת לא יוכלו האנשים לעבור אליה והפחת היא חפירה ושוחה עמוקה.

פסוק כט

ואומר הנביא מדבר בשם שאר האומות שמענו גאון מואב שהיה בשלותו מתגאה מאד, ולכן אמר לשונות הרבה מהגאוה גאה מאד גבהו וגאונו וגאותו ורם לבבו שהוא כולו להפליג אותו, (ל) ואמר השם אני ידעתי גאותו וידעתי עברתו שהוא מתקצף מהרה על כל הגוים והוא נשבע להחריבם ולהחרימם ומגדיל פה בנדריו, אבל לא כן בדיו אינם כן ואמת דבריו והם הכזבים אשר ידבר כי לא כן עשו רוצה לומר עתה בבוא הכשדיים עליהם לא עשו כמו שהיו אומרים בגאותם שיעשו, (לא) על כן על מואב אייליל שהיה גאה מאד ונפל בבזיון ובושה ושפלות גדול, וזכר אנשי קיר חרש והיא עיר ממלכות מואב וישעיהו קורא אותה קיר חרשת, ואמר יהגה רוצה לומר לבבי יהגה בו, (לב) ומבכי אשר יעשה יעזר שהיא עיר אחרת אבכה אני בעבורך הגפן שבמה שבמה שם עיר שהיו בה גפנים ויין הרבה ופירות משובחות ולכן אמר בה נטשותיך עברו ים שהוליכו הגפנים ההם להיותם כל כך משובחות לעבר הים כי גם הגפנים משם הלכו בגולה על קיצך

ועל בצירך שודד נפל רוצה לומר שבא האויב השדוד בזמן הקיץ ולכן לא נעשה ביניהם לא פירות הקיץ המשובחות שהיו שמה ולא בציר היין מפני רעת האויבים, (לג) ולכן נאספה שמחה וגיל כי השמחה תבוא עם התבואות וכאשר גורן ויקב לא ירעם ותירוש יכחש בם נאספה וכלתה שמחה וגיל לא תהיה בארץ, ואומרו מכרמל ומארץ מואב פירשו המפרשים כרמל מקום שדות זריעה, ולא נראה שאמר כרמל על ארץ ישראל שנקרא כך כמו שכתוב ואביא אתכם אל ארץ הכרמל (לעיל ב, ז) וכאילו אמר שמואב וארץ יהודה תאסף משתיהן שמחה וגיל כי תהיה מואב כמו שהיא ארץ יהודה בענין הזה, ולפי שייעד שישבות היין מהיקבים אמר לא ידרוך הידד הידד לא הידד כי הידד הוא הקול שאומרים הדורכים בעת שהם דורכים, יאמר שלא ידרוך הדורך האומר הידד הידד כי לא יקראו שם עוד הידד לפי שלא ידרכו.

פסוק לד

ולפי שהיו ארצות במלכות מואב יותר משובחות מהאחרות לכן אמר כי מזעקת חשבון עד אלעלה עד יהץ שהמה היו ערים נכבדות ויקרות נתנו קולם רוצה לומר המואבים שהיו צועקים עליהם, מצוער עד חורונים שהיו יותר יקרות מהם היה הקול והצעקה משולשת ולכן אמר עליה עגלה שלישיה ירמוז לצעקה שהיתה על אותו מחוז משולשת מעל שאר המחוזות והערים כי גם מי נמרים למשמות יהיו והיא הארץ הנחמדת בעיני המואביים הנה אם כן לא אמר עגלה שלישיה אלא על הצעקה שתהיה משולשת. ומפני שהיו המואביים אדוקים באמונתם לאלהיהם אמר (לה) והשבתי למואב מעלה במה רוצה לומר מעלה עולה בבמה ומקטיר לאלקיו, ובעבור שהיה זה תכלית הרעה בעיניהם לכן אמר הנביא עליו בשם המואבים (לו) על כן לבי למואב כחללים יהמה רוצה לומר כמו שיהמה אדם על החללים כן יהמה מואב על ביטול עבודת אלהיהם וכן יהמה אל אנשי קיר חרשת שהלכו בשביה כחללים כמו אלו היו חללים כולם, ואומרו על כן יתרת עשה אבדו ענינו כפירוש רש"י על כן אבדו ועבדו המואבים על היתרונות והגאות אשר היו עושים, וה"ר דוד קמחי פירשו על הנכסים על אשר עשו מהנכסים והממון אבדו הכל, ואמר שיהמה לבו למואב (לז) לפי שכל ראש מהם קרחה כי מרטו שערות ראשיהם מתוך האבל וכל זקן גרועה שבעבור האבל יגלחו זקן לפי שהיא תפארת האדם, על כל ידים גדודות רוצה לומר שרוטות בבשר חי ועל מתנים שק, (לח) ובכל מקומות הספד לפי ששברתי את מואב שבירה מוחלטת ככלי אין חפץ בו, (לט) ולכן יאמרו בהספדם איך חתה מואב וכן הלילו איך הפנה עורף מואב והיה לבושה לשחוק ולמחתה לכל הגוים סביביו. ומפני שכל הנבואה עד עתה היתה כדברי מליצת הנביא (מ) בא עתה

לבאר הנמשל בה והוא אומרו כי כנשר ידאה רוצה לומר יעוף ואמר זה על נבוכדנצר שבמהרה כעוף הנשר יעלה על מואב (מא) ואז ילכדו הקריות, ואמר נלכדה בלשון יחיד וקריות הוא לשון רבים רוצה לומר כל אחת מהן, או יהיה קריות שם עיר כמו שאמר למעלה וכן המצדות כי אין מגדל ומקום מבצר שישגב ממנו לפי שיהיה לב גבוה מואב כלב אשה מצרה והוא רעה על רעה כי האשה אין לה אומץ לב וכל שכן בהיותה מצרה עם חבליה, (מב) ונשמד מואב מעם רוצה לומר מהיות עם, או יותר מכל עם לפי שעל ה' הגדיל פה האריך לשון, (מג) ולזה יהיה פחד ופחת ופח רוצה לומר הפחד שיבא בלבותם והפחת מהכשדיים שימיתום והפח שיוליכום בגולה, (מד) וזהו הנס מפני הפחד וירצה להתגבר ולהלחם מבלי פחד ימות בחרב הכשדים ויפול אל הפחת והעולה מתוך הפחד שלא ימות בחרב ילכד בפח והוא הגלות כי תהיה עת פקודתם להפקד רוע מעשיהם, (מה) ואמרו בצל חשבון עמדו מכח רוצה לומר שלא יוכלו להלוך עוד ועמדו שם מכח מסבת העדר הכח שלהם לנוס עוד, ולא יכלו להמלט בחשבון לפי שאש יצאה מחשבון ולהבה מבין סיחון ותאכל נאות מואב רוצה לומר שיצאו משם אויבים ששללו ושבו אותם הנסים שהם פאות מואב כלומר שארית מואב וקדקד בני שאון רוצה לומר וקדקד שהוא ראש כל בני מואב שהם בני שאון וגאוה שהיו מגדילים שאונם וגאותם, (מו) ולכן אמר הנביא בסוף נבואתו אוי לך מואב רוצה לומר איני מקונן על ההרוגים ולא על השדודים אלא על הגולים והוא על דרך אל תבכו למת ואל תנודו לו בכה להולך (לעיל כב, י) וגומר, והנה לקח הנביא בקינתו הפסוק הזה שנאמר בתורה (במדבר כא, כט) אוי לך מואב אבדת עם כמוש שכמוש היה אלהיהם וראוי הוא כי לוקחו בניך בשבי ובנותיך בשביה כי זהו יותר קשה מההריגה פעמים רבות, (מז) אבל הודיע הנביא שישוב השם את שבות מואב באחרית הימים וכתב הרב רבי דוד קמחי שזה יהיה לעתיד לבא בימות המשיח, והנה הביאו לזה מאמר באחרית הימים שחשב שתמיד יאמר על זמן הגאולה, ואין הדבר כן כי לעתיד לבא ניבא בלעם כמלך המשיח ומחץ פאתי מואב (שם כד, יז) לא שאז ישוב השם שבותם אבל הוא שלזמן רב אחרי חורבנם ישיב השם שבותם וישובו ארצם, ואמר עד הנה משפט מואב לפי שארך בה הדברים מאד כ"כ גזר השם עליהם:

פרק מט

פסוק א

לבני עמון כה אמר ה' וכו' עד לאדום כה אמר השם. כשגלו בני גד ובני ראובן על ידי מלך אשור באו עמון ומואב שהיו שכנים להם ולקחו את ארצם באמרם שמקדם היה הארץ

ההיא שלהם ולכן הם היו בה היורשים, ומפני זה אמר הנביא פה הבנים אין לישראל אם יורש אין לו מדוע ירש מלכם של בני עמון את ארץ גד ועמו של עמון בעריו של גד ישב, ופרש"י שמלכם היה אלוה בני עמון כי כן כתוב ולמלכום תועבת בני עמון ונראה שהיה מנהגם לכנות מלכותם אל הע"ז שלהם ולכן אמר מדוע ירש מלכם הע"ז שלהם את גד, (ב) הנה ימים באים שיקבלו בני עמון את עונשם והוא שהשמעתי אל רבת בני עמון והיא העיר הגדולה מושב המלכים תרועת מלחמה מהכשדיים שיבאו עליהם וילכדוה והיתה לתל שממה ובנותיה והם שאר ערי המלכות באש תצתנה וישרפו אותן, ואומרו וירש ישראל את יורשיו אפשר לפרשו על אנשי בית שני כי בעלותם לירושלם עברו ברשות כורש מלך פרס בארץ בני עמון וירשו הארצות שהם לקחו מארץ גד, אבל ה"ר דוד קמחי כתב שזה הייעוד הוא לעתיד לבא כמו שאמר ובני עמון משמעתם, וכפי זה יהיו בזה הפסוק שתי נבואות. האחת, והשמעתי אל רבת בני עמון תרועת מלחמה והיתה לתל שממה ובנותיה באש תצתנה שזה היה על ידי נבוכדנצר אחרי שהחריב את ירושלם. והנבואה השנית, היא לעתיד לבא וירש ישראל את יורשיו אמר ה' כאילו אמר שעוד יבא זמן שירשו את יורשיו, (ג) ועם היות שהיה חשבון למואב אמר כאן הלילי חשבון לפי שנבוכדנצר כשעלה על הארץ נכנס ראשונה בארץ בני עמון ושטף אותה ומשם הלך על מואב, ובעבור שהיה העי מארץ בני עמון והיה סמוך לחשבון שהיה בארץ מואב לכן נאמר כאן הלילי חשבון אשר במואב כי שודדה העי אשר בעמון כי בידוע שמן העי יעלו על חשבון וילכדוה, וכן אמר תצעקו בנות רבה רוצה לומר בנות עיר רבת בני עמון כי גם כן ילכדו אותה, ויעץ להם שיסירו בגדי כבודם ויחגרו שקים והתשוטטנה בגדרות רוצה לומר תשוטטו הנשים בכפרים ומקומות חלושים שהם בגדרות לפי שלא תמלטו בערי המצור שהכל יכבשו הכשדיים, והראיה שדבר לא ימלט מידיהם כי הנה מלכם מלך מואב היושב ברבה, או יהיה מלכם העבודה זרה שלהם בגולה ילך וכהניו ושריו יחדו ילכו בשבי, ואמר בשם האויב כאילו היה מחרף ומגדף את בני עמון (ד) ואומר מה תתהללי בעמקים כלומר מה היית משתבח בארצות העמקים שהיו לך שהיו רבות התבואות כי הנה עתה זב עמקך רוצה לומר העמק שלך יזוב דם מחללים ואתה הבת השובבה הבוטחת באוצרותיה מי יבא אלי רוצה לומר מי משלכם יבא להלחם עמי ולהנצל מידי, ואפשר לפרש כל זה בשם האל יתברך שהנביא אומר בשמו מה תתהוללי מי יבא אלי רוצה לומר להתחנן לפני עליכם, (ה) כי הנני מביא עליך פחד נאם ה' מכל סביביך שיבאו עליך שהם הכשדיים והרומיים ונדחתם איש לפניו רוצה לומר שכל אחד יהיה נדח נגד פניו לנוס שלא יתקבצו הנסים זה עם זה ולא ינחמו זה לזה אבל כל אחד

יהיה נדח נגד פניו ולא ימצאו מקבץ לנודד מהם כמו שהם לא קבצו את ישראל בנודם, (ו) האמנם אחר כך אשיב את שבות בני עמון אמר השם ואין זה לעתיד לבוא אלא אחר אותו זמן כמו שפירשתי במואב:

פסוק ז

לאדום כה אמר ה' צבאות וגומר עד כי הנה קטן נתתיך. דעת הראב"ע הוא שכל נבואת אדום נאמרה על ארץ אדום הסמוכה לארץ ישראל ועל החרבן שעשה בה נבוכדנצר מלך בבל. אמנם ה"ר רבי דוד קמחי סבר שאדום הנאמר בנבואה הזאת הוא אומת הנוצרים המכונים היום אצלנו היהודים בשם אדום ושהיא כילה נבואה לעתיד לבא מהחרבן שתהיה ברומי ראש האומה, ושני הדרכים בכללות הנבואה הזאת בלתי אמתיים בעיני, אם דעת ה"ר אברהם אבן עזרא לפי שאמר כאן כי בי נשבעתי נאם השם כי לשמה לחרפה לחרב ולקללה תהיה בצרה וכל עריה תהיינה לחרבות עולם והבצרה הנזכרת כאן היא רומה כמו שתרגם יונתן כי בארץ אדום לא היתה עיר שתקרא בצרה אלא במואב, כמו שאמר למעלה ועל קריות ועל בצרה ועל כל ערי ארץ מואב אבל בארץ אדום לא היתה בצרה אלא רומי שנקראת כן בדברי ישעיהו בפרשת קרבו גוים לשמוע ובדברי ירמיהו כאן, וזה להיותה עיר בצורה ומושלת בעמים, ומתי היתה לשמה לחרפה ולקללה וכל עריה חרבות עולם אלא שזה ייעוד עתיד בהכרח לבוא עליה, וכן אומרו והיתה אדום לשמה כל עובר עליה ישום וישרוק על מכותיה כמהפכת סדום ועמורה ושכניה אמר ה' לא ישב שם איש ולא יגור בה בן אדם, וידוע שאדום עם היות שכבשה מלך בבל והכניעה תחת ממשלתו לא נחרבה בהחלט ולא נהפכה כמהפכת סדום ועמורה שגם היום יושבים עליה, הפך מה שאמר לא ישב שם איש ולא יגור בה בן אדם, ואם זה לא נתקיים ע"י נבוכדנצר ולא בימי דוד ולא בימי הורקנוס המלך מבית חשמונאי הנה אם כן הוא ייעוד לעתיד לבא בהכרח על רומי, גם מה שאמר לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ על אדום ומחשבותיו אשר חשב אל יושבי תימן אם לא יסחבום צעירי הצאן וגומר, ואמרו רז"ל במסכת יומא פ"ק (י, א) כפי מה שהיה מקובל ביניהם עתידה רומי שתפול ביד פרס שנאמר לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ על אדום ומחשבותיו אשר חשב על יושבי כשדים אם לא יסחבום צעירי הצאן וגו' אם כן על רומי נאמ' הפסוק הזה, ולא תאבה לה"ר דוד קמחי ולא תשמע אליו שכתב שצעירי הצאן אמר על ישראל כי באמת לא נאמר אלא על הפרסיים שבידם תפול רומי כקבלתם ז"ל, והראיה המוכחת על זה שהנה בחרבן בבל נאמר פסוק אחר דומה לזה לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ אל בבל וגומר אם לא יסחבום צעירי הצאן, וידוע שצעירי הצאן שהחריבו בבל הם פרס ומדי כמו שיתבאר

אח"ז, וכמו שצעירי הצאן שאמר שיסחבו בבל הם הפרסיים כן צעירי הצאן שיסחבו את אדום הם הפרסיים, וצדקו מאמריהם ז"ל עתידה רומי שתפול ביד פרס. והתבונן בחכמתם שבזכרון הפסוק הזה בדבריהם ז"ל שנו הלשון כי במקום שהנביא אמר עצת ה' אשר יעץ על אדום ומחשבותיו אשר חשב אל יושבי תימן אמרו הקדושים ז"ל בדרשתם ומחשבותיו אשר חשב על יושבי כשדים, ולא טעו בפסוק הזה אבל העירו היות צעירי הצאן פרס ממה שנאמר כן בחרבן בבל שהיה על ידי פרס ולכן שמו בזה הפסוק ענין הכשדים להעיר על אותה הראיה שזכרתי.

גם אמר הנביא כאן באדום מקול נפלם רעשה כל הארץ צעקה בים סוף נשמע קולם, ולמה תהיה ההפלגה הזאת בכבוש נבוכדנצר ארץ אדום הסמוכה לארץ ישראל שלא זכר בזה בחרבן אומה אחרת מן האומות אשר כבשו, הנה מכל המקומות האלה יראה שאי אפשר לפרש הנבואה הזאת על חרבן אדום בימי נבוכדנצר כה"ר אברהם אבן עזרא, וכן אי אפשר לפרשה כולה לעתיד לבא כדברי הרד"ק, לפי שבפרשת הכוס יין החמה כתוב בתחילתה הנני שולח ולקחתי את כל משפחות צפון נאם ה' אל נבוכדנצר מלך בבל עבדי והביאותים על הארץ הזאת ועל יושביה ועל כל הגוים האלה סביב והחרמתים ושמתים לשמה ולשרקה ולחרבו' עולם, ומיד הביא אבדון כל הגוים שראה בנבואתו שותים את הכוס ובכלל' הוא אדום, ועתה בסוף נבואותיו ניבא על מצרים ועל פלשתים ועל מואב ועמון ואדום ודמשק וקידר ועילם, ואם האומות ההם כולם נחרבו ע"י נבוכדנצר איך יאמר שאדום שבא בתוכם לא נחרב בזמן ההוא ושנבואתו אינה כשאר הנבואות אבל שהיא לעתיד לבא ואיך אם כן בא בתוכם, אף כי בו נאמר הנה אשר אין משפטם לשתות הכוס שתו ישתו ואתה הוא נקה תנקה והם הדברים עצמם שנאמרו בפרשת כוס יין החמה שהיא על ידי נבוכדנצר, וכיון שלא נוכל לפרש הנבואה כולה לא כדרך ה"ר רבי אברהם בן עזרא ולא הרד"ק ראוי שמקצתה נפרש בדרך אחד ומקצתה בדרך אחר.

כי הנה בתחילתה אין ספק שהתחיל הנביא ליעד שיעבור כוס נבוכדנצר על אדום כמו שעבר על שאר האומות אשר סביבות ארץ ישראל ועל זה אמר האין עוד חכמה בתימן אבדה עצה מבנים ר"ל איך היה הדבר הזה שאדום לא יוכל להמלט נפשו מיד מלך בבל האם אבדה חכמת חכמיו של אדום, והנה בתימן וארץ אדום היו תמיד חכמים ובעלי תחבולות ובהם תעשה המלחמה בין בני אדם וכמו שאמר והאבדתי חכמים מאדום ותבונה מהר עשו (עובדיה א, ח) ואיך אם כן אבדה עצה מבנים ר"ל מנבונים ואנשי בינה כי באמת נסרחה ונתקללה ונבאשה חכמתם, (ח) לפי שכאשר אמרו אליהם המבשרים נסו כלומר מהאויבים הפנו העמיקו לשבת ר"ל נתחבאו במחבואות עמוקים יושבי דדן

שהיו האדירים שבהם וזאת היתה רעתם לפי שאיד עשו והחרבן הראוי לו כפי רשעתו הבאתי עליהם כאשר פקדתי עונותיו הראשונים מה שרדף את יעקב אחיו ובקש להרגו ועתה על בניו אלה הבאתי עליהם אידו, (ט) והוכיחם על אשר נחבאו באומרו אם בוצרים באו לך לא ישאירו עוללות והוא מאמר בתמיהה כאומר למה נחבאת לברוח אף על פי שיבאו בוצרים על בצירך והוא משל לכשדיים הלא ישאירו עוללות כי לא יתכן שיהרגו ויגלו כולכם יחד ואם יהיו כגנבים בלילה הלא השחיתו דים אבל לא הכל בהחלט, (י) אמנם עתה שנחבאת אני חשפתי את עשו ר"ל הוא נחבא ואנכי גליתי מקום מושבו גליתי את מסתריו ונחבה לא יוכל כלומר לא יוכל אדם להיות נחבא לפי שאני גליתיו, ולכן שודד זרעו של עשו שהם בני אדום ואחיו ושכניו ואיננו ר"ל ואין איש (יא) שיאמר עזבה יתומיך אני אחיה אין איש שיאמר על אדום ברחמיו עזבה והוא צווי כלומר עזוב את יתומיך ואני אחיה אותם ואלמנותיך עלי תבטחו לפי שימות זרע אדום ואחיו ושכניו ואין מרחם עליו, וכל זה אין ספק שעל ארץ אדום הקרובה לירושלם ועל חרבנה על ידי נבוכדנצר נאמר, והנה באו כדברים האלה בשנוי מעט בדברי עובדיה אשר ניבא על אדום.

פסוק יב

והנה אמר ה' לאדום הנה אין משפטם לשתות הכוס וגו' כאומר מצרים פלשתים דמשק קדר ועילם לא היה להם קורבה עם בני יהודה וישראל, ועכ"ז בעבור מה שעזרו ושמחו בחורבנם שתו מכוס החמה ואיך תנקה אתה אדום הלא אח עשו ליעקב נאם ה' וצוה השי"ת לא תתעב אדומי כי אחיך הוא (דברים כג, ח) ואתה הרעות עמו על כן לא תנקה כי שתה תשתה מכוס החמה ע"י נבוכדנצר כאשר שתו הם. הנה עד כאן ניבא על ענין נבוכדנצר.

פסוק יג

ואמנם אומרו עוד כי בי נשבעתי וגומר עד סוף הנבואה. הנה הוא בלי ספק ייעוד לעתיד לבא כי הנה כאשר הראה השם לנביא חרבן ארץ אדום על יד נבוכדנצר הראהו אחריו גם כן חרבן אחר שיבא על זרע אדום ואוכלוסיו אשר נתישבו באיטליא שהם הנקראים היום הזה אדום, ובעבור שהיה ראש ממשלתם ואמונתם ברומי רבתא לכן אמר אחרי תשלום ענין נבוכדנצר כי בי נשבעתי נאם ה' כי לשמה לחרפה לחרב ולקללה תהיה בצרה שהיא רומי כמו שזכרתי וכל עריה תהיינה לחרבות עולם שאחרי שתחרבנה בזמן הגאולה לא ישב בהם אדם עוד, (יד) ואמנם אומרו שמועה שמעתי מאת ה' וציר בגוים שלוח וגומר ענינו מה שכתבתי בספר מעיני הישועה ובפירוש ישעיהו ובמקומות אחרים שרומי וכל

אומת הנוצרים באחרית ימי גלותינו יתעוררו לעלות לכבוש את ירושלם מפני ששם כל קדושת דתם וקבר ישו"ע אלהיהם, וכמו שכבר בזמן העבר התעוררו פעמים אחרות גם כן לכבשה לזאת הסבה בעצמה, ומפני שהיום כל ארץ ישראל וירושלם תחת מלכות מצרים ילחמו הנוצרי' ראשונה במצרים ויכו את כל המונה מכה מופלגת, ומזה תצא השמועה בכל ארצות המזרח והצפון שרובם ישמעאלים והם אויבי הנוצרים וכאשר ישמעו שבאו הנוצרי' מארצם והחריבו את מצרים וכבשו את ארץ ישראל וילכדו את ירושלם שהיא ג"כ עיר קדושה לישמעאלים יתעוררו הישמעאלים עצמם ויאמרו איש אל אחיו לכו ונלכה בשם האל על הנוצרים האדירים האלה ונקח מהם נקמת מצרים ונוציא מידיהם העיר הקדושה פן יתפשטו הנוצרים בכל ארצות המזרח ויבאו להחרים גם אותנו, וזאת היתה השמועה אשר שמע הנביא עתה מאת השם שהודיעו מסבב הסבות יתברך שהוא יעורר לבב אלה ואלה לעשות כל זה כדי לעשות משפטו בהם, ועליו אמר עובדיה שמועה שמענו מאת ה' וציר בגוים שלוח מאלו לאלו על הזדמנם לבא למלחמה הזאת, וזהו התקבצו ובאו עליה רוצה לומר על בצרה ועל אומת הנוצרים וקמו למלחמה, וכבר ניבא יחזקאל על מפלת מצרים בידי הנוצרים ואמר (יחזקאל ל, ט) ביום ההוא יצאו מלאכים מלפני בצים להחריד את כוש בטח והיתה חלחלה בהם כיום מצרים כי הנה באה, וכבר יורה אומרו אחרי ענין נבוכדנצר שמועה שמעתי מאת ה' שהיה זה ייעוד אחר חדש אצלו ולזמן רחוק, כי ענין נבוכדנצר לא יאמר ששמע עתה שמועתו מאת ה' ולא גם כן וציר בגוים שלוח כי מי שלח הציר למי, וכן קומו ונקומה מי הם אלה בימי נבוכד נצר כי היא היה מולך לבדו, אלא שהשמועה היה מה שנתחדשה אצלו עתה מהייעוד העתיד שיהי' בקבוץ הנוצרים והציר שילך במרוצה מפה אל פה להודיע הענין והגוים המתחלפים הם האומרים אלו לאלו קומו ונקומה עליה למלחמה:

פסוק טו

כי הנה קטן נתתיך וכו' עד לדמשק. אמר הנביא כנגד אדום הנה בימים הקדמונים בתחילת ממשלתך קטן נתתיך וקטון היית בגוים והוא עם אדום היושב קרוב לארץ ישראל ובזוי היית אתה מאד באדם, אבל אחרי שבאו מזרע אדום למלוך באיטליא ונתמלאה כל הארץ מאוכלוסי אדום גדלה ממשלת רומי בידי האדומיים עד שנעשית גברת כל הממלכות וזהו (טז) תפלצתך השיא אותך כי הנה תפלצתך הוא מלשון פלצות בעתני (ישעיה כא, ד) ר"ל אימתך ופחדך שהיתה מושלת על כל הארצות עשתה שנכבשו לך וזהו שהשיא אותך, והוא זדון לבך כאילו אתה שוכני בחגוי סלע מגדל עוז וכאנשים שהם תופשים גבעה רמה שחושבים שאין מי שיורידם ממנה, והנה לא יהיה

הדבר כן כי אם תגביה כנשר שהוא העוף שמעופף יותר עליון באויר מכל העופות משם אורידך נאם ה', הנה אם כן כל זה אמר הנביא על בצרה שהוא רומי ועל אומת בני אדום שנתמלאה מהם, (יז) ועליהם אמר והיתה אדום לשמה כל עובר עליה ישום וגומר, (יח) ואמר כמהפכת סדום ועמורה ושכניה אמר ה' לא ישב שם איש ולא יגור בה בן אדם רוצה לומר שהתהפך בצרה כמו שנהפכה סדום ועמורה ושכניה שהם שאר ערי הככר ושלא ישב בה אחר כך שום אדם, ומזה יתבאר שזה הייעוד הוא לעתיד כי עד עתה לא היה זה, והנה במצרים אמר שישוב את שבותה ובמואב ובעמון ג"כ אבל באדום לא אמר ככה כ"א בהפך שלא ישב אדם בה עוד.

פסוק יט

ואמנם אומרו הנה כאריה יעלה פירשוהו המפרשים על האויבים שיבואו על בצרה שיעלו עליה בחזקה רבה כמו שיעלה האריה מגאון הירדן ששם ירבצו האריות בעלותו אל נוה איתן רוצה לומר אל נוה רועים איתן ומלא בשר כי זהו איתנו, וביאר איך יהיה זה ואמר כי ארגיעה אריצנו מעליה ר"ל כשיגיע רגע התשועה ושעתה כמו שאמר בעתה אחישנה (שם ס, כב) הנה בתחילה אריצנו כלומר את ישראל מעליה רמז שיגורשו ישראל מארץ אדום ומכל ממשלת בצרה וזה אריצנו את ישראל מעליה, ואחר צאתו מארץ אדום מי בחור אליה אפקוד רוצה לומר כל עם וגוי שיהיה בחור וחזק אפקוד על ארץ אדום ובצרה להחריבה כי מי כמוני להנקם מצרי ומי יועידני להלחם עמי ומי זה רועה אשר יעמוד לפני להציל צאנו מידי מי הוא זה המלך והמושל שימלאהו לבו לזה. ואפשר לפרש הנה כאריה יעלה על נבוכדנצר שאחרי שיעד על אדום שיכבשה מלך בבל וייעד עליו עוד החרבן הגדול שיהיה באחרית הימים נתן משפטים בכל אחד מהייעודים ההם, וכנגד הייעוד הראשון מענין נבוכד נצר אמר הנה כאריה יעלה מגאון הירדן וגומר רוצה לומר שיעלה נבוכד נצר על ארץ אדום כמו האריה כשיעל' מגאון הירדן על נוה רועי' איתן אבל אחר כך שבעים שנה אבטל ממשלתו מעל כל הארץ ההיא כולה, ומי בחור אליה יפקוד ירמוז לכורש מלך פרס שהוא הבחור שיפקוד למשול על הארץ ולנקום נקמתו מבבל כי מי כמוני לתת את הארץ ביד נבוכד נצר ומי יעידני להסיר ממשלתו ומי זה רועה אשר יעמוד לפני לעתיד לבא כשאבוא והכתי את כל הארץ חרם והנה באו הדברים בנבואה הזאת באותו לשון שניבא בהם עובדיה, ואמנם איך היה זה והרי אמרו חז"ל שאין סגנון אחד עולה לשני נביאים ולא יתנבאו שניהם בסגנון אחד, הנה הוא שהנביאים לא היו מנבאים באותו אופן שהיה מנבא משה רבינו עליו השלום כי הוא היה מנבא מאת ה' לא לבד הענינים אבל גם הדברים והמלות כמו שהיה שומע

אותם היה כותבם על ספר התורה באותם המלות אשר שמע, אמנם שאר הנביאים היו רואים בנבואותיהם כללות הענינים שיודיעם הקדוש ברוך הוא והנביאים היו מספרים וכותבים אותם בלשון עצמם, ומפני זה בראותם ענין אחד יליצו אותו פעמים באותם המלות והדברים שראו וידעו שנבאו אותם נביאים אחרים, ולכן דוד ע"ה אמר במזמור קל"ה (תהלים קלה, יד) כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם שאמרו משה רבינו בפרשת האזינו, וישעיהו (ישעיה יב, ב) אמר כי עזי וזמרת יה השם ויהי לי לישועה והוא משירת הים, וכאלה רבים לא שתבואם הנבואה באותם המלות שבאו למשה רבינו ובמדרגתו אלא שהם ראו הענינים ומעצמם הליצו אותם בלשון הפסוקים שהיו רגילים בהם, וכן היה ענין ירמיהו בנבואה הזאת בספרו אותה בלשון עובדיה.

ואחרי שנתן המשפט הנזכר בענין ייעוד נבוכד נצר נתן משפט אחר בייעוד העתיד לבא על אדום ובצרה והוא אומרו (כ) לכן שמעו עצת ה' וגומר רוצה לומר לכן שזה הדבר שמעתי מאת השם לכן אשמיענה לכם אותה העצה היעוצה שיעץ ה' על אדום ומחשבותיו אשר חשב על יושבי תימן שהם בני אדום עצמם, והעצה היא בשבועה אם לא יסחבום כלומר אם לא ירמסום ברגליהם מן סחוב והשלך (לעיל כב, יט) צעירי הצאן אם לא ישים וישומם עליהם את נויהם, וכבר הודעתיך שאינם בני ישראל ואינם בני בניה של רחל כמו שדרשו במדרש אבל הם פרסיים כי כן קראם צעירי הצאן במפלת בבל שהיתה על ידיהם, ולזה כיוון יונתן במה שתרגם צעירי הצאן תקיפי עמא, ורש"י כתב תירס שהוא צעיר בבני יפת נמשך לדעת המדרש (בר"ר לז, א) שחלקו על תירס מי הוא רבי סימאי ורבנן חד אמר זו תורקו וחד אמר זו פרס, והיותר מתישב שתירס הוא פרס והוא תורקו כי התורקו' פרסים היו ומפני זה היתה קבלה בידי חכמים שעתידה רומי שתפול ביד פרס, ואמנם מה שאמרו עוד באותו מאמר עתידה פרס שתפול ביד רומי, ואומרם בסופו אין בן דוד בא עד שתתפשט מלכות הרשעה ט' חדשים על כל העולם שנאמר (מיכה ה, ב) לכן אתנם עד עת יולדה ילדה, ענינו שיהיה יום נקמה לה' מהרומיים בידי הפרסיים ומפרסיים בידי הרומיים כי כולם יתמו מן הארץ, ועל אותו זמן קודם הנקמה שיכבשו הנוצרים מצרים וכל ארץ ישראל אמרו שיהיו תשעה חדשים מתפשטים בכל העולם וכמו שביארתי בשלמות בספר ישועות משיחו חלק שני עיון ראשון פרק ה'.

פסוק כא

וזכר שיהיה חרבן אדום כל כך עצום ש מקול נופלם תרעש הארץ וישמע צעקתם בים סוף, (כב) לפי שהאויב כמו הנשר שיעלה וידאה שרוצה לומר יעוף כן יעלה ויפרוש

כנפי גבורתו על בצרה ועם היות בני אדום הנוצרים לבם כלב האריה אז יהיה לבבם כלב אשה מצרה והיא המחזקה חבלים בעת הלידה שתכרע להוציא הולד, וכבר יראה מאומרו כאן לייעוד העתיד הנה כנשר יעלה וגומר שמה שאמר למעלה הנה כאריה יעלה וגומר נאמר על נבוכדנצר ועל חרבן אדו' על ידו וכמו שפירשתי בפי' השני לו, ועם מה שפירשתי בזה הותרו השאלות החמישית והשישית:

פסוק כג

לדמשק בושה חמה וגומר עד סוף הנבואה. ניבא הנביא גם כן על דמשק שיכבשה נבוכדנצר ובעבור שחמת וארפד היו ערים גדולים לדמשק לכן אמר כי שמועה רעה שמעו והיא שהיו הכשדיים באים עליהם וכאשר שמעו זה נמוגו במורך לב בים הדאגה כי לרוב דאגתם אמר בים דאגה ומפני זה דמשק שזכר השקט לא יוכל, (כד) ורפתה ברפיון ידים וחולשת הלב והשתדלה לנוס ולא יכלה לפי שרטט החזיקה והוא הרתת והפלצות הנמשך מהפחד עד שהיה לה צרה וחבלים כיולדה, (כה) ואמר הנביא כמתמיה איך לא עוזבה רוצה לומר אף על פי שנבוכדנצר החריב שאר הארצות היה לו לרחם על דמשק מפני יופיה ולהמנע מהחריבה להיותה עיר תהילה קרית משוש ואם כן איך לא עזבה ולא נמנע מלהשחיתה, (כו) לכן מפני שהיא עיר תהלה קרית משוש יפלו בחוריה ברחובותיה חללים וכל אנשי המלחמה לא היו כמצריים שברחו מהלחם כי אלה ידמו גם כן רוצה לומר נכרתו ונהרגו ביום ההוא, (כז) וכאילו מן השמים ידליקו ויבערו אש בחומת דמשק ואכלה ארמנות בן הדד שהוא היה מלך דמשק כשהחריבה נבוכדנצר והיה המלך נקרא רצין כשהחריבה סנחריב, וכבר זכר הנביא עמוס שהיה זה אל דמשק בעבור מה שעשו לישראל על דושם בחרושות הברזל את הגלעד, והנה לא זכר הנביא ושבתי את שבות דמשק לפי שעם היות שהלכו בגולה מהארמיים כמו שאמר וגלו עם ארם קירה הנה אנשי דמשק לא הלכו בגולה כי הם מתו במלחמה ברחובותיה ומפני זה לא הוצרך לומר בה ושבתי את שבות דמשק.

פסוק כח

וכן ניבא על קדר ולממלכות חצור ואמר בהם אשר הכה נבוכדנצר מלך בבל מה שלא אמר כן על שאר האומות אע"פ שלקו על ידו כפי הרד"ק, לפי שהאחרות לקו ע"י אחרים פעם אחרת שהרי אדום ומואב ועמון וארם לקו ע"י דוד מלך ישראל אבל קדר וממלכות חצור לא לקו אלא על ידי נבוכדנצר לפיכך אמר בהם אשר הכה נבוכדנצר מלך בבל. ויותר נכון לומר ששאר האומות נחרבו מפני מה שהרעו לישראל כי העיר ה' את רוח נבוכדנצר לעלות עליהם אבל קדר שלא הרע לישראל לא היה חרבנו אלא מרצון

נבוכדנצר לא מהשם וזהו אשר הכה וגומר, ובעבור שבני קדר לא היו להם ארצות ובתים כי היו שוכנים באהלים במדבר לכן אמר כה אמר ה' קומו עלו אל קדר ושדדו את בני קדם כי הם היו באים מארץ המזרח (כט) וביאר מה ישודדו מהם ואמר אהליהם וצאנם יקחו ר"ל השודדים, ויריעותיהם שהם האהלים וכל כליהם וגמליהם ישאו הכשדיים ויקחו' וקראו אליהם מגור מסביב ר"ל שיפחידו אותם לאמר אליהם (ל) נסו ונדו מכאן והם ככה עשו כי העמיקו לשבת יושבי חצור ר"ל שיושבי חצור להיותם יותר פחותי הלב נכנסו במקומות עמוקים להתחבא שמה מפני שנבוכדנצר חשב לעלות עליהם לא לקחת את ארצם כי לא היתה להם, ולא להיותם אנשי מצותו (לא) אלא להיותו גוי שלו יושב בשלום לבטח מבלי עיר וחומה שתסגר בדלתים ובריח והם בדד ישכנו כי אין להם עזר מהשכנים, (לב) ולכן בנקלה יהיו גמליהם לבוז והמון מקניהם יהיו לשלל כי הם בעלי מקנה כמו שאמר כל צאן קדר יקבצו לך (ישעיה ס, ז), ולא היה דעתו להוליכם בגלות ושביה אלא לזרותם ולהפיצם לכל רוח ופא' בקצוות הארץ וזהו קצוצי פאה מענין קץ כי הפאה היא קץ וסוף, ואמרו מכל עבריו אביא את אידם להגיד שלא יהיה זה בקדר משנאת נבוכדנצר אותם כי הם לא עשו עמו מלחמה אבל מכל עבריו של נבוכדנצר יבא אידם של בני קדר כי הם בחמדתם יבאו עליהם לשללם, ובעבור שחצור היה עיר מקדש מלך שהיה מושל על כל בני קדר היושבים באהלם אמר (לג) והיתה חצור למעון תנים שממה עד עולם כלומר שתחרב העיר ההיא ולא תתישב עוד, וכן היה כי הנה חצור נשאר תל עולם ולא אמר בו שישוב את שבות קדר לפי שלא נאמר שילכו אנשיו בשבי אלא שישללו אותם ויפיצום ויזרום לכל רוח.

פסוק לד

ואחר זה ניבא ירמיהו על עילם, ואמנם למה לא הספיק הכתוב לומר לעילם כמו שאמר בשאר האומות והוצרך לומר בעילם אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא על עילם בראשית מלכו' צדקיהו כתבו המפרשים שהיה זה לפי שעילם כמו שאמרו חז"ל עזרו את הכשדיים להרע לישראל ולכן בא בעילם דומה ללשון שנאמר על בבל, ולהודיע שנאמרה נבואה זו בראשית מלכות צדקיהו, והנראה אלי בתחילות הנבואות האלה הוא כי במצרים אמר בנבואה הב' הדבר אשר דבר ה' אל ירמיהו הנביא וגומר להבדילה מהראשו' שהיא היתה קודם חרבן ירושלם, והב' היתה אחרי החרבן ומכלל כוס החמה, ואחר זה אמר הכתוב אשר היה דבר ה' אל ירמיהו והוא מאמר כולל לפלשתים למואב לעמון לאדום לקדר וממלכות החצור לפי שכולם באו בנבואה אחת להיותם מסבה אחת והיא מאשר הרעו לישראל בחרבן ירושלם, עם היות שקדר לא הרע ונכלל עמהם לפי

שכאשר עלה נבוכדנצר להחריב האחרים החריב ג"כ את קדר, וכאשר השלים לזכור החרבנות שעשה נבוכדנצר באומות ההם אחרי ירושלם זכר חרבן עולם שלא תהיה על ידי נבוכד נצר כי היא לעתיד לבוא כמו שאבאר, ומפני זה התחיל לומר בה אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא אל עילם וידוע שעילם הוא ממלכות מדי ומדי ופרס החריבו את בבל ודריוש מלך מדי ועילם הוא אשר מלך בבבל אחרי שכבשוה ראשונה, והודיע הכתוב בזה מעלת נבואת ירמיהו שקודם שניבא חרבן בבל ניבא וראה חרבן המחריב את בבל שהיה מדי וזהו בראשית מלכות צדקיהו כי קודם חרבן ירושלם ראה חרבן בבל המחריב אותו וראה חרבן עילם המחריב את בבל מחריב ירושלם, ומזה תבין שאמרו כאן אשר היה דבר ה' אל ירמיהו בראשית מלכות צדקיהו לא אמרו בלבד על נבואת עילם ששתי הנבואות האלה היו בראשית מלכות צדקיהו וכמו שיתבאר בסוף נבואת בבל בשליחות שריה.

פסוק לה

ובעבור שהיו המדיים מושכי קשת ובזה היה יותר גבורתם לכן אמר הנני שובר את קשת עילם כי היא ראשית גבורתם, והמפרשים פירשו קשת עילם חזקם ותקפם, (לו) ואמר והבאתי אל עילם ד' רוחות להגיד שתבא צרתם לא לבד שמלך בבל שפיזר האומות אשר זכר כי גם מכל עבר ומכל רוח שהם ד' רוחות העולם תבוא עליהם הצרה, וכן יזרה אותם בשבי וגולה לכל ד' רוחות השמים, ולא יהיה הגוי ר"ל לא יהיה גוי ואומה בעולם שלא יבא עליהם והם יהיו נדחי עולם כי לא ישיב ה' שבותם כמו שאמר במצרים ובמואב ועמון, (לז) והחתתי את עילם לפני אויביהם שישפילם ויכניעם לפניהם ויביא עליהם רעה את חרון אפו וחרב האויבים עד כלותו אותם, והייעוד הזה הוא לעתיד לבא בהכרח, (לח) לכן חתם דבריו באומרו ושמתי כאי בעילם ואאביד ממנה מלך ושרים כי לא ימלוך עוד בתוכה מלך מקשיב על שפת שקר כאחשורוש ולא שר מרשיע ומאבד את ישראל כהמן שהיו בעילם המדינה, ופרש"י כסאי בעילם מצור ונסי להחריבה:

פרק נ

פסוק א

הנבואה השבעה עשר היא מה שניבא ירמיהו על חרבן בבל, תחילתה הדבר אשר דיבר ה' אל בבל עד בן עשרים ואחת שנה צדקיהו במלכו. ויש בנבואה הזאת ט"ו פרשיות. הא', הדבר אשר דיבר ה' אל בבל אל ארץ כשדים. הב', שה פזורה ישראל. הג', על הארץ מרתים. הד', השמיעו אל בבל. הה', הנני אליך זדון. הו', כה אמר ה' צבאות עשוקים.

הז', הנה עם בא מצפון. הח', כה אמר ה' הנני מעיר על בבל. הט', עושה ארץ בכחו. הי', מפץ אתה לי. הי"א, כי כה אמר ה' צבאות חומת בבל. הי"ב, לכן כה אמר ה' הנני רב את ריבך. הי"ג, לכן הנה ימים באים. הי"ד, כה אמר ה' צבאות חומת בבל. הט"ו, הדבר אשר צוה ירמיהו הנביא את שריה. והנה שאלתי בדברי הנבואה הזאת ו' השאלות:

השאלה הראשונה באומרו בייעוד פקידת בית שני ועלות היהודים שמה מבבל יבאו בני ישראל המה ובני יהודה יחדו הלוך ובכו ילכו ואת ה' אלקיה' יבקשו וכן אמ' ושובבתי את ישראל אל נוהו ורעה הכרמל והבשן ובהר אפרים והגלעד וגו' ואמר עוד בימים ההם ובעת ההיא יבוקש את עון ישראל ואיננו ואת חטאת יהודה ולא תמצאנה וגומר, וידוע שישראל והם עשרת השבטים לא שבו לירושלם בפקידת בית שני:

השאלה השנית באומרו בחרבן בבל הנה כאריה יעלה מגאון הירדן אל נוה איתן כי ארגיעה אריצם מעליה וגומר לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ וגומר, והנה אלה הפסוקים עצמם נאמרו למעלה במפלת אדום ואיך באו המשפטים והמאמרים שוים ודומים באדום ובבל כל שכן בהיו' נבואת אדום לעתיד לבא ונבואת בבל לשעתה ואיך יהיו צעירי הצאן המחריבים אדום הם עצמם מחריבי בבל בהיות בניהם אלפים מהשנים:

השאלה השלישית בפרשת עושה ארץ בכחו מכין תבל בחכמתו שנאמרה במפלת בבל ותמצאה למעלה אחרי פרשת כדנא תאמרון להום, ומה ראה הנביא לשנות כל אותם הפסוקים ומה צורך בהשנות הדברים הקצור קצרה לשונו למצא אחרים ומה היחס אשר לאותם הפסוקים במקום הזה אשר הביאם פה:

השאלה הרביעית במ"ש הנביא שני פעמים בייעדו שהגוים שיחריבו את בבל יהיה מדי וכמו שאמר העיר ה' את רוח מלכי מדי ולא זכר פרס וידוע שפרס ומדי שניהם החריבוה, גם אומרו מלכי מדי יקשה מאד כי מלך אחד היה במדי לא מלכים רבים:

השאלה החמישית באומרו רץ לקראת רץ מגיד לקראת מגיד להגיד למלך בבל כי נלכדה עירו מקצה, ויקשה המאמר הזה אם מאומרו רץ לקראת רץ שהיה ראוי לומר רץ אחר רץ אם כל הרצים והמגידים היו הולכים להגיד את המלך ואם מפני שמלך בבל בבבל היה ואיך יהיו א"כ הרצים להגיד לו כי נלכדה עירו, גם שכאשר נלכדה בבל כבר היה מת המלך בלשצר ואיך אמר א"כ להגיד למלך כי נלכדה עירו וכבר לא היה שם מלך:

השאלה השישית באומרו בסוף הנבואה עד הנה דברי ירמיהו, כי אם אמר זה על נבואת בבל שלא היתה יותר ממה שנכתב כאן הנה זה לא היה צורך בה ולא נאמר כזה בנבואות שאר האומות ומה שנאמר עד הנה משפט מואב הוא לסבה אחרת כמו שבארתי שם, ואם נאמר להודיע שנפסקה הנבואה מירמיהו קודם מותו כדברי הרב המורה ז"ל הנה

זה אינו צודק כי נבואת בבל היתה כמו שהעיד הכתוב בשנה הרביעית למלכות צדקיהו ואיך נאמר שאז פסקה נבואתו כי הנה אחר זה שנים רבות ניבא נבואות רבות בירושלם אל צדקיהו ואחרי צאתו משם אל אנשי הגולה היורדים למצרים כמו שנזכרו למעלה בזה הספר: והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות כלם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא ליעד שתחרב בבל ע"י מדי ופרס שיעלו עליה וישחיתוה ושגבוריה יהיו לאין ושריה לאפס, ושתהפך בבל כמהפכת סדום ועמורה ושיהיה זה נקמה מהש"י שינקום דם עמו ושריפת היכלו וחרבן ביתו, ושמתוך חרבן בבל יצאו בני ישראל וישובו אל ירושלם ויבנו את בית ה', ויספר שזאת הנבואה ניבא אותה ירמיהו בשנה הרביעית למלכות צדקיהו ושלחה אל בבל ביד שריה כששלחו המלך צדקיהו לבבל על עניניו, וצוה הנביא את שריהו ששם יקרא את המגלה הזאת וישליכה בנהר פרת ויאמר ככה תשקע בבל וכמו שיתבאר בפסוקים:

הדבר אשר דיבר ה' אל בבל אל ארץ כשדים וגו' עד שה פזורה ישראל אריות הדיחו. כמו שנאמר בפרשת כוס היין החמה ומלך ששך ישתה באחרונה שיזכור חרבן מלך בבל שהוא ששך באחרונה אחר זכרון חרבן שאר האומות, כן עשה שבסוף דבריו ניבא על בבל המדינה גברת במדינות ועל עם הכשדים כולם שהחריבו שאר הארצות, וכבר ראית בדברי זה הנביא שהיה נהוג אצלו לומר מלת אל במקום על וכמוהו אל ההרים לא אכל (יחזקאל יח, ו) ורבים כמוהו. ולפי שנבוכדנצר החריב עמים רבים וארצות רבות לכן אמר הנביא כאן (ב) הגידו בגוים והשמיעו רוצה לומר שיגידו בשורה זו מחרבן וכשדים בקרב הגוים, ולחזק הענין אמר שני פעמים והשמיעו ושאו נס השמיעו אל תכחדו והוא שנלכד בבל לפי שאלוהות בבל לא יכלו להציל את עמה לכן אמר הנביא הוביש בל חת מרודך שהם שמות הפסילים שהיו הבבליים מאמינים בהם אלהות ועובדים אותם, וזהו אומרו במלות שונות בדרך כלל הובישו עצביה חתו גלוליה שהם הפסילים שהיו המה עובדים להם, וביאר למה יבושו באומרו (ג) כי עלה עליה רוצה לומר על מלכות בבל גוי מצפון והם מדי ופרס השוכני' לצד צפון ואותו גוי העול' עליה ישית את ארצה לשמה ולא יהיה בה יושב עוד מאדם ועד בהמה שהיו בבבל נדדו הלכו בגולה ובשבי (ד) ובימים ההמה כאשר הלכו בגול' לבבל עם בני יהודה ובנימין וזה כי כשגלו עשרת השבטים נשארו אנשים מועטים מהם בורחים ונפוצים בארץ כמו שנאמר בדבורי חזקיהו ויאשיהו ונטפלו עם בני יהודה והם אשר גלו עמהם, ועליהם אמר שישובו עם בני יהודה יחדו מבבל ואת ה' אלקיהם יבקשו וזה היה כשנתן להם רשות כורש מלך פרס לעלות ולבנות בית ה' בירושלם, ואמר הלוך ובכו להגיד שיבכו מרוב השמחה בזכרם חרבן ירושלם

ושריפת בית ה', (ה) ובשובם מגלות בבל ציון ישאלו דרך שישאלו זה לזה אי זה דרך ציון לפי שהנה פניהם יהיו מכוונות לשם יתברך, ויאמרו איש אל אחיו בואו ונלוו לה' ולא נשוב לחטוא לפניו אבל יהיה בריתנו אתו כברית עולם לא תשכח.
ואם תאמר אם חפץ ה' בתשועת עמו למה זה שלחם בגלות להשיב לזה אמר (ו) צאן אובדות היו עמי רוצה לומר כמו הצאן האובדות היו עמי והם האובדים מן העדר ורועיה המלכים התעום כי במקום שהיה מוטל על הרועים לשמרם כדי שלא תאבדנה הם היו המטעים אותם להאביד אותם, ואותם הרועים שובבו אותן אל ההרים, ושובבים הוא מלשון ושובבתיך, והענין שהרועים ברשעתם האבידו אותן והם שובבום ללכת בגולה מהר לגבעה ובזה הדרך שכחו רבצם רוצה לומר נשכחו מארצם כי הורגלו כבר לשבת בארץ אויביהם, (ז) ובהיותם כצאן אובדות הולכות בהרים כל מוצאיהם אכלום וצריהם שעושים להם צרות אומרים לא נאשם כלומר אין עון ולא אשמה באוכלנו הצאן האלה לפי שהם חטאו לה' אדון העולם שהוא נוה ומקום צדק כולו והוא מקוה אבותיהם, ורמז בזה לדברים שדיבר נבוזראדן בשם נבוכדנצר לנביא ירמיהו ה' אלקיך דיבר את הרעה הזאת אל המקום הזה ויבא ויעש ה' כאשר דיבר כי חטאתם לה' ולא שמעתם בקולו. אמנם המפרשים פירשו מה שנאמר כאן תחת אשר חטאו להשם נוה צדק ומקוה אבותיהם השם שהם דברי הנביא שאמר ואם תשאלו למה קראם כל זה דעו כי הוא תחת אשר חטאו להשם וגומר וגם נכון הוא.

פסוק ח

וכמייעד על תשובת היהודים מבבל אמר נודו מתוך בבל ומארץ כשדים רוצה לומר משאר הערים שבארץ הכשדיים יצאו בני הגולה, ומפני שרבים מהם נשארו שמה לכן אמר והיו כעתודים לפני צאן שדמה העולים לירושלם בגבורתם וזריזותם לעתודים והנשארים שמה לצאן החלושות, (ט) כי הנה אנכי מעיר ומעלה על בבל קהל גוים גדולים מארץ צפון והם פרס ומדי וערכו לה רוצה לומר שיערכו מלחמה עליה משם תלכד בבל מאותו מקום שיערכו המצור לא יצטרכו ללכת אל מקום אחר, חציו כגבור משכיל כלומר חצי הקהל הזה יהיו כחצי גבור משכיל שלא ישוב ריקם בידוע שלא יהרג כן יהיו חצי כל הנלחמים על בבל, (י) והיתה הכשדים לשלל רוצה לומר שתהיה ארץ כשדים כולה לשלל וכל שולליה ישבעו כי יאספו כל כך מהממון שישבעו מהשלל ההוא, ונתן הסבה למה תבא הרעה ההיא כולה על בבל באומרו (יא) כי תשמחי כי תעלזי שוסי נחלתי, ובא בכתוב הזה תשמחי תעלוזי בלשון נקבה יחידה כנגד בת בבל ושוסי נחלתי בלשון זכרים רבים כנגד הכשדים, יאמר והנה יהיה זה בעבור מה

שתשמחי ותעלוזי כאשר החרבתם ירושלם והייתם שוסי ושוללי נחלתי, כי אז תפושי כעגלה דשא ותפושי הוא מענין רבוי כמו ויצאתם ופשתם כעגלי מרבק (מלאכי ג, כ) יאמר והייתם פשים ורבים בטוב ארצי כעגלה דשא והיא העגלה שרועה תמיד בדשא ולא עלה עליה עול ולא עשתה עבודה אבל תמיד היא אוכלת מדישה, וכן אתם היתם צוהלים בשמחה בהיותכם מנצחים את בני יהודה, ואמנם עתה לא תצהלי ולא תשמחי בת בבל אבל בהפך כי (יב) בושה אמכם מאד חפרה יולדתכם והם כולם תוארים לבת בבל, ותהיה הבושה בראותם שהנה אחרית גוים כלומר אחרית הכשדים הוא שתהיה ארצם כמדבר ציה וערבה מבלי יושב, (יג) והנה לא ישב בה עוד בן אדם מקצף השם צבאות שקצף על בבל ולכן תהיה שממה כולה וכל עובר על מדינת בבל ההוללה ישום וישרוק על כל מכותיה, ואין ספק שנתקיים כל זה כי נחרבה בבל רבתא והעיר אשר ישב בה אחר כך דריוש וכורש ואשר היא בבל עד היום הזה אינה בבל הראשונה שהיתה בימי נבוכדנצר כי היא נחרבה ולא ישב בה עוד בן אדם, אבל נעשית בבל אחרת הרחק ממנה מעט באותה בקעה שקראה בשמה בבל בלשון היהודים אבל הישמעאלים לא יקראו לה אלה בגד"ד.

פסוק יד

ואמר הנביא בשם הש"י כנגד פרס ומדי ערכו על בבל סביב רוצה לומר ערכו מלחמה כל דורכי קשת ידו אליה אל תחמלו אל חץ ולא תחוסו עליו לאמר אולי לא יכה אדם וילך לבטלה כי לה' חטאה ולכן אתם תצלחו וכל החצים אשר תשליכו שמה יהרגו בני אדם, (טו) וכדי להבהיל את הבבליים הריעו על בבל מסביב כי היא נתנה ידה רוצה לומר תמסר עצמה אל האויבים כי לא תוכל לעמוד נגדם, נפלו אשיותיה רוצה לומר יסודותיה וחומותיה יפלו ארצה, ובא בפסוק עבר במקום עתיד, והסבה בכל זה כי נקמת ה' הנקמו בה ר"ל בבבל כאשר עשתה לירושלם עשו לה, (יז) ואחרי חרבנה כרתו זורע מבבל כי לא יהיה בארץ ההיא עוד זורע שדה ולא קוצר וזהו ותופש מגל בעת קציר מפני חרב היונה שהיא חרב האויבים האונסת וחומסת אותם, ולפי שהקוצרים בתבואות הם אנשים שבאים מארץ אחרת לקצור לכן אמר איש אל עמו יפנו ואיש אל ארצו ינוסו ולא יקצרו עוד:

פסוק יז

שה פזורה ישראל וכו' עד הנה עם בא מצפון. אמר הנביא כמו שהשה הפזורה שיצא מעדרו אבוד בשדה כן היה ישראל, אריות הדיחו רוצה לומר הדיחו אותה והבריחוה מעדרה הראשון, אכלו מלך אשור כי הוא היה כאריה שבא על השה ההוא ואכל את

בשרו ולא השאיר בו כי אם העצמות כי מלך אשור הגלה עשרת השבטים והעצמות שנשארו הם יהוד' ובנימין, וזה האחרון עצמו נבוכדנצר מלך בבל הוא אכל את העצמות שנשארו ממלך אשור כי הוא הגלה יהודה ובנימין הנשארים ובזה עצמו את השה כי שבר כל עצמותיו ולא נשאר ממנו דבר, (יח) ולכן כה אמר ה' צבאות שהוא אלקי ישראל וגואלם הנני פוקד על מלך בבל ועל ארצו כאשר פקדתי על מלך אשור, (יט) ושובבתי ואמשוך ואשיב את ישראל שהיו גולים בבבל אל נוהו שהוא ירושלם, ולפי שהמשילו בשה פזורה אמר בו ורעה את הכרמל רוצה לומר אותו שה פזורה תרעה את ארץ הכרמל והבשן ובהר אפרים והגלעד תשבע נפשו מרוב דשא, וזכר המקומות ההם לפי שהם כולם ארץ מרעה, ולפי שגלות בבל היה על חטאת ישראל ורשעתם והם לא עשו תשובה בבבל ואיך אם כן תצא משם ותחזור לירושלם הוצרך השם לומר (כ) בימים ההם ובעת ההיא נאם השם יבוקש את עון ישראל ואיננו ואת חטאת יהודה ולא תמצאנה לא להיותם נקיים מעון אלא לפי שאסלח לאשר אשאיר, ויתכן שאמר זה יבוקש את עון ישראל ואיננו על ביטול השמיטות כי כבר יהיו גולים כמספר השנים שלא שמטו בארץ וזהו ואיננו כי כבר שלמו נשיים, ואמנם אומרו בנבואה הזאת ישראל ויהודה אין ראוי שיובן שם ישראל כאן על עשרת השבטים אבל אמרו על הנשארים מהשבטים שלא הלכו עם אחיהם בגלות אשורה ונשארו נטפלים עם יהוד' ובנימן, ולהראו' זה אמר כי אסלח לאשר אשאיר ירמוז לנשארים מעשרת השבטים, והותרה בזה השאלה הראשונה. וה"ר דוד קמחי פירש הייעוד הזה לעתיד לבא וישראל הנאמר כאן על עשרת השבטים ואינו נכון. ולפי שאמר הנביא שלא ימצא עון יהודה וישראל בימים ההם אמר מיד שבענין בבל יהיה הדבר בהפך כי העון והחטאת יעלה עליה וזהו (כא) על הארץ מרתים עלה עליה, והמפרשים פירשו וארץ מרתים על בבל כי היא מדינת המרד והפשע, וכן תרגם על ארעא דעמא חרבן, וכן תרגם ואל יושבי פקוד שהיה פקוד שם עיר מערי בבל, ויותר נכון לפרש שעל הארץ רוצה לומר ארץ בבל כי היא הארץ הידועה במקום הזה מרתים המרדים שעשה בבל ופשעיה, אמר ה' כנגד כל מרי מהם עלה עליה ואל יושבי פקוד רוצה לומר ואל יושבי ההריגה שהם הכשדיים וקראם יושבי פקוד כלומר המתמידים בהריגה והחסרון לפי שהיו תמיד הורגים עמים מלשון ולא נפקד ממנו איש (במדבר לא, מט), חרוב כלומר חרוב תחרב אותם, ואם ינוסו וימלטו מהם אנשים החרם אחריהם ועשה ככל אשר צויתיך והכל דבור לנגד העון והמרד של הבבליים שהוא יעלה עליהם ויחריבם, והוא על דרך עונותיו ילכדונו את הרשע. והמפרשים פירשו עלה עליה וכל הפסוק על דריוש מלך מדי שהשם צוה לו שיחריב את בבל (כב) ולכן אמר הנביא

שהוא כאילו שומע קול מלחמה בארץ ושבר גדול בבבל, (כג) והוא תמה על זה באומרו איך נגדע ונשבר פטיש כל הארץ רוצה לומר בבל שבחזקה ותוקפה היה כפטיש שובר ומפוצץ הכל ועתה איך היה זה שנשבר, (כד) והקדוש ברוך הוא אומר יקשתי לך וגם נלכדת בבל רוצה לומר אני שמתי לך מוקש שנלכדת בו ואת לא ידעת מהמוקש ההוא שהיה לפניך כי אילו ידעת אולי היית נמלט מידי פרס ומדי אבל לפי שלא ידעת דבר מביאתם לכן נמצאת וגם נתפשת כי לא יכולת לברוח ותפשוך, והיה המכשול הזה ממני לפי שבה' התגרית רוצה לומר נלחמת והוא מלשון ואל תתגר בם מלחמה (דברים ב, ט), (כה) עתה תדע שמאתי היתה כל רעתך כי פתח ה' את אוצרו והוציא את כלי זעמו יען היתה המלחמה הזאת לא לפרס ומדי כי מלאכה היא לאדני השם צבאות לעשות' בארץ כשדים, (כו) והוא מצוה את המדיים והפרסיים ואומר אליהם בואו לה מקץ רוצה לומר לבבל מעת שבאה קצה פתחו מאבוסיה המקומות שאוצרים שמה התבואות והפירות חוץ מן העיר שלקחו אותם האויבים בבואם עליה, סלוה כמו ערמים רוצה לומר דרכו עליה במסילה כמו שדורכים על הערמים לדושם, וה"ר דוד קמחי בשם אביו פירש עשו תלים תלים כמו ערמים משללה כי לדעתו כל לשון מסילה ענין הרמה הוא, והחרימוה אל תהי לה שארית, (כז) ואמנם כנגד השרים אמר חרבו כל פריה ירדו לטבח וחרבו הוא מלשון חרב, ופריה הוא כנוי לשרים שהוא כמו סבבוני פרים רבים (תהלים כב, יג) וכן תרגם יונתן, יאמר הרגו כל שריה וירדו לטבח בענין שיאמרו כל אדם הוי עליהם כי בא יומם עת פקודתם.

פסוק כח

וראה הנביא בנבואתו כאילו רבים מבני ישראל שהיו בבבל היו נסים ופלטים משם ובאים לירושלם להגיד בציון את נקמת השם אלקינו ונקמת היכלו ששרפו הכשדיים. וראה עוד בנבואתו כאילו בעת בוא פרס ומדי על בבל היו משמיעים קול הכשדיים ומאספים עם רב להנצל מהם וזהו (כט) השמיעו אל בבל רוצה לומר אספו כל בבל כי הנה רבים והם המורים בחצים מלשון ויהי רובה קשת (בראשית כא, כ), וימררוהו ורבו (שם מט, כג), שהם המורים בחצים דורכי קשת יחנו לה סביב אל יהי לה פליטה כי אל ה' זדה שחשב בבל לבא בזדון על עם ה' ועל בית מקדשו, (ל) ובאותו עון מהזדון יפלו בחוריה ברחובותיה וכל אנשי מלחמתה של בבל ידמו ויכרתו ביום ההוא נאם ה' וגזרתו, ולפי שבעל הזדון היה מלך בבל מזרע אותו רשע נבוכדנצר לכן ניבא כנגדו (לא) הנני אליך זדון רוצה לומר אני אלחם עליך כי בא יומך והגיעה העת של פקודתך, (לב) ואז יכשל זדון ונפל והוא מלך בלשצר שהרגוהו, ואין מקים לו כי לא יהיה עוד

מזרעו מולך בבבל ואבער אש בערי בבל ואכלה כל סביבותיו העוזרים אותו, (לג) ואתה מלך בבל חשבת שבני ישראל ובני יהודה כל המחזיק בהם יזכה בהם לעד אין הדבר כן כי הם שלי ואם הם בידכם עתה הם עשוקים, ואמר בני ישראל כנגד השבטים שהלכו גולים לאשור ובני יהודה כנגד גלות בבל, וכל שוביהם מלבד הרעה אשר עשו בגלות אותם הנה עוד היום החזיקו בהם מאנו שלחם, (לד) דעו נא כי גואלם חזק ה' צבאות שמו והוא יריב את ריבם למען הרגיע את הארץ שהיה מלך בבל מרגיז אותה בהכנעה רבה ובמותו יהיה מרגוע בכל הארץ והרגיז ליושבי בבל, (לה) ומפני זה היתה הגזרה העליונה שיהיה חרב על כשדים ושריהם וחכמיהם.

ולפי שהמלחמה תעשה בחכמה וגבורה כמו שאמר עצה וגבורה למלחמה, כנגד העצה אמר (לו) חרב אל הבדים ונואלו רוצה לומר שחכמי בבל וקוסמיו היו מיעדים הכשדיים בהצלחה וכבוד ועתה שידעו כי בדים הם וכוזבים יהרגום מלשון בדיך מתים יחרישו (איוב יא, ג) ואמנם כנגד הגבורים אמר חרב אל גבוריה וחתו, (לז) חרב אל סוסיו וגומר, ולפי שהיו נכריים רבים בבבל אמר ואל כל הערב אשר בתוכה רוצה לומר ערב רב שהיו בתוך בבל, או אמר ואל כל הערב על הסוחרים שהיו בהם מלשון ועורבי מערבך (יחזקאל כז, כז), ואמר שכל החכמים והגבורים והערב כולם יהיו לנשים בחולשתם ופחדם, ולפי שהבבליים היו בוטחים בעושרם ואוצרותיהם אמר חרב אל אוצרותיה ובוזזו שישללו האויבים אותם, ולפי שנהר פרת היה עובר בתוך בבל והיה עולה על הארץ כנילוס במצרים וממימיו היו מתברכים תבואותיהם אמר (לח) חורב אל מימיה ויבשו כי יבשת המים יקרא חרבה וחרב וראוי הוא שיהיה כל אשר להם לחרב לפי שארץ פסילים היא בבל ובאימים שהם הצלמים יתהוללו וישתגעו, אבל יונתן תרגם ובטעוותא משתבחין שתרגם יתהוללו מלשון הלול ומהלל, (לט) ולכן להיות בבל ארץ פסילים ואלילים תהיה משפטה שתחרב וישבו ציים את איים ובנות יענה שהם החיות השוכנות בארץ ציה, ולא תשב עוד ארץ בבל ולא ישכון בה אדם עד דור דור, (מ) וזה לפי שארץ בבל תתהפך מאת ה' מן השמים כמהפכת סדום ועמורה ושכניה שהם ערי הככר, וכמו שבארץ סדום ועמורה לא שכן בה אדם כן יהיה בבבל:

פסוק מא

הנה עם בא מצפון וכו' עד מפץ אתה לי כלי מלחמה עתה יספר הנביא איך יהיה חרבן בבל, ואמר הנה עם בא מצפון והוא גוי גדול ומלכים רבים רוצה לומר גדולים מלשון על כל רב ביתו (אסתר א, ח) יעורו מירכתי ארץ והם דריוש מלך מדי וכורש מלך פרס (מב) קשת וכידון יחזיקו שהם הקשת שמורים בו בחצים והכידון הוא הרומח

כמו שאמר ויצחק לרעש כידון (איוב מא, כא), להב חנית וכידון (שם לט, כג), וזכר מתכונתם שאכזריים המה על כל בריה, קולם כים יהמה בבואם ועל סוסים ירכבו לרוב גבורתם והעם הזה הוא ערוך רוצה לומר בכלי זין כאיש הגבור הבא למלחמה וכלם באים עליך בת בבל, (מג) ולהיות בואו דבר אלקי מאת השם היה שכאשר שמע מלך בבל את שמעם רפו ידיו מתוך הפחד ומורך הלב צרה החזיקתהו חיל כיולדה בעת שתלד, והנה הבבליים רפו ידיהם (מד) והמדיים והפרסיים היו בהפך כי עלו על בבל כמו האריה כאשר יעלה מגאון המדבר אל נוה רועי' איתן, וה"ר ר' דוד קמחי פירש שהעם הבא כאריה יעלה ויהיה זה מגאון הירדן שהוא השם יתברך וארץ ישראל כי בסבתו עלה העם הזה כאריה על נוה איתן שהוא בבל שהוא נוה ומקום חזק, כי ארגיעה אריצם מעליה רוצה לומר בבוא שעת הפקידה על בבל אריצם ואבריח את הכשדים מעליה, ומי בחור אליה אפקוד ירמוז לכורש שהוא הבחור שיפקוד למשול בבבל כי דריוש לא משל בה כי אם שנה אחת, כי מי כמוני לתת ממשלה לנבוכדנצר ומי יועידני להסירה ממנו ומי זה רועה אשר יעמוד לפני להמליך את כורש בעולם, (מה) לכן שמעו עצת ה' אשר יעץ על כשדים וגומר המה התגאו במעלתם וממשלתם אם יסחבו וירמסו ברגליהם ארצו צעירי הצאן והם פרס ומדי אם לא ישום וישומם זה העם הבא עליהם הנוה והמקום שלהם בבל, (מו) וישמע חרבן בבל כי רבה היא כי מקול ושמועת תפישת בבל נרעשה הארץ כולה וזעקה בגוים נשמעה, וכבר נאמרו הפסוקים האלה למעלה בחרבן אדום ואינו מן התימה כי לפי שהיה פרס המחריב את בבל והוא העתיד להחריב את אדום לכן אמר בשניהם הפסוקים שוה בשוה, גם כי אופן החרבן והמהפכה תהיה שוה בשניהם והותרה בזה השאלה השנית:

פרק נא

פסוק א

ואמר הנני מעיר על בבל ואל יושבי לב קמי רוח משחית להגיד שהוא יעיר רוח משחית והוא רצון פרס ומדי שיתחדש אליהם רצון בהערת השם יתברך להשחית את בבל, ועל יושבי לב קמי המה הכשדיים כי הם הקמים על השם שהיו יושבים תמיד בלב ורצון לקום כנגד השם ועמו, וכן כתבו הראשונים שלב קמי הוא כשדים באת"בש, (ב) ושלחתי לבבל זרים ונכרים שלא ירחמו עליה אבל יזרו אותה ויפזרוה לכל רוח, או יהיה וזרוה מלשון זר שלא יחמולו עליה כמכיר ואוהב כי אם באכזריות כזרים, ואמר ויבקקו את ארצה שהוא לשון ריקות שיריקו אותה מכל שללה, (ג) ואומרו אל ידרוך הדורך קשתו

וגומר הוא פסוק מסורס ושיעורו אל הדורך שידריך קשתו ואל אשר יתעל בסריונו ר"ל המתהלל ומעלה בשריונו וכובעו, וכנגד אנשי המלחמה היה אומר ומצוה לא תחמלו אל בחוריה של בבל אבל תחרימו כל צבאה, (ד) באופן שיפלו חללים בארץ כשדיים ומדוקרים בחוצותי' (ה) וכ"ז למה לפי שלא אלמן ישראל ויהודה מאלקיו ה' צבאות כי הוא חי לעולם ואין יהודה וישראל א"כ אלמן מאלקיו, שארצם של הכשדיים מלאה אשם מקדוש ישראל ממה שעשו נגד רצונו ואין ישראל ויהודה כאשה אלמנה שמת בעלה אבל בעלה חי ואם עזבה בגלות עוד יפקדנה וישוב אליה ויפקוד על אויביה.

ואמר הנביא כנגד הנכרים שהיו בבבל שבאו שמה מארצות אחרות או כנגד היהודים שהיו בה (ו) נסו מתוך בבל ומלטו איש את נפשו אל תדמו ותכריתו בעונה בהיותכם בתוכה כי עת נקמה היא לה' וזהו דבר השגחיי גמול הוא משלם, (ז) כי לא תחשבו שזה ענין אנושי ממדי ופרס אלא כוס זהב בבל ביד ה' משכרת כל הארץ הכוס של זהב שהיה לבבל והוא רמז אל החרבן שהחריב נבוכדנצר את כל הגוים, וקראו כוס זהב לפי שכפי הצלחתו וכבוד ממשלתו היה הכוס אשר בידו כוס הזהב, וממנו שתו כל הגוים והתהוללו כשכורים והמשוגעים ואותו כוס היה ביד ה' כי ממנו היתה הממשלה והמלכות לנבוכדנצר, (ח) אמנם עתה כשראה פקודתו פתאום נפלה בבל ותשבר ולכן הלילו וקוננו עליה או קחו צרי למכתה אולי תרפא ואמר זה בדרך לעג, (ט) וכאילו הזכרים ההם משיבים רפאנו את בבל ולא נרפאתה ולכן עזבוה ונלך איש לארצו כי לא יכול לרפאתה, לפי שאין חליה ומכתה דבר טבעי שתקבל רפואה אלא שנגע עד שמים משפטה ונשא עד שחקים רוצה לומר שבגזרת עירין פתגם חרבנה ובמימר קדישין נפילתה לא מכח אנושי, ולפי שאלו לא ביארו המשפט ההוא שזכרו האם הוא ממערכת השמים או מהשגחת השם יתברך לכן ביארו הנביא באומרו (י) הוציא ה' את צדקותינו, ולא אמר זה להיות ישראל צדיקים כי ברשעתם נענשו אלא שנקם נקמתם מהמחריבים אותם שהוא יתברך קצף מעט והכשדיים עזרו לרעה ולכן היו ישראל אומרים באו ונספרה בציון את מעש' ה' אלהינו שעשה בחרבן בבל, (יא) וכנגד האויבים אמר הנביא הברו החצים והוא לשון מריקה וברור כמו חץ ברור (ישעיה מט, ב) וכן תרגם יונתן שנינו, והרב רבי דוד קמחי בשם אביו פי' הברו מלשון אבר כיונה (תהלים נה, ז) אורך האבר שענינו שימו נוצה בחצים לישרם, מלאו השליטים רוצה לומר אספו המגנים וכן קראום אחריך מלא ענין אסיפה וקבוץ, ונתן הסבה למה יצוה אותם על זה באומרו העיר ה' רוח מלכי מדי כי על בבל מזימתו רוצה לומר הקדוש ברוך הוא להשחיתה, לפי שנקמת ה' כלום' הנקמה אשר הוא לוקח מבבל היא נקמת היכלו ממה ששרפו

הכשדיים את היכל ה' לא בעבור מה שעשו לשאר האומות, (יב) ומפני זה אל חומת בבל שאו נס ר"ל אתם המדיים שאו הנס שלכם על חומת בבל כי כן דרך הצרים על עיר כשיכבשוה ישימו ניסם עליה להודיע שכבר היא בידיהם ולא תפחדו מהבבלים, אבל החזיקו המשמר כשתצרו על העיר הקימו השומרים כדי שלא יצאו הבבליים בורחים מן העיר, הכינו האורבי' לתפשם אם יברחו בשדה, כי לא היה זה במקרה אלא גם זמם וחשב ה' לעשותו גם עשה בבבל כאשר זמם, ואמר ב' פעמים גם לרבות כל אחד על חבירו כמה שאמר גם אתם גם מלככם.

פסוק יג

ועל בבל אמר שכנת על מים רבים שהוא רמז לעושר שהיה בה, ולכן אמר רבת אוצרות גם לרבוי המימות שהיו בבבל ועתה בא קיצך, ואומרו אמת בצעך פירש הרד"ק אמה על הזרוע שהיה בוצע בצע וגוזל בחזקה, ואינו נכון, ורש"י פי' אמת בצעך שאמה היא מדה ובצעך הוא מל' תשלום כמו כי יבצע ה', וגם הוא בלתי מתישב במלת הכתוב אבל פירושו בא קצך ובא אמת בצעך כי מדת הבצע שלך כבר נשלמה ובאה לא יהיה עוד, (יד) נשבע ה' בנפשו שענינו בעצמו ואמתתו כי אף שתמלא אדם ורבוי אנשים בקרבך כילק השדה עכ"פ יענו עליך האויבים הידד והוא קול הדורכים כמ"ש למעלה, (טו) ואל תתמהו מהיות האל ית' מהעדה מלכין ומהקם מלכין כי הוא עושה ארץ בכחו וקראו עושה בל' הווה לפי שהוא מלבד שברא הוא סיבה שומרת אותו, והוא המכין תבל בחכמתו ובתבונתו נטה שמים, (טז) וגם בדבריהם הטבעיים תראה גבורתו לקול תתו המון מים בשמים רוצה לומר כשתשמע קולות ורעמים המורים על המים ועם זה העלאת האידים שיעלה נשיאים והם האידים מקצה הארץ וברקים למטר עשה, ואף על פי שיתחברו כל האותות וההכנות המורות על המטר הנה לא ירד כי אם כפי רצונו וזהו ויוצא רוח מאוצרותיו שיביא רוח שיפזר האידים העולים ולא ירדו הגשמים, (יז) ובזה נבער כל אדם מדעת רוצה לומר כל הנמשך כפי הדעת והחכמה נבער ולא ידע סבת זה וכל שכן שיהיה נבער ובוש כל צורף מפסל בראותו שלא יועילו בזה הפסילים כי שקר נסכו של הצורף ההוא ולא רוח בם רוצה לומר באותם הפסילים, (יח) אבל שהבל המה מעשה תעתועים בעת פקודתם כשיפקוד האדם כחם ומעשיהם יאבדו, (יט) ואין כן אלוה ישראל וזהו לא כאלה חלק יעקב כלומר שחלק יעקב ואלקיו אינו כפסילים כי יוצר הכל שמים וארץ הוא, ויעקב הנזכר הוא שבט נחלתו שמשגיח בו בפרט ה' צבאות שמו. והפס' האלה כבר נזכרו למעלה אחר כדנה תאמרון להום ויש ביניהם שנוי

מלות מעט ושנה אותם לזוכרם פה מפני הבבליים שהיו עובדים אליליהם ובוטחים בם. והותרה בזה השאלה הג':

פסוק כ

מפץ אתה לי וכו' עד הנה ימים באים ופקדתי על פסילי בבל. והביא ראיה על הבלי אלילי העמים וממשלת האל יתברך בקרב הארץ מענין נבוכדנצר שהוא היה עד עתה כלי מפצו בידו, והנפוץ הוא שבירת האבנים ופזור חלקיהם הנה והנה, וכן היה נבוכדנצר מפץ שניפץ הקב"ה בו את הגוים והשחית את הממלכות בכבשו אותם, (כא) וכן נפץ והשחית סוס ורוכבו ורכב ורכבו אשר על הרכב, (כב) וכן איש ואשה זקן ונער בחור גם בתולה, (כג) ואף רועה ועדרו היה מנפץ בו כאשר עשה לקדר ולמקנהו, וכן איכר שהוא עובד האדמה וצמד הבקר אשר לו הכל היה מנפץ מלך בבל כי מפחדו יפוצו הכל מפה ומפה, וכן הפחות והסגנים עם כל גדולתם, אבל לא נענש מלך בבל המפץ על נפצו הגוים האלה כולם (כד) אבל אני אשלם לבבל וליושבי כשדים את כל רעתם אשר עשו לציון לעיניכם ר"ל לעיני האומות כולם, כי כה אמר ה' (כה) הנני אליך הר המשחית שהוא בבל שהיה משחית לכל הארצות, ועם היותה בקעה קראה הר מפני חזקה, ושיורידה ממעלתה ותהיה הר שרפה לפי שתשרף ותתהפך כמהפכ' סדום ועמורה, (כו) ולפי שפעמים תשחת עיר אחת ותבנה ממנה ומאנשי העיר אחרת יעד שלא יהיה כן בבל שלא יקחו ממנה לפנה ר"ל להיות פנה ויסוד לעיר אחרת כי שממות נצחי תהיה בה, (כז) וכיון שכך גזר ה' על בבל אתם בני אדם המדיים והפרסיים שאו נס לבוא עליה תקעו שופר בגוים אשר בפאת צפון וקדשו עליה ר"ל הזמינו גוים לעלות להלחם בה, ואומרו השמיעו עליה ממלכות אררט ענינו אספו וקבצו על בבל אותם הממלכות להחריבה, והשמועה בכאן מלשון וישמע שאול את העם (שמואל א' טו, ד) כי מפני שיעשו הקבוץ מתוך השמעת הכרוז יכונה הקבוץ בשם שמיעה, ואררט מני ואשכנז שמות המלכיות הממלכות שבאו עם דריוש על בבל ופקדו עליה טפסר הוא מענין מנוי שיפקדו שר שיהיה פקיד על הלוחמים לזרזם למלחמה וטפסר הוא שר כמ"ש וטפסריך כגוב גובי (נחום ג, יז), סוס כילק סמר פי' שהסוס יהיה מתעורר למלחמה וכמו הילק שיתנועע מהרוח כן הסוס תסמר שערת בשרו בעת הקרב כי זהו דרך הסוסים הטובים בעלי כח ולב.

ולפי שאמר קדשו עליה גוים ולא פי' מי הם הגוים האלה הוצרך לפרשו ולכן אמר שנית (כח) קדשו עליה גוים כנגד מלכי מדי כאילו אמרו ואמנם אמרתי למעלה קדשו עליה גוים כנגד מלכי מדי פחותיה וסגניה. והתבונן כי תמיד הנביא יזכור בכאן מדי ולמה לא

זכר פרס, וידוע שב' המלכים החריבו את בבל דריוש מלך מדי וכורש מלך פרס ולמה א"כ יקראם מלכי מדי וממדי לא היה כ"א מלך א' בלבד, אבל תשובת זה הוא שדריוש מלך מדי היה יותר גדול במלכותו ממלך פרס ולכן במגילת אחשורוש כשזוכר שניהם מקדים תמיד מדי שנאמר (דניאל ו, ט) כדת מדי ופרס, וגם היה מלך מדי זקן והוא נתן את בתו לאשה אל כורש מלך פרס שהיה נכנע למלך מדי ושניהם נועדו להשחית את בבל, ובעבור זה קרא הנביא שניהם מלכי מדי כי היה מדי המלכות הגדול והיה פרס משועבד אליו, וגם כורש מלך פרס ירש את מלכות מדי בסבת אשתו ולכן קרא שניהם מלכי מדי כי שניהם מלכו במדי. והותרה בזה השאלה הד'.

פסוק כט

וזכר הנביא שרעשה הארץ ותחול שאחזוה חיל כילדה כאשר ראו שקמה על בבל מחשבות ה' לשום את ארץ בבל לשמה, (ל) ואף גבורי בבל הגבורים אשר מעולם חדלו מהלחם כי נגעה בם יד ה' והיה מחולשתם שלא יצאו להלחם באויביהם על מרומי שדה אבל ישבו במצדות שהם המגדלים החזקים לפי שנשתה ופסקה גבורת' והיו בפחדם וחולשתם כנשים, ובהיות שלא יצאו הגבורים לעמוד לפני אויביהם עצרו כח האויבים לשרוף ולהצית משכנותיה ולבוא עד שערי בבל ולשבור בריחיה כי אין אדם ימנעם מלעשות כרצונם, (לא) רץ לקראת רץ ירוץ ומגיד לקראת בבל כי נלכדה עירו וגו' הנה יוסיפון בן גוריון כתב והוא האמת שבלשצר מלך בבל הרגוהו סריסיו קודם בוא המדיים על בבל, ואיך יאמר הנביא כאן א"כ שבאו המגידים להגיד אל מלך בבל כי נלכדה עירו והוא היה כבר מת כאשר נלכדה בבל, אלא שלא אמר עירו על בבל אבל על עיר המלכות כי הנה כמ"ש יוסיפון המדיים באו תחילה על הערים שהיו בסוף המלכות ולכדו אותם והיא השמועה שבאה אל בלשצר מלכידת הערים, והוא היה שולח צירים לדעת מהעם הבא וממעשה גבוריו שהיו שמה ומשם היו באים צירים אחרים ולכן אמר רץ לקראת רץ ומגיד לקראת מגיד ולא אמר רץ אחר רץ והיו מגידים למלך בבל כי נלכדה עירו מקצה ר"ל אשר בקצה מלכותו, (לב) ושהמעברות נתפשו מהאויבים והאגמים שהם מקומות עשב רב שרפו באש ואנשי המלחמה נבהלו הנה כ"ז יאמר לבלשצר בהיות האויבים בתחלת מלכותו. והותרה השאלה הה'.

פסוק לג

ואמר הנביא שאין לתמוה מזה כי כה אמר ה' צבאות להיותו אלקי ישראל ונוקם נקמתו בת בבל והוא מלכות הכשדים בכללו הוא כמו הגורן עת הדריכה ר"ל כגורן החטה בעת שידרכו אותה שהגיעה עתה להדרך ולהיותה נרמסת ע"י האויבים, ואומרו עוד מעט

ובאה עת הקציר אין ענינו שאחרי דריכת הגורן יבוא לה עת הקציר כי הנה הקציר קודם לגורן, אבל פירושו כגורן עת הדריכה שהוא עוד מעט אחרי שבאה עת קציר לה, ואפשר לפרשו באופן אחר גם כן שאמר בת בבל שהוא המלכות, כגורן עת הדריכה שידרכוה וירמסוה ויכבשוה במציים עוד מעט אח"ז ובאה עת הקציר לה רוצה לומר לבבל כי אחרי כבישת המלכות תכבש בבל העיר עצמה וכן היה הענין כמ"ש יוסיפון.

פסוק לד

ולא היה זה אלא לפי שאכלנו הממנו נבוכדנצר מלך בבל עם המלכות ההוא, והממנו הוא מלשון בהלה ושכרון כמו והמם גלגל עגלתו, הציגנו כלי ריק רוצה לומר העמידנו ככלי הריק שאין בו דבר ככה הוא שלל אותנו והשאירנו ריקים, בלענו כתנין שהוא בולע ואינו לועס מלא כריסו מעדני ר"ל מלא בטנו מהמעדנים שלי והוא משל שמלא את ארץ בבל מטוב בני יהודה וירושלם הדיחנו שגרשנו מעל אדמתנו, והמפרשים פירשו הדיחנו מענין שטיפה והדחה כמו שידיח האדם את הכלי שלא ישאר בו דבר וגם זה ענין דחייה הוא, (לה) ולכן תאמר יושבת בית ציון וירושלם חמסי ושארי על בבל רוצה לומר חמסי על הגזל ושארי מההריגה שעשה בקרבי, או אמר ושארי על הגולים שהלכו בשביה שעם שהלכו לארצות אחרות זולת בבל הנה סבת הכל היה בבל, ודמי שהוא דם המתים וההרוגי' אינו מוטל אלא על יושבי כשדים, (לו) ולכן כה אמר ה' אני אלקי ישראל ונוקם נקמתם הצועקים חמס ונקמה מבבל הנני רב את ריבך מבבל ונקמתי את נקמתך ממנה והחרבתי את ימה של בבל שהוא משל לטובה ועושרה ורוב השפעתה שהוא כמימי הים הרבים מאד.

פסוק לז

והיתה בבל לגלים מעון תנים שמה ושרקה שישרוק עליה כל עובר ותהיה חרבה מאין יושב במקום שהיתה יפה נוף משוש הארץ, (לח) והבבליים שלא יעשו גבורות למלט את נפשם אבל יחדו כולם ככפירים ישאגו והם גורי האריות שישאגו שאגת אריה ולא יעשו דבר כי כאשר אין להם טרף אז ישאגו וזהו אומרו נערו כגורי אריות הקטנים שיש להם הקול ואינם יכולים עדיין לטרוף ונערו הוא כמו שאגו.

פסוק לט

וניבא הנביא בכאן על ענין בלשאצר בעת משתהו באומרו בחומם אשית את משתיהם, ר"ל בזמן החום אשית ואסבוב שיעשו משתיהם כדי שבסבת החום ישתו הרבה וישתכרו בשמחתם כי כן עשה בלשצר אז נשתכר וישן ובהיותו ישן ביה בליליא קטיל בלשצר מלכא כשדאי (דניאל ה, ל) כי הרגוהו בהיותו ישן ועליו אמר כאן וישנו שנת עולם ולא

יקיצו, (מ) וכשמת בלשצר מיד נלכדה בבל ואבדו לב גבוריו וזהו אורידם ככרים לטבוח ר"ל ככבשים ואילים ועתודים כשמביאים אותם לטבוח, (מא) איך נלכדה ששך ר"ל מלבד המלך והגבורים הנה עוד בבל בעצמה היתה כ"כ קריה בצורה שלא יתכן להכבש ואיך א"כ נלכדה, וששך היא בבל באותיו' את"בש והפסוק הזה מעיד עליו, ולפי שהיתה שאלתו איך נלכדה ששך נתן תשובה בדבר (מב) עלה על בבל הים והוא משל לעם רב שעלו עליה ובהמון גליו של הים ההוא נכסתה כלומר שכסה אותם הים ההוא, (מג) ואחרי שנלכדה בבל שאר הערים מהכשדים היו לשמה וכולם היו ציה וערבה לא ישב בהם איש.

פסוק מד

ולפי שהיו הבבליים בוטחים בעבודת אלהיהם שהיה נקרא בל לכן אמר ופקדתי על בל בבבל שישברו את צלמו האויבים וישאו את זהבו, וכמ"ש ישעיהו (ישעיה מו, א) כרע בל קורס נבו, והוצאתי את בלעו מפיו ולא ינהרו אליו גוים ר"ל שלא יביאו עוד לפניו מנחה ונסך ולא יכנעו כל הגוים לפניו והוא על דרך חיל בלע ויקיאנו (איוב ב, טו), והיה וינהרו כמו וירוצו כי לכן נקרא הנהר נהר מפני מרוצת המים שם, ואפילו חומת בבל שהיא גבוה ומיוסדת בחוזק רב תפול לארץ מעצמה כי לא תוכל לשבת עוד בגזרת ה'.

פסוק מה

ואמר הנביא כנגד היהודים שהיו בבבל שכאשר יהיה זה תבוא עליהם טובה והיא שיצאו מתוכה וישובו להתגורר בארץ יהודה ושימלטו את נפשם וינצלו מחרון אף ה' הבא על בבל, (מו) ואמנם אומרו פן ירך לבבכם ותיראו בשמועה וגומר שזכר בפסוק הזה שלשה פעמים שמועה לדעת רש"י הוא להבטיחם שלא ייראו מהשמועה הנשמעת בארץ והיא ממיתת בלשצר המלך, ובא בשנה רוצה לומר בשנה ההיא עצמה השמועה שנחרבה בבל ונהפכה מאת ה' מן השמים ואחריו בשנה ההיא גם כן השמועה הטובה לכם שישמיע כורש מי בכל עמו ויהי אלקיו עמו ויעל לירושלם, ויותר נכון לפרש שהבטיחם שלא יפחדו בשמועה הנשמעת בארץ והיא שמלכי פרס ומדי עולים להלחם במלך בבל, ובא בשנה השמועה רוצה לומר וגם לא תיראו מאשר בא חיל מדי ופרס בשנה שנשמעה השמועה כי נתקיימה ויצא הדבר לפועל, ואחרי בואם בשנת השמועה עצמה היה חמס בארץ והוא לכידת בבל ומושל על מושל שדריוש מלך בבל היה מושל בבבל על כורש מלך פרס חתנו שהיה תחת ידו כמו שביארתי למעלה, הנה אם כן בשנה אחת בתחילה באה השמועה מהמדיים שיבאו על מלך בבל ובשנה ההיא עצמה באו המדיים במלכות הכשדיים להלחם בהם, ובשנה ההיא עצמה נלכדה בבל ונשמעה

שמועת מפלתה בארץ והיה בתוך בבל חמס הכשדיים ושני מלכים מושלים זה על זה מושל על מושל, ולא יפחדו מכל זה שהכל יהיה לטובתם:

פסוק מז

לכן הנה ימים באים ופקדתי על פסילי בבל וכו' עד בן עשרים ואחת שנה צדקיהו אמר שלהיות מפלת בבל דבר מסודר מפאת ההשגחה, לכן יפקוד השם על פסילי בבל והפקידה היא שילכו בשבי וישברו המדיים אותם ויחרפום ויבזום, ובזה כל ארצה של בבל תיבוש כי בהיותם בוטחים בהם יבשו ויכלמו בראותם שהבל המה מעשה תעתועים, וכן תבוש כל הארץ בראותם שכל חלליה יפלו בתוכה כלומר שלא יצאו להלחם עם האויבים אבל בתוך העיר יפלו חללים כנשים, (מח) ותהיה מפלת בבל כל כך ראויה כפי המשפט שירננו שמים וארץ עליה כי השמים במערכותיהם ירונו על מפלתה והארץ וכל הגוים שהיה פחד בבל עליהם ירננו בראותו חרבנם, וגם ירננו בראותם כי מצפון יבואו לה השודדים כי כיון שמצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ ראוי הוא שגם כן משם תבוא הרעה על בבל מקום המשפט שמה הרשע, ונתן הטעם למה חללי בבל יפלו בתוכה באומרו (מט) גם בבל לנפול חללי ישראל רוצה לומר גם בבל היה סבה לנפול חללי ישראל וגם לבבל נפלו חללי כל הארץ כי הם כולם נפלו בסיבתם ולכן היה מהמשפט שגם הם נפלו חללים בבבל, (נ) וכיון שהשם יתברך נקם נקמתכם אתם בני ישראל אשר בבבל פלטים מחרב נבוכדנצר וגליתם לבבל הלכו ר"ל לכו מבבל אל ירושלם אל תעמדו בבבל זכרו את ה' מרחוק שהוא בבל, או מרחוק הוא מקץ ע' שנה, והזכירה היא מעבודתו שבטלה וירושלם תעלה על לבבכם כדי שתשובו אליה ומה שתזכרו מירושלם הוא מחרבנה ורעתה:

פסוק נא

כי בשנו כי שמענו חרפה שהיו האויבים מחרפים אותנו בגלותנו וכסתה כלימה פנינו על אשר באו זרים על מקדש ה' שהם הדביר ההיכל והאולם שכולם קדש לה', והיו הבבליים מחרפים אותנו באמרם שקצרה יד ה' מהושיענו ומהושיע מקדשו, (נב) ולכן מפני אותה חרפה אמר ה' שכבר יבאו ימים שבבבל יפקוד על כל פסיליה ובכל ארץ בבל יאנק חלל ר"ל יצעק החלל כי החללים בעת תצא נשמתם יאנקו, (נג) ואף שתעלה בבל השמים וכי תבצר מרום עוזה ר"ל אפי' שיעשה מבצרים במרום עוזה לא יועיל לה כי עכ"פ מאתי יבאו לה השודדים, (נד) ואז ישמע קול צעקה מבבל ושבר גדול מארץ כשדים ולא יצעקו מהמדיי' אלא מהש"י, (נה) כי שודד ה' את בבל ואבד ממנה קול גדול מרוב העם אשר בה כי כולם יאמינו שתהיה רעתם מפאת ההשגחה, ולכן יאבד קול

גדול מרבוי אנשיו שקודם זה המו גליהם כמים רבים ניתן שאון קולם ואותו קול ושאון שהיה להם קודם זה יאבד עתה, (נו) לפי שבא עליו, ר"ל על בבל שודד והוא מדי ופרס ונלכדו גבוריה חתתה קשתותם, ר"ל קשת גבורת הבבליים שבבל בכל חטאתיה שברה לפי שאל גמולות ה' משלם גמול לאויביו:

פסוק נז

והשכרתי שריה וחכמיה ר"ל אשכר אותם באופן שהחכמים לא יועילו בעצתם והגבורים לא יועילו בגבורתם כי יהיו כולם כשכורים עד שישנו שינת עולם והוא רמז למיתה ולא יקיצו ממנה כי יהרגו כולם ולא יקיצו עוד, (נח) ואין לך שתאמר שחוזק החומות יעמוד להם יותר מהגבורים כי כה אמר ה' חומת בבל הרחבה ר"ל כ"א מחומותיה עם היות שהיא רחבה ערער תתערער והוא ענין שבר והריסה מלשון ערי ערו עד היסוד בה (תהלים קלז, ז), ושעריה הגבוהים באש יצתו ר"ל ישרפו, ויגעו העמים אשר בבבל בדי ריק ר"ל לריק ולאמים בדי אש כי יהיה אש תכליתם ויעפו מכחם, ובדי ריק הוא כמו בריק כלומר לריק וללא תועלת, ופרש"י בדי ריק בהרבה ריק.

פסוק נט

ולפי שהנבואה הזאת נכתבה בסוף ספר ירמיהו אחרי שכתב ספור החורבן ומעשה היהודים אשר ירדו למצרים, והיה לחושב שיחשוב שניבא כ"ז ירמיהו על בבל אחרי חרבן בית ה' בקנאו את קנאתו מהם בעבור שראה כל הרעה אשר עשו הבבליים בירושלם, לכן הודיע הכתוב בכאן שזאת הנבואה ניבא אותה ירמיהו קודם חרבן ירושלם, כי הנה בהיות צדקיהו מושל ומלך ביהודה בשלחו את שריה בן נריה בן מחסיה מירושלם לבבל על ענייניו בשנה הד' למלכות צדקיהו בהיות שריה שר מנוחה למלך והוא השר העומד תמיד עם המלך בעת מנוחתו לדבר עמו מסתרות לבו, וכן ת"י שר תקרובתא ר"ל שעל ידו היו רואים פני המלך המביאים לו מנחה, הנה אז כשהלך שריה לבבל במצות המלך צדקיהו (ס) כתב ירמיהו הנביא על ספר א' כל הדברים האלה אשר ניבא על בבל (סא) וצוה את שריהו בבואך בבל וראית וקראת את כל הדברים האלה ר"ל הספר הזה לא תפתח אותו ולא תקרא מה שבו עד שתבא לבבל ובבואך שמה תראה הספר וקראת את כל הדברים האלה, (סב) ובתפלה ותחנונים תאמר לפני הקב"ה ה' אתה דברת אל המקום הזה ר"ל בבל להכריתו ולהחריבו כדי שלא יהיה בו יושב מאדם ועד בהמה, כי הדברים האלה שניבא ירמיהו באמת מאתך המה, (סג) ואחרי שתאמר זה תקשור על הספר אבן והשלכתו אל תוך נהר פרת, (סד) ואמרת ככה תשקע בבל ולא תקום כלומר שתחרב בהחלט ולא תקום בקימה ומעלה עוד מפני הרעה אשר השם

מביא עליה וייעפו גבורים ולא יהיה להם כח להלחם באויביהם, גם אמר וייעפו להגיד שהבבליים יעפו ויחלשו מזדונם ורוע לבבם.

הנה התבאר מזה שבשנה הד' למלכות צדקיהו ניבא ירמיהו הנבואה הזאת ושאז שלחה אל בבל להשליכה תוך פרת, והנה נכתבה בסוף הספר לפי שבראשונה זכר הנביא כל הנבואות שניבא על ישראל ואיך נתקיימו בחרבן ירושלם ואח"כ זכר מה שניבא על כל הגוים מחרבנן, וזכר נבואת בבל באחרונה משום ומלך ששך ישתה אחריהם, ואומרו אח"ז עד הנה דברי ירמיהו פירשו בו שכמ"ש למעלה עד הנה משפט מואב כן אמר פה בבבל עד הנה דברי ירמיהו, ואינו נכון שהיה לו לומר עד הנה משפט בבל לא דברי ירמיהו, והרב המורה כתב שהנבואה היתה מפסקת מהנביא טרם מותו זמן קטון או גדול ושע"ז נאמר עד הנה דברי ירמיהו ר"ל שאחרי נבואת בבל לא ניבא עוד, והיותר נכון אצלי הוא זה שאמר זה להבדיל כל מה שכתוב בזה הספר ע"כ ממה שנכתב אח"ז, כי הנה מראש הספר ע"כ הם דברי ירמיהו אבל מכאן ואילך עד סוף הספר אינם דברי ירמיהו, אבל הוא ספור דברים מהחרבן כמו שסופר בסוף ספר מלכים, כי מפני שלמעלה סיפר ירמיהו ענין החרבן בדרך קצרה כמו שבארתי שם באו אנשי כנסת הגדולה לכתוב בסוף זה הספר אמתת החרבן איך היה לקוח מסוף ספר מלכים כדי שלא נטעה במה שנכתב למעלה. והותרה בזה השאלה הו'. ואין צורך לפרש פה מה שנכתב מספור החרבן לפי שהוא מועתק מלה במלה ממה שכתוב בסוף ספר מלכים וכבר פירשתיו שם ואין תועלת בהשנות הדברים:

ובזה נשלם מה שראיתי לבאר על הספר הזה והשלמתיו במדינת ויניציא"ה ערב חג השבועות שנת כי לא כלו רחמי"ו: סכום פסוקי ירמיהו אלף ושלוש מאות וששים וארבע וסימניהון אשס"ד, וסדרים שלשים וחמשה, וחציו מאמר חנניה: